

**งานวิจัยเรื่องตามรอยเสด็จ
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ในพื้นที่ฝั่งธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดาร
และสถานที่จริง**

รศ.วัชรา คลายนาท

คณะครุศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

2555

คำนำ

งานวิจัยเรื่องตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง เป็นผลงานจากการสอนวิชาธนบุรีศึกษา สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โดยสาขาวิชาสังคมศึกษาได้เปิดสอนวิชานี้ขึ้นเพื่อสนองความต้องการของนิสิตที่ต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของเมืองธนบุรี ผู้เรียนเป็นนิสิตใน 2 ระดับชั้น คือชั้นปีที่ 2 และชั้นปีที่ 5 จำนวนกว่า 140 คน ผู้สอนจึงได้แบ่งนิสิตออกเป็นกลุ่ม กลุ่มละประมาณ 6-7 คน โดยให้นิสิตชั้นปีที่ 5 จำนวน 25 คน แต่ละคนเป็นหัวหน้ากลุ่มย่อยที่สมาชิกประกอบด้วยนิสิตชั้นปีที่ 2 รับผิดชอบการสืบค้นพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรีจากพงศาวดารและจากเอกสารต่างๆ แล้วลงพื้นที่ศึกษาสำรวจสถานที่และชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ถูกกลุ่มรับผิดชอบ การมอบหมายให้นิสิตทำงานวิจัยนี้กลับได้ผลดีเกินความคาดหมาย เพราะนิสิตแต่ละกลุ่มต่างแข่งขันกันที่จะศึกษาและสืบค้นเรื่องที่กลุ่มของตนรับผิดชอบและอุทิศเวลาเพื่อการนี้อย่างมากพร้อมกับสอบถามผู้สอนเป็นระยะด้วยความตั้งใจจริง เช่น การสืบค้นเหตุการณ์ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงส่งประหารนักโทษทหารพม่าที่วัดสุวรรณาราม ซึ่งได้มีชาวบ้านนำดาบของบรรพชนในครอบครัวของตนมาให้นิสิตดู สร้างความสนใจแก่นิสิตเป็นอย่างมาก นิสิตบางกลุ่มตระหนักว่าการสืบค้นจากเหตุการณ์เล็กๆ ที่ตนรับผิดชอบนั้นได้ขยายเรื่องราวต่อเนื่องไปอีกมากมาย งานวิจัยนี้จึงเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าหากผู้สอนกระตุ้นให้ผู้เรียนได้ใช้ศักยภาพของตนอย่างเต็มที่แล้ว ผู้เรียนก็จะสามารถสนองตอบจนเกิดการเรียนรู้ในระดับที่สูงยิ่งขึ้นโดยไม่มีข้อจำกัดว่านิสิตจะอยู่ในระดับชั้นปีใดก็ตาม จึงหวังว่างานวิจัยนี้จะเป็นตัวอย่างของการจัดกิจกรรมการศึกษาวิจัย ซึ่งจะเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียนได้อย่างมาก

รองศาสตราจารย์วิชรา คลายนาทร

อาจารย์ผู้ควบคุมการวิจัย

หัวข้อวิจัย	ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง
ชื่อผู้วิจัย	รองศาสตราจารย์วัชรรา คลายนาทร
คณะ	ครุศาสตร์
สถาบัน	มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
ปีการศึกษา	2555

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ขณะที่ประทับ ณ กรุงธนบุรี โดยใช้หลักการศึกษาทางประวัติศาสตร์มาเป็นกรอบข่ายของการศึกษาวิจัย งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยมีสมมติฐานคือ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์สามารถสืบค้นและพิสูจน์ได้จากหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรอง แม้ว่าเหตุการณ์นั้นจะเกิดขึ้นเป็นเวลานานกว่า 2 ศตวรรษแล้วก็ตาม วิธีการศึกษาวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ลำดับขั้นคือ ขั้นแรกเป็นการใช้วิธีการศึกษาวิจัยโดยการค้นคว้าจากเอกสาร (documentary method) เน้นการค้นคว้าจากพงศาวดารที่บันทึกเหตุการณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในกรุงธนบุรี ขั้นที่ 2 เป็นการใช้วิธีศึกษาวิจัยเชิงสำรวจ (survey method) โดยนำผลการศึกษาจากพงศาวดารมาวิเคราะห์เพื่อสืบค้นสถานที่ซึ่งพงศาวดารได้กล่าวถึง แล้วลงพื้นที่เพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงทางวัตถุ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ ตามที่พงศาวดารได้กล่าวถึง รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้คนในชุมชนฝั่งธนบุรีที่บรรพชนเคยมีส่วนร่วมด้วยเหตุการณ์เหล่านั้น ขั้นที่ 3 เป็นการรวบรวมข้อมูลแล้วนำมาเขียนงานวิจัยในแบบพรรณนา (descriptive method) พร้อมกับแสดงภาพจากสถานที่จริงประกอบเพื่อให้เข้าใจได้อย่างกระจ่างชัด

ผลการวิจัยพบว่า เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในด้านที่เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรีสามารถพิสูจน์ตรวจสอบได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสถานที่จริงและจากการสัมภาษณ์ครอบครัวของชุมชนที่บรรพชนเคยมีส่วนร่วมในเหตุการณ์นั้น งานวิจัยนี้จึงเป็นประโยชน์ในการกระทำให้อข้อมูลทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีมีความชัดเจนยิ่งขึ้น และการเผยแพร่งานวิจัยย่อมทำให้พื้นที่ฝั่งธนบุรีเป็นที่รู้จักในฐานะที่เป็นแหล่งกำเนิดมรดกทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีมากยิ่งขึ้น

Research Title: Following the Footsteps of King Taksin the Great in Thonburi Area: Studying in the Chronicle Sources and in the Incidental Places.
Name: Associate Professor Wachara Klainatorn
Faculty: Faculty of Education
University: Bansomdejchaopraya Rajabhat University
Year: 2012

ABSTRACT

The purpose of this research is to study the role of King Taksin the Great in Thonburi city. Historical sources were used as the framework of this study. This study is a qualitative research. The hypothesis of this study is that the historical events could be proved by using the primary and secondary sources, though these events are more than two centuries ago. There are 3 steps of this research. The first step is the documentary method which used the chronicle about the events of King Taksin the Great in Thonburi . The second step is the survey method which surveyed the places in Thonburi city according to those chronicle events. Some sources such as the ancient places and the ancient objects in Thonburi were used to prove the chronicle events. The interview was also used in this step. The last step is the descriptive method which analyzed the sources from the survey, the interview, and the documents. Pictures are presented in this research for clear understanding.

The findings reveal that historical events about the role of King Taksin the Great in Thonburi could be proved by using the primary sources of the incidental places and by interviewing the people which their ancestors had the experiences in those historical events. This research may clear some historical events about the role of King Taksin the Great in Thonburi city and Thonburi may be more well known as being the historical city.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่องตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง สำเร็จได้ด้วยความร่วมมือของนิสิตชั้นปีที่ 2 และชั้นปีที่ 5 โปรแกรมวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โดยมีรองศาสตราจารย์วัชรา คลายนาทร เป็นผู้ควบคุม นิสิตทุกคนมีการศึกษาระดับปริญญาตรีและยังไม่มีประสบการณ์ในด้านการวิจัยมาก่อน ดังนั้นงานวิจัยเรื่องนี่จึงเป็นการเสริมสร้างประสบการณ์ครั้งแรกในการวิจัยร่วมของนิสิต ประกอบกับการเรียนรู้จากวิชาธนบุรีศึกษาทำให้นิสิตเกิดแรงบันดาลใจที่จะสืบค้นพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่แห่งกรุงธนบุรีที่ชาวไทยทุกคนเคารพเทิดทูน

ขอขอบคุณน้ำใจอันดีของชุมชนฝั่งธนบุรีที่นิสิตได้ลงสำรวจ ซึ่งทุกชุมชนได้ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือเป็นอย่างดี ช่วยพานิสิตไปดูสถานที่ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี และสมาชิกบางคนในชุมชนได้พาไปยังครอบครัวที่มีหลักฐานว่าบรรพบุรุษของตนเคยเข้าร่วมในเหตุการณ์ที่ศึกษาวิจัยนี้ เช่น ชุมชนมัสยิดตันสน ชุมชนวัดสุวรรณาราม ชุมชนวังหลัง ชุมชนวัดลาว เป็นต้น รวมถึงพระภิกษุในวัดต่างๆ ที่ไปสำรวจ ซึ่งนิสิตทุกกลุ่มซาบซึ้งใจเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังได้รับความร่วมมือจากหน่วยราชการหลายแห่ง เช่น เจ้าหน้าที่ของสำนักราชเลขาธิการที่ช่วยแนะนำให้นิสิตไปดูตัวอย่างตำหนักแพที่พระราชวังบางปะอินซึ่งเป็นตำหนักแพแห่งเดียวที่มีอยู่ในไทยขณะนี้ เพื่อนำมาศึกษาเทียบเคียงกับเรื่องตำหนักแพในสมัยกรุงธนบุรี กองทัพเรือได้อนุญาตให้นิสิตเข้าไปศึกษาพระราชวังเดิมและป้อมวิไชยประสิทธิ์พร้อมกับบรรยายเนื่องในวันสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชระหว่างวันที่ 25-28 ธันวาคม 2553 กรุงเทพมหานครจัดงานชุมชนย่านฝั่งธนบุรีซึ่งกลุ่มนิสิตได้เข้าไปร่วมกิจกรรมและมีโอกาสสัมภาษณ์ชุมชนต่างๆ ห้องสมุดรัฐสภาซึ่งช่วยสืบค้นงานวิจัยเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างมากสำหรับการเขียนบทที่ 2 ของงานวิจัย คณะนิสิตขอขอบคุณทุกชุมชนและทุกหน่วยงานที่กล่าวมานี้เป็นอย่างสูง

รองศาสตราจารย์วัชรา คลายนาทร

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(1)
บทคัดย่อภาษาไทย	(2)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(3)
กิตติกรรมประกาศ	(4)
สารบัญ	(5)
สารบัญภาพ	(8)
บทที่ 1 บทนำ	1-6
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
สมมติฐานของการวิจัย	4
ขอบเขตของการวิจัย	4
วิธีดำเนินการวิจัย	4
ข้อตกลงเบื้องต้น	5
นิยามศัพท์	6
ประโยชน์ที่จะได้รับ	6
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7-14
แนวคิดที่สำคัญในการศึกษาทางประวัติศาสตร์	7
เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	11
บทที่ 3 จารึกพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดอินทาราม	15-30
ลักษณะของจารึกที่พระวิหารแก้ววัดอินทาราม	16
จารึกจากบานหน้าต่างของพระวิหารแก้ววัดอินทาราม	17
จารึกหินอ่อนจากผนังด้านหน้าของพระวิหารแก้ววัดอินทาราม	22
บทที่ 4 การตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี	31-58
ความสำคัญของเมืองธนบุรีก่อนเป็นราชธานี	31
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จเข้าเมืองธนบุรี	33
การสร้างพระราชวัง	34
การสร้างค่ายและกำแพงเมือง	36
การขุดคลองคูเมือง	41
แกนของเมืองธนบุรีในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	46
นิवासสถานที่สำคัญของขุนนางสมัยกรุงธนบุรี	49

		หน้า
บทที่ 5	พระชนนีและพระมเหสีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	59-70
	สมเด็จพระชนนีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	59
	การสิ้นพระชนม์ของกรมพระเทพามาตย์	62
	สมเด็จพระอัครมเหสีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	66
	พระมเหสีฝ่ายซ้ายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	67
	พระสนมเอกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	68
บทที่ 6	ป้อมวิไชยประสิทธิ์และตำหนักแพในสมัยกรุงธนบุรี	71-88
	ป้อมวิไชยเอนทร์ก่อนสมัยกรุงธนบุรี	71
	เหตุการณ์ซึ่งเกิดที่ป้อมวิไชยประสิทธิ์ในสมัยกรุงธนบุรี	75
	ตำหนักแพ	80
บทที่ 7	เหตุการณ์สมัยกรุงธนบุรีที่วัดทอง	89-96
	สาเหตุการจอบจำทหารพม่าในคูเมืองธนบุรี	90
	การประหารชีวิตแม่ทัพของชุมนุมเจ้าพระฝาง	93
	การสำรวจพื้นที่บริเวณวัดสุวรรณาราม	93
บทที่ 8	บทบาทของชุมชนต่างชาติในสมัยกรุงธนบุรี	97-126
	ชุมชนมุสลิมในสมัยกรุงธนบุรี	97
	บุคคลสำคัญชาวมุสลิมในสมัยกรุงธนบุรี	101
	ชุมชนมัสยิดต้นสนในปัจจุบัน	105
	ชุมชนคริสต์ในสมัยกรุงธนบุรี	106
	ชุมชนกุฎีจีนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน	111
	ชุมชนมอญในสมัยกรุงธนบุรี	113
	ชุมชนชาวลาวในสมัยกรุงธนบุรี	117
	ชุมชนจีนในสมัยกรุงธนบุรี	121
บทที่ 9	ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับชาติตะวันตก	127-138
	ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับอังกฤษ	128
	ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับฝรั่งเศส	131
	ทัศนคติของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสต่อสมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราช	133
	บทบาทของชาวตะวันตกในเหตุการณ์ตอนปลายสมัยกรุงธนบุรี	136

	หน้า
บทที่ 10	
พระราชศรัทธาในบวรพระพุทธศาสนาของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	139-156
พระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาระหว่างทรงทำศึกสงคราม	140
การส่งพระราชอาคันตุกะจากกรุงธนบุรีไปยังหัวเมืองฝ่ายเหนือ	142
ความเลื่อมใสในการวิปัสสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	143
การสร้างพระไตรปิฎก	145
สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี	146
พระสังฆราชในสมัยกรุงธนบุรี	149
การอัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางจากเวียงจันทน์	152
บทที่ 11	
วัดในกรุงธนบุรีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์	157-178
วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร	158
วัดอินทารามวรวิหาร	160
วัดราชคฤห์วรวิหารและวัดคูหาสวรรค์วรวิหาร	163
วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร	168
วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร	172
บทที่ 12	
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	179-190
พระราชกรณียกิจด้านการสร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานี	179
พระราชกรณียกิจในกรุงธนบุรีอันเนื่องจากการทำศึกสงคราม	181
พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพระราชพิธีในกรุงธนบุรี	182
พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา	183
พระราชกรณียกิจในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนใน กรุงธนบุรี	184
พระราชกรณียกิจในการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้า และการต่างประเทศ	188
พระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ในกรุงธนบุรี	190
บทที่ 13	
บทสรุปและข้อเสนอแนะ	191-196
บทสรุป	191
ข้อเสนอแนะในการวิจัย	192
ข้อเสนอแนะในการวางแผนและโครงการเกี่ยวกับเมืองธนบุรี	194
บรรณานุกรม	197

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
3.1	พระอุโบสถเก่าที่วัดอินทาราม	15
3.2	พระวิหารเก่าที่วัดอินทาราม	15
3.3	ด้านหน้าวิหารเก่าวัดอินทาราม	16
3.4	บานประตูพระวิหารเก่าของวัดอินทาราม	17
3.5	ด้านข้างของพระวิหารเก่าวัดอินทารามวัดอินทาราม	17
3.6	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 1	17
3.7	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 2	18
3.8	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 3	18
3.9	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 4	19
3.10	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 5	19
3.11	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 6	20
3.12	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 7 (ด้านบนของหน้าต่าง)	20
3.13	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 7 (ด้านล่างของหน้าต่าง)	21
3.14	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 8 (ด้านบนของหน้าต่าง)	21
3.15	จารึกบานหน้าต่างบานที่ 8 (ด้านล่างของหน้าต่าง)	22
3.16	จารึกแผ่นที่ 1 หน้าพระวิหารเก่า	22
3.17	จารึกแผ่นที่ 2 หน้าพระวิหารเก่า	23
3.18	จารึกแผ่นที่ 3 หน้าพระวิหารเก่า	24
3.19	จารึกแผ่นที่ 4 หน้าพระวิหารเก่า	25
3.20	จารึกแผ่นที่ 5 หน้าพระวิหารเก่า	26
3.21	จารึกแผ่นที่ 6 หน้าพระวิหารเก่า	27
3.22	จารึกแผ่นที่ 7 หน้าพระวิหารเก่า	28
3.23	จารึกแผ่นที่ 8 หน้าพระวิหารเก่า	29
4.1	แผนผังป้อมบางกอกตะวันออกในสมัยกรุงศรีอยุธยา	31
4.2	ภาพขยายแผนผังเมืองธนบุรี	31
4.3	บริเวณคลองบางกอกใหญ่	32
4.4	เขามอที่วัดราชคฤห์	32
4.5	แผนที่เส้นทางเดินทัพจากอยุธยาเข้าสู่เมืองธนบุรีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	34
4.6	พระที่นั่งองค์ทิศเหนือของพระราชวังเดิม	35

ภาพที่		หน้า
4.7	พระที่นั่งองค์ทิศไต้ของพระราชวังเดิม	35
4.8	พระตำหนักแดงที่วัดระฆังโฆสิตาราม	35
4.9	ต้นทองหลาง	37
4.10	ภาพวาดสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพกลับจากเขมร	37
4.11	แผนที่แสดงกำแพงเมืองธนบุรี	38
4.12	แนวกำแพงเมืองเดิมบริเวณวัดโมลีโลกยาราม	39
4.13	อิฐของกำแพงเมืองเดิมที่วัดโมลีโลกยาราม	39
4.14	แนวกำแพงเมืองธนบุรีบริเวณสถานีรถไฟธนบุรีเดิม	40
4.15	การขุดพบกำแพงเมืองธนบุรีบริเวณสถานีรถไฟธนบุรีเดิม	40
4.16	อนุสาวรีย์หมี	41
4.17	แนวกำแพงเมืองเดิมใกล้อนุสาวรีย์หมี	41
4.18	คลองคูเมืองในสมัยกรุงธนบุรี	42
4.19	แผนที่แสดงคลองคูเมืองเดิม	42
4.20	สะพานอนุทินสวัสดิ์	43
4.21	คลองคูเมืองใต้สะพานอนุทินสวัสดิ์	43
4.22	ป้ายบ้านหม้อ	44
4.23	คลองคูเมืองเดิมตรงข้ามกับหอประชุมกองทัพเรือ	44
4.24	ศาลเจ้าพ่อบ้านขมิ้น	45
4.25	คลองคูเมืองที่ไหลออกคลองบางกอกน้อย	45
4.26	เรือสัญจรในคลองคูเมืองสมัยก่อน	46
4.27	คลองคูเมืองฝั่งพระนครที่หน้าวัดราชบพิธสถิตสีมาราม	46
4.28	แผนที่กรุงธนบุรีรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	47
4.29	ส่วนหนึ่งของแผนที่ภาพกรุงธนบุรีเขียนโดยโดยจารกรรมสายลับมอญ	49
4.30	แผนที่สถานที่สำคัญในกรุงธนบุรี	49
4.31	หอพระไตรปิฎก ในวัดระฆังโฆสิตาราม	50
4.32	บริเวณพระนิเวศน์เดิม	50
4.33	แผนภูมิโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี (สา) พระพี่น้องในรัชกาลที่ 1	51
4.34	แผนที่แสดงนิवासสถานของขุนนางสมัยกรุงธนบุรี	52
4.35	ปืนพระพิรุณแสนห้า ที่หน้ากระทรวงกลาโหม	54
4.36	แผนที่แสดงบริเวณการสู้รบของขุนนางในเหตุการณ์การจลาจล สมัยกรุงธนบุรี	55

ภาพที่		หน้า
4.37	ริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้านหน้าของพระราชวังหลังสมัยก่อนรัชกาลที่ 5	56
4.38	โรงพยาบาลศิริราชเมื่อแรกของการก่อตั้งในสมัยรัชกาลที่ 5	56
4.39	กำแพงเก่าแก่ของวังสวนมังคุด	57
4.40	คณะวิจัยสัมภาษณ์คุณสุภิญญา อิศรางกูร ณ อยุธยา	57
5.1	กุฏิวัดในกลาง อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี	61
5.2	พระอุโบสถหลังเดิมของวัดในกลาง	62
5.3	ศาลาการเปรียญหลังเก่าของวัดในกลาง	62
5.4	พระรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงวิปัสสนา	64
5.5	พระวิหารหลังเก่าที่วัดอินทาราม	64
5.6	พระเจดีย์คู่กุฎชาติ	66
6.1	แผนที่ป้อมที่เมืองธนบุรี	72
6.2	ป้อมวิไชยเณทรในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	73
6.3	ป้อมวิไชยประสิทธิ์ก่อนการบูรณะครั้งสุดท้าย	73
6.4	ภาพเขียนด้านหน้าของป้อมวิไชยประสิทธิ์ในสภาพปัจจุบัน	73
6.5	ภาพเขียนด้านหลังของป้อมวิไชยประสิทธิ์ในสภาพปัจจุบัน	73
6.6	แผนที่แสดงสถานที่สำคัญในสงครามไทยกับพม่า พ.ศ. 2317	76
6.7	ปืนบนป้อมวิไชยประสิทธิ์ในปัจจุบัน	77
6.8	ศาลาวัตริมน้ำ	81
6.9	ตำหนักแพที่พระราชวังบางปะอิน	81
6.10	กระเบื้องเคลือบเต่า	82
6.11	ฝากระดานลูกปัก	82
6.12	ตัวอย่างหูช้างของประตู	83
6.13	เสาดอม่อ	83
6.14	พระที่นั่งที่ตำราชวรดิษฐ์	84
6.15	ท่าเตียนในอดีต	84
6.16	ตำหนักแพและเรือนแพบริเวณพระราชวังบางปะอิน	87
7.1	แผนที่สงครามไทยกับพม่า พ.ศ. 2317	90
7.2	ป่อน้ำที่ทหารพม่าขุดไว้ใช้	91
7.3	อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดนางแก้ว อำเภอโพธาราม ราชบุรี	91
7.4	แผนที่เมืองธนบุรี	92

ภาพที่		หน้า
7.5	พระอุโบสถวัดสุวรรณาราม	94
7.6	จิตรกรรมบนฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม	94
7.7	นิสิตสัมภาษณ์ลุ่มต๋อม	94
7.8	การสัมภาษณ์นายวีระ รุ่งแสง	95
7.9	มีดดาบจากบรรพชนของนายวีระ รุ่งแสง	95
7.10	บริเวณซึ่งเคยเป็นที่ประหารเชลยพม่าในอดีต	95
7.11	ศาลสมเด็จพระสามพระยา	96
7.12	รูปสมเด็จพ่อสามพระยาภายในศาล	96
7.13	ปิรามิตหน้าศาลสมเด็จพระสามพระยา	96
7.14	หอรบขังในวัดสุวรรณาราม	96
8.1	มัสยิดต้นสน	98
8.2	ภาพวาดมัสยิดต้นสนสมัยกรุงธนบุรี	98
8.3	แผ่นกระดานที่ลอยน้ำมาที่บริเวณท่าน้ำมัสยิดต้นสน	99
8.4	มัสยิดบางหลวง หรือมัสยิดกุฎีขาว	99
8.5	ชาวไทยมุสลิมที่มัสยิดกุฎีขาว	99
8.6	กุฎีเจริญพาศน์	100
8.7	มัสยิดดิลพัลลาห์	100
8.8	ป้ายหลุมฝังศพของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ที่มัสยิดต้นสน	103
8.9	ที่ดินซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชทานแก่ชุมชนมัสยิดต้นสน	103
8.10	แผนภูมิแสดงตระกูลเจ้าพระยาจักรี (หมุด)	105
8.11	แผนที่แสดงชุมชนมุสลิมและสถานที่สำคัญบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่	106
8.12	สุสานชาวโปรตุเกสที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	107
8.13	แผนที่ประเทศเวียดนามแสดงเมืองฮาเตียนหรือเมืองคันทเคาในอดีต	108
8.14	หลักฐานการประกาศเกียรติคุณและการพระราชทานที่ดินของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแก่ชาวโปรตุเกสในกรุงธนบุรี	109
8.15	รายชื่อชาวโปรตุเกสที่อพยพเข้ามาในชุมชนคริสต์แห่งใหม่ในกรุงธนบุรี	110
8.16	วัดข้างตาศรั้สร้างครั้งที่ 2	112
8.17	วัดข้างตาศรั้สร้างครั้งที่ 3	112
8.18	คณะผู้วิจัยและคุณชาติชาย สรกุล ประธานชุมชนกุฎีจีน	113
8.19	คุณศานติ สุวรรณศรี เลขานุการชุมชนกุฎีจีน	113

ภาพที่		หน้า
8.20	บุคคลในชุมชนกุฎีจีนที่มีเชื้อสายโปรตุเกส	113
8.21	พระยาแจ้ง	112
8.22	แผนที่แสดงที่ตั้งของคลองมอญ	115
8.23	พระพุทธรูปปางบรรทมหงายหรือหลวงพ่อบุญสหายที่วัดราชคฤห์	115
8.24	กำแพงโบราณที่แขวงบางยี่ขัน	118
8.25	ชุมชนบางไส้ไก่ (หมู่บ้านลาว)	119
8.26	วัดบางไส้ไก่หรือวัดลาว	119
8.27	แผนที่แขวงหิรัญรูจี แสดงถิ่นฐานชาวลาวสมัยกรุงธนบุรี	120
8.28	แผนที่กรุงเทพในสมัยรัชกาลที่ 1	122
8.29	หอพระธรรมมณเฑียรเฉลิมพระเกียรติที่วัดกัลยาณมิตร	123
8.30	วัดหิรัญรูจีและวัดใหญ่ศรีสุพรรณ	123
8.31	ศาลเจ้าเกียงอันแกงที่ชุมชนกุฎีจีน	124
8.32	พระวิหารหลวงและพระวิหารน้อยวัดกัลยาณมิตร	124
8.33	เจ้าจอมมารดาชุ่มและสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ	125
8.34	เจ้าพระยานิกรบดินทร์	125
8.35	แผนที่แสดงวัดกัลยาณมิตร	125
8.36	ศาลเจ้ากวนอู (บู๊เจี้ยเปี๊ยะ) บริเวณคลองสาน	126
9.1	อนุสาวรีย์ฟรานซิส ไลท์	129
9.2	สุสานฝังศพฟรานซิส ไลท์ ที่เกาะปឹង	129
9.3	ปืนคาบศิลา	130
9.4	ปืนนกสับ	130
9.5	แผนที่ที่ตั้งของเมืองปอนดีเซอรี ประเทศอินเดีย	132
9.6	อาคารห้องพระโรงในพระราชวังเดิม	132
9.7	รูปปั้นทหารฝรั่งเศสที่หอสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยาราม	134
9.8	รูปวาดทหารโปรตุเกสที่มารบในเอเชีย	136
9.9	รูปวาดทหารรับจ้างโปรตุเกสสมัยกรุงศรีอยุธยา	136
10.1	วัดพระมหาธาตุวรวิหาร	140
10.2	พระพุทธรชินราชที่เมืองพิษณุโลก	141
10.3	เจดีย์พระธาตุพระฝางที่วัดพระฝางสว่างคบุรีมุนีนาถ จังหวัดอุตรดิตถ์	141
10.4	พระแท่นศิลาอาสน์ ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล อุตรดิตถ์	141

ภาพที่		หน้า
10.5	วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ที่เมืองสวรรคโลกเดิม	141
10.6	พระสงฆ์ญวน	142
10.7	วัดทิพย์วารีที่บ้านหม้อ	142
10.8	เรือโขมดยา	143
10.9	พระอุโบสถหลังเดิมของวัดอินทาราม	144
10.10	บัลลังก์กัญญาของเรือในพระราชพิธี	146
10.11	ตัวอย่างภาพเขียนเกี่ยวกับสวรรค์จากสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี	147
10.12	ตัวอย่างภาพเขียนเกี่ยวกับนรกจากสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี	148
10.13	สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)	149
10.14	พระรูปสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น)	150
10.15	พระครูโพนบูลย์ รัตนภรณ์นำคณะวิจิตรชมตู่พระไตรปิฎกที่วัดหงส์รัตนาราม	151
10.16	หอพระแก้วที่นครเวียงจันทน์	152
10.17	เรือชัย	153
10.18	พระวิหารน้อยและโบสถ์น้อย ภายในวัดอรุณราชวราราม	153
10.19	พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร	154
10.20	พระบาง	155
11.1	วัดอรุณราชวราราม	158
11.2	พระวิหารเก่า และพระอุโบสถของวัดอรุณราชวราราม	159
11.3	พระอุโบสถเดิมในวัดอรุณราชวราราม	160
11.4	พระแท่นบรรทมของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช	160
11.5	พระเจดีย์คู่กุฎชาติ	160
11.6	พระพุทธรูปในพระอุโบสถเดิม	160
11.7	พระวิหารเดิมในวัดอินทาราม	161
11.8	พระบรมรูปภายในพระวิหารเดิม	161
11.9	การสำรวจของคณะวิจิตร	164
11.10	ตัวอย่างของปาสะแก	164
11.11	เปรียบเทียบศิลปะระหว่างวัดราชคฤห์กับวัดอินทาราม	164
11.12	พระเจดีย์ใหญ่ในวัดราชคฤห์	165
11.13	พระพุทธรูปบรรทมหงาย	165
11.14	คลองบางกอกใหญ่หน้าศาลาสีหน้า วัดคูหาสวรรค์	166

ภาพที่		หน้า
11.15	แผนที่ตัวเมืองบางกอกในสมัยกรุงธนบุรี	166
11.16	ศาลาสีหน้าหน้าวัดคูหาสวรรค์	167
11.17	มณฑปวัดคูหาสวรรค์	167
11.18	หมู่พระพุทธรูปตั้งบนพระแท่นในศาลาการเปรียญวัดคูหาสวรรค์	168
11.19	พระวิหารวัดระฆังโฆสิตาราม	169
11.20	พระพุทธรูปในพระวิหารวัดระฆังโฆสิตาราม	169
11.21	หอไตรหรือพระตำหนักจันทน์ที่วัดระฆังโฆสิตาราม	170
11.22	พระตำหนักแดงในวัดระฆังโฆสิตาราม	171
11.23	พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชภายในพระตำหนักแดง	171
11.24	วัดหงส์รัตนาราม	172
11.25	พระวิหารวัดหงส์รัตนารามในอดีต	173
11.26	พระวิหารวัดหงส์รัตนารามในปัจจุบัน	174
11.27	พระพุทธรูปทองโบราณเมื่อยังหุ้มด้วยปูน	174
11.28	พระพุทธรูป ทองโบราณในพระวิหารปัจจุบัน	174
11.29	พระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม	174
11.30	หลวงพ่อแสนประดิษฐานในพระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม	175
11.31	ตัวอย่างองค์ประกอบของกุฏิวัดหงส์รัตนาราม	175
11.32	ศาลเจ้าพ่อตากวัดหงส์ (เดิม)	176
11.33	ศาลเจ้าพ่อตากวัดหงส์ที่สร้างใหม่	176
11.34	ตู้พระไตรปิฎกलयทองที่วัดหงส์รัตนาราม	177
11.35	คัมภีร์โบราณทางพระพุทธศาสนา	177
11.36	สระน้ำมนต์ในอดีตที่วัดหงส์รัตนาราม	177
11.37	สระน้ำมนต์ในปัจจุบันที่วัดหงส์รัตนาราม	177

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปลายปีพุทธศักราช 2310 ภายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ประมาณ 7 เดือน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้สถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีของไทย พระองค์ทรงปกครองชาติไทยเป็นเวลาเกือบ 15 ปี ระยะเวลาที่ทรงครองราชย์นั้นหากคิดเป็นจำนวนวันก็คงจะเป็นเวลาไม่ถึง 5,500 วัน ในระหว่างนั้นพระองค์ต้องเสด็จออกจากกรุงธนบุรีเพื่อทำศึกน้อยใหญ่ เช่น การเสด็จไปปราบชุมนุมต่าง ๆ ที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้แก่ ชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลก ชุมนุมเจ้าพระฝาง ชุมนุมเจ้าพิมาย ชุมนุมเจ้านคร และชุมนุมสุกี้พระนายกอง บางชุมนุมต้องเสด็จยกกองทัพไปปราบปรามหลายครั้งกว่าจะมีชัยชนะ นอกจากนี้ยังทรงทำศึกสงครามกับพม่าถึง 9 ครั้ง อีกทั้งทรงทำสงครามกับเขมร 3 ครั้ง รวมถึงการเสด็จไปโจมตีเมืองบันทายมาศของญวนอีกด้วย หากศึกษาเส้นทางการเสด็จยกกองทัพไปทรงทำศึกสงครามของพระองค์จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เสด็จไปทำศึกสงครามในทุกภูมิภาคของประเทศไทย ตั้งแต่ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันตก ดังที่มองซิเออร์คอร์ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในเมืองบางกอกในสมัยกรุงธนบุรีกล่าวว่า “เป็นธรรมเนียมของพระยาตากอย่าง 1 ซึ่งต้องคุมกองทัพไปด้วยพระองค์เสมอ” (พงศาวดาร, 2511 : 91) จึงอาจกล่าวได้ว่าในเวลาประมาณ 5,500 วัน ที่พระองค์ครองราชสมบัติอยู่นั้นทรงมีเวลาประทับในกรุงธนบุรีน้อยกว่าการที่ทรงใช้เวลาเสด็จไปยังหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อการทำศึกสงครามเสียอีก แม้กระนั้นก็ตามน่าจะมีการศึกษาว่าในเวลาเพียงไม่นานนักแห่งการประทับ ณ กรุงธนบุรี พระองค์ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันใดบ้างในราชธานีแห่งนี้ ทั้งที่เป็นพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปกครองบ้านเมืองอันนำมาสู่ความสุขไพบูรณ์แก่ราษฎรทั้งหลาย

อย่างไรก็ตามในสมัยกรุงธนบุรีได้มีการบันทึกของบุคคลซึ่งอยู่ในเหตุการณ์โดยตรงเพียงไม่กี่ท่านเพราะบ้านเมืองขณะนั้นเต็มไปด้วยศึกสงคราม และคนไทยส่วนใหญ่ในสมัยก่อนก็ไม่นิยมบันทึกเหตุการณ์บ้านเมือง การที่จะสืบค้นบันทึกข้อมูลในสมัยกรุงธนบุรีจากบุคคลซึ่งอยู่ในเหตุการณ์ดังกล่าวที่น่าเชื่อถือได้จึงมีน้อย เช่น บันทึกของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะบันทึกของคณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาพำนักในกรุงธนบุรีภายหลังจากการกอบกู้เอกราชของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้น สำหรับบันทึกของคนไทยที่มีชีวิตอยู่ในระยะเวลานั้น

น่าจะหาได้ยาก หรือเป็นการบันทึกที่ไม่ละเอียดนัก เช่น หนังสือจดหมายเหตุความทรงจำ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่าผู้แต่งจดหมายเหตุเล่มนี้คือพระองค์เจ้ากุ พระเจ้าน้องยาเธอต่างพระชนนีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งคนในสมัยนั้นเรียกว่าเจ้าครอกวัดโพธิ์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามกรมว่า กรมหลวงนรินทรเทวี ทรงดำรงพระชนม์ชีพตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาและสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่หนังสือจดหมายเหตุความทรงจำดังกล่าวได้บันทึกเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์เป็นข้อความสั้น ๆ จึงทำให้การบันทึกในหลายเหตุการณ์ยังไม่กระจ่างชัดนัก อย่างไรก็ตามการรวบรวมเหตุการณ์ต่างๆของสมัยกรุงธนบุรีที่มีความละเอียดและมีการสืบค้นข้อมูลมากที่สุดน่าจะเป็นพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทชำระขึ้นจากพงศาวดารเก่าและนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจและแก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจต้นฉบับของพระราชพงศาวดารดังกล่าวอีก 2 ครั้ง พร้อมกับทรงอธิบายถ้อยคำบางแห่งที่คนรุ่นหลังยังไม่เข้าใจดี ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ให้ความสำคัญแก่พระราชพงศาวดารฉบับนี้ในการสืบค้นพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขณะที่ประทับอยู่ ณ กรุงธนบุรี ทั้งนี้เนื่องจากสาเหตุ 3 ประการดังนี้

ประการแรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชนัดดาโดยตรงของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชผู้ซึ่งทรงคุ้นเคยกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์และทรงทำศึกสงครามร่วมกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเพื่อรักษาชาติบ้านเมือง นอกจากนี้เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังทรงรับราชการในสมัยกรุงธนบุรีทรงมีนิวาสสถานเดิมอยู่ใกล้กับวัดระฆังโฆสิตารามซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับเขตพระราชฐานของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงน่าจะทรงรับรู้พระราชกรณียกิจต่างๆของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและทรงถ่ายทอดเหตุการณ์สมัยกรุงธนบุรีมาสู่พระราชโอรสและพระราชนัดดาของพระองค์ อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคตในปีพ.ศ. 2352 ในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมายุ 5 พรรษา แม้กระนั้นก็ตามพระองค์น่าจะทรงได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวสมัยกรุงธนบุรีจากพระราชบิดาและพระประยูรญาติที่ทรงดำรงชีวิตมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี

ประการที่สอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่รับอารยธรรมตะวันตกมากกว่ารัชสมัยก่อนๆ เนื่องจากความเจริญทางการพิมพ์ได้เผยแพร่เข้ามาในสังคมไทยสมัยนั้น โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์บางกอกเรียลไทม์เตอร์ของหมอบรัดเลย์ที่พิมพ์

เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของชาติต่างๆอย่างตรงไปตรงมา พระองค์ยังทรงร่วมเขียนบทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของสังคมไทยลงในหนังสือพิมพ์ดังกล่าว วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ได้ถ่ายทอดมาสู่พระโอรส โดยเฉพาะสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาดำรงราชานุภาพซึ่งทรงเป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยในเวลาต่อมา ดังนั้นพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่พระองค์ทรงตรวจสอบรายละเอียดและต่อมาสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงตรวจสอบอีกถึง 2 ครั้ง จึงสมควรใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงในเชิงประวัติศาสตร์ได้

ประการที่สาม มีหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบค้นเรื่องราวสมัยกรุงธนบุรีจากบุคคลที่อยู่ในสมัยนั้นและยังคงดำรงชีวิตต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระองค์ ดังเช่นพระราชนิพนธ์เรื่อง **ตำหนักแพ** ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งที่ทรงกล่าวถึงการสอบถามเกี่ยวกับตำหนักแพในสมัยกรุงธนบุรีว่า “ท่านที่เป็นข้าราชการเก่า ๆ ตีตมาจากแผ่นดินกรุงธนบุรี มีตัวทำราชการตลอดเวลามาในแผ่นดินพระเจ้าหลวงก็มีทั้งฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ที่มีอายุยาวมาถึงคราวแผ่นดินข้าพเจ้านี้ก็ยังมีตัวอย่างบ้างลงองค์กลางท่าน แต่น้อยตัวแล้ว ท่านเหล่านั้นก็ได้ทันเห็นพลับพลาหน้าของเจ้าตากเป็นพะยานด้วยกันมาก” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2490 : 7) ตัวอย่างพระราชนิพนธ์ที่กล่าวมานี้แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบค้นเรื่องราวในสมัยกรุงธนบุรีจากบุคคลที่อยู่ในเหตุการณ์นั้นโดยตรง และทรงใช้ข้อเท็จจริงในงานพระราชนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของพระองค์

นอกจากการศึกษาเหตุการณ์และเรื่องราวต่างๆของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ขณะที่ประทับ ณ กรุงธนบุรีจากพระราชพงศาวดารที่ได้กล่าวมานี้ ผู้วิจัยยังต้องการแสวงหาแหล่งข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อให้งานวิจัยนี้เป็นที่เชื่อมั่นและเพื่อให้ผู้อ่านผลงานการวิจัยนี้มีความกระจำจชัดในสถานที่ซึ่งเกิดเหตุการณ์เหล่านั้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นการพิสูจน์ว่าข้อมูลในพระราชพงศาวดารเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง ผู้วิจัยจึงได้ลงพื้นที่ค้นหาหลักฐานจากสถานที่จริงเพื่อสนับสนุนข้อมูลที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารดังกล่าว โดยยึดหลักในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่มีจุดเน้นคือ การสืบค้น **“บุคคล”** ซึ่งเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ดังกล่าว การสืบค้น **“เวลา”** ที่เกิดเหตุการณ์นั้น การสืบค้น **“สาเหตุและความเป็นมา”** ของเหตุการณ์นั้น และการสืบค้น **“สถานที่”** ของเหตุการณ์นั้น ซึ่งจะทำให้งานศึกษาวิจัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เนื่องจากเป็นการเชื่อมโยงบุคคล เหตุการณ์ และสถานที่ เข้าด้วยกันตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏ การสืบค้นจากสถานที่จริงจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะพิสูจน์และตรวจสอบความเป็นจริงของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในงานวิจัยนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเหตุการณ์และสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในระหว่างที่ประทับอยู่ ณ กรุงธนบุรี
2. เพื่อพิสูจน์ว่า เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงธนบุรีสามารถสืบค้นและพิสูจน์ได้จากหลักฐานที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและจากหลักฐานที่มีได้เป็นลายลักษณ์อักษรที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ดังกล่าว

สมมติฐานของการวิจัย

การศึกษาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์สามารถสืบค้นและพิสูจน์ได้จากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรและหลักฐานทางวัตถุที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แม้ว่าเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์นั้นจะเกิดขึ้นเป็นเวลานานกว่า 2 ศตวรรษแล้วก็ตาม

ขอบเขตของการวิจัย

1. การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นเฉพาะพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชระหว่างประทับ ณ เมืองธนบุรี โดยอาจศึกษาเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจของพระองค์ในเมืองอื่นอยู่บ้างตามความจำเป็น
2. ข้อมูลที่สืบค้นจากบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรจะใช้พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเป็นข้อมูลหลักตามเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นของบทนำนี้ และจะสืบค้นสถานที่จริงในเมืองธนบุรีตามข้อมูลที่พระราชพงศาวดารกล่าวไว้ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยยังใช้ข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรจากพงศาวดารและจากเอกสารอื่นๆมาประกอบ โดยเฉพาะประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาในครั้งกรุงธนบุรี เนื่องจากเป็นการบันทึกจากกลุ่มคนซึ่งอยู่ในเหตุการณ์สมัยกรุงธนบุรีโดยตรง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในกรุงธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ข้อมูลส่วนใหญ่สืบค้นมาจากพงศาวดารสมัยกรุงธนบุรีและจากการลงพื้นที่เพื่อสืบค้นสถานที่จริง ประกอบกับการสัมภาษณ์ชาวบ้านซึ่งรับรู้เรื่องราวดังกล่าวจากบรรพชนและจากประสบการณ์ของตนที่เกี่ยวข้องกับสถานที่เหล่านั้น โดยมีขั้นตอนในการดำเนินงานดังนี้

1. ศึกษาพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 บทแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จุลศักราช 1130-1133 และบทอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน

มหาราชอย่างละเอียด เพื่อนำมาเป็นกรอบในการกำหนดหัวเรื่องย่อย จากนั้นจึงได้แบ่งกลุ่ม นิสิตในการศึกษาค้นคว้า สืบค้นข้อมูล และลงพื้นที่เพื่องานวิจัยนี้

2. แบ่งนิสิตออกเป็นกลุ่มย่อย 25 กลุ่ม บางกลุ่มอาจรับผิดชอบบทวิจัยร่วมกันหากเป็น เรื่องที่ต้องใช้ผู้วิจัยจำนวนมากขึ้นกว่ากลุ่มอื่น แต่ละกลุ่มต้องศึกษาค้นคว้าพงศาวดาร รวมทั้ง หนังสือและงานเขียนอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ต้องรับผิดชอบนั้นอย่างละเอียด พร้อมทั้ง ศึกษาความเกี่ยวข้องระหว่างบุคคล เหตุการณ์ และสถานที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว

3. นิสิตแต่ละกลุ่มลงพื้นที่สำรวจในสถานที่จริง สืบหาหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ที่รับผิดชอบในพื้นที่นั้น พร้อมกับสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่เพื่อหาข้อมูลเบื้องต้น

4. กำหนดให้แต่ละกลุ่มรายงานผลการศึกษาและการสืบค้นข้อมูลจากสถานที่จริง ร่วมกัน ร่วมกันวิพากษ์ปัญหาและร่วมกันแก้ไขปัญหาที่กิดจากการศึกษาสำรวจในการแสวงหา ข้อเท็จจริง โดยอาจศึกษาสำรวจในพื้นที่อีกครั้งหนึ่งหรือหลายครั้ง รวมถึงการศึกษาหลักฐานที่ เป็นลายลักษณ์อักษรจากสิ่งพิมพ์ต่างๆเพิ่มเติม

5. แต่ละกลุ่มปรับปรุงและแก้ไขปัญหาในการศึกษาและการสืบค้นข้อมูล แล้วเริ่มเขียน งานวิจัยในส่วนที่ตนรับผิดชอบ

6. แต่ละกลุ่มนำงานเขียนมาให้ผู้ควบคุมการวิจัยตรวจสอบแล้วนำไปปรับปรุงแก้ไข

7. ในกรณีที่ข้อมูลยังไม่ชัดเจน ผู้คุมงานวิจัยจะลงพื้นที่ศึกษาสำรวจรวมถึงศึกษาค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลต่างๆเพิ่มเติม

8. ผู้ควบคุมการวิจัยเรียบเรียงงานวิจัยทั้งหมดเป็นรูปเล่มเพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่ต่อไป

ข้อตกลงเบื้องต้น

การวิจัยเรื่อง ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในกรุงเทพมหานคร: ศึกษาจาก พงศาวดารและสถานที่จริง เป็นการศึกษาเหตุการณ์ในอดีตเมื่อเกือบ 250 ปีที่ผ่านมา โดยเน้น เฉพาะพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรีเท่านั้นเพื่อให้ กรอบข่ายของงานวิจัยไม่กว้างขวางจนเกินไป อนึ่ง มีหลายเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ยังคงมีข้อโต้แย้งกันในระหว่างนักประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนานกว่า 2 ศตวรรษ มาแล้ว หลักฐานบางประการจึงยังมื ความคลุมเคลือไม่ชัดเจน ดังนั้นผู้วิจัยจึงยึดพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเป็นหลัก และใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลของพงศาวดารที่ศึกษาวิจัยนี้จากสถานที่จริง สำหรับประเด็นที่ นักประวัติศาสตร์ยังมีความเห็นขัดแย้งกันนั้น งานวิจัยนี้จะไม่เน้นการสืบค้นในระดับที่ลึกลงไป เช่น ประเด็นการสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่นักประวัติศาสตร์บางท่านยังมี ความเห็นขัดแย้งว่า พระองค์อาจจะมิได้สวรรคตในกรุงเทพมหานคร เป็นต้น

นิยามศัพท์

1. **สมัยกรุงธนบุรี** เป็นการกำหนดช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ไทยในระหว่างที่เมืองธนบุรีเป็นราชธานีของไทยและปกครองโดยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในระหว่างจุลศักราช 1130-1144 หรือในระหว่างพุทธศักราช 2310-2325

๒. **พงศาวดาร** หมายถึงงานเขียนที่เน้นการให้ความสำคัญของพระมหากษัตริย์ เป็นเรื่องราวที่บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศชาติ หรือพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวกับประเทศชาติเป็นส่วนใหญ่

๓. **สถานที่จริง** หมายถึงสถานที่ในฝั่งธนบุรีซึ่งเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตามที่พงศาวดารกล่าวถึง

๔. **ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** หมายถึงการติดตามพระราชกรณียกิจ รวมถึงเหตุการณ์และสถานที่อันเกี่ยวเนื่องกับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เกิดขึ้นในกรุงธนบุรี

ประโยชน์ที่จะได้รับ

1. เพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
2. เสริมสร้างกระบวนการในการศึกษาด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical methods) โดยใช้เหตุการณ์พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในระหว่างที่ประทับอยู่ในกรุงธนบุรีมาเป็นกรณีศึกษา
3. ตระหนักในสำคัญของชุมชนบางชุมชนในฝั่งธนบุรีในการที่บรรพชนของชุมชนเคยมีบทบาทและมีความสำคัญต่อสังคมไทยในสมัยกรุงธนบุรี
4. เสริมสร้างเจตคติของการแสวงหาข้อมูลทางประวัติศาสตร์อย่างเป็นกลาง โดยไม่ใช้อคติหรือความรู้สึกส่วนตัวมาตัดสินเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์
5. องค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เมืองธนบุรี เช่น สำนักงานเขตธนบุรี สำนักงานเขตบางกอกใหญ่ และสำนักงานเขตบางกอกน้อย สามารถนำงานวิจัยนี้ไปใช้ประกอบการนำเสนอประวัติศาสตร์ของเขตดังกล่าว ทั้งในเชิงการท่องเที่ยวและในเชิงความรู้ทางประวัติศาสตร์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยนี้ในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นแนวคิดที่สำคัญในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ และอีกส่วนหนึ่งคือเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

แนวคิดที่สำคัญในการศึกษาทางประวัติศาสตร์

ความรู้สาขาใดก็ตามจะต้องยึดแนวคิดและทฤษฎีของความรู้ในสาขานั้นมาเป็นกรอบเพื่อให้การศึกษาในความรู้สาขานั้นเป็นไปอย่างมีทิศทาง สำหรับแนวคิดและทฤษฎีทางประวัติศาสตร์นั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลา เช่น ในระยะก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 แนวคิดในการศึกษาทางประวัติศาสตร์จะเน้นความรักชาติและการเทิดทูนพระมหากษัตริย์ ต่อมาแนวคิดในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ได้ให้ความสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรม ดังที่ มาร์ติน ลูเธอร์ ซึ่งเป็นผู้นำของคริสต์ศาสนิกนิกายโปรเตสแตนต์กล่าวว่า ประวัติศาสตร์เป็นความรู้ที่ให้คุณค่าอย่างมหันต์ต่อมวลมนุษย์และเป็นครูที่ดีสำหรับมนุษยชาติ นอกจากนี้ นักมนุษยศาสตร์ชาวสเปนชื่อ ฮวน ลุยส์ วิเวส (Juan Luis Vives) กล่าวว่าประวัติศาสตร์สอนให้คนรู้จักผิดชอบชั่วดี และควรเน้นในการศึกษาด้านสันติภาพและความสงบสุข (สุรินทร์ เหลืองทองคำ, 2535: 20-21)

นักปรัชญาที่มีชื่อเสียงอีกท่านหนึ่งคือ ชอง ซาคส์ รุสโซ (Jean Jacques Rousseau) ได้เขียนหนังสือชื่อ เอมีล (Émile) เมื่อ ค.ศ. 1762 โดยเสนอว่าการศึกษาทางประวัติศาสตร์จะต้องเสริมสร้างความเข้าใจในจิตใจมนุษย์ด้วยภาพลักษณ์ที่ถูกต้อง เขาได้เสนอให้มีการศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญ (Biography) และสนับสนุนให้ผู้ศึกษาทางประวัติศาสตร์ได้ใช้ความคิดในการตัดสินเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ด้วยตนเอง ให้ผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์กล้าที่จะเผชิญกับความจริงและไม่ผิดหวังเมื่อได้ค้นพบเกี่ยวกับความผิดพลาดของมนุษย์ในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (สุรินทร์ เหลืองทองคำ, 2535: 22) รุสโซกล่าวว่า ในทางประวัติศาสตร์ การศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญย่อมแตกต่างกับการศึกษาบุคคลสำคัญในเชิงวรรณคดี เพราะการศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญในทางประวัติศาสตร์จะเน้นความเป็นจริงทั้งทางด้านบวกและด้านลบของบุคคลนั้นตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏ โดยไม่นำความรู้สึกส่วนตัวมาเป็นเครื่องตัดสินบุคคลดังกล่าว เขาชี้ให้เห็นว่าโดยธรรมชาติของมนุษย์มักจะชอบปิดบังความจริงในสิ่งที่ไม่ดีของตนเอง หรือเป็นการสรรเสริญแต่สิ่งที่ดีของบุคคลนั้น แต่การศึกษาทางประวัติศาสตร์จะต้อง

วิเคราะห์และติดตามข้อเท็จจริงของบุคคลดังกล่าวอย่างละเอียด ในระยะแรกข้อเสนอการศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญตามข้อเท็จจริงของรูสโซในยังไม่ได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปนัก เพราะในเวลานั้นการศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญมักจะเน้นเรื่องความรักชาติและจริยธรรมของบุคคล รวมถึงการสร้างภาพลักษณ์เพื่อให้บุคคลมีความสำคัญเกินกว่าชีวิตจริง โดยอาจมีจุดมุ่งหมายในการปลุกฝังอุดมการณ์ให้แก่ผู้อ่าน แต่ต่อมาสังคมทั่วไปได้ให้ความสำคัญในการศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ โดยคำว่า biography ที่นำมาใช้ในความหมายของชีวประวัติบุคคลสำคัญนั้นเป็นคำที่หยิบยืมมาจากภาษากรีกซึ่งหมายถึง “ชีวิต” จึงเป็นการศึกษาที่เน้นชีวิตและจิตใจของบุคคลตามความเป็นจริง (Johnson, 1962: 130-144) การศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญจึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาทางประวัติศาสตร์ หรือที่เรียกว่า The Biographical approach to History ซึ่งจะเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างความสนใจของการศึกษาทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้การศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงสภาพของสังคมในเวลานั้น เนื่องจากบุคลิกภาพและพฤติกรรมของบุคคลย่อมเกิดจากสังคมที่บุคคลนั้นดำรงชีวิตอยู่นั้นเอง ดังนั้นการศึกษาวิจัยเรื่อง ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง จึงนำแนวคิดทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญมาเป็นกรอบขยายของการวิจัย

ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 แนวโน้มในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ได้เปลี่ยนแปลงไปโดยการนำแนวคิดของวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ (scientific method) บุคคลที่ส่งเสริมแนวคิดนี้เป็นชาวเยอรมันชื่อ คาร์ล ออกัสต์ มุลเลอร์ (Karl August Muller) โดยเน้นให้รู้จักนำหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ (primary sources) มาใช้ในการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ แนวคิดนี้ได้แพร่ไปสู่ประเทศต่างๆในยุโรป และต่อมาจึงได้ถือเป็นหลักสำคัญของการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Johnson, 1962: 30-52) ดังนั้นในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงให้ความสำคัญต่อการสืบค้นหลักฐานจากสถานที่จริงในกรุงธนบุรีซึ่งเป็นหลักฐานชั้นต้นของสมัยกรุงธนบุรีที่ยังคงหลงเหลือในปัจจุบันเพื่อให้การศึกษาครั้งนี้เป็นที่เชื่อมั่นได้ อนึ่ง การนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการศึกษาทางประวัติศาสตร์นั้นยังได้มีข้อเสนอแนะว่า ควรจะมีการสืบค้นโดยการสอบถามบุคคลซึ่งมีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้น เรียกวิธีการนี้ว่า “การสนทนาทางประวัติศาสตร์” (Oral History) การศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงได้ลงพื้นที่ในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สมัยกรุงธนบุรี เพื่อสอบถามครอบครัวในชุมชนที่บรรพชนของตนเคยมีส่วนร่วมับเหตุการณ์นั้น เช่น การลงพื้นที่ในชุมชนมัสยิดต้นสนที่บรรพชนของคนในชุมชนเคยมีบรรพดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และการลงพื้นที่ชุมชนวัดขวางตาคูรัสที่บรรพชนของชุมชนเคยเป็นชาวตะวันตกที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้พระราชทานที่ดินแห่งนี้ในการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยและการปลูกสร้างวัดคริสต์ขึ้นในชุมชนดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม สังคมไทยมีความผูกพันกับพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่อดีตกาลอันยาวนาน โดยทรงเป็นผู้นำและทรงปกครองบ้านเมืองตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงปี พ.ศ. 2475 ดังนั้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทยในอดีตจึงมักนิยมบันทึกเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์โดยเรียงตามลำดับเวลา ที่เรียกว่า พงศาวดาร หากเป็นพงศาวดารที่บันทึกโดยองค์พระมหากษัตริย์ หรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บุคคลใดบันทึกไว้ก็จะเรียกว่า พระราชพงศาวดาร ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานทางข้อมูลระดับรอง (secondary sources) ที่ต้องพิจารณาและตรวจสอบจากหลักฐานชั้นต้นประกอบกันไป เพราะข้อมูลในพงศาวดารอาจเขียนขึ้นในสมัยหลังจากที่เกิดเหตุการณ์นั้น พงศาวดารอาจมีความคลาดเคลื่อนแต่ก็สามารถใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงได้ โดยต้องใช้หลักฐานอื่นๆมาประกอบกันด้วย นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอื่นๆ เช่น จารึกทางประวัติศาสตร์ ซึ่งจะต้องตรวจสอบข้อเท็จจริงอีกเช่นกัน เนื่องจากจารึกในสมัยก่อนอาจบันทึกข้อเท็จจริงผสมผสานไปกับการยกย่องสรรเสริญพระเกียรติรวมถึงการสอดแทรกอภินิหารย์ขององค์พระมหากษัตริย์ในจารึกนั้น ดังเช่นจารึกที่พระวิหารเก่าของวัดอินทาราม แขวงบางยี่เรือ ที่ได้จารึกเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้น แม้กระนั้นก็ตามผู้ที่ศึกษาอาจวิเคราะห์แยกแยะข้อมูลที่เป็นจริงในจารึกดังกล่าว ซึ่งเป็นประโยชน์ในการศึกษาทางประวัติศาสตร์เช่นกัน ดังนั้นกระบวนการสำคัญในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ก็คือ การแสวงหาข้อเท็จจริงของเหตุการณ์และการตีความข้อเท็จจริงดังกล่าว ดังที่แดเนียล (Daniel, 1966: 35) กล่าวว่า การศึกษาด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์จะประกอบด้วยสิ่ง 3 ประการคือ รายละเอียดของเนื้อหา (details) ซึ่งเกิดจากการแสวงหาข้อเท็จจริง การนำรายละเอียดของเนื้อหามาประกอบเป็นเหตุการณ์ (events) และการเสนอความคิดเกี่ยวกับเหตุการณ์นั้น (ideas)

บุคคลสำคัญที่ให้ความสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอย่างมีระบบตามแบบอย่างสากลคือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย และโบราณคดี งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของพระองค์มีลักษณะเด่นคือก่อนที่จะทรงนิพนธ์เรื่องใดจะต้องทรงศึกษาเรื่องนั้นให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งเสียก่อนแล้วจึงทรงรวบรวมและค้นคว้าหลักฐานจากแหล่งต่างๆ จากนั้นจึงทรงตีความจากหลักฐานว่า ควรเชื่อสิ่งใดว่าถูกต้องหรือไม่เพียงใด แล้วจึงทรงเขียนขึ้นเป็นเรื่อง ทรงเสนอเรื่องเป็นตอนๆไป โดยเริ่มจากเหตุมาสู่ผลเสมอ ทรงเขียนหนังสืออย่างวิพากษ์วิจารณ์ และทรงถือเหตุผลเป็นหลักอยู่ตลอดมา พระองค์ท่านจะไม่ทรงกล่าวออกมาทีเดียวว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งถูกต้องโดยมิได้ทรงตรวจสอบหลักฐานให้ต้องกันเสียก่อน และทรงอ้างหลักฐานที่ทรงใช้ให้ผู้อ่านทราบด้วย โดยแทรกไว้ในเนื้อเรื่องบ้าง ในเชิงอรรถบ้างและบางตอนก็ทรงแทรกพระวิจารณ์เข้าไปด้วย (แถมสุข นุ่มนนท์, 2527:36) ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการศึกษาทางประวัติศาสตร์จะต้องอยู่บนพื้นฐานของการแสวงหาหลักฐานที่

จะนำมาเป็นข้อยืนยันข้อเท็จจริงของเนื้อหาจึงจะสามารถนำเนื้อหาดังกล่าวมาประกอบการศึกษาเหตุการณ์นั้น รวมถึงการแสดงความคิดเห็นเพื่อวิเคราะห์เหตุการณ์ดังกล่าว

จอห์นสัน (Johnson, 1962: 297-322) กล่าวว่า แหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ (historical sources) เป็นสิ่งสำคัญในการแสวงหาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เขาได้จำแนกแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ออกเป็น 3 ประเภทดังนี้

1. แหล่งข้อมูลชั้นต้น (Primary sources) หมายถึงแหล่งข้อเท็จจริงซึ่งปรากฏอยู่ในเหตุการณ์นั้น เช่น เอกสารบันทึกเหตุการณ์โดยบุคคลซึ่งมีส่วนร่วมเหตุการณ์ดังกล่าว โดยอาจเป็นบันทึก อนุทิน จดหมาย รายงาน หนังสือพิมพ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมไปถึงจารึกต่างๆ ได้แก่ ศิลาจารึก รวมถึงสิ่งของเครื่องใช้ เช่น อาวุธโบราณ ภาพวาด โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นหลักฐานชั้นต้นที่ช่วยให้สามารถตรวจสอบข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ได้เที่ยงตรง

2. แหล่งข้อมูลชั้นรอง (Secondary sources) หมายถึงแหล่งข้อมูลซึ่งเป็นหลักฐานที่มิได้เกิดขึ้นในเหตุการณ์นั้น แต่บุคคลรุ่นต่อมาได้ศึกษาค้นคว้าข้อเท็จจริงด้วยตนเอง โดยรวบรวมมาจากแหล่งข้อมูลชั้นต้น อย่างไรก็ตามแหล่งข้อมูลชั้นรองมีข้อดีคือบุคคลที่ให้ข้อมูลเหล่านั้นได้วิเคราะห์และตีความเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จากแหล่งข้อมูลชั้นต้น จึงทำให้เกิดความสะดวกแก่ผู้ที่ศึกษาเหตุการณ์นั้น แต่ก็มีข้อเสียคือการตีความของบุคคลดังกล่าวอาจเกิดความผิดพลาดได้ จึงต้องพิจารณาการตีความนั้นให้รอบคอบ

3. แหล่งข้อมูลชั้นที่สาม (Tertiary sources) หมายถึงหนังสือเรียนหรือหนังสือประกอบการเรียนที่ได้รวบรวมเนื้อหาไว้ให้นักเรียนหรือนักศึกษาได้เรียนรู้เพื่อให้เกิดความสะดวกในการทำความเข้าใจบทเรียนได้ง่ายขึ้น โดยมุ่งการสรุปเนื้อหามากกว่าการให้รายละเอียดของข้อเท็จจริงในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลประเภทนี้ยังอาจขาดความสมบูรณ์หรือความถูกต้องของเนื้อหา แต่มีข้อดีคือผู้เรียนสามารถค้นคว้าได้รวดเร็วเนื่องจากแหล่งข้อมูลดังกล่าวได้เรียบเรียงเนื้อหาให้เข้าใจได้ง่าย ปัจจุบันนี้มีแหล่งข้อมูลประวัติศาสตร์จากอินเทอร์เน็ตซึ่งกำลังได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย แต่จะต้องตรวจสอบข้อเท็จจริงเป็นอย่างมาก เพราะข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตมีการเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาและมีการแก้ไขข้อมูลอยู่เสมอ งานวิจัยทางประวัติศาสตร์จึงมักจะไม่ค่อยยอมรับข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตจนกว่าจะได้พิสูจน์ตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลอื่นๆจนเป็นที่เชื่อมั่นได้

นอกจากการแสวงหาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จะเน้นความสำคัญของแหล่งข้อมูลประเภทต่างๆแล้ว นักประวัติศาสตร์ยังจะต้องระบุให้ชัดเจนว่า ข้อเท็จจริงดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อไรและเกิดขึ้นในสถานที่ใด (A time when and a place where) ซึ่งจะช่วยให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์มีความกระจ่างชัดและจะทำให้ประวัติศาสตร์แตกต่างจากการเล่านิทานที่ขึ้นต้น

ด้วยคำว่า “ครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ในที่แห่งหนึ่ง” หากปราศจากการระบุเวลาและสถานที่แล้ว ประวัติศาสตร์ก็จะกลายเป็นนิทานหรือนิยายซึ่งเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นมาอย่างเลื่อนลอยและมีความคลุมเครือ (Johnson, 1962: 203-219)

จอห์นสัน (Johnson, 1962: 203-219) กล่าวว่า การระบุและการสืบค้นสถานที่เป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากการบ่งชี้สถานที่ซึ่งเกิดเหตุการณ์ใด ๆ ทางประวัติศาสตร์ย่อมแสดงว่า เหตุการณ์นั้นสามารถพิสูจน์ตรวจสอบได้ และยังทำให้ผู้ที่ศึกษาเหตุการณ์นั้นเกิดมโนทัศน์ที่กระจ่างชัดในเหตุการณ์ดังกล่าว สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การเชื่อมโยงสถานที่ในอดีตกับปัจจุบันเพื่อให้การศึกษาทางประวัติศาสตร์สามารถนำไปสัมพันธ์กับสถานที่จริงในปัจจุบันได้ เช่น การที่พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงวัดทองที่คลองบางกอกน้อย ซึ่งมีการประหารเชลยพม่าเป็นจำนวนมากในสมัยกรุงธนบุรี ทำให้มีการสืบค้นว่าวัดทองตามที่พระราชพงศาวดารกล่าวถึงนั้นคือวัดสุวรรณารามในปัจจุบัน และทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้สืบค้นร่องรอยการประหารชีวิตเชลยศึกชาวพม่าที่วัดแห่งนี้ เป็นต้น

สำหรับงานวิจัยนี้จะใช้แหล่งข้อมูลขั้นต้น คือการศึกษาจากสถานที่จริงที่เกิดเหตุการณ์นั้น และใช้แหล่งข้อมูลขั้นรอง คือพระราชพงศาวดารและพงศาวดารที่บันทึกไว้ภายหลังจากที่เกิดเหตุการณ์นั้น

เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นทั้งพระมหากษัตริย์และวีรบุรุษที่ชาวไทยเคารพยกย่องในพระเกียรติคุณของพระองค์ ดังนั้นจึงมีงานเขียนและงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างมากมาย ในที่นี้จะได้ยกงานเขียนและงานศึกษาวิจัยบางเรื่องมานำเสนอ

ในปีพ.ศ. 2543 มุลนิธิอนุรักษ์โบราณสถานในพระราชวังเดิมซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นองค์ประธานที่ปรึกษา ได้ริเริ่มโครงการอนุรักษ์โบราณสถาน ณ บริเวณพระราชวังเดิมอันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยมีจุดมุ่งหมายให้เป็นที่สำหรับประชาชนทั่วไปได้ศึกษาความรู้จากแหล่งประวัติศาสตร์ที่สำคัญแห่งหนึ่งของชาติ และได้จัดพิมพ์หนังสือชื่อ สารานุกรมกรุงธนบุรี เพื่อเผยแพร่เรื่องราวที่เกิดขึ้น ณ บริเวณกรุงธนบุรี อันเป็นราชธานีแหล่งที่ 3 ของประเทศไทย ทั้งนี้มูลนิธิได้ร่วมกับกรมศิลปากรเพื่อสงวนรักษาสีงอนุสรณ์อันเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติ โดยกรมศิลปากรได้ร่วมปฏิบัติงานในการตรวจแบบก่อสร้างและให้คำแนะนำทางสถาปัตยกรรม ทำให้การอนุรักษ์พระราชวังเดิมเป็นไปตามแบบแผนการอนุรักษ์ตามหลักวิชาการและไม่ทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อนึ่ง การจัดทำหนังสือสารานุกรมกรุงธนบุรีนั้น ได้นำเนื้อหาที่รวบรวมโดย

ผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันการศึกษาหลายหน่วยงาน และกรมศิลปากรได้ตรวจทานเนื้อหาทั้งหมด ซึ่งทำให้หนังสือเล่มนี้มีคุณค่าอย่างยิ่งในการนำเสนอสาระสำคัญของสถานที่ เหตุการณ์ และบุคคลสำคัญในสมัยที่กรุงธนบุรีเป็นราชธานีของไทย (มูลนิธิอนุรักษ์โบราณสถานในพระราชวังเดิม, 2543)

ในปีพ.ศ. 2543 สุวิทย์ เตชรุ่งถวิล ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาพุทธสถาปัตยกรรมในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยเป็นการศึกษาเปรียบเทียบสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระอุโบสถที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยสรุปว่า พุทธสถาปัตยกรรมสมัยกรุงธนบุรีเป็นการซ่อมแซมอาคารเดิมที่มีอยู่ในพื้นที่เนื่องจากข้อจำกัดของแรงงานและวัสดุการก่อสร้าง แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจะมีการบูรณะและตกแต่งรายละเอียดของพระอุโบสถเพิ่มเติม ส่วนใหญ่เป็นวัดในฝั่งธนบุรีที่มีชุมชนเดิมขนาดใหญ่อาศัยอยู่ บางวัดอาจรี้อพระอุโบสถเดิมและสร้างใหม่ให้ใหญ่โตสวยงามกว่าเดิมเพื่อประโยชน์ในการเสริมบุญญาริการของพระองค์ อย่างไรก็ตามลักษณะที่เหมือนกันคือ การเน้นความสำคัญของพระอุโบสถและหันพระอุโบสถสู่ทางสัญจรเป็นหลัก หลังคาพระอุโบสถที่สร้างสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะแบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือชั้นกลางคลุมพระอุโบสถและชั้นนอกคลุมพื้นที่เฉลียงหน้า ส่วนหลังคาพระอุโบสถในสมัยรัชกาลที่ 1 จะคลุมพระอุโบสถกลางถึง 2 ชั้น และมีชั้นนอกอีก 1 ชั้นที่คลุมพื้นที่เฉลียง ซึ่งมีทั้งที่คลุมเฉลียงด้านหน้าและที่คลุมทั้งเฉลียงด้านหน้าและด้านข้าง นอกจากนี้ยังมีการเปรียบเทียบส่วนอื่นๆของพระอุโบสถ เช่นการเปรียบเทียบหน้าบัน ผังพื้นและฐานอาคาร รวมถึงการเปรียบเทียบประตูของพระอุโบสถ เช่น ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะมีประตูกลางเพียงประตูเดียว หรือมีสองประตูซ้ายขวา แต่พระอุโบสถที่สร้างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 จะมี 3 ประตู เป็นต้น วิทยานิพนธ์นี้เป็นประโยชน์อย่างมากในการศึกษาวัดที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยเฉพาะวัดอินทารามซึ่งถือว่าเป็นวัดประจำรัชกาลของพระองค์ (สุวิทย์ เตชรุ่งถวิล, 2543)

ในปีพ.ศ. 2544 เกื้อกุล ยืนยงอนันต์ ได้เขียนบทความเรื่อง ภาพสะท้อนจากงานมหรสพสมัยกรุงธนบุรี โดยศึกษาค้นคว้างานมหรสพของพระราชพิธีต่างๆในสมัยกรุงธนบุรี ซึ่งสะท้อนภาพวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวเมืองธนบุรีในสมัยนั้น บทความนี้ยังมีประโยชน์ในการศึกษาเหตุการณ์สมัยกรุงธนบุรี เช่น มหรสพในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ พระชนนีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้น ผู้เขียนได้วิเคราะห์ภาพสะท้อนจากงานมหรสพสมโภช 5 งาน ดังนี้

1. สังคมไทยสมัยกรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติ มีการเล่นหลากหลายชนิด แต่ละชนิดเป็นศิลปะหลายเชื้อชาติ หลายภาษา เช่น การแสดงหุ่นก็มีทั้งหุ่นไทย หุ่นจีน หุ่นมอญ หุ่นเขมร หุ่นลาว หุ่นญวน หุ่นทวาย ส่วนงิ้วก็มีทั้งงิ้วจีน งิ้วญวน

2. ในงานมหรสพ 5 งานของสมัยกรุงธนบุรีนั้น งานมหรสพสมโภชพระแก้วมรกตใน พ.ศ. 2322 เป็นงานที่มีความสนุกสนานกรีกครื้นครึกมากกว่างานอื่นๆ สิ่งที่สร้างสีสันคือการเล่นพื้นเมืองและกายกรรมซึ่งมีมากมายหลายชนิดให้ดู และระยะเวลาในการสมโภชก็ยาวนาน ตั้งแต่การแห่พระแก้วมรกตมาถึงท่าเจ้าสนุก เมืองสระบุรี มีการสมโภช 3 วัน 3 คืน จากนั้นก็แห่เรือโดยขบวนเรือทั้งหมด 246 ลำ มาที่กรุงธนบุรี ซึ่งจัดให้มีการบรรเลงดนตรี มโหรี ปี่พาทย์ ผลัดเปลี่ยนกันเป็นเวลาถึง 2 เดือน 12 วัน เมื่อมาถึงวันสมโภชยังมีงานฉลองอีก 7 วัน 7 คืน ประกอบด้วยแสงจากดอกไม้เพลิง พลุ คบไฟ และเสียง ปี่พาทย์ มโหรี ตลอดจนภาพการแสดงหนัง เป็นต้น ซึ่งแสดงว่าในช่วงเวลานั้นพระองค์และประชาชนคงคลายความทุกข์ที่ต้องทำสงครามและคลายความอดอยากที่ยาวนานมากกว่า 10 ปีตั้งแต่ต้นรัชกาลลงไปบ้าง

3. การเล่นในงานสมโภชจะมีทั้งกลางวันและกลางคืน แต่กลางวันจะมีการเล่นให้ชมมากกว่า สำหรับตอนกลางคืนจะมีแต่ “หนัง” ซึ่งต้องอาศัยสุ่มเพลิงให้แสงสว่างที่ฉากผ้าขาว เรื่องที่แสดงได้แก่รามเกียรติ์ และยังมีบรรเลงดนตรี การจุดดอกไม้เพลิง เป็นต้น

4. วัดที่มีความสำคัญในการจัดงานมหรสพคือวัดบางยี่เรือนอกหรือวัดอินทารามในปัจจุบัน เป็นวัดที่จัดงานพระราชทานเพลิงศพเจ้านายและขุนนางคนสำคัญ เพราะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ใกล้กับพระราชวังหลวง และใกล้บริเวณที่คลองบางกอกใหญ่ คลองด่าน และคลองชักพระมาบรรจบกัน จึงเป็นที่ชุมนุมของผู้คนเนื่องจากคงจะเป็นศูนย์การค้าทั้งสินค้าเข้าและสินค้าออก เป็นด่านเก็บภาษีอากรขนอนตลาด และเป็นชุมทางคมนาคม

5. การแสดง การบรรเลงดนตรี การเล่นพื้นเมือง และกายกรรมในสมัยกรุงธนบุรีเป็นการสืบสานวัฒนธรรมไทยซึ่งเชื่อมโยงจากสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อเนื่องไปสู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แม้ว่าภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ผู้คนที่รู้แบบแผนการแสดงต่างๆ จะกระจัดกระจายหายไป แต่ในที่สุดก็สามารถระดมศิลปินตามหัวเมืองมาฟื้นฟูการแสดงมหรสพที่กรุงธนบุรีได้นับเป็นการธำรงรักษาวัฒนธรรมของชาติและส่งต่อไปสู่ยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (เกื้อกุล ยืนยงอนันต์, 2544, หน้า 85-91)

ในปีพ.ศ. 2546 เรื่องศิลป์ หนูแก้ว ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2310-2325 โดยศึกษาสภาพสังคมไทยในสมัยกรุงธนบุรีว่า มีลักษณะเป็นสังคมนานาชาติที่ชาวต่างชาติหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาค้าขายและอาศัยอยู่ร่วมกัน จุดมุ่งหมายของวิทยานิพนธ์นี้คือ เพื่อศึกษาปัจจัยสำคัญที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นสังคมนานาชาติและเพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชาวต่างชาติทั้งในทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และ

สังคมวัฒนธรรมของชาวต่างชาติในกรุงธนบุรี รวมถึงการวิเคราะห์ผลการเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ผลการศึกษาวิจัยพบว่า มีชนหลายชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรี เช่น ชาวจีน ชาวมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ชาวมอญ ชาวเวียดนาม ชาวกำพูชา และชาวยุโรป ทำให้เศรษฐกิจของกรุงธนบุรีฟื้นตัวเนื่องจากได้แรงงานและการเก็บภาษีจากการค้า นอกจากนี้ยังพบว่าความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรีได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากในสมัยนั้นกรุงธนบุรีเป็นเมืองหน้าด่านซึ่งมีชุมชนต่างชาติตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน ดังนั้นเมื่อกรุงธนบุรีถูกยกฐานะเป็นเมืองหลวงใน พ.ศ. 2310 จึงได้ขยายเป็นเมืองท่านานาชาติและเป็นศูนย์กลางในการบริหารราชการแผ่นดิน (เรื่องศิลป์ หนูแก้ว, 2546)

ในปีพ.ศ. 2548 วิไลพร วงศ์สุรรัศม์ ได้เขียนสารนิพนธ์เรื่อง จิตรกรรมเรื่องนรกภูมิในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี พุทธศักราช 2319 โดยอธิบายว่าสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรีซึ่งพบในปัจจุบันมีจำนวน 3 ฉบับ โดย 2 ฉบับอยู่ในประเทศไทย และอีก 1 ฉบับอยู่ในประเทศเยอรมนี ถือว่าเป็นพระราชมรดกที่สำคัญและนับเป็นงานจิตรกรรมชิ้นเอกในสมัยกรุงธนบุรี ภาพที่เขียนนับว่าเป็นภาพสัญลักษณ์ที่ประดิษฐ์ขึ้นจากจินตนาการ ไม่ใช่ภาพเลียนแบบธรรมชาติ การแสดงออกในงานเขียนของช่างจึงต้องอาศัยจินตนาการบนพื้นฐานความเชื่อของสังคมไทยในสมัยนั้น

เอกสารและงานวิจัยเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจในเมืองธนบุรีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อันส่งผลต่อความเจริญก้าวหน้าของอดีตราชธานีของไทยแห่งนี้ ทั้งในด้านประชากรที่ค่อยๆเพิ่มพูนขึ้นในกรุงธนบุรี การสืบทอดวัฒนธรรมไทย การผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมของชนชาติต่างๆที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองหลวงแห่งนี้ รวมถึงเหตุการณ์ต่างๆของเมืองธนบุรีที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งนำมาสู่ความสนใจที่จะศึกษาวิจัยเรื่อง ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในกรุงธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง ดังรายละเอียดที่ได้กล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 3

จารึกพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดอินทาราม

“..... เสด็จประทับแรมอยู่ ณ พระตำหนักวัดบางยี่เรือใต้ห้าแคว ให้เกณฑ์
ข้าราชการปลุกกุฎีร้อยยี่สิบหลัง แล้วให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธปฏิมากรและ
พระอุโบสถเจดีย์วิหารให้บริบูรณ์ขึ้นสิ้นทั้งพระอาราม...” (พระราชพงศาวดาร,
2542: 217)

ข้อความจากพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้แสดงถึงความสำคัญของวัดบางยี่เรือใต้ซึ่ง
ปัจจุบันวัดนี้มีชื่อว่าวัดอินทารามและถือว่าเป็นวัดประจำพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน
มหาราชเนื่องจากทรงบูรณะปฏิสังขรณ์และยังทรงมีพระราชกรณียกิจหลายประการ ณ วัดแห่งนี้
เดิมวัดบางยี่เรือใต้หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าวัดบางยี่เรือนอกเป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรี
อยุธยา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้หรือพระอุโบสถและพระวิหารแล้วสร้างขึ้นใหม่
ปัจจุบันพื้นที่ของวัดอินทารามอาจแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือส่วนด้านตะวันออกของวัด เป็นพระ
อุโบสถและพระวิหารเก่าที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี จึงนับว่าเป็นศิลปะในสมัยกรุงธนบุรีที่มี
คุณค่าทั้งทางศิลปกรรมและทางประวัติศาสตร์ อีกส่วนหนึ่งคือพื้นที่ส่วนตะวันตกของวัด เป็น
ส่วนที่พระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) ต้นตระกูล “ศรีเพ็ญ” ปฏิสังขรณ์และสร้างขึ้นใหม่ ได้แก่
พระอุโบสถ พระวิหาร และศาลาการเปรียญ เป็นต้น และได้ทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนนี้จึงเป็นศิลปะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภาพที่ 3.1 พระอุโบสถเก่าที่วัดอินทาราม

ภาพที่ 3.2 พระวิหารเก่าที่วัดอินทาราม

ลักษณะของจารึกที่พระวิหารแก้ววัดอินทาราม

พระวิหารแก้วที่วัดอินทารามสร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี โดยทางวัดได้ปรับปรุงติดตั้งอ่อนรอบผนังปูนเดิม ภายในพระวิหารแห่งนี้ได้ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขณะทรงศีล ทรงผนวช และยังมีพระแท่นบรรทมของพระองค์ นอกจากนี้ยังมีการจารึกเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

จารึก หมายถึง ร่องรอยตัวอักษรโบราณที่ปรากฏบนเนื้อวัตถุต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นก้อนหิน แผ่นเงิน แผ่นทอง แผ่นนาก อิฐ ไม้แก่น ฐานพระพุทธรูป เป็นต้น ซึ่งเป็นร่องลึกลงไป (เกษียร มะปะโม, 2554) จารึกที่พระวิหารแก้วของวัดอินทารามจำแนกได้เป็น 2 ส่วน คือ จารึกแผ่นหินอ่อนทางด้านหน้าของพระวิหาร มี 8 แผ่น เป็นแผ่นจารึกเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นจารึกที่ใช้ถ้อยคำดังเช่นสมัยปัจจุบันที่ผู้อ่านเข้าใจได้ดี เจ้าหน้าที่หน้าพระวิหารแห่งนี้อธิบายว่าพระภิกษุที่วัดแห่งนี้เป็นผู้จารึกแต่ข้อความในแผ่นสุดท้ายยังไม่จบสมบูรณ์ เข้าใจว่าเพราะพื้นที่จารึกสุดสั้นลงที่แผ่นที่ 8 จารึกส่วนที่ 2 มีการวาดภาพประกอบคำจารึกบนบานหน้าต่างในวิหาร มีจำนวน 8 บาน บานหน้าต่างนี้ล่องรักปิดทองอย่างสวยงาม แต่มีบางส่วนที่ค่อยๆ เลื่อนลงตามอายุ เมื่อเปรียบเทียบจารึกที่บานหน้าต่างนี้กับจารึกบนหินอ่อนที่หน้าพระวิหารพบว่า จารึกที่บานหน้าต่างมีความเก่ากว่ามาก โดยสังเกตจากถ้อยคำของภาษาที่จารึกเหตุการณ์นั้นไว้ เช่น เขียนว่า พ,ศ, ซึ่งเป็นการเขียนแบบเก่า อย่างไรก็ตาม จารึกในบานหน้าต่างบานที่ 7 ของพระวิหารได้ระบุเรื่องอนุสาวรีย์พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วงเวียนใหญ่ จึงแสดงว่าจารึกนี้จะต้องเขียนหลังปีพ.ศ. 2497 ซึ่งเป็นปีที่ทางราชการได้ประกอบพระราชพิธีเปิดและถวายบังคมพระบรมราชาอนุสาวรีย์เป็นครั้งแรก และผู้ที่จารึกน่าจะเป็นพระภิกษุที่วัดนี้เนื่องจากจารึกของบานหน้าต่างที่ 8 มีคำว่า “โยม” อยู่ด้วย แม้ว่าจารึกทั้ง 2 ส่วนนี้จะกระทำภายหลังสมัยกรุงธนบุรีก็ตาม แต่ก็ก็เป็นข้อมูลที่ผู้จารึกได้ศึกษามาอย่างดี อย่างไรก็ตามจารึกบางแห่งยังมีข้อความผิดพลาดบ้าง เช่น ปี พ.ศ. ที่ระบุไว้ในบางเหตุการณ์และการคำสะกดบางคำที่ผิดพลาดไป

ภาพที่ 3.3 ด้านหน้าวิหารแก้ววัดอินทาราม

ในการคัดลอกจารึกที่วัดอินทารามนี้ ผู้วิจัยขอใช้แบบอย่างการนำเสนอเช่นเดียวกับหนังสือ “จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามวรวิหาร” ของกรมศิลปากร (กรมศิลปากร, 2545) คือ คัดลอกตามข้อมูลพร้อมกับภาพถ่ายจริงของข้อมูล เพื่อให้ผู้อ่านวินิจฉัยข้อมูลนี้ด้วยตนเอง

ภาพที่ 3.4 บานประตูพระวิหารเก่า
ของวัดอินทาราม

ภาพที่ 3.5 ด้านข้างของพระวิหารเก่าวัดอินทาราม

จารึกจากบานหน้าต่างของพระวิหารเก่า วัดอินทาราม

ภาพที่ 3.6 จารึกบานหน้าต่างบานที่ 1

จารึกบานหน้าต่างบานที่ 1

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าตากเกิดเมื่อปีชกาล พ,ศ, ๒๒๗๗ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์⁽¹⁾ บิดาเป็นจีนชื่อ ไฮทอง นายอากรบ่อนเบี้ย มารดาชื่อแม่เหล็กเลี้ยงตั้งบ้านเรือนอยู่หน้าบ้านเจ้าพระยาจักรี ตำแหน่งสมุหนายก เจ้าพระยาจักรีได้ขอมาเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรมชอบรูปลักษณะ แล้วจึงให้ชื่อว่า นายสินอย่างไทยๆ (เมื่อคลอดออกมานอนอยู่ในกระดัง)⁽²⁾ มีงูใหญ่มาพันวงกลมอยู่ที่ขอบกระดัง

(1) การเขียนที่ถูกต้องคือ บรมโกศ

(2) การเขียนที่ถูกต้องคือ กระดัง

ภาพที่ 3.7 จารึกบานหน้าต่างบานที่ 2

จารึกบานหน้าต่างบานที่ 2

ตอนนี้อายุได้ ๙ ขวบ เจ้าพระยาจักรีให้ได้เล่าเรียนในสำนักพระอาจารย์ทองดีวัดโกษาवास อายุได้ ๑๓ ปี นำเข้าถวายตัวแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ รับราชการเป็นมหาดเล็ก นายสินเริ่มอุสาห์⁽¹⁾เรียนหนังสือจีน ญวน และแขกจนพูดคล่องมาก พออายุครบขวบชอยู่ได้ ๓ พรรษาลาออกมารับราชการตามเดิมเป็นมหาดเล็กรายงานจนถึงแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศน์ มีความชอบได้เป็นหลวงยกกระบัตร⁽²⁾ เมืองตาก

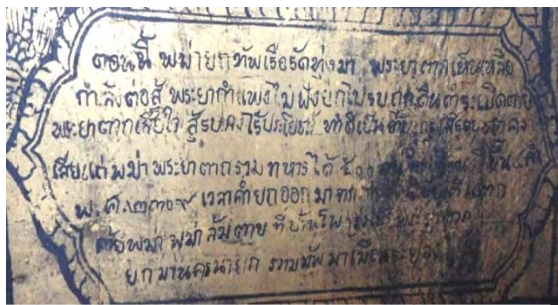

ภาพที่ 3.8 จารึกบานหน้าต่างบานที่ 3

จารึกบานหน้าต่างบานที่ 3

ตอนนี้พระยาตากขึ้นกับเมืองกำแพงเพชร พม่าเข้ามาล้อมกรุงพระยาตากเกณฑ์พลลงมาช่วยพระนครรบเข้มแข็ง⁽³⁾ มีความชอบเลื่อนเป็นพระยาวิเชียรปราการ⁽⁴⁾ แต่คนเรียกว่าพระยาตาก ครั้งรบกับพม่ารักษาพระนคร ต่อมากองศรีอยุธยาจวนเสียแก่พม่า พระยาตากท้อใจดีค่าย ห้ามยิงปืนหาขัดคำสั่ง⁽⁵⁾ ดีค่ายพม่าได้มิได้มีกองหนุนไปช่วยผู้ใดยิงปืนต้องหาผู้บัญชาการรักษาพระนคร ต่อมาพระยาตากเกณฑ์คนและปืนกำแพงตีพม่า

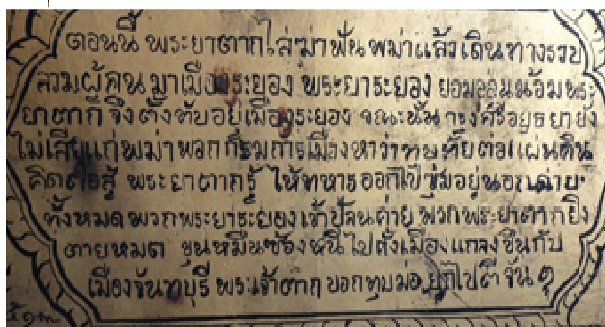
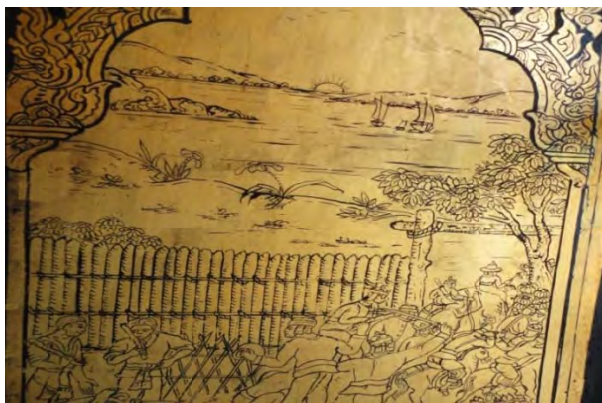
- (1) การเขียนที่ถูกตัดคือ อุตสาห์
- (2) การเขียนที่ถูกตัดคือ หลวงยกกระบัตร
- (3) การเขียนที่ถูกตัดคือ เข้มแข็ง
- (4) การเขียนที่ถูกตัดคือ พระยาวิเชียรปราการ
- (5) หมายถึง หาว่าขัดคำสั่ง

ภาพที่ 3.9 จารึกบานหน้าต่างบานที่ 4

จารึกบานหน้าต่างบานที่ 4

ตอนนี้พม่ายกทัพเรือรัด⁽¹⁾ทุ่ง
มา พระยาตากเห็นเหลือกำลังต่อสู้
พระยากำแพงไม่พียงยกไปรบถูกดิน
ดำระเบิดตาย พระยาตากเสียใจ สู้รบ
คงไร้ประโยชน์ ทำดีเป็นร้าย กรุงศรี
อยุธยาคงเสียแก่พม่า พระยาตากรวม
ทหารได้ ๕๐๐ คน เดือนนี้ ขึ้น ๔ ค่ำ
พ.ศ. ๒๓๐๙ เวลาค่ำ ยกออกมาจาก
วัดพิชัยดีแตกค่ายพม่า พม่าล้มตายที่
บ้านโพ รุ่งเช้าพระยาตากยกมา
นครนายก รวมทัพมาเมืองระยอง

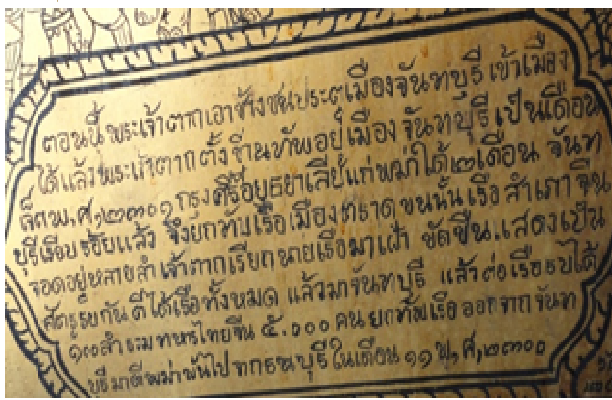

ภาพที่ 3.10 จารึกบานหน้าต่างบานที่ 5

จารึกบานหน้าต่างบานที่ 5

ตอนนี้พระยาตากไล่ฆ่าพม่าร
พม่าแล้วเดินทางรวบรวมผู้คนมา
เมืองระยอง พระยาระยองยอมอ่อน
น้อม พระยาตากจึงตั้งทัพ⁽²⁾ อยู่เมือง
ระยอง ขณะนั้นกรุงศรีอยุธยายังไม่
เสียแก่พม่า พวกกรมการเมืองหาว่า
ทุษร้าย⁽³⁾ ต่อแผ่นดิน คิดต่อสู้ พระยา
ตากรู้⁽⁴⁾ ให้⁽⁴⁾ ทหารออกไปชุ่มอยู่นอก
ค่ายทั้งหมด พวกพระยาระยองเข้า
ปล้นค่าย พวกพระยาตากยิงตาย
หมด ขุนหมื่นช่องหนีไปตั้งเมือง
แก่งขึ้นกับเมืองจันทบุรี พระเจ้า
ตากบอกทูบหม้อ ยกไปตีจัน

- (1) การเขียนที่ถูกต้องคือ ลัด
- (2) การเขียนที่ถูกต้องคือ ทัพ
- (3) การเขียนที่ถูกต้องคือ ประทุษร้าย
- (4) การเขียนที่ถูกต้องคือ ให้

ภาพที่ 3.11 จารึกบานหน้าต่างบานที่ 6

จารึกบานหน้าต่างบานที่ 6

ตอนนี้พระยาตากเอาช้างชน
ประตูเมืองจันทบุรีเข้าเมืองได้แล้ว
พระยาตากตั้งฐานทัพอยู่เมืองจันทบุรี
เป็นเดือนเจ็ด พ,ศ, ๒๓๑๐ กรุงศรี
อยุธยาเสียแก่พม่าได้ ๒ เดือน
จันทบุรีเรียบร้อยแล้วจึงยกทัพ⁽¹⁾เรือ
เมืองตราด ขน⁽²⁾นั้นเรือสำเภากิน
จอดอยู่หลายลำ เจ้าตากเรียกนาย
เรือมาเผ่า ชัดขึ้นแสดงเป็นศัตรูรบ
กันตีได้เรือทั้งหมด แล้วมาจันทบุรี
แล้วต่อเรือรบได้ ๑๐๐ ลำ รวมทหาร
ไทยจีน ๕,๐๐๐ คน ยกทัพเรือออก
จากจันทบุรีมาตีพม่าฟันไปจากธนบุรี
ในเดือน ๑๑ พ,ศ, ๒๓๑๐

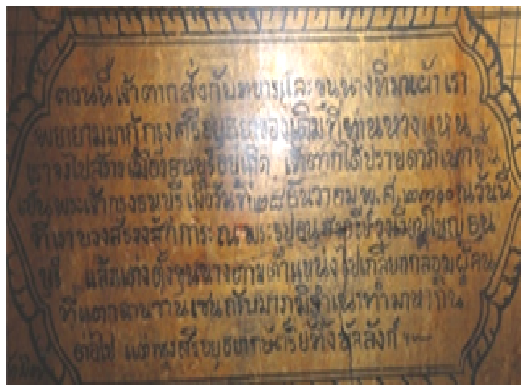
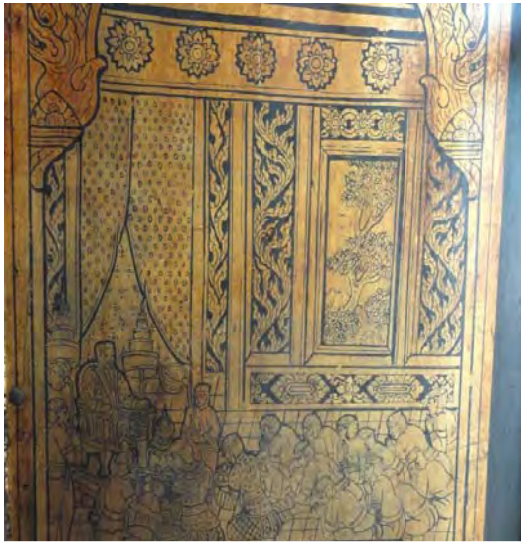
ภาพที่ 3.12 จารึกบานหน้าต่างบานที่ 7
(ด้านบนของบานหน้าต่าง)

จารึกบานหน้าต่างบานที่ 7 (ด้านบนของบานหน้าต่าง)

แผ่นดินไหวขึ้นเสียงเอะอะ
ตกใจทั่วทั้งกรุงธนบุรี คือไหวสอง
ครั้ง เมื่อวันอังคารเดือนสี่ พ,ศ,
๒๓๑๑ แล้ววันเสาร์เดือนห้า พ,ศ,
๒๓๑๒ อีกครั้ง ๑

(1) การเขียนที่ถูกตัดคือ ทัพ

(2) การเขียนที่ถูกตัดคือ ขณะ

ภาพที่ 3.13 จาริกบานหน้าต่างบานที่ 7
(ด้านล่างของบานหน้าต่าง)

ภาพที่ 3.14 จาริกบานหน้าต่างบานที่ 8
(ด้านบนของบานหน้าต่าง)

จาริกบานหน้าต่างบานที่ 7 (ด้านล่างของบานหน้าต่าง)

ตอนนี้เจ้าตากสั่งกับทหาร และขุนนางที่มาเฝ้า เราพยายามมา กู้กรุงศรีอยุธยาของเดิมที่ท่าน หวงแหน เราจึงไปสร้างเมืองธนบุรี อยู่เถิด เจ้าตากได้ปราบดาภิเษกขึ้น เป็นพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ ณ วันที่ ที่เราบวงสรวงสักการะ ณ พระรูป อนุสาวรีย์วงเวียนใหญ่ธนบุรี แล้ว แต่งตั้งขุนนางตามตำแหน่งไป เกลี่ยกล่อมผู้คนที่แตกฉานชานเซน กรับ^(๑)มาภูมิลำเนาท่ามาหากินต่อไป แต่กรุงศรีอยุธยาเกษัตริย์ทิ้งบัลลังก์

จาริกบานหน้าต่างบานที่ 8 (ด้านบนของบานหน้าต่าง)

พระเจ้ากรุงธนบุรีระงับ พระทัยกรรมฐานที่พระอุโบสถ วัด บางยี่เรือใต้ เป็นพระภิกษุ พระเจ้า กรุงธนบุรีสิ้นวาสนา ตั้งแต่สงคราม อแซหวุ่นกี้ พระเจ้ากรุงธนบุรี สิ้นอายุ มาอยู่ได้ ๔๘ พรรษาอยู่ใน ราชสมบัตินี้ ๑๕ ปี พระศพฝังไว้ที่วัด บางยี่เรือใต้

(๑) การเขียนที่ถูกต้องคือ กลับ

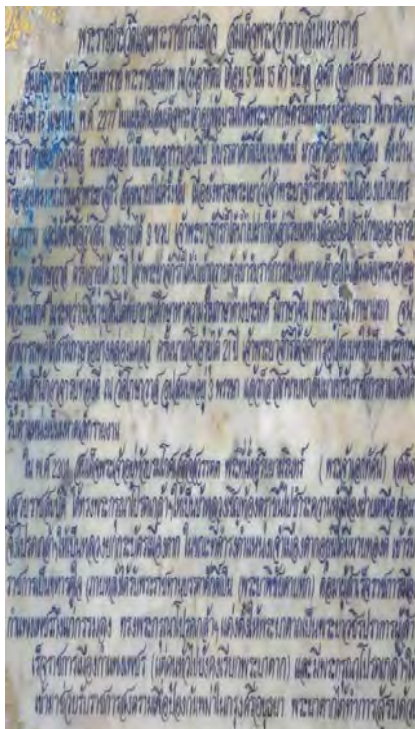
จารึกบานหน้าต่างบานที่ 8 (ด้านล่างของบานหน้าต่าง)

ภาพที่ 3.15 จารึกบานหน้าต่างบานที่ 8
(ด้านล่างของบานหน้าต่าง)

ตอนนี้พระเจ้ากรุงธนบุรีไปตีเมืองนครศรีธรรมราช ได้เมืองนคร แล้วสมโภชบรมสารีริกธาตุ ถวาย ปัจจัยแก่พระภิกษุ แล้วขอยืม พระไตรปิฎกที่สูญหาย ให้คงสมบูรณ์ ดังเดิม นึกดูโยมต้องฆ่าคนอีกสัก เท่าใดโยมทำการเพื่อไทยเพื่อความ มั่นคง พระเจ้าธนบุรีดวงพระพักตร์ ร่วงโรย พระเนตรเขื่องซึ้ง ตรัสกับ พระพรหมมุนีที่วัดบางยี่เรือใต้ (วัดอิน ทาราม) มหาบพิตร พระพรหมมุนี ถวายพระพรกษัตริย์จะต้องทรง อำนาจขอให้สงบพระทัยได้บ้าง ลอง เจริญกรรมฐาน

จารึกหินอ่อนจากผนังด้านหน้าของพระวิหารแก้ววัดอินทาราม

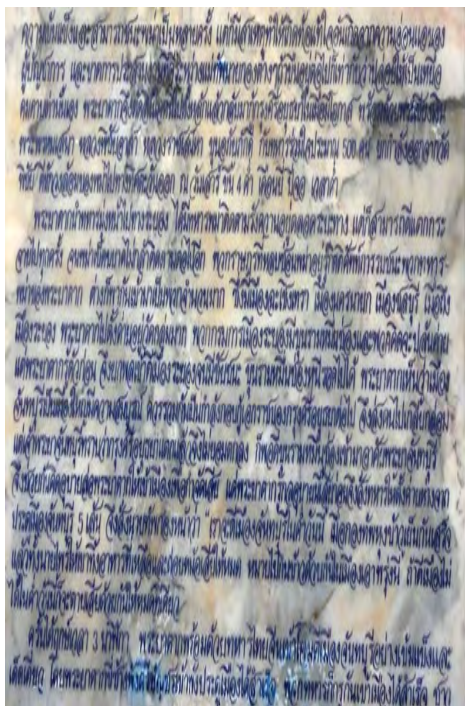
ภาพที่ 3.16 จารึกแผ่นที่ 1
หน้าพระวิหารแก้ว

จารึกแผ่นที่ 1 หน้าพระวิหารแก้ว พระราชกรณียกิจสมเด็จพระเจ้าตากสิน

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระราชสมภพ ณ วันอาทิตย์ที่ 5 ขึ้น 15 ค่ำ ปีชวด ฉศก จุลศักราช 1096 ตรงกับวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2277 ในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศพระมหากษัตริย์แห่งกรุง ศรีอยุธยา มีนามเดิมว่า สิน บิดาเป็นชาวจีนชื่อนาย ไหลฮอง เป็นนายอากรบ่อนเบี้ย มีบรรดาศักดิ์เป็น ขุนพัฒน์ มารดาชื่อนางนกเอี้ยง ตั้งบ้านเรือนอยู่ ตรงหน้าบ้านพระยาจักรี สมุหนายกในสมัยนั้น เมื่อ ยังทรงพระเยาว์เจ้าพระยาจักรีได้ขอเอาไปเลี้ยงเป็น บุตรบุญธรรม และได้ตั้งชื่อว่าสินพออายุได้ 9 ขวบ เจ้าพระยาจักรีก็ได้นำไปฝากให้เล่าเรียนหนังสืออยู่ใน สำนักของอาจารย์ทองดีวัดโกษาवास ครั้นอายุได้ 13

ปี เจ้าพระยาจักรีก็ได้นำเข้าถวายตัวเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กอยู่ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ในระหว่างนี้นายสินได้พยายามศึกษาหาความรู้ในภาษาต่างประเทศ มีภาษาจีน ภาษาญวน ภาษาแขก จนสามารถพูดได้สามภาษาอย่างคล่องแคล่ว ครั้นนายสินอายุได้ 21 ปี เจ้าพระยาจักรีได้จัดการอุปสมบทให้เป็นพระภิกษุอยู่ในสำนักอาจารย์ทองดี ณ วัดโกษาवास อุปสมบทอยู่ 3 พรรษา แล้วก็ลาสิกขาบทกลับมาเข้ารับราชการตามเดิม ได้รับตำแหน่งเป็นมหาดเล็กรายงาน

ใน พ.ศ. 2301 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จสวรรคต พระที่นั่งสุริยยามรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) เสด็จเสวยราชสมบัติ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นข้าหลวงเชิญตราขึ้นไปชำระความหัวเมืองฝ่ายเหนือ ต่อมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงยกกระบัตรเมืองตาก ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตากอยู่นี้ได้มีนายทองดีเข้ารับราชการเป็นทหารคู่มือ ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น (พระยาพิชัยดาบหัก) ต่อมาผู้สำเร็จราชการเมืองกำแพงเพชรถึงแก่กรรมลง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาตากเป็นพระยาวิชิตปราการ ผู้สำเร็จราชการเมืองกำแพงเพชร (แต่คนทั่วไปยังคงเรียกพระยาตาก) และมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้ามาช่วยราชการสงครามเพื่อป้องกันพม่าในกรุงศรีอยุธยา พระยาตากได้ทำการสู้รบด้วย

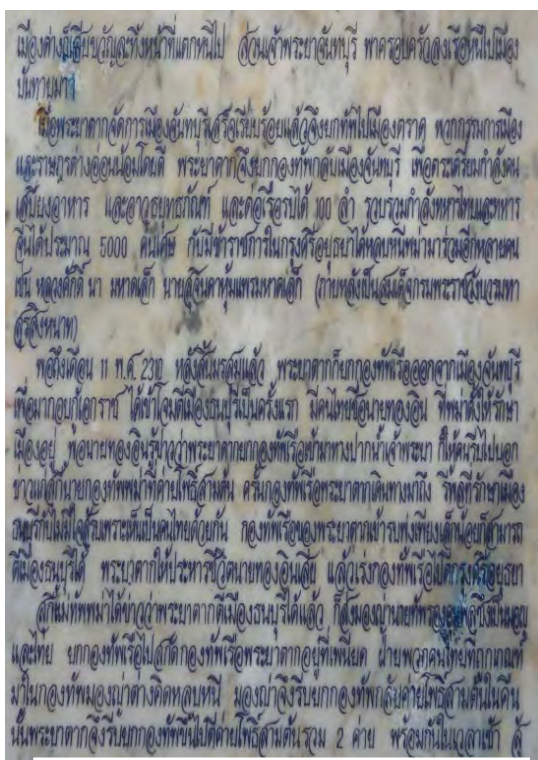
ภาพที่ 3.17 จารึกแผ่นที่ 2
หน้าพระวิหารเก่า

จารึกแผ่นที่ 2 หน้าพระวิหารเก่า

ความเข้มแข็งและสามารถชนะพม่าเป็นหลายครั้ง แต่ก็มีสาเหตุทำให้เกิดข้อเท็จจริงจากความอ่อนแอของผู้บัญชาการ และขาดการประสานงานที่ดีระหว่างแม่ทัพนายกองต่างๆ ถ้าขึ้นอยู่ต่อไปก็เท่ากับปล่อยให้เหยื่อคมดาบเท่านั้นเอง พระยาตากจึงตัดสินใจหนีไปตั้งหลักแล้วกลับมากู้กรุงศรีอยุธยาในเมื่อมีโอกาส พร้อมด้วยพระเชียงเงิน พระพรหมเสนา หลวงพิชัยอาสา หลวงราชเสนหา ขุนอภัยภักดี กับทหารร่วมใจประมาณ 500 คน ยกกำลังออกจากวัดพิชัย ดีหักวงล้อมของพม่าไปทางทิศตะวันออก ณ วันเสาร์ ขึ้น 4 ค่ำ เดือนยี่ ปีกอ เวลาค่ำ

พระยาตากนำทหารมุ่งหน้าไปทางระยอง ได้มีทหารพม่าติดตามรั้งความญ แต่ก็สามารถตีแตกกระจายไปทุกครั้ง จนพม่าเซ็ดขยายได้ไม่กล้าติดตามต่อไปอีก พวกราษฎรที่หลบซ่อนพม่าอยู่รู้จักตีตีศัพท์การรบชนะพวกทหารพม่าของพระยาตาก ต่างก็พากันมาเป็นพวกจำนวนมาก ซึ่งมีเมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองชลบุรี เมื่อถึงเมืองระยอง พระยาตากไปตั้งค่ายอยู่วัดกลุ่มมาก พวกกรรมการเมืองระยองมีขุนรามหมื่นช่องและพวกคิดจะปล้นค่ายแต่พระยาตากรู้ตัวก่อนจึงยกพลเข้าตีเมืองระยองจนมีชัยชนะ ขุนรามหมื่นช่องหนีรอดไปได้ พระยาตากเห็นว่าเมืองจันทบุรีเป็นเมืองใหญ่มีความสมบูรณ์ ควรรวมกันเป็นกำลังกอบกู้เอกราชของกรุงศรีอยุธยาต่อไปจึงส่งคนไปเกลี้ยกล่อม แต่พระยาจันทบุรีทราบว่ารกรุงศรีอยุธยาแตกแล้วจึงไม่ยอมตกลง ก็พอดีขุนรามหมื่นช่องเข้ามาอาศัยพระยาจันทบุรีจึงช่วยกันคิดอุบายล่อพระยาตากให้เข้าเมืองเพื่อกำจัดเสีย แต่พระยาตากก็ลอบอุบายนี้เสียก่อน จึงสั่งทหารให้ตั้งค่ายห่างจากประตูเมืองจันทบุรี 5 เส้น จึงส่งนายทัพกองหน้าว่า “เราจะตีเมืองจันทบุรีในค่ำวันนี้ เมื่อกองทัพพุ่งเข้าเข็นกันเสร็จแล้วทั้งนายไพร่ให้เขาทิ้งอาหารที่เหลือและต่อยหม้อเสียให้หมด หมายกินข้าวด้วยกันในเมืองเอาพุงนี้ ถ้าตีเมืองไม่ได้ในค่ำวันนี้ก็จะตายเสียด้วยกันให้หมดทีเดียว”

ครั้นได้ฤกษ์เวลา 3 นาฬิกา พระยาตากพร้อมด้วยทหารไทยจีนเข้าโจมตีเมืองจันทบุรีอย่างเข้มแข็งและเด็ดเดี่ยว โดยพระยาตากขี่ช้างพังคีรีบุญชรเข้าพังประตูเมืองได้สำเร็จ พวกทหารก็รุกเข้าเมืองได้สำเร็จ ชาว... (มีข้อความต่อแผ่นที่ 3)

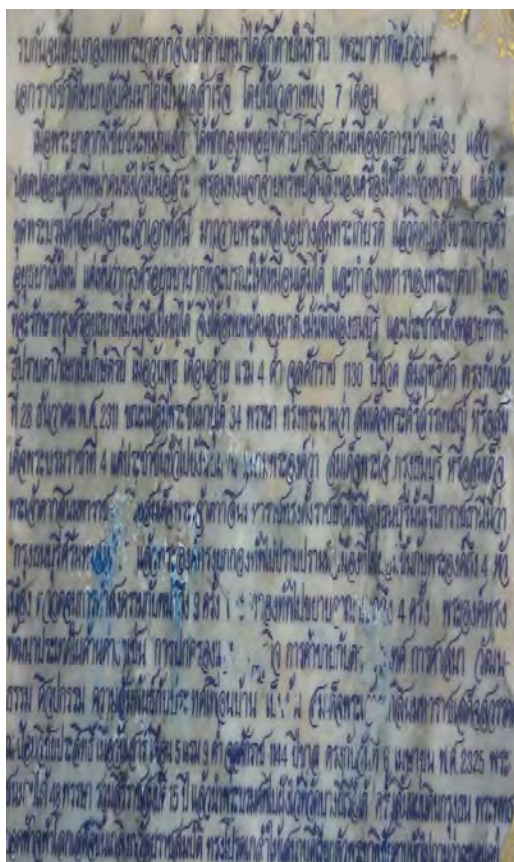
ภาพที่ 3.18 จารึกแผ่นที่ 3 หน้าพระวิหารเก่า

จารึกแผ่นที่ 3 หน้าพระวิหารเก่า

เมืองต่างก็เสียขวัญละทิ้งหน้าที่แตกหนีไป ส่วนเจ้าพระยาจันทบุรี พาครอบครัวลงเรือหนีไปเมืองบันทายมาศ เมื่อพระยาตากจัดการเมืองจันทบุรีเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงยกทัพไปเมืองตราด พวกกรรมการเมืองและราษฎรต่างอ่อนน้อมโดยดี พระยาตากจึงยกกองทัพกลับเมืองจันทบุรีเพื่อเตรียมกำลังคนเสบียงอาหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ และต่อเรือรบได้ 100 ลำ รวบรวมกำลังทหารไทยและทหารจีนได้ประมาณ 5000 คนเศษ กับมีข้าราชการในกรุงศรีอยุธยา

ได้หลบหนีพม่ามาร่วมอีกหลายคน เช่น หลวงศักดิ์นา มหาตเล็ก นายสุจินดาหุ้มแพรมหาตเล็ก (ภายหลังเป็นสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท)

พอถึงเดือน 11 พ.ศ. 2310 หลังสิ้นมรสุมแล้ว พระยาตากก็ยกกองทัพเรือออกจากเมืองจันทบุรีเพื่อมากอบกู้เอกราช ได้เข้าโจมตีเมืองธนบุรีเป็นครั้งแรก มีคนไทยชื่อนายทองอินที่พม่าตั้งให้รักษาเมืองอยู่ พอนายทองอินรู้ว่าพระยาตากยกกองทัพเรือเข้ามาทางปากน้ำเจ้าพระยา ก็ให้คนรีบไปบอกข่าวแก่สุกี้ นายกองทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น ครั้นกองทัพเรือพระยาตากเดินทางมาถึง รัฟลที่รักษาเมืองธนบุรีกลับไม่มีใจสู้รบเพราะเห็นเป็นคนไทยด้วยกัน กองทัพเรือของพระยาตากเข้ารบพุ่งเพียงเล็กน้อยก็สามารถตีเมืองธนบุรีได้ พระยาตากให้ประหารชีวิตนายทองอินเสีย แล้วเร่งกองทัพเรือไปตีกรุงศรีอยุธยา สุกี้แม่ทัพพม่าได้ข่าวว่าพระยาตากตีเมืองธนบุรีได้แล้ว ก็ส่งมองญานายทัพรองคุมพลซึ่งเป็นมอญและไทย ยกกองทัพเรือไปสกัดกองทัพเรือพระยาตากอยู่ที่เพนียด ฝ่ายพวกคนไทยที่ถูกเกณฑ์มาในกองทัพมองญาต่างคิดหลบหนี มองญาจึงรีบยกกองทัพกลับค่ายโพธิ์สามต้นในคืนนั้น พระยาตากจึงรีบยกกองทัพขึ้นไปตีค่ายโพธิ์สามต้นรวม 2 ค่ายพร้อมกันในเวลาเช้า สู้... (มีข้อความต่อแผ่นที่ 4)

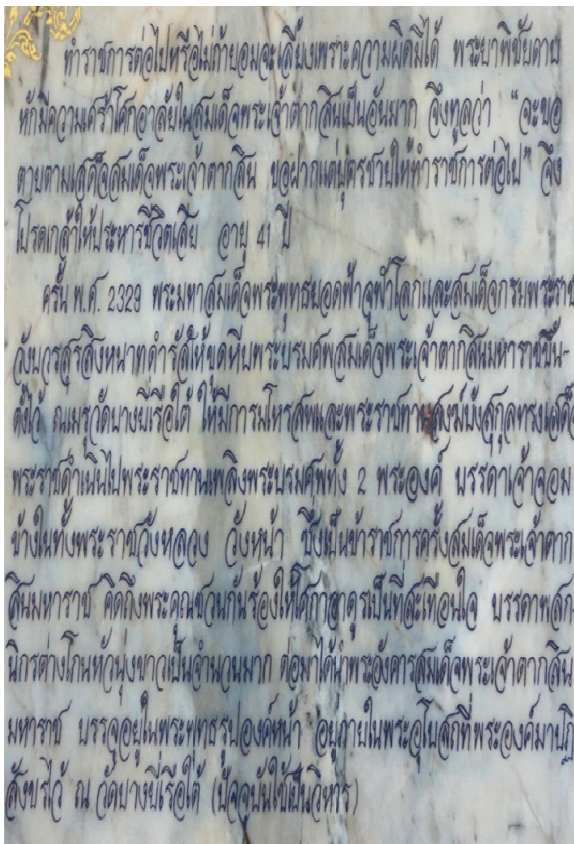
ภาพที่ 3.19 จารึกแผ่นที่ 4 หน้าพระวิหารเก่า

จารึกแผ่นที่ 4 หน้าพระวิหารเก่า

รบกันจนเที่ยงกองทัพพระยาตากจึงเข้าค่ายพม่าได้ สุกี้ตายในที่รบ พระยาตากได้กอบกู้เอกราชชาติไทยได้กลับคืนมาเป็นผลสำเร็จโดยใช้เวลาเพียง 7 เดือน

เมื่อพระยาตากมีชัยชนะพม่าแล้วได้พักกองทัพอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้นเพื่อจัดการบ้านเมือง แล้วปลดปล่อยผู้คนที่พม่าคุมขังไว้เป็นอิสระ พร้อมทั้งแจกจ่ายทรัพย์สินสิ่งของเครื่องใช้โดยทั่วหน้ากัน แล้วให้ชุดพระบรมศัพสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ มาถวายพระเพลิงอย่างสมพระเกียรติ แล้วคิดปฏิสังขรณ์กรุงศรีอยุธยาขึ้นใหม่ แต่เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาากที่จะบูรณะให้เหมือนเดิมได้ และกำลังทหารของพระยาตากไม่พอที่จะรักษากรุงศรีอยุธยาที่เป็นเมืองใหญ่ได้ จึงได้อพยพผู้คนลงมาตั้งมั่นที่เมืองธนบุรี และประชาชนทั้งหลายทำพิธี

ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ เมื่อวันพุธ เดือนอ้าย แรม 4 ค่ำ จุลศักราช 1130 สัมฤทธิศก ตรงกับวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2311 ขณะเมื่อมีพระชนมายุได้ 34 พรรษา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ หรือสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 แต่ประชาชนทั่วไปนิยมขนานนามพระองค์ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตั้งราชธานีที่เมืองธนบุรีนั้นเรียกราชธานีนี้ว่า “กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร” แล้วพระองค์ทรงยกกองทัพไปปราบหัวเมืองที่ไม่ยอมขึ้นกับพระองค์ถึง 4 หัวเมือง ตลอดจนการทำสงครามกับพม่า ถึง 9 ครั้ง และยกกองทัพไปขยายอาณาเขตถึง 4 ครั้ง พระองค์ทรงพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ เช่น การปกครองและเศรษฐกิจ การค้าขายกับต่างประเทศ การศาสนา วัฒนธรรม ศิลปกรรม ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน เป็นต้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จสวรรคต ณ บ่อมิชัยประสิทธิ์เมื่อวันเสาร์ เดือน 5 แรม 9 ค่ำ จุลศักราช 1144 ปีชาล ตรงกับวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2325 พระชนมายุได้ 48 พรรษา รวมศิริราชสมบัติ 15 ปี แล้วนำพระบรมศพไปฝังไว้ที่วัดบางยี่เรือใต้ ครั้นสิ้นแผ่นดินกรุงธน พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติทรงโปรดเกล้าให้เสนาบดีเรียกตัวพระยาพิชัยดาบหักไปถามว่าจะยอมอยู่.... (มีข้อความต่อแผ่นที่ 5)

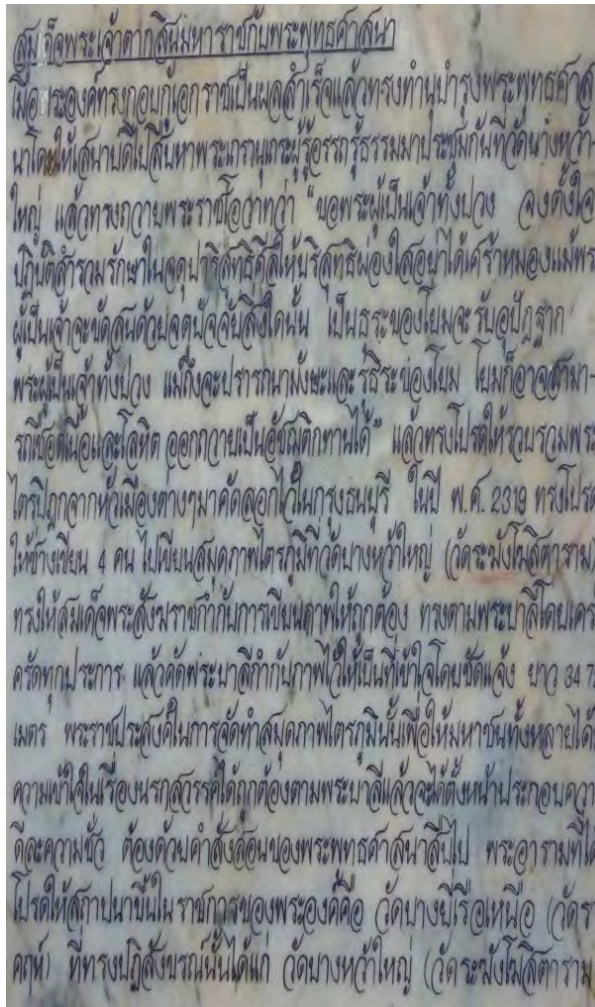
ภาพที่ 3.20 จารึกแผ่นที่ 5
หน้าพระวิหารเก่า

จารึกแผ่นที่ 5 หน้าพระวิหารเก่า

ทำราชการต่อไปหรือไม่ ถ้ายอมจะ เลี้ยงเพราะความผิดมิได้ พระยาพิชัยดาบหักมีความเศร้าโศกอาลัยในสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นอันมาก จึงทูลว่า “จะขอตายตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสิน ขอฝากแต่บุตรชายให้ทำราชการต่อไป” จึงโปรดเกล้าให้ประหารชีวิตเสีย อายุ 41 ปี

ครั้น พ.ศ. 2329 พระมหาสมเด็จ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระ กรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาทดำรัสให้ ขุดหีบพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นตั้งไว้ ณ เมรุวัดบางยี่เรือใต้ ให้มีการมโหรีศพและพระราชทาน สงฆ์บังสุกุล ทรงเสด็จพระราชดำเนินไป

พระราชทานเพลิงพระบรมศพทั้ง 2 พระองค์ บรรดาเจ้าจอมข้างในทั้งพระราชวังหลวง วังหน้า ซึ่งเป็นข้าราชการครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คิดถึงพระคุณ ชวนกันร้องไห้โศกาอาดูร เป็นที่สะเทือนใจ บรรดาพสกนิกรต่างโกนหัวนุ่งขาวเป็นจำนวนมาก ต่อมาได้นำพระอังคาร สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช บรรจุอยู่ในพระพุทธรูปองค์หน้า อยู่ในพระอุโบสถที่พระองค์มา ปฏิสังขรไว้ ณ วัดบางยี่เรือใต้ (ปัจจุบันใช้เป็นวิหาร)

ภาพที่ 3.21 จารึกแผ่นที่ 6
หน้าพระวิหารเก่า

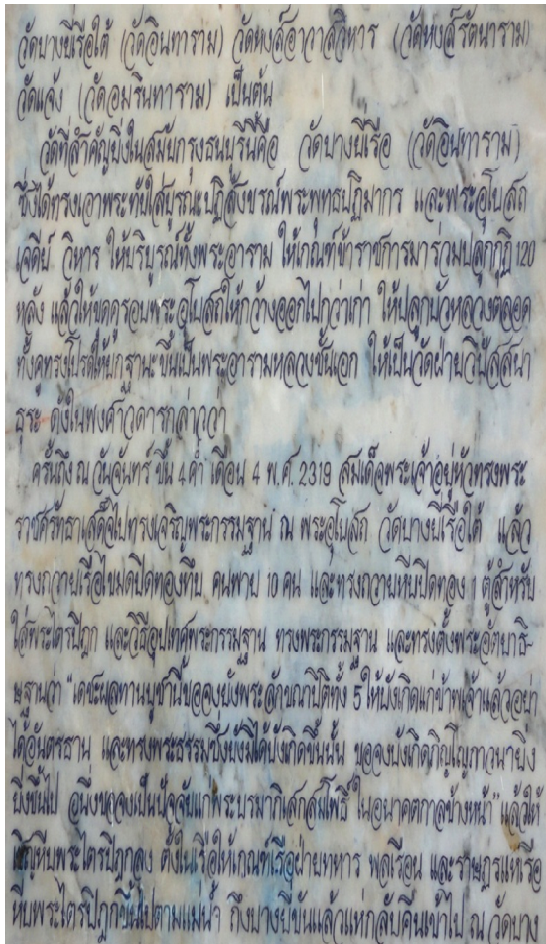
เขียนสมุดภาพไตรภูมิที่วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) ทรงให้สมเด็จพระสังฆราช กำกับการเขียนภาพให้ถูกต้อง ทรงตามพระบาฬีโดยเคร่งครัดทุกประการ แล้วคัดพระบาฬี กำกับภาพไว้ให้เป็นที่เข้าใจโดยชัดเจน ยาว 34.72 เมตร พระราชประสงค์ในการจัดทำสมุดภาพไตรภูมินั้นเพื่อให้มหาชนทั้งหลายได้มีความเข้าใจในเรื่องนรกสวรรค์ได้ถูกต้องตามพระบาฬี

จารึกแผ่นที่ 6 หน้าพระวิหาร

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับพระพุทธรูป

เมื่อพระองค์ทรงกอบกู้เอกราช เป็นผลสำเร็จแล้ว ทรงบำรุงพระพุทธรูป ศาสนา โดยให้เสนาบดีไปสืบหาพระเถระนุเถระผู้รู้ธรรมมาประชุมที่วัดบางหว้าใหญ่ แล้วทรงถวายพระราชโองการว่า “ขอพระผู้เป็นเจ้าของปวงจงตั้งใจปฏิบัติธรรมสำรวมรักษาปาริสุทธิศีลให้บริสุทธิ์ผ่องใสอย่าได้เศร้าหมอง แม้พระผู้เป็นเจ้าของจะขัดสนด้วยจตุปัจจัยสิ่งใดนั้น เป็นธุระของโยมจะรับอุปฐาก พระผู้เป็นเจ้าของ แม้ถึงจะปรารถนามังษะและรุธิระของโยม โยมก็อาจสามารถเชือดเนื้อและโลหิต ออกถวาย เป็นอชฌติกทานได้” แล้วทรงโปรดให้รวบรวมพระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่างๆ มาคัดลอกไว้ในกรุงธนบุรี ในปีพ.ศ. 2319 ทรงโปรดให้ช่างเขียน 4 คน ไป

แล้วจะได้ตั้งหน้าประกอบความดีละความชั่ว ต้องด้วยคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาสืบไป พระ
อารามที่ได้โปรดให้สถาปนาขึ้นในราชการของพระองค์คือ วัดบางยี่เรือเหนือ (วัดราชคฤห์) ที่
ทรงปฏิสังขรณ์นั้นได้แก่ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) (มีข้อความต่อแผ่นที่ 7)

ภาพที่ 3.22 จารึกแผ่นที่ 7
หน้าพระวิหารเก่า

ถวายเรือโฆมตปิดทองที่บ คนพาย 10 คน และทรงถวายหีบปิดทอง 1 ตู้ สำหรับใส่
พระไตรปิฎก และพิธีอุปเทศพระกรรมฐาน ทรงพระกรรมฐานและทรงตั้งพระอติยาธิฐานว่า
“เดชะผลทานบูชานี้ของยังพระลัขณาปิตทั้ง 5 ให้บังเกิดแก่ข้าพเจ้าแล้วอย่าได้อันตรธาน และ
ทรงพระธรรมซึ่งยังมีได้บังเกิดขึ้นนั้น ของจงบังเกิดภิญโญภาวนายิ่งยิ่งขึ้นไป อนึ่งของจงเป็น
ปัจจัยแก่พระบรมมาภิเสกสมโพธิ ในอนาคตกาลข้างหน้า” แล้วให้เชิญหีบพระไตรปิฎกลงตั้งใน
เรือ ให้เกณฑ์เรือฝ่ายทหาร พลเรือน และราษฎรแห่เรือหีบพระไตรปิฎกขึ้นไปตามแม่น้ำ ถึง
บางยี่ชันแล้วแห่กลับคืนเข้าไป ณ วัดบาง..... (มีข้อความต่อแผ่นที่ 8)

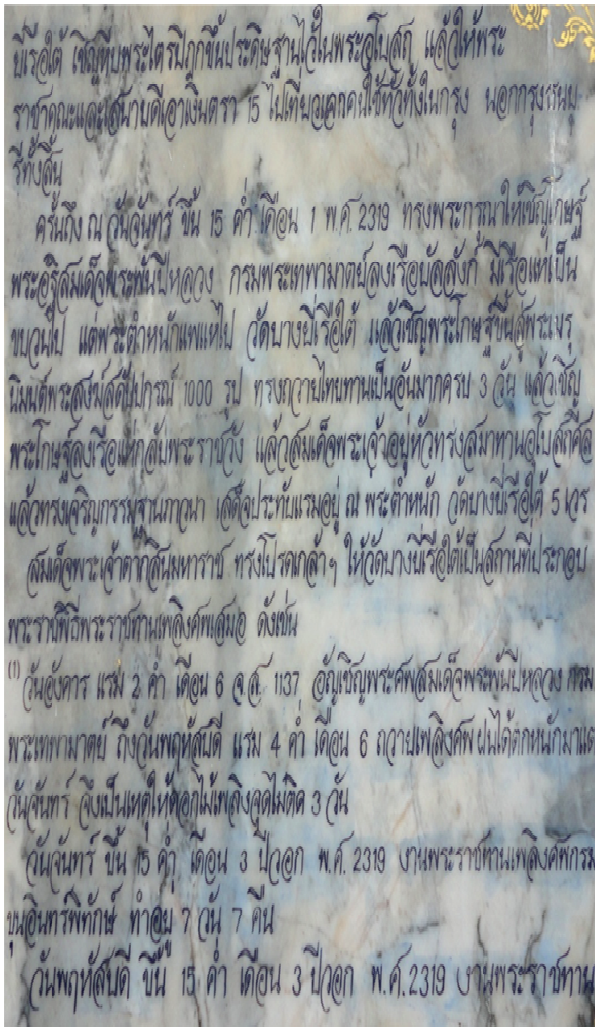
จารึกแผ่นที่ 7 หน้าพระวิหารเก่า

วัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) วัดหงส์อวาส
วิหาร (วัดหงส์รัตนาราม) วัดแจ้ง วัดอมริน
ทาราม⁽¹⁾ เป็นต้น

วัดที่สำคัญยิ่งในสมัยกรุงธนบุรีนี้คือ
วัดบางยี่เรือ (วัดอินทาราม) ซึ่งได้อาพระทัย
ใส่บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธปฏิมากร และ
พระอุโบสถ เจดีย์ วิหาร ให้บริบูรณ์ทั้งพระ
อาราม ให้เกณฑ์ข้าราชการมาร่วมปลุกกุฎิ
120 หลัง แล้วให้ชุดครอบพระอุโบสถให้
กว้างกว่าเก่า ให้ปลุกบัวหลวงตลอดทั้งคูทรง
โปรดให้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้น
เอกให้เป็นสายวิปัสสนาธุระ ดังในพงศาวดาร
กล่าวว่า

ครั้นถึง ณ วันจันทร์ ขึ้น 4 ค่ำเดือน
4 พ.ศ. 2319 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง
พระราชศรัทธาเสด็จทรงไปเจริญพระ
กรรมฐาน ณ อุโบสถวัดบางยี่เรือใต้ แล้วทรง

(1) หมายถึงวัดอมรินทรารามวรวิหาร

ภาพที่ 3.23 จารึกแผ่นที่ 8
หน้าพระวิหารเก่า

จารึกแผ่นที่ 8 หน้าพระวิหารเก่า

ยี่เรือใต้ เชิญหีบพระไตรปิฎกขึ้น
ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถแล้วให้
พระราชอาคันและเสนาบดีเอา
เงินตรา 15 ไปเที่ยวแจกใช้ทั่วทั้งใน
กรุง นอกกรุงธนบุรีทั้งสิ้น

ครั้นถึง ณ วันจันทร์ ขึ้น 15
ค่ำ เดือน 1 พ.ศ. 2319 ทรงพระ
กรุณาให้เชิญโกษฐ์พระอัฐมเด็จพระ
พันปีหลวง กรมพระเทพมมาตย์ลง
เรือบัลลังก์ มีเรือแห่เป็นขบวนไป
แต่พระตำหนักแพแห่ไปวัดบาง
ยี่เรือใต้ แล้วเชิญพระโกษฐ์ขึ้นสู่
พระเมรุ นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์
1000 รูป ทรงถวายไทยทานเป็นอัน
ครบ 3 วัน แล้วเชิญพระโกษฐ์ลงเรือ
แห่กลับพระราชวัง แล้วสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวทรงสมทานอุโบสถศีลแล้ว
ทรงเจริญกรรมฐานภาวนา เสด็จ
ประทับแรมอยู่ ณ พระตำหนัก วัด
บางยี่เรือใต้ 5 เวน

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้วัดบางยี่เรือใต้เป็นสถานที่ประกอบ
พระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพเสมอ ดังเช่น

วันอังคาร แรม 2 ค่ำ เดือน 6 จ.ศ. 1137 อัญเชิญพระศพสมเด็จพระพันปีหลวง กรม
พระเทพมมาตย์ ถึงวันพฤหัสบดี แรม 4 ค่ำ เดือน 6 ถวายเพลิงศพ ฝนได้ตกหนักมาแต่วัน
จันทร์ จึงเป็นเหตุให้ดอกไม้เพลิงจุดไม่ติด 3 วัน

วันจันทร์ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ปีวอก พ.ศ. 2319 งานพระราชทานเพลิงศพกรมขุน
อินทร์พิทักษ์ ทำอยู่ 7 วัน 7 คืน

วันพฤหัสบดี ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ปีวอก พ.ศ. 2319 งานพระราชทาน (ข้อความใน
จารึกจบลงเพียงเท่านั้น)

จารึกที่พระวิหารเก่าของวัดอินทารามที่ได้คัดลอกมาทั้งหมดนี้ ผู้จารึกเป็นพระภิกษุซึ่งไม่ปรากฏนามในวัดอินทาราม ได้รวบรวมรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างละเอียดพอสมควรและเข้าใจได้ง่าย อาจมีการสะกดคำบางคำที่ผิดไปจากภาษาในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามแม้ว่าจารึกนี้จะมีได้เป็นจารึกในสมัยกรุงธนบุรีแต่ก็นับว่าเป็นจารึกที่มุ่งหวังให้ผู้เข้ามาเยี่ยมชมวัดอินทารามได้ศึกษาพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สมดังที่วัดแห่งนี้เป็นวัดประจำพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

บทที่ 4

การตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี

“... ลุศักราช 1130 ปีชวด สัมฤทธิศก จึงท้าวพระยาข้าราชการ
จีนไทย ผู้ใหญ่น้อยทั้งปวงก็ปรึกษา พร้อมกันอัญเชิญเสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติเป็นบรมกษัตริย์ผ่านพิภพสยาม ณ กรุงธนบุรี ตั้งเป็นราชธานีสืบไป...”

(พงศาวดาร, 2542: 167)

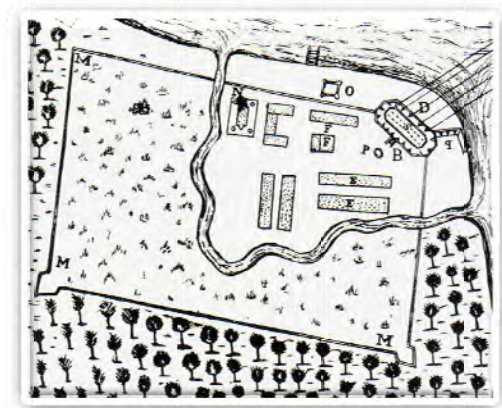
ข้อความจากพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้บรรยายถึงการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ เมื่อ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2310 และทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีของไทย กรุงธนบุรีมีวิวัฒนาการของความเจริญเติบโตมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏว่าในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) ทรงตั้งชื่อเมืองนี้ว่า ธนบุรีศรีมหาสมุทร เวลานั้นเป็นเมืองขนอนโดยเป็นด่านเก็บภาษีเรือสินค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในไทย ต่อมาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199- 2231) โปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมขึ้นที่เมืองบางกอก ในเวลานั้นมีชื่อว่า ป้อมวิไชยเอนทร์ ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเปลี่ยนชื่อเป็น ป้อมวิไชยประสิทธิ์

ความสำคัญของเมืองธนบุรีก่อนการเป็นราชธานี

เมื่อศึกษาผังเมืองธนบุรีจากแผนที่ป้อมบางกอกหรือป้อมวิไชยเอนทร์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จะเห็นกำแพงเมืองบางกอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นสัดส่วนสมบูรณ์ (โปรดดูภาพที่ 4.1 และ 4.2) ซึ่งแสดงว่าเมืองธนบุรีเป็นเมืองที่มีความมั่นคงมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เมืองนี้นอกจากเป็นศูนย์กลางในการเก็บภาษีเรือสินค้าของชาวต่างชาติแล้ว ยังเป็นเมืองที่มีผลหารอุดมสมบูรณ์

ภาพที่ 4.1 แผนที่ป้อมบางกอกฝั่งตะวันออก
ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ 4.2 ภาพขยายกำแพงเมืองธนบุรี
(เปรียบเทียบกับภาพ 4.1 ตามหัวลูกศรสีแดง)

จากการศึกษาเหตุการณ์สมัยก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ยังพบว่าในปีพ.ศ. 2308 แม่ทัพพม่าชื่อ เมฆราโบ ยกทัพเรือมีไพร่พลพันเศษเข้ามาถึงบางกุ้ง สมุทรสงคราม เข้าใจว่าทัพเรือนี้จะเดินทางต่อไปถึงคลองบางกอกใหญ่และเข้ามาโจมตีเมืองธนบุรี (พงศาวดาร, 2542: 141) พงศาวดารภาคที่ 39 กล่าวว่า ไทยได้ขอร้องให้พ่อค้าอังกฤษซื้อ มิสเตอร์ปอเนช่วยรบกับพม่าที่เมืองบางกอกตั้งแต่วันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2308 โดยจอดเรือสินค้าของตนที่ปากคลองบางกอกใหญ่ สู้รบกับพม่าเป็นเวลาประมาณ 1 เดือน ต่อมาพม่าได้ถอนกำลังออกไปเพราะมุ่งเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยามากกว่าเมืองธนบุรี แสดงว่าเมืองธนบุรีเป็นสนามรบที่สำคัญแห่งหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย บันทึกของมองซิเออร์อาโตด์บาทหลวงฝรั่งเศสที่อยู่ในเหตุการณ์นั้นกล่าวว่า พวกพม่าฆ่าคนไทยตายเป็นอันมาก ซึ่งผิดกับที่เคยทำมาก่อนเพราะพม่าแค้นที่ไทยได้ต่อสู้ที่บางกอก (พงศาวดาร, 2511:49-53, 64-65)

ภาพที่ 4.3 บริเวณคลองบางกอกใหญ่ ที่ด้านหลังวัดอินทาราม มีรูปปั้นเทพเจ้าจีนหันหน้าสู่คลอง ตั้งบนฐานที่วางบนเสาไม้ปักอยู่ในน้ำริมตลิ่ง แสดงว่าเคยเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีชาวจีนอาศัยอยู่

ภาพที่ 4.4 เขามอที่วัดราชคฤห์ ด้านบนเป็นมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปในอดีตภายในเขามอมีอุโมงค์ที่ทหารสามารถพายเรือออกสู่ลำคลองและแม่น้ำเจ้าพระยาได้

จากการลงพื้นที่ที่วัดอินทารามหรือวัดบางยี่เรือนอก ริมคลองบางกอกใหญ่ และวัดราชคฤห์หรือวัดบางยี่เรือในซึ่งอยู่ไม่ไกลกันนัก สันนิษฐานว่าตำบลบางยี่เรือที่วัดทั้ง 2 แห่งตั้งอยู่นี้เดิมเรียกว่าตำบลบังยี่เรือ มีลักษณะเป็นค้ำน้ำของคลองบางกอกใหญ่ และเป็นที่ยังทหารไทยในสมัยนั้นใช้กำบังตนซุ่มอยู่ในป่าสะแกริมคลองเพื่อลอบโจมตีเรือพม่าที่เข้ามาในคลองบางกอกใหญ่ จึงแสดงว่ากรุงธนบุรีเคยเป็นเมืองสำคัญทั้งด้านเศรษฐกิจการค้า และเป็นเมืองยุทธศาสตร์ของไทย ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าแปลกใจว่าเหตุใดสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีของไทยในรัชสมัยของพระองค์ เพราะนอกจากจะทรงพิจารณาว่าเป็นเมืองเล็กสะดวกต่อการปกครองและสามารถเสด็จโดยทางเรือออกไปยังหัวเมืองภาคตะวันออกของไทยได้หากถูกพม่าเข้ามาโจมตีแล้ว เมืองธนบุรียังเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จเข้าเมืองธนบุรี

เมื่อกรุงศรีอยุธยาใกล้จะถูกพม่ายึดครองนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินซึ่งในเวลานั้นเพิ่งจะได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองกำแพงเพชร เมื่อเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาเสียหายอย่างหนักจากการที่พม่าจุดไฟเผาทั่วทั้งกรุง จึงรวบรวมไพร่พลออกจากวัดพิชัยในกรุงศรีอยุธยาเมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2309 ไปทางหัวเมืองตะวันออก ซึ่งได้แก่เมืองนครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี ตามลำดับ (โปรดดูแผนที่ในภาพที่ 4.5) ในระหว่างนั้นต้องสู้รบกับพม่าที่ติดตามมาถึง 4 ครั้งและยังต้องสู้รบกับพระยาจันทบูรก่อนที่จะยกไพร่พลเข้าตีเมืองจันทบุรีได้สำเร็จ ตลอดเส้นทางนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรวบรวมไพร่พลเดินทางมาทางบก จากนั้นได้เสด็จลงเรือใหญ่ไปสู้รบกับพม่านายสำคัญที่เมืองตราด ได้ทรัพย์สินเงินทองและไพร่พลที่เข้าร่วมกับกองทัพเพิ่มขึ้น แล้วจึงเสด็จกลับมายังเมืองจันทบุรีเพื่อควบคุมการต่อเรือจำนวนร้อยลำเศษ โดยใช้เวลาประมาณ 3 เดือน ครั้นถึงวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2310 ทรงยกกองทัพมาทางเรือเข้าสู่เมืองธนบุรีและได้ต่อสู้กับนายทองอิน ซึ่งเป็นคนไทยที่พม่าเกลี้ยกล่อมให้เป็นหัวหน้ารักษาเมืองธนบุรี นายทองอินสู้รบต่อต้านกองทัพของพระองค์จนสิ้นชีวิต นับเป็นการเสด็จเข้าสู่กรุงธนบุรีเป็นครั้งแรกภายหลังจากที่ได้เสด็จออกจากกรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ 4.5 แผนที่เส้นทางเดินทัพจากอยุธยาเข้าสู่เมืองธนบุรีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ลูกศรสีแดงแสดงเส้นทางเดิมทัพทางบก และลูกศรสีเทาอ่อนแสดงเส้นทางเดินทัพทางเรือ)

ที่มา: (ประเสริฐ วิทยารัฐ, 2544: 123)

การสร้างพระราชวัง

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี ปรากฏว่า ในรัชสมัยของพระองค์นั้นพม่ายกกองทัพเข้ามาโจมตีไทยถึง 9 ครั้ง แต่ไม่สามารถรุกเข้ามาจนถึงกรุงธนบุรีได้แม้แต่ครั้งเดียว

ในการเสด็จเข้าสู่กรุงธนบุรีเป็นครั้งแรก กองทัพของพระองค์สู้รบมีชัยชนะนายทองอิน ผู้ที่พม่าให้รักษาเมืองธนบุรี และเข้าวันรุ่งขึ้นนั้นเองได้เสด็จนำทัพไปยังค่ายโพธิ์สามต้นที่พม่าให้ควบคุมอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ทรงเริ่มสร้างค่ายประชิดค่ายโพธิ์สามต้นของพม่านี้ วันต่อมาจึงเข้าโจมตีค่ายพม่า พงศาวดารกล่าวว่า การสู้รบเริ่มตั้งแต่เช้าจนถึงเที่ยงจึงมีชัยชนะ หลังจากนั้นได้ทรงยกกองทัพเสด็จกลับกรุงธนบุรี สิ่งแรกที่ทรงสร้างขึ้นในเมืองราชธานีของพระองค์คือ การปลูกสร้างพระราชวังและพระตำหนักต่างๆจนเสร็จบริบูรณ์ (พงศาวดาร, 2542: 165-167)

พระราชวังที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสร้างขึ้นตั้งแต่ปีพ.ศ. 2310 นั้น ปัจจุบันเรียกว่า พระราชวังเดิม มีลักษณะการก่อสร้างที่เรียบง่าย ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ พื้นที่นี้แต่เดิมเป็นที่ตั้งของบ่อนวิไชยประสิทธิ์ ดังนั้นบ่อนวิไชยประสิทธิ์ ที่เห็นในปัจจุบันนี้จึงน่าจะเป็นเพียงบางส่วนของบ่อนวิไชยประสิทธิ์เดิมที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชวังหลวงแห่งนี้มีพื้นที่ตั้งแต่บ่อนวิไชยประสิทธิ์ขึ้นมาจนถึงคลองเหนือวัดอรุณราชวราราม (คลองนครบาล) โดยรวมวัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) และวัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลกยาราม) ในเวลานั้นวัดทั้ง 2 แห่งนี้ถือว่าเป็นวัดในพระราชวังจึงไม่มีภิกษุจำพรรษาอยู่ ปัจจุบันพระราชวังเดิมเป็นสถานที่ตั้งของกองทัพเรือและได้บูรณะซ่อมแซมอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามโครงสร้างอาคารและลักษณะหลังคาของพระราชวังนี้ยังคงรูปแบบเดิมไว้ คือมีหลังคาทรงไทยที่มีมุขลดทั้ง 3 ด้าน วัสดุหลังคาเป็นกระเบื้องดินเผาสีส้ม ด้านจั่วประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์และนาคสะดุ้ง ส่วนอาคารท้องพระโรงเป็นอาคารทรงไทย ผังอาคารรูปตรีมุข สำหรับอาคารท้องพระโรงประกอบด้วยพระที่นั่งสององค์เชื่อมต่อกัน ได้แก่

1. พระที่นั่งองค์ทิศเหนือ เรียกว่า ท้องพระโรง อยู่ทางทิศเหนือ ใช้เป็นที่ออกขุนนาง ตรงกลางของพระที่นั่งนี้แต่เดิมมีเสาไม้กลม 2 แถว แถวละ 8 ต้น เรียกว่า ในประธาน เป็นที่รองรับเสด็จของขุนนางขณะเข้าเฝ้า ทางทิศใต้ของพระที่นั่งองค์นี้ได้ยกพื้นสูงเรียกว่า มุขเด็จ ใช้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ขณะเสด็จออกว่าราชการ สันนิษฐานว่าแต่เดิมเป็นท้องพระโรงโถงที่ไม่มีฝาครอบ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้เสด็จประทับ ณ พระราชวังเดิมและสันนิษฐานว่าโปรดให้ก่อผนังขึ้นโดยรอบพระที่นั่งองค์ทิศเหนือให้เป็นฝาทึบ เจาะช่องพระทวาร และพระบัญชรโดยรอบ ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. 2468-2476 กรมยุทธโยธาทหารเรือได้รื้อฝา

ผนังรวมทั้งช่องพระทวารและพระบัญชาโดยรอบออกทั้งหมด แล้วสร้างเสาคอนกรีตเสริมเหล็ก รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขึ้นเป็นโครงสร้างแทน ในระหว่างเสาที่จัดสร้างใหม่นี้ได้ก่อผนังอิฐทำเป็นผนัง ทึบสูงประมาณ 90 เซนติเมตร และเว้นช่องประตูทางเข้าออกไว้ทั้งหมดรวม 6 ช่องดังปรากฏใน ปัจจุบัน ส่วนพื้นที่ที่เคยมีแนวเสาไม้กลม 2 แถว แถวละ 8 ต้น ได้สร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก เปลี่ยนจากรูปทรงกลมเป็นรูปสี่เหลี่ยมขึ้นแทน

2. พระที่นั่งองค์ทิศใต้ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระที่นั่งองค์แรก เรียกว่า พระที่นั่งขวาง เป็นส่วนพระราชมณเฑียรหรือพระราชฐานชั้นกลางอันเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ของ พระมหากษัตริย์ สันนิษฐานว่ารูปแบบดั้งเดิมไม่แตกต่างจากสภาพปัจจุบันมากนัก ภายใน อาคารประกอบด้วยห้องโถงกลางขนาดใหญ่ยกพื้นสูง มีฝาก่ออิฐถือปูน 4 ด้าน เจาะช่องพระ ทวารและพระบัญชาโดยรอบ

ภาพที่ 4.6 พระที่นั่งองค์ทิศเหนือของพระราชวังเดิม

ภาพที่ 4.7 พระที่นั่งองค์ทิศใต้
ของพระราชวังเดิม

นอกจากนี้ยังมีพระตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ของ พระราชวังแห่งนี้ เรียกว่า พระตำหนักทอง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้หรือไปปลูกเป็นตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ที่วัดบางหว้าใหญ่ หรือวัด ระฆังโฆสิตารามและถูกไฟไหม้ไปในรัชกาลที่ 3

ภาพที่ 4.8 พระตำหนักแดง
ที่วัดระฆังโฆสิตาราม

อนึ่ง ที่วัดระฆังโฆสิตารามยังมีพระตำหนักอีก แห่งหนึ่ง เรียกว่า พระตำหนักแดง ซึ่งเจ้าฟ้ากรม หลวงอนุรักษ์เทเวศน์ กรมพระราชวังหลังในรัชสมัย รัชกาลที่ 1 ทรงถวายให้กับวัดนี้ แต่เดิมที่ฝาประจัน ของพระตำหนักมีภาพชาคศพและภิกษุเจริญ กรรมฐานเขียนอยู่ ซึ่งขณะนี้ได้เลื่อนไปหมดแล้ว สมเด็จพระยาตากสินมหาราชทรงสันนิษฐานว่า น่าจะเคยเป็นที่ประทับทรงกรรมฐานของสมเด็จพระ เจ้าตากสินมหาราชมาก่อนซึ่งอาจทรงสร้างในพื้นที่ พระราชวังของพระองค์

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงใช้พระราชวังเป็นสถานที่ว่าราชการในเวลาประทับอยู่ ณ กรุงธนบุรี ดังเช่น ในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2315 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มองเซนเยอร์เลอบอง บาทหลวงฝรั่งเศสเข้าเฝ้าเพื่อนำสาส์นของเจ้าเมืองปอนดีเชอร์รี่อันเป็นเมืองที่ตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสในประเทศอินเดีย พร้อมทั้งถวายสิ่งของแก่พระองค์ มองเซนเยอร์เลอบองบันทึกว่า ของถวายนั้นเจ้าพนักงานเอาไปกองไว้ที่ห้องพระโรงข้างพระโอรส (พระที่นั่ง) พระองค์ได้พระราชทานหมากให้ผู้เข้าเฝ้ารับประทานกับพระราชทานผ้าและเงินตามธรรมเนียม นอกจากนี้ในวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2315 ก็มีพระบรมราชโองการให้มองเซนเยอร์เลอบองเข้าเฝ้า วันนั้นเป็นวันรื่นเริงทั่วราชอาณาจักรเพราะเป็นวันปีใหม่ของไทย พระองค์ได้นิมนต์พระสงฆ์องค์สำคัญ ๆ และพระจีนไปเข้าเฝ้าด้วย ทรงพระเกษมสำราญพระราชหฤทัยจึงทรงลงประทับเสื่อธรรมดาเหมือนผู้ที่มาเข้าเฝ้า (พงศาวดาร, 2511:109-110) สิ่งทีกล่าวมานี้เป็นตัวอย่างพระราชกรณียกิจในขณะที่ยังทรงราชการในพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

การสร้างค่ายและกำแพงเมือง

หลังการตั้งราชธานีประมาณ 4 ปี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ สำเร็จ จึงมีพระราชดำริในการก่อสร้างค่าย กำแพงเมือง และการขุดคลองคูเมือง เพื่อให้ราชธานีของพระองค์มีความมั่นคงเข้มแข็ง ตามที่พระราชพงศาวดารเรียกว่า เป็น “ภูมิราชธานี” ดังข้อความตอนหนึ่งของพระราชพงศาวดารที่กล่าวไว้ไว้ดังนี้

“...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริพิจารณาเห็นว่า กรุงธนบุรียังไม่มีการกำแพงเมืองเป็นที่มั่น จะได้อภัยกันราชศัตรูหมู่ปัจจามิตร ยังหาเป็นภูมิราชธานีไม่ จึงทรงพระกรุณาให้เกณฑ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวง ตั้งค่ายด้วยไม้ทองเหลืองทั้งต้นล้อมพระนครทั้งสองฟากน้ำ ให้เกณฑ์ไพร่พลในกรุง พลหัวเมือง มารดดมกันทำค่ายฝ่ายฟากตะวันตก ตั้งแต่มุมกำแพงเมืองเก่าไปจนถึงวัดบางหว้าน้อยลงไปริมแม่น้ำใหญ่ตลอดลงมาถึงจนถึงกำแพงเมืองเก่าที่ตั้งเป็นพระราชวัง แล้วให้ขุดคลองเป็นคูข้างเมือง ตั้งแต่บางกอกน้อยมาออกคลองบางกอกใหญ่ เอามูลดินขึ้นถมเป็นเชิงเทินข้างในทั้งสามด้าน...”
(พงศาวดาร, 2542, หน้า 182)

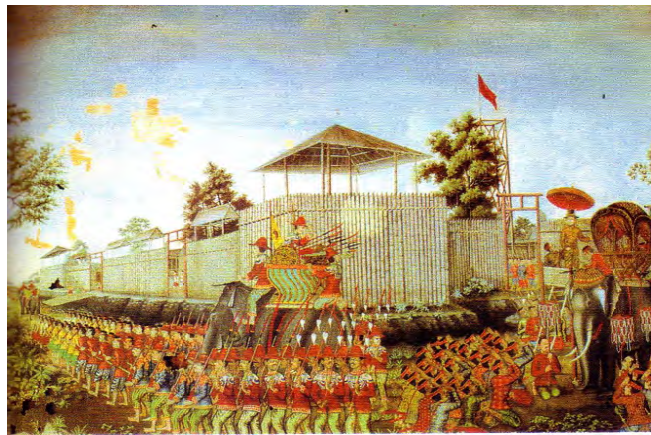
ข้อความข้างต้นนี้เป็นข้อความตอนหนึ่งที่แสดงถึงพระราโชบายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ทรงพัฒนาเมืองราชธานีแห่งใหม่คือเมืองธนบุรีให้เป็นเมืองที่มั่นคงแข็งแรงและปลอดภัยจากการรุกรานของศัตรู การดำเนินงานครั้งนั้นเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2314 โดยเริ่มจากการสร้างค่าย สร้างกำแพงเมือง และขุดคลองเป็นแนวอาณาเขตจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ

เจ้าพระยาบริเวณปากคลองบางกอกน้อย อันเป็นที่ตั้งเดิมของเมืองธนบุรีที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ขึ้นไปจนถึงบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ แล้วข้ามไปยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา จึงทำให้เมืองธนบุรีกลายเป็น “เมืองอกแตก” ที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านกลางเมือง

การสร้างค่ายเป็นงานเริ่มแรกก่อนการสร้างกำแพงเมือง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้สร้างค่ายด้วยไม้ทองหลางทั้งต้น ล้อมกรุงธนบุรีทั้งสองฟาก สิ่งที่น่าพิจารณาคือ เพราะเหตุใดสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้ใช้ไม้ทองหลาง จากการสืบค้นพบว่าทองหลางเป็น 1 ใน 9 ของไม้มงคลที่นิยมใช้ในการประกอบพิธี เช่น พิธีปลูกบ้าน พิธีแต่งงาน และยังเชื่อว่าต้นทองหลางเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ปลูกบนสวรรค์ในสมัยพุทธกาล จึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า ต้นประवालพฤกษ์หรือต้นปาริชาติ ชาวอินเดียโบราณก็เชื่อกันว่าทองหลางเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ใบย่อย 3 ใบนั้นหมายถึง พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ ดังนั้นจึงน่าจะเป็นเหตุผลที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงใช้ต้นทองหลางทั้งต้นในการสร้างค่ายล้อมกรุงธนบุรีทั้งสองฟากเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่เมืองธนบุรี

ภาพที่ 4.9 ต้นทองหลาง

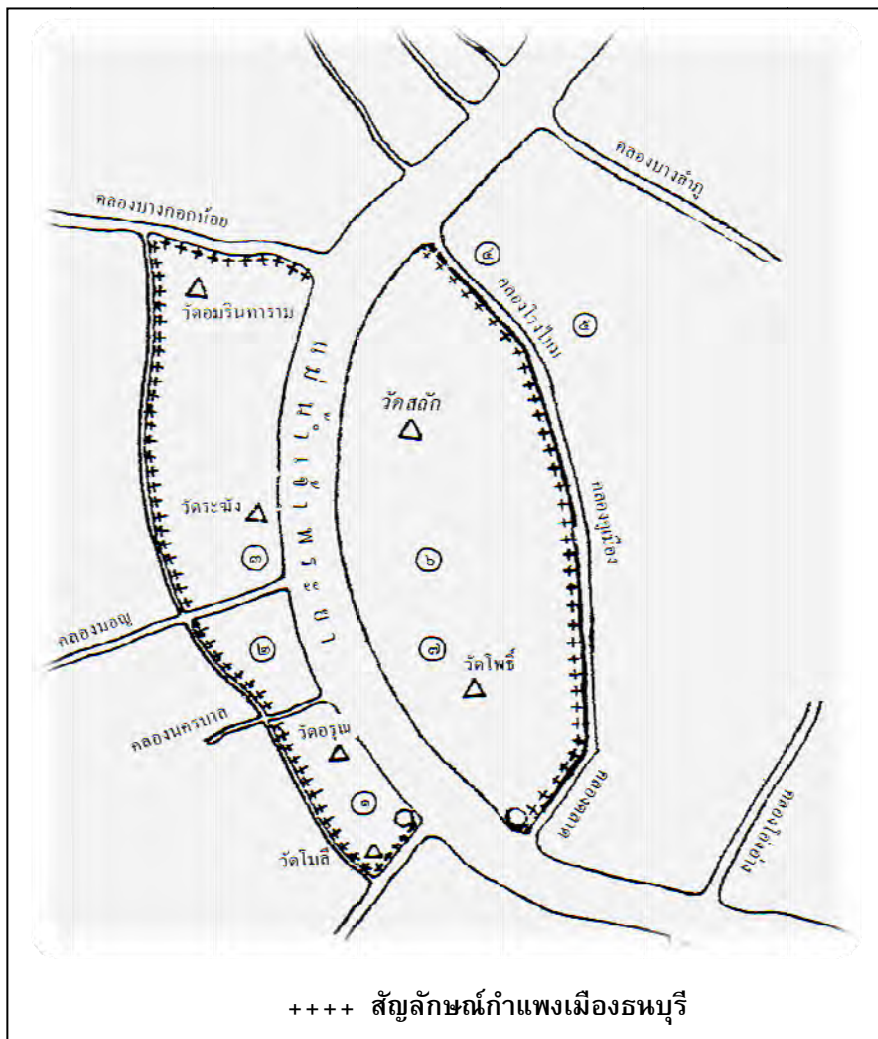

ภาพที่ 4.10 ภาพวาดสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพกลับจากเขมร

นอกจากนี้ยังมีข้อที่น่าพิจารณาอีกประการหนึ่งคือ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสร้างค่ายและกำแพงเมืองร่วมกันหรือไม่ เพราะหากสร้างกำแพงเมืองแล้วก็น่าจะเป็นสิ่งป้องกันศัตรูได้ดี และค่ายที่สร้างนี้ควรจะสร้างอยู่นอกกำแพงเมืองหรือภายในกำแพงเมือง คำตอบของปัญหานี้สามารถพิจารณาได้จากภาพจิตรกรรมซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายข้า เขียนประกอบหนังสือโคลงพระราชพงศาวดาร แสดงภาพสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเสด็จกลับจากเขมรและเสด็จเข้าสู่กรุงธนบุรีทางฟากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา แลเห็นค่ายดังกล่าวอย่างชัดเจน จึงอาจสรุปได้ว่าค่ายไม้ทองหลางในสมัยกรุงธนบุรีนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้สร้างโอบล้อมกำแพงเมืองธนบุรีเพื่อให้ราชธานีแห่งนี้มีความมั่นคงที่จะสามารถป้องกันการรุกรานจากศัตรูได้อย่างเต็มที่

สำหรับการสร้างกำแพงเมืองธนบุรีนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ไพร่พลไป
รื้อกำแพงเก่าที่เมืองพระประแดงแห่งหนึ่ง กับกำแพงค่ายพม่าตั้งแต่ครั้งเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา
รวม 3 ค่าย ได้แก่ ค่ายโพธิ์สามต้น ค่ายสี่กุก และค่ายบางไทร โดยขนมาทางเรือเพื่อก่อเป็น
กำแพงเมืองธนบุรี กำแพงเมืองธนบุรีนี้สร้างไว้ทั้งในฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำ
เจ้าพระยา ทำให้เมืองนี้เป็นเมืองอกแตกโดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ระหว่างกลางเหมือนกับเมือง
พิษณุโลก ดังความตอนหนึ่งในพระราชพงศาวดารดังนี้

“... แล้วให้เกณฑ์คนไปรื้อเอาอิฐกำแพง ณ เมืองพระประแดงและกำแพง
ค่ายพม่า ณ โพธิ์สามต้น และสี่กุก บางไทรทั้งสามค่าย ขนบรรทุกเรือมาก่อกำแพง
และป้อมตามที่ถมเชิงเทินดินสามด้านทั้งสองฟาก เอาแม่น้ำไว้หว่างกลางเหมือน
อย่างเมืองพิษณุโลก...” (พงศาวดาร, 2542, : 182)

ภาพที่ 4.11 แผนที่แสดงกำแพงเมืองธนบุรี

ที่มา: (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525: 28)

คณะผู้วิจัยได้ศึกษาสำรวจซากกำแพงเมืองเก่าในสมัยกรุงธนบุรีทั้งทางฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา พบบางส่วนของกำแพงเมืองเก่าบริเวณวัดโมลีโลกยาราม (วัดท้ายตลาด) แต่บางท่านสันนิษฐานว่าอาจเป็นแนวกำแพงพระราชฐานชั้นนอก (โปรดดูแผนที่ในภาพที่ 4.11 ประกอบ)

ภาพที่ 4.12 แนวกำแพงเมืองเดิม
บริเวณวัดโมลีโลกยาราม

ภาพที่ 4.13 อิฐของกำแพงเมืองเดิม
ที่วัดโมลีโลกยาราม

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลเกี่ยวกับซากของกำแพงเมืองธนบุรีที่บริเวณสถานีรถไฟธนบุรี ซึ่งต่อมาการรถไฟได้โอนสถานที่นี้ให้แก่โรงพยาบาลศิริราช ปัจจุบันนี้โรงพยาบาลศิริราชได้สร้างอาคารต่างๆจนไม่สามารถเห็นซากกำแพงดังกล่าว แต่ทางโรงพยาบาลศิริราชได้ให้มีทำการวิจัยพื้นที่นี้ก่อนการก่อสร้างอาคารและได้เผยแพร่ผลการศึกษาวิจัยทางอินเทอร์เน็ต เห็นซากกำแพงและอิฐที่ก่อสร้างชัดเจน กล่าวคือในระหว่างวันที่ 1 เมษายน ถึงวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2551 โรงพยาบาลศิริราชร่วมกับกรมศิลปากรได้ทำการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีบริเวณพื้นที่สถานีรถไฟธนบุรี(เดิม) ซึ่งได้มอบพื้นที่บางส่วนให้แก่โรงพยาบาลศิริราชเพื่อก่อสร้างอาคารของโรงพยาบาล ส่วนที่ทำการสถานีรถไฟได้ย้ายลงมาในพื้นที่ด้านใต้พร้อมกับเปลี่ยนชื่อจากสถานีรถไฟธนบุรีเป็นสถานีรถไฟบางกอกน้อย พื้นที่ของสถานีรถไฟที่มอบให้โรงพยาบาลศิริราชนั้นเป็นแนวกำแพงเดิมของเมืองธนบุรี (โปรดดูแผนที่ในภาพที่ 4.11 ประกอบ) พื้นที่นี้เคยเป็นที่ตั้งของกรมพระราชวังสถานมงคลพิมุขหรือกรมพระราชวังหลัง พระนัดดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยทรงเคยรับราชการเป็นขุนนางของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและในสมัยกรุงธนบุรีเรียกพื้นที่นี้ว่า **สวนลิ้นจี่** คณะวิจัยทางโบราณคดีได้ศึกษาสำรวจพื้นที่นี้ก่อนการก่อสร้างอาคารของโรงพยาบาลศิริราชและได้ขุดค้นพบหลักฐานที่สำคัญในสมัยกรุงธนบุรี ได้แก่ กระดุกข้างจำนวนหนึ่ง เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงใช้พื้นที่บางส่วนในบริเวณนี้เป็นโรงช้างมาก่อน นอกจากนี้การขุดพบซากกำแพงเมืองธนบุรีพบว่าแนว

ฐานรากมีระเบียบในการก่อและการเรียงอิฐที่แน่นอน มีการสอดด้วยดินเหนียว มีความกว้างของกำแพงประมาณ 1.9 เมตร แนวฐานรากทั้งหมดมีความสูงประมาณ 2.3 เมตร สอดด้วยดินทุกชั้น ใต้แนวอิฐก่อกำแพงชั้นสุดท้ายรองด้วยชั้นทราย มีความหนาประมาณ 30-50 เซนติเมตร ไม่พบไม้ที่ใช้วางรองใต้อิฐแต่อย่างใด แนวฐานรากที่พบนี้ตั้งอยู่ในตำแหน่งหัวมุมของกำแพงพระราชวังบวรสถานพิมุขบริเวณที่เป็นป้อมพระราชวังหลังพอดี (โบราณคดีพื้นที่สถานีรถไฟธนบุรีเดิม, 2552) สอดคล้องกับข้อมูลจากหนังสือ “ตำนานวังเก่า” ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงกล่าวถึงป้อมพระราชวังหลังไว้ดังนี้

“...พระราชวังหลังสร้างที่ตำบลสวนลั่นจี่ (คือตรงที่ตั้งศิริราชพยาบาลบัดนี้) ตั้งแต่กรมพระราชวังหลังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ด้วยที่ตรงนั้นมีป้อมปราการเป็นมุมเมืองมาแต่ครั้งธนบุรี จึงเป็นที่สำคัญสำหรับป้องกันพระนครทางฝั่งตะวันตก มาสถาปนาเป็นพระราชวังหลังต่อขึ้นหลัง แต่จะก่อสร้างแปลกกับวังเจ้านายต่างกรมแต่อย่างใดบ้าง ไม่ปรากฏสิ่งสำคัญเหลืออยู่ สืบก็ไม่ได้ความ...” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2508 : 76)

ภาพที่ 4.14 แนวกำแพงเมืองธนบุรี บริเวณสถานีรถไฟธนบุรีเดิม

ภาพที่ 4.15 การขุดพบกำแพงเมืองธนบุรี บริเวณสถานีรถไฟธนบุรีเดิม

ที่มา: (โบราณคดีพื้นที่สถานีรถไฟธนบุรีเดิม, 2552)

นอกจากนี้ยังพบซากกำแพงของเมืองธนบุรีในพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา (ฝั่งพระนคร) ณ บริเวณอนุสาวรีย์ท้าวสุทนต์ หรือ อนุสาวรีย์สหชาติ ตั้งอยู่ที่เชิงสะพานปิ่นเกล้า ระหว่างวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามกับวัดราชบพิตร จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านแถวนั้นเล่าว่า เมื่อครั้งก่อนที่จะมีการบูรณะแนวกำแพงเมืองเก่านั้นสามารถมองเห็นกำแพงเมืองเป็นแนวยาว เห็นได้ชัดคู่กับอนุสาวรีย์ท้าวสุทนต์ ต่อมาเมื่อกรุงเทพมหานครได้มีการปรับปรุงภูมิทัศน์และบูรณะถนนแล้วจึงได้นำดินมาถม ทำให้ไม่เห็นแนวกำแพงเมืองเก่า แต่ในปัจจุบันได้ทำเป็นแนวแผ่นกระเบื้องปูพื้นทางเดินให้ทราบเท่านั้นว่าเป็นแนวกำแพงเมืองเก่า

ภาพที่ 4.16 อนุสาวรีย์หมี

ภาพที่ 4.17 แนวกำแพงเมืองเดิมใกล้อนุสาวรีย์หมี
(ทำสัญลักษณ์ไว้ให้เห็น)

การขุดคลองคูเมือง

หลังจากการสร้างค่ายและกำแพงเมืองแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ขุดคลองคูเมืองธนบุรีในพื้นที่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ดังพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ดังนี้

“...แล้วให้ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมือง ตั้งแต่บางกอกน้อยมาออกคลองบางกอกใหญ่ เอามูลดินขึ้นถมเป็นเชิงเทินข้างในทั้งสามด้าน เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำ และปากตะวันออกก็ให้ตั้งค่ายรอบเหมือนกัน ให้ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมือง ตั้งแต่กำแพงเก่าท้ายป้อมวิไชยเณทร์วังขึ้นไปจนถึงศาลเทพารักษ์ หัวโขดออกแม่น้ำทั้งสองข้าง เอามูลดินขึ้นถมเป็นเชิงเทินข้างในทั้งสามด้าน เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำดูจกัน...” (พระราชพงศาวดาร, 2542, หน้า 182)

การขุดคลองคูเมืองที่กล่าวมานี้ครอบคลุมเมืองธนบุรีทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา คือคลองคูเมืองทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเริ่มจากคลองบางกอกน้อยมาออกคลองบางกอกใหญ่ คลองคูเมืองนี้กว้าง 6 เมตร ระหว่างคลองคูเมืองฝั่งตะวันตกจะมีลำคลองต่างๆ เป็นตอน ๆ ทำให้ปัจจุบันนี้จะเรียกคลองคูเมืองแต่ละตอนในชื่อต่างๆกันดังนี้ (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525: 616)

1. ตอนปากคลอง จากปากบางกอกน้อยถึงสถานีรถไฟธนบุรี เรียกว่า คลองบ้านเนิน
2. ตั้งแต่สถานีรถไฟธนบุรีถึงคลองวัดระฆังเรียกว่า คลองบ้านช่างหล่อ เพราะบริเวณนี้ผ่านบ้านช่างหล่อซึ่งเป็นย่านหล่อพระพุทธรูป

3. ตั้งแต่คลองวัดระฆังถึงคลองมอญ เรียกว่าคลองบ้านขมิ้น

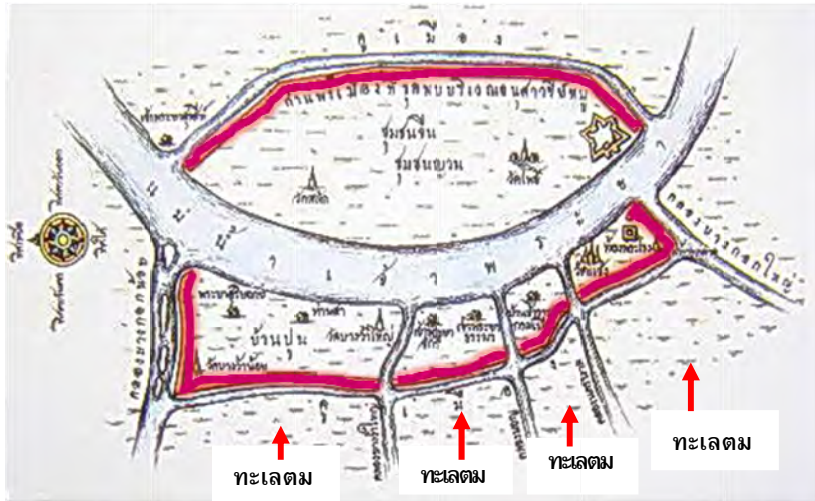
4. ตั้งแต่คลองมอญถึงคลองวัดแจ้ง (หรือคลองนครบาล) เรียกว่า คลองบ้านหม้อ

5. ตั้งแต่คลองวัดแจ้งถึงคลองบางกอกใหญ่เรียกว่า คลองวัดท้ายตลาด หรือ คลองวัด

โมลีโลกย์

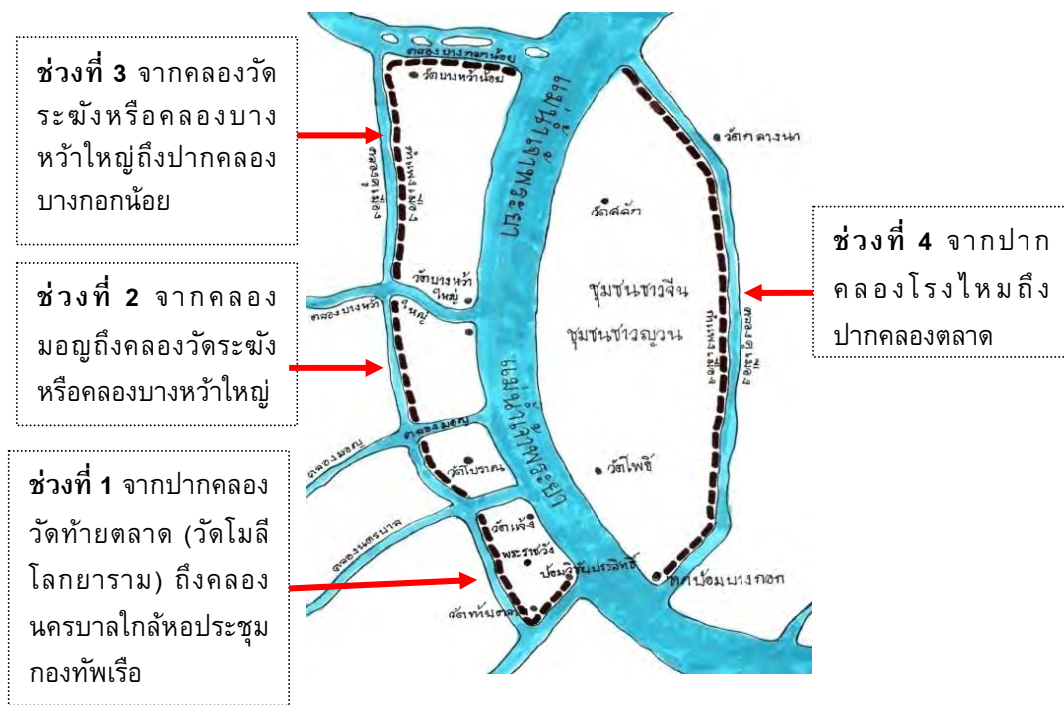
สำหรับคลองคูเมืองทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือปัจจุบันคือฝั่งพระนครนั้น ปัจจุบันชาวบ้านมักจะนิยมเรียกว่าคลองหลอด มีความยาวตั้งแต่คลองโรงไหมใต้สะพานสมเด็จพระ

พระปิ่นเกล้าจนถึงทางออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากคลองตลาด หนึ่ง นอกจากการขุดคลองคูเมือง แล้วสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังโปรดให้ขุดที่สวนเดิมให้เป็นท้องนาบริเวณนอกคลองคูเมืองเพื่อปลูกข้าวเป็นเสบียงในยามสงคราม และให้เรียกว่า “ทะเลตม” แล้วนำดินที่ขุดได้มาถมเป็นเชิงเทินทั้งสามด้านในเขตกำแพงเมือง (โปรดดูแผนที่ในภาพที่ 4.18 ประกอบ)

ภาพที่ 4.18 คลองคูเมืองสมัยกรุงธนบุรี (เส้นสีแดงในแผนที่)

ในการสำรวจค้นหาสภาพคลองคูเมืองเดิมที่ยังหลงเหลืออยู่บ้างในปัจจุบันนี้ คณะผู้วิจัยจึงได้เดินทำออกสำรวจพื้นที่ ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ช่วงดังนี้

ภาพที่ 4.19 แผนที่แสดงคลองคูเมืองเดิม

ช่วงที่ 1 จากปากคลองวัดท้ายตลาดและมัสยิดต้นสนจนถึงด้านหน้าของหอประชุมกองทัพเรือ โดยเริ่มจากบริเวณที่เคยเป็นมุ่มกำแพงเมืองเก่ามาตั้งแต่ก่อนสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ได้แก่ พื้นที่หลังป้อมวิชัยประสิทธิ์จัดวัดโมลีโลกยารามลงมาถึงถึงบริเวณเชิงสะพานอนุทินสวัสดิ์ จากการสำรวจจะพบว่าใต้สะพานอนุทินสวัสดิ์มีช่องระบายน้ำไม่ใหญ่มากนักซึ่งเป็นแนวคลองคูเมืองเดิมนั่นเอง

ภาพที่ 4.20 สะพานอนุทินสวัสดิ์

ภาพที่ 4.21 คลองคูเมืองใต้สะพานอนุทินสวัสดิ์

จากสะพานอนุทินสวัสดิ์ซึ่งอยู่ติดกับมัสยิดต้นสนและวัดโมลีโลกยาราม คณะวิจัยได้เดินขึ้นไปทางเหนือ จะเห็นร่องรอยของคลองคูเมืองที่เห็นได้ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ระหว่างวัดเครือวัลย์วรวิหารกับวัดพระยาทำ ร่องรอยนี้ถือเป็นร่องรอยเดิมที่ยังคงมีให้เห็นชัดเจนในปัจจุบัน (เพราะคลองคูเมืองบริเวณอื่นได้ถูกแปรสภาพเป็นท่อระบายน้ำใต้พื้นดินทำให้มองไม่เห็น) ตามแนวคลองคูเมืองที่คณะวิจัยลงสำรวจพื้นที่นี้จะสังเกตเห็นได้ว่าบ้านเรือนจะตั้งหันหลังให้กับคลอง สภาพของคลองเปลี่ยนไปโดยมีคอนกรีตขวางเป็นระยะ ๆ มีสภาพน้ำเน่าเสียเนื่องจากชาวบ้านทิ้งสิ่งปฏิกูลลงไป สภาพลำคลองแคบกว่าเดิมเนื่องจากการขยายพื้นที่เพื่อสร้างบ้านเรือนเพิ่มขึ้นและลำคลองไม่ได้รับความสนใจที่จะปรับปรุงสภาพให้ดียิ่งขึ้น อนึ่ง บริเวณตรงกันข้ามกับประตูหอประชุมกองทัพเรือจะมีป้ายปักไว้ข้างตลิ่งคลองว่า “บ้านหม้อ” บริเวณนี้จะเห็นคลองคูเมืองชัดเจนมากที่สุดเนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งน้ำในคลองคูเมืองไหลออกสู่คลองมอญ ที่คลองคูเมืองตรงนี้กรุงเทพมหานครได้สร้างคอนกรีตขวางกับลำคลอง อนึ่ง ป้ายชื่อบ้านหม้อนี้ทำให้วิเคราะห์ได้ว่าพื้นที่นี้น่าจะเคยเป็นชุมชนที่ทำหม้อดินเผาของชาวมอญซึ่งมาตั้งรกรากอยู่บริเวณคลองมอญและขยายมาจนถึงบ้านหม้อแห่งนี้ จากป้ายบ้านหม้อนี้จะแลเห็นด้านซ้ายเป็นที่ตั้งของวัดนาคกลางและด้านขวาเป็นที่ตั้งของวัดเครือวัลย์ ภายในวัดนาคกลางมีวิหารโบสถ์น้อยซึ่งกล่าวกันว่าพระสมณะของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นผู้สร้าง และสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอาจเสด็จมาที่พื้นที่นี้เนื่องจากอยู่ไม่ไกลจากพระราชวัง ปัจจุบันจึงมีพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชประดิษฐานในพระวิหารของวัดนาคกลางวรวิหาร

ภาพที่ 4.22 ป้ายบ้านหม้อ

ภาพที่ 4.23 คลองคูเมืองเดิม
ตรงข้ามกับหอประชุมกองทัพเรือ

สำหรับคลองมอญนั้นเป็นคลองที่มีขนาดใหญ่ทอดขวางกับคลองคูเมือง ปัจจุบันนี้ยังมีเรือโดยสารที่สัญจรได้เป็นอย่างดี ปากคลองมอญจะออกแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณราชนาวิกสภาของกองทัพเรือ ต่อจากนั้นคลองคูเมืองจะถูกเรียกว่าคลองบ้านขมิ้นซึ่งเป็นคลองคูเมืองเดิม หนึ่งคลองมอญนี้ยังไหลไปออกคลองบางขุนศรีหรือคลองชักพระ สองฝั่งคลองมอญเคยเป็นชุมชนชาวมอญขนาดใหญ่เนื่องจากมีบุคคลซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างดีในสมัยกรุงธนบุรีคือ ท้าวทรงกันดารหรือทองมอญ เดิมมีชื่อว่าเมี้ยทอ มีความสนิมคุ้นเคยกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตั้งแต่ยังเด็กเมื่อครั้งอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกนางเมี้ยทอจึงรวบรวมชาวมอญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในกรุงธนบุรีและได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยอย่างมาก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งท้าวทรงกันดารให้เป็นใหญ่ในบรรดาฝ่ายในชาวมอญเรียกว่า “ท้าวทรงกันดารทองมอญ” พระองค์ได้พระราชทานที่ดินบริเวณริมคลองมอญให้เป็นบ้านเรือนของท้าวทรงกันดารทองมอญ จึงมีบรรดาเครือญาติของท้าวทรงกันดารทองมอญและชาวมอญจำนวนมากตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองมอญแห่งนี้

ช่วงที่ 2 จากบริเวณคลองมอญจนถึงคลองวัดระฆังหรือคลองบางหัวใหญ่ เมื่อข้ามสะพานคลองมอญบริเวณระหว่างวัดเครือวัลย์วรวิหารกับวัดพระยาท้าววรวิหาร บริเวณนี้คลองคูเมืองจะเรียกว่าคลองบ้านขมิ้นและสิ้นสุดที่ตรงข้ามซอยวัดระฆังโฆสิตาราม ชุมชนเดิมน่าจะมีอาชีพตำขมิ้นขายซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชาวมอญ อย่างไรก็ตามคณะผู้วิจัยได้เดินทางมาจนถึงบริเวณหน้าศาลเจ้าพ่อบ้านขมิ้นซึ่งตั้งอยู่บริเวณปากคลองบ้านขมิ้น สภาพลำคลองตรงนี้จะมึลักษณะแคบ บริเวณโดยรอบเป็นบ้านเรือนของผู้คนซึ่งอาศัยอยู่อย่างคับคั่ง บริเวณนี้ในอดีตเคยเป็นที่อยู่ของชาวจีนจำนวนมากสังเกตได้จาก “ศาลเจ้าพ่อบ้านขมิ้น” ซึ่งเป็นศาลเจ้าแบบจีนขนาดใหญ่ไม่ใหญ่มาก ตรงกันข้ามกับคลองบ้านขมิ้นหรือคลองคูเมืองตอนนีในอดีตจะเป็นตลาดบ้านขมิ้นแต่ปัจจุบันได้สูญหายไปแล้ว

ภาพที่ 4.24 ศาลเจ้าพ่อบ้านขมื่น

ภาพที่ 4.25 คลองคูเมืองที่ไหลออกคลองบางกอกน้อย

ช่วงที่ 3 จากคลองวัดระฆังหรือคลองบางหัวใหญ่ถึงปากคลองบางกอกน้อย
 คลองคูเมืองบริเวณนี้ปัจจุบันนี้นิยมเรียกกันว่า คลองบ้านช่างหล่อและคลองบ้านเนินตามลำดับ โดยเมื่อเดินผ่านบริเวณคลองบ้านขมื่นเรื่อยไปจนถึงบริเวณวัดวิเศษการมีสะพานปูนข้ามคลอง เมื่อสังเกตจะพบป้ายชื่อว่า “นายอู๊ด ช่างหล่อ” ยี่ห้อฮั่วอัน สร้างเมื่อ พ.ศ. 2465 ซึ่งเป็นสะพานข้ามคลองคูเมือง คลองบริเวณนี้มีสภาพแคบลงเรื่อยๆและมีบ้านของประชาชนรูก้ำแนวคลอง ทำให้คลองมีสภาพตื้นเขินและน้ำเน่าเสีย เมื่อเดินเรื่อยไปจนถึงปากคลองคูเมืองทางตะวันออกที่ติดกับคลองบางกอกน้อยจะมีสภาพแคบและเล็กลง และเมื่อมาถึงบริเวณใกล้ถนนริมสถานีรถไฟธนบุรีอันเป็นจุดสิ้นสุดของคลองคูเมืองฝั่งตะวันตกที่ปัจจุบันเหลือเพียงแค่อระบายน้ำทิ้งขนาดเล็กๆที่ลอดใต้สถานีรถไฟออกสู่คลองบางกอกน้อยเท่านั้น

ช่วง 4 จากปากคลองโรงไหมถึงปากคลองตลาด เป็นคลองคูเมืองฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งปัจจุบันอยู่ในฝั่งพระนคร มีสภาพแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับคลองคูเมืองฝั่งธนบุรีเพราะในปัจจุบันเรายังสามารถพบเห็นคลองคูเมืองฝั่งธนบุรีได้ง่าย มีป้ายบอกตำแหน่งชัดเจน การที่คลองคูเมืองเดิมในฝั่งพระนครค่อยๆหมดความสำคัญลงเนื่องจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระประสงค์ให้ขุดคลองคูเมืองใหม่ในฝั่งพระนครและยังโปรดให้ขุดคลองเชื่อมระหว่างคลองคูเมืองเดิมกับคลองคูเมืองใหม่ เรียกกันติดปากว่า “คลองหลอด” ในปัจจุบันนำเอามาเรียกคลองทั้งสายด้วยชื่อเดียวกันนี้ แท้ที่จริงแล้วคลองหลอดเป็นเพียงคลองที่โปรดให้มีการขุดขึ้นเพื่อเชื่อมคลองคูเมืองเดิมในสมัยกรุงธนบุรีกับคลองคูเมืองใหม่ที่ขุดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยคลองหลอดแบ่งออกเป็นหลายระยะ เช่น ช่วงวัดราชบพิธ ช่วงวัดเทพธิดาราม เป็นต้น ในปัจจุบันคลองคูเมืองฝั่งตะวันออกและคลองหลอดมีสภาพตื้นเขิน เรือไม่สามารถสัญจรได้ อีกทั้งเป็นสถานที่อาศัยของคนเร่ร่อน และยังมีภารกิจสิ่งปฏิกูลลงไปใคลองคูเมือง ทำให้เกิดมลภาวะเป็นอย่างมาก บริเวณนี้ยังเป็นสถานที่ค้าขายสินค้ามือสองให้แก่ผู้ที่สนใจสินค้าราคาถูกอีกด้วย

ภาพที่ 4.26 เรือสัญจรในคลองคูเมืองสมัยก่อน

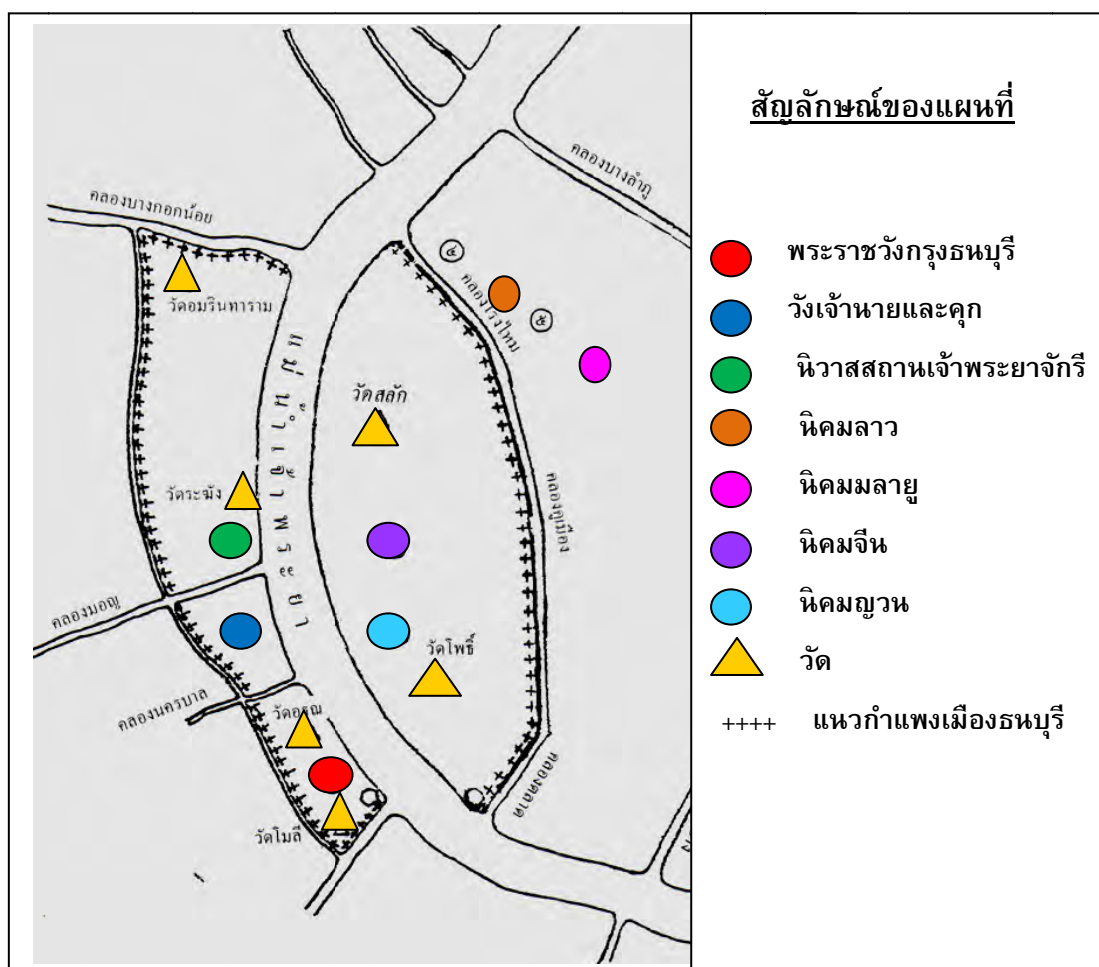
ภาพที่ 4.27 คลองคูเมืองฝั่งพระนคร
ที่หน้าวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

กล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นเวลาเกือบ 250 ปี นับตั้งแต่เริ่มต้นสมัยกรุงธนบุรี ได้มีการสร้างกำแพงและการขุดคลองคูเมืองซึ่งสิ่งดังกล่าวยังคงมีปรากฏอยู่บ้าง ทำให้อนุชนรุ่นหลังสนใจที่จะสืบค้นร่องรอยที่หลงเหลือในอดีตเพื่อให้คนไทยตระหนักว่าบรรพชนของไทยได้สร้างสรรค์เมืองราชธานีกรุงธนบุรีแห่งนี้ขึ้นมาทดแทนกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นเมืองราชธานีเดิมที่ถูกข้าศึกทำลายพินาศลงในเวลานั้น แม้กรุงธนบุรีจะสร้างขึ้นในฐานะเมืองราชธานีอย่างรีบด่วนก็ตาม แต่เมืองราชธานีแห่งนี้เป็นเสมือนการสานสายใยแห่งความเป็นไทยที่สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

แกนของเมืองธนบุรีในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

การศึกษาสำรวจกำแพงเมืองและคลองคูเมืองสมัยกรุงธนบุรีที่กล่าวมานี้ หากวิเคราะห์ตามหลักนิเวศวิทยาเมือง (urban ecology) ซึ่งหมายถึงการศึกษาการจากระบบของเมืองทั้งในด้านการอยู่อาศัยของประชากรและในด้านลักษณะกายภาพของเมืองจะเห็นว่า เมืองธนบุรีในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีการจัดระเบียบในเชิงการใช้พื้นที่ (land use) ได้ดี ทั้งในส่วนที่กำหนดโดยองค์พระมหากษัตริย์ ได้แก่ การสร้างกำแพงและการขุดคลองคูเมือง และส่วนที่เกิดจากการวิวัฒนาการที่เป็นไปเองโดยไม่มีกำหนดจากภาครัฐ เช่น การตั้งบ้านเรือนของกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆในพื้นที่ส่วนต่างๆของเมืองธนบุรี เป็นต้น

จากแผนที่กรุงธนบุรี ในภาพที่ 4.28 แสดงถึงแกนของเมืองธนบุรี (core of city) อันเป็นศูนย์กลางทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การค้า และการศาสนา ซึ่งเป็นพื้นที่ของบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่โอบล้อมด้วยคลองคูเมือง ประกอบด้วยพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ใกล้กับพระราชวังดังกล่าวเป็นวังของพระบรมวงศานุวงศ์ในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และยังมีอาคารราชการต่างๆ เช่น คู่มือผู้ต้องคดี จึงแสดงว่าพื้นที่นี้เป็นศูนย์กลางของการปกครองอย่างแท้จริง

ภาพที่ 4.28 แผนที่กรุงธนบุรีรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ที่มา: (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525: 38)

อนึ่ง หนังสือโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งนายสวนมหาดเล็กของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2314 มีคำประพันธ์บางตอนที่กล่าวถึงภายในพื้นที่เขตราชฐานดังต่อไปนี้ (โคลงยอเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี, 2551: 19)

○ มีฉนวนขนานน้ำพวง	ชนิดแพ
เป็นที่ลานสมรแล	ล่อฟ้า
โรงทอพระลานแด	ดูถ่วงน พระเอย
โรงพระอาการโอร้า	รำร้อฤถถึง
○ โรงสรรพยุทธไว้	ศาสตรา
โรงอศวกเซนทรา	เพริศแพรว
โรงสุธรรมพิพากษา	คดีราช ฎารแฮ
โรงพระโอสถแผ้ว	โรคให้มลายหาย

ข้อความจากโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีที่กล่าวมานี้แสดงถึงสถานที่สำคัญในเขตพระราชฐาน ซึ่งได้แก่ ตำหนักแพหรือที่เรียกในสมัยนั้นว่า ฉนวนน้ำ สำหรับการเสด็จลงเรือและขึ้นเรือ โรงทอผ้า โรงเย็บผ้า โรงสรรพาวุธ โรงม้า โรงช้าง ศาล และโรงหมอบ พื้นที่ของเขตพระราชฐานในสมัยกรุงธนบุรีจึงเต็มไปด้วยหน่วยงานหลากหลายเพื่อสนองให้การปกครองประเทศดำเนินไปอย่างราบรื่นและเป็นระเบียบ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงขุดคลองคูเมืองโอบล้อมพื้นที่นี้ ทำให้ชนชั้นสูงเข้ามาตั้งนิवासสถานของตนให้ใกล้กับพระราชวังหลวงซึ่งจะทำให้สะดวกในการทำราชการ ที่สำคัญคือนิवासสถานของเจ้าพระยาจักรีซึ่งต่อมาทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงสรุปได้ว่าแกนของเมืองราชธานีในสมัยกรุงธนบุรีก็คือพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่โอบล้อมด้วยคลองคูเมืองนั่นเอง ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่โอบล้อมด้วยคลองคูเมืองเช่นกันเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนชาติต่างๆ ซึ่งอาจจะอพยพเข้ามาเองเพื่อความสะดวกในการค้า ได้แก่ ชุมชนชาวจีน และยังมีนิคมลาว นิคมมลายู และนิคมญวน นิคมเหล่านี้เข้าใจว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ถูกกวาดต้อนมาจากการทำสงครามกับเมืองประเทศราชในสมัยกรุงธนบุรี ชุมชนเหล่านี้จะตั้งบ้านเรือนอยู่ในฝั่งตรงกันข้ามกับแกนของเมืองธนบุรีในฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยานั่นเอง

อนึ่ง พื้นที่ภายนอกของเขตคลองคูเมืองฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือในบริเวณภายนอกแกนของเมืองธนบุรีนั้นเป็นที่ตั้งของชุมชนหลากหลายที่มีความสำคัญเช่นกัน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุมชนดั้งเดิมมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี โดยสังเกตได้จากการมีวัดสำคัญหลายแห่งที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การสร้างวัดย่อมแสดงถึงการเป็นศูนย์กลางของคนในชุมชน เช่น ชุมชนบริเวณวัดอินทารามหรือวัดบางยี่เรือได้อันเป็นที่ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จมาประกอบพระราชพิธีสำคัญทั้งที่เกี่ยวกับการศาสนาและพระราชพิธีเกี่ยวกับพระบรมวงศ์ ถัดไปคือพื้นที่วัดราชคฤห์ซึ่งเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีชาวมอญและชนชาติอื่นๆรวมทั้งชาวไทยตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามพื้นที่นอกแกนของเมืองธนบุรีในสมัยนั้นยังเต็มไปด้วยป่ากร้าง ดังปรากฏว่าเคยมีเสือมากินคนเขมรซึ่งเฝ้าสวนที่หลังวัดบางยี่เรือ (วัดอินทาราม) สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ กรมขุนอินทรพิทักษ์ เจ้าพระยาจักรี พระยายมราช และข้าหลวงทั้งปวงไปล้อมจับเสือ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสภาพพื้นที่นอกคลองคูเมืองในเวลานั้นได้อย่างดี (พระราชพงศาวดาร, 2542: 217) การที่กล่าวว่าเมืองธนบุรีเป็นเมืองเล็กจึงพิจารณาจากพื้นที่ซึ่งโอบล้อมด้วยคลองคูเมืองและกำแพงเมืองธนบุรีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้สร้างไว้เป็นขอบเขตแกนราชธานีของพระองค์นั่นเอง

นิवासสถานที่สำคัญของขุนนางสมัยกรุงธนบุรี

หากพิจารณาการสร้างเมืองธนบุรีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะเห็นว่า พระองค์ได้สร้างพื้นที่อันเป็นศูนย์กลางของเมืองธนบุรีโดยทรงขุดคูเมืองและกำแพงล้อมรอบ ภายในกำแพงเมืองทรงจัดระเบียบพื้นที่อย่างเหมาะสม โดยมีพระราชวังของพระองค์เป็นศูนย์กลางของการปกครอง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เรื่อง "จดหมายเหตุสยาม: จากกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร-จันทบูร" เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2553 กล่าวว่า ดร.สุนทร ชุตินทรานนท์ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้นำเสนอแผนที่ภาพจากจารกรรมสายลับมอญในสมัยกรุงธนบุรีและพบว่าภายในกำแพงเมืองธนบุรีนั้นนอกจากพระราชวังแล้ว ยังมีอาคารโรงษาปณ์ โรงทำปืนใหญ่ บ้านช่างทอง โรงทำทอง พระคลังหลวง และบ้านเจ้าพระยาพระคลัง นอกจากนี้มีกองกำลังระวีรักษา เรือรบเก็บข้าวสาร 3 หลัง และโรงเก็บข้าวเปลือก 6 หลัง โรงเก็บช้างสำคัญ คลังแสงเก็บปืนใหญ่ พระอารามหลวง และป้อม และในภาพยังได้ให้ความสำคัญแก่บ้านของเจ้าพระยาจักรี ขุนนางคนสำคัญในสมัยกรุงธนบุรีซึ่งตั้งอยู่ในตอนกลางของพื้นที่ในเขตกำแพงเมืองนี้ (เผยแพร่ที่จารชนสงคราม, 2553)

ภาพที่ 4.29 ส่วนหนึ่งของแผนที่ภาพกรุงธนบุรีเขียนโดยโดยจารกรรมสายลับมอญ

สัญลักษณ์ของแผนที่ในภาพ 4.30

๑. วัดอมรินทร์าราม	๒. วัดสวนลิ้นจี่
๓. วัดสวนมังคุด	๔. วัดบ้านปูน
๕. วัดระฆังโฆสิตาราม	๖. นิเวศน์เจ้าพระยาจักรี
๗. วัดอรุณราชวราราม	๘. พระราชวังหลวง
๘. ป้อมวิไชยประสิทธิ์	๑๐. วัดโมลีโลกยาราม

ภาพที่ 4.30 แผนที่สถานที่สำคัญในกรุงธนบุรี

นิवासสถานของเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) เจ้าพระยาจักรีเป็นขุนนางสมัยกรุงธนบุรีซึ่งต่อมาได้รับการโปรดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกและต่อมาได้ปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในสมัยกรุงธนบุรีทรงเป็น

ขุนนางที่ทำศึกสงครามครั้งสำคัญหลายครั้ง เช่น ศีกอะแซหฺนุกี้ รวมถึงการทำสงครามกับลาว และเขมร นิवासสถานของพระองค์สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2311 ตั้งแต่ทรงรับราชการเป็นพระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวาในสมัยกรุงธนบุรี โดยอยู่ในกำแพงเมืองธนบุรีระหว่างคลองมอญกับคลองบางหว้าใหญ่ (คลองวัดระฆัง) พื้นที่ปัจจุบันของนิवासสถานนี้อยู่บริเวณกรมอุทการเรือ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชครองราชย์จึงโปรดให้รื้อนิवासสถานแห่งนี้ (ซึ่งต่อมาเรียกว่า พระราชนิเวศน์เดิม) และโปรดให้พระโอรสคือกรมหลวงอิศรสุนทร (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ควบคุมการรื้อพระนิเวศน์นี้ไปปลูกสร้างเป็นหอพระไตรปิฎกของวัดระฆังโฆสิตาราม แต่คนนิยมเรียกหอพระไตรปิฎกนี้ว่า ตำหนักจันทน์ เพราะทรงปลูกต้นจันทน์รายรอบไว้ 8 ต้น ปัจจุบันนี้เหลือเพียง 1 ต้น

ภาพที่ 4.31 หอพระไตรปิฎก ในวัดระฆังโฆสิตาราม รัชกาลที่ 1 โปรดให้รื้อตำหนักในพระนิเวศน์เดิมของพระองค์ แล้วสร้างเป็นหอพระไตรปิฎกนี้

ภาพที่ 4.32 บริเวณพระนิเวศน์เดิม ปัจจุบันเป็นพื้นที่ของกองทัพเรือ จะสังเกตเห็นใบเสมาบนกำแพง

อเนียงบริเวณพระนิเวศน์เดิมแห่งนี้ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานพื้นที่นี้ให้เป็นส่วนหนึ่งของกองทัพเรือ และโปรดให้สร้างกำแพงมีใบเสมาเพื่อเป็นเครื่องหมายไว้เป็นสำคัญ ให้เป็นหลักฐานว่าพระนิเวศน์เดิมอยู่ตรงบริเวณนี้ (สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ, 2508: 88)

นิवासสถานของพระยาราชเศรษฐี เจ้าพระยาสุรสีห์ และเจ้าพระยาธรรมา นอกจากพื้นที่ของขุนนางคนสำคัญที่กล่าวมานี้ ยังมีนิवासสถานของขุนนางคนอื่น ๆ เช่น พระยาราชเศรษฐี ขุนนางหัวหน้าชาวจีนสมัยกรุงธนบุรี ซึ่งตั้งถิ่นฐานในบริเวณอันเป็นพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน และเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) น้องชายของเจ้าพระยาจักรี (ภายหลังได้เป็นกรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาท) ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงเมืองธนบุรีด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้กับวัดสลักหรือวัดมหาธาตุในปัจจุบัน ในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้สร้างขึ้นเป็นวังของกรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาท (วังหน้า) ซึ่งในปัจจุบันนี้คือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของกรุงเทพมหานครนั่นเอง

หนึ่ง พื้นที่ใกล้กับนิวาสสถานของเจ้าพระยาจักรีนั้นยังมีบ้านขุนนางอีกหลายท่าน ที่สำคัญคือเจ้าพระยาธรรมา (บุญรอด) ต้นตระกูลบุญรัตพันธุ์ ซึ่งเป็นเสนาบดีกรมวังในสมัยกรุงธนบุรีเนื่องจากบิดาของท่านเป็นขุนนางในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีในวังเป็นอย่างดี เจ้าพระยาธรรมาคงจะตั้งบ้านเรือนที่ฝั่งคลองมอญตรงกันข้ามกับวัดเครือวัลย์วรวิหาร บุตรของท่านคือเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย บุญรัตพันธุ์) และเจ้าจอมเครือวัลย์ธิดาของเจ้าพระยาอภัยภูธร เป็นผู้ร่วมกันสร้างวัดเครือวัลย์วรวิหารในสมัยรัชกาลที่ 3 พื้นที่ของวัดนี้อยู่ใกล้กับนิวาสสถานของเจ้าพระยาธรรมา

สวนมั่งคุด สวนลินจี และบ้านปูน ถัดจากบ้านเจ้าพระยาจักรีไปจนจดปากคลองบางกอกน้อย เป็นนิวาสสถานของ “ท่านสา” พี่สาวของเจ้าพระยาจักรี ต่อมาเจ้าพระยาจักรีได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก และภายหลังทรงปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาท่านสาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ในสมัยกรุงธนบุรีบ้านของท่านสาคงจะเป็นสวนมั่งคุดและสวนลินจี หนึ่ง บุตรชายของท่านสา 3 คนเป็นขุนนางในสมัยกรุงธนบุรี ได้แก่ พระยาสุริยอภัย พระยาอภัยสุริยา และหลวงฤทธินายเวรมหาเล็ก สำหรับพระยาสุริยอภัยนั้นต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ดังนั้นพื้นที่ภายในกำแพงเมืองธนบุรีจากคลองมอญไปจนถึงปากคลองบางกอกน้อยจึงเป็นนิวาสสถานของขุนนางคนสำคัญสมัยกรุงธนบุรี

ภาพที่ 4.33 แผนภูมิโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี (สา) พระพี่นางในรัชกาลที่ 1

ในสมัยกรุงธนบุรีนั้นบ้านของท่านสาเรียกว่า “สวนมั่งคุด” ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 เรียกว่า “วังสวนมั่งคุด” และบ้านของพระยาสุริยอภัยบุตรชายของท่านสานั้นเรียกว่า “สวนลินจี” โดยท่านสาเป็นผู้สร้างให้บุตรชายคนโตท่านนี้ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 เรียกว่า “วังสวน

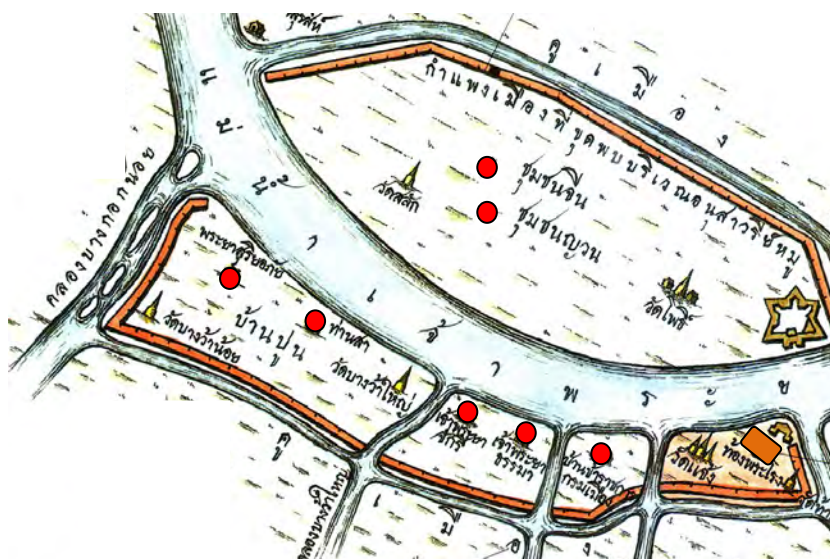
ลันจี” หรือ “วังหลัง” เนื่องจากพระยาสุรียอภัยได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ หรือกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (กรมพระราชวังหลัง) พื้นที่นี้จึงมีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตามผู้คนในปัจจุบันมักจะเรียกพื้นที่วังสวนลันจีและวังสวนมังคุดรวมกันว่า วังหลัง

ทางตอนใต้ของวังสวนมังคุดเป็นพื้นที่ซึ่งเรียกว่า **วังบ้านปูน** ซึ่งเป็นนิवासถานของเจ้าขุนเณร พี่ชายร่วมบิดาเดียวกับพระยาสุรียอภัย โดยเป็นบุตรอันเกิดจากภรรยาคนก่อนของพระอินทรรักษา สามีของท่านสา ดังที่จุลลดา ภักดีภูมินทร์ กล่าวว่

“... พระองค์เจ้าขุนเณรนี้ เป็นโอรสเลี้ยงในสมเด็จพระพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ (ในรัชกาลที่ 1) คือเป็นบุตรของพระภักดีดาภิบาลกับภริยาอื่น นัยว่าพระชนม์สูงกว่ากรมพระราชวังหลังพระโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระพี่นางเธอฯ เมื่อสถาปนาพระบรมวงศ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดตั้งเป็น พระองค์เจ้า วังของท่านคงจะตั้งอยู่แถบที่เป็นถนนหรือซอยเจ้าขุนเณรฟากกรุงธนบุรีนั่นเอง...”

(จุลลดา ภักดีภูมินทร์, 2545)

อนึ่ง จากการสำรวจพบว่ามีซอยจากด้านหลังของวัดระฆังโฆสิตาราม (วัดบางหว้าใหญ่) ไปออกถนนอรุณอมรินทร์ที่เรียกว่า ซอยเจ้าขุนเณร ซึ่งบริเวณนั้นคาดว่าเป็นนิवासถานเดิมของเจ้าขุนเณรในสมัยกรุงธนบุรี สำหรับพื้นที่ด้านหลังวัดระฆังโฆสิตารามจากถนนอรุณอมรินทร์เข้าไปนั้นเป็นพื้นที่กว้างใหญ่ เข้าใจว่าในสมัยกรุงธนบุรีและต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นชุมชนที่มีชาวบ้านตั้งถิ่นฐานและส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำปูนซึ่งกินกับหมาก จึงเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า “บ้านปูน”

ภาพที่ 4.34 แผนที่แสดงนิवासถานของขุนนางสมัยกรุงธนบุรี
ที่มา: (สุตารา สุจฉายา, 2542: 82)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอธิบายพื้นที่ของขุนนางสมัยกรุงธนบุรีไว้ดังนี้

“...เหนือคลองมอญขึ้นไปถึงบ้านเสนาบดี คือบ้านเจ้าพระยาธรรมมา (บุญรอด บุญยรัตพันธุ์) แล้วถึงพระนิเวศน์สถานพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อยู่ในบริเวณที่ว่าการกระทรวงทหารเรือทุกวันนี้ ต่อพระราชนิเวศน์สถานเดิมขึ้นไปถึงคู่อ้อมเรือกำปั่นเขตวัดบางว่าใหญ่ (คือวัดระฆังวัดนี้) แต่ว่าเขตวัดข้างเหนือสมัยนั้นกล่าวกันว่าเพียงราวพระอุโบสถวัดนี้ เหนือวัดบางว่าใหญ่ขึ้นไปจนคลองบางกอกน้อยอันเป็นที่สุดกำแพงเมืองธนบุรี ฝ่ายเหนือ เรียกว่า ตำบลบ้านปูน ตำบลสวนมังคุดและตำบลสวนลั่นจี เป็น 3 ตำบล มีคำกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เดิมเรียกบ้านปูนตำบลเดียว ว่าสวนมังคุด และสวนลั่นจีนั้นเป็นของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดีทรงสร้าง แต่พิเคราะห์ดูเห็นท้องที่ยืดยาวมากนัก จึงเข้าใจว่าเรียกนามเป็น 3 ตำบลมาแต่เดิม...” (สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอธิบาย, 2508: 84-85)

เหตุการณ์สมัยกรุงธนบุรีที่สวนมังคุดและสวนลั่นจี พื้นที่บริเวณสวนมังคุดและสวนลั่นจีนี้ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชดังนี้

1. การปลูกสร้างโรงช้างที่สวนมังคุด ดังพระราชพงศาวดารได้กล่าวไว้ดังนี้

“...ครั้น ณ วันศุกร์ เดือน 12 ขึ้น 3 ค่ำ จึงเสด็จกลับลงมายังเมืองพิษณุโลก... แล้วเสด็จกรีธาทัพหลวงกลับให้รับนางพระยาเศวตกรีณี ลงแพล่องลงมายังกรุงธนบุรี ให้ปลูกโรงรับ ณ สวนมังคุด แล้วให้มีงานมหรสพสมโภชสามวัน...” (พระราชพงศาวดาร, 2542: 179)

ข้อความในพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้เป็นเหตุการณ์เมื่อปีพ.ศ. 2313 เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จยกกองทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง (เรื่อน) ซึ่งควบคุมพื้นที่ทางตอนเหนือและตั้งชุมนุมอยู่ที่เมืองสวางคบุรี (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดอุตรดิตถ์) เมื่อกำลังพลของเจ้าพระฝางต่อสู้กับกองทัพหน้าของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้น มีช้างพังตกลูกเป็นช้างเผือก เจ้าพระฝางคิดว่าช้างเผือกนี้มิได้เกิดมาเป็นคู่บุญของตน ควรเกิดมาเป็นพาหนะสำหรับบุญแห่งแม่ทัพซึ่งยกมานั้น เมื่อสู้รบอยู่ได้ 3 วันเจ้าพระฝางจึงพาสัมครพรรคพวกหนีออกจากเมืองและได้นำแม่ช้างและลูกช้างเผือกนั้นไปด้วย ครั้นเมื่อทัพหลวงของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จจากพิษณุโลกไปถึงเมืองสวางคบุรี ทรงทราบข่าวเจ้าพระฝางหนีไป จึงโปรดให้ติดตามเจ้าพระฝางและนางพระยาช้างเผือกลูกช้างตัวนั้นให้ได้ ต่อมาพระยาอินทรวชิตเจ้าเมืองวิเศษไชยชาญสามารถจับนางพระยาชสารตัวนั้นนำมาถวาย แต่เจ้าพระฝางสามารถหลบหนีไปได้ จึงทรงกรีธาทัพหลวงกลับ โดยให้รับลูกช้างเผือกซึ่งพระราชทานนามว่า นางพระยาเศวตกรีณี ล่องแพมายังกรุงธนบุรีและให้ปลูกโรงรับ ณ สวนมังคุด พร้อมกับให้มีงานมหรสพสมโภช 3 วัน

2. การหล่อปืนพระพิรุณ ณ สวนมังคุด ในสมัยกรุงธนบุรีได้มีการหล่อปืนเป็นจำนวนมากในสถานที่ต่างๆ เช่น ในพ.ศ. 2317 ได้หล่อปืนมหาเศวตรัตน์ ซึ่งเป็นปืนครกจำนวน 386 กระบอกที่ป้อมวิไชยประสิทธิ์ ปืนนี้ได้นำมาใช้สู้รบกับพม่าในสงครามที่บางแก้ว จังหวัดราชบุรี นอกจากนี้ยังมีการหล่อปืนพระพิรุณที่สวนมังคุด ซึ่งเข้าใจว่าในขณะนั้นโรงปืนใกล้กับป้อมวิไชยประสิทธิ์และตำหนักแพ (หรือเรียกว่าฉนวนน้ำในสมัยกรุงธนบุรี) ได้รับความเสียหายจากพายุ จึงได้ย้ายการหล่อปืนมาที่สวนมังคุด ดังข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“... ครั้นถึง ณ วันจันทร์ แรม 11 ค่ำ เดือน 3 เพลาบ่ายสามโมงเศษ บังเกิดพายุลมใหญ่ฝนห่าใหญ่ตกลงเห็บตกเป็นอันมาก โรงปืนแถวฉนวนน้ำประจำท่าหักพังทลายลง และเหยาเรือนในพระนครหักทำลายประมาณร้อยหลัง ครั้น ณ วันศุกร์ ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 4 ทรงพระกรุณาให้หล่อปืนพระพิรุณ ณ สวนมังคุด ...” (พระราชพงศาวดาร, 2542: 218)

ภาพที่ 4.35 ปืนพระพิรุณแสนห้า ที่หน้ากระทรวงกลาโหม

ปืนพระพิรุณที่กล่าวมานี้มีชื่อเต็มว่า ปืนพระพิรุณแสนห้า ยาวสี่ศอกคืบสามนิ้ว ปากลำกล้องกว้างสิบเก้านิ้ว ดินปืนบรรจุหนัก 20 ชั่ง มีลวดลายประดับ มีห้วงสำหรับจับยก 4 ห่วง มีรูปราชสีห์แผ่แผงดาดที่เพลารูชนวนมีรูปกนก หน้าสิงห์ขบ ทำรูปลูกฟัก โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2320 เมื่อยังคงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ปัจจุบันนี้ตั้งอยู่ที่หน้ากระทรวงกลาโหม จึงนับได้ว่าเป็นปืนเก่าแก่ที่สุดที่ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบัน (The Grand Palace, 2554)

3. เหตุการณ์การจลาจลและการสู้รบที่สวนมังคุด สวนลั่นจี่ และบ้านปูน ในปลายสมัยกรุงธนบุรีได้เกิดเหตุการณ์สำคัญอันนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงแผ่นดินจากสมัยกรุงธนบุรีไปสู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระสติพินเพื่อน การบริหารบ้านเมืองเกิดความปั่นป่วนเดือดร้อนทั้งฝ่ายข้าราชการและประชาชนทั่วไป พวกก่อการจลาจลเริ่มขึ้นในเมืองอยุธยาและเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบจึงโปรดให้พระยาสุรศักดิ์ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเจ้าเมืองชัยนาทซึ่งเดินทางมาราชการที่กรุงธนบุรีในเวลานั้น ขึ้นไปปราบปราม

พวกก่อกบฏที่อยู่ชยา แต่พระยาสุรศักดิ์กลับร่วมมือยอมเป็นหัวหน้ากลุ่มกบฏ แล้วยกพลเข้าล้อมพระราชวังหลวง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยอมแพ้พร้อมกับทรงขอผนวช พระยาสุรศักดิ์จึงตั้งตัวเป็นกษัตริย์ว่าราชการในวังหลวงได้ประมาณ 1 วัน ครั้นเมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกทราบเหตุการณ์การจลาจลจึงสั่งหลานคือพระยาสุรียอภัยซึ่งเวลานั้นเป็นเจ้าของนครราชสีมา ให้ยกกองทัพล่วงหน้ามาปราบพระยาสุรศักดิ์ พระยาสุรศักดิ์ได้เจรจาให้เจ้ารามลักษณ์พระราชนัดดาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งตนได้จำขังไว้ให้มาร่วมสู้รบต่อต้านกองทัพของพระยาสุรียอภัยซึ่งตั้งทัพอยู่ที่นิवासสถานสวนลั่นจี่ เกิดการสู้รบอย่างรุนแรงเนื่องจากทัพของพระยาสุรศักดิ์และเจ้ารามลักษณ์ยกไปที่บ้านปูน (ตอนเหนือของวัดระฆังโฆสิตาราม) และเข้าโอบล้อมไปจนถึงวัดบางหัวน้อย (วัดอรุณอมรินทร์าราม) พร้อมทั้งจุดไฟเพื่อเผาบ้านนิवासสถานของพระยาสุรียอภัยกับพื้นที่ใกล้เคียง แต่ลมจากแม่น้ำเจ้าพระยาพัดไฟขึ้นไปทางเหนือของพื้นที่นี้ ทำให้กองทัพของพระยาสุรียอภัยสามารถต่อสู้มีชัยชนะ เจ้ารามลักษณ์หนีไปที่วัดยางสุทธารามแต่ถูกจับได้ ในที่สุดสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกจึงสามารถยกกองทัพกลับมาจากเขมรและปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ภายหลังจากที่หลานคือพระยาสุรียอภัยสามารถปราบปรามการจลาจลได้สำเร็จ

ภาพที่ 4.36 แผนที่แสดงบริเวณการสู้รบของขุนนางในเหตุการณ์การจลาจลสมัยกรุงธนบุรี

สมเด็จพระยามหาราชทรงกล่าวถึงจลาจลในปลายสมัยกรุงธนบุรีดังต่อไปนี้

“... เมื่อเกิดการจลาจลในกรุงธนบุรีครั้งพระยาสุรศักดิ์เข้าตีพระนคร กรมพระราชวังหลังยกกองทัพเข้ามาจากเมืองนครราชสีมามาตั้งอยู่ที่ “พระนิเวศน์สถานเดิม” พระยาสุรศักดิ์ให้เจ้ารามลักษณ์ไปรบกับกรมพระราชวังหลัง กองทัพเจ้ารามลักษณ์ไปตั้งอยู่ที่บ้านปูนและวางคนรายโอบขึ้นไปจนวัดบางหัวน้อย แล้วเอาไฟเผาบ้านเรือนราษฎรขึ้นไปแต่ข้างใต้ หมายถึงให้ไหม้พระนิเวศน์สถานของกรมพระราชวังหลัง ตามความที่ปรากฏนี้บ่งชี้ว่าขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดีประทับอยู่ที่สวนมังคุด กรมพระราชวังหลังเสด็จอยู่สวนลั่นจี่

ตั้งค่ายรักษาทั้ง 2 แห่งหรือซักแนวค่ายตลอดถึงกัน ด้วยพระนิเวศน์สถานทั้ง 2 แห่งเกือบจะต่อติดไม่ห่างกัน...” (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, 2508: 77-78)

วังสวนมังคุดและวังสวนลั่นจี่ในปัจจุบัน เป็นที่น่าภูมิใจสำหรับชาวธนบุรีว่าพื้นที่อันเป็นนิเวศสถานของขุนนางสำคัญตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี โดยเฉพาะที่สวนมังคุด สวนลั่นจี่ และบ้านปูน มีความสำคัญอย่างต่อเนื่อง และปัจจุบันนี้เป็นที่รู้จักกันในนามของ “วังหลัง” อันเป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลรัฐแห่งแรกของไทย คือโรงพยาบาลศิริราช รวมถึงการมีศูนย์การค้าย่านวังหลังซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีของผู้คนในปัจจุบัน

สำหรับสวนลั่นจี่นั้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เรียกว่า วังสวนลั่นจี่ และต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระยาสุริยอภัยซึ่งเป็นเจ้าของวังสวนลั่นจี่ขึ้นเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ โดยทรงมีตำแหน่งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขหรือกรมพระราชวังหลัง พระนิเวศน์แห่งนี้จึงเรียกว่า พระราชวังหลัง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อตำแหน่งกรมพระราชวังหลังยกเลิกไปจึงทรงใช้พื้นที่นี้สร้างเป็นโรงพยาบาลศิริราช

ภาพที่ 4.37 ริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้านหน้าของพระราชวังหลังสมัยก่อนรัชกาลที่ 5

ภาพที่ 4.38 โรงพยาบาลศิริราชเมื่อแรกของการก่อตั้งในสมัยรัชกาลที่ 5

ส่วนวังสวนมังคุดนั้นได้เป็นมรดกสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีบุคคลในตระกูลอิศรางกูร ณ อยุธยา เป็นผู้ครอบครอง แม้ว่าตัววังสวนมังคุดจะหมดสิ้นไปตามกาลเวลา แต่เจ้าของที่สืบทอดมรดกต่อมายังคงอนุรักษ์บางส่วนของกำแพงวังไว้เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ โดยสามารถเดินจากซอยวัดระฆังโฆสิตารามที่ทะลุไปออกวังหลัง ระหว่างกลางซอยนั้นจะเห็นกำแพงเก่าแก่อายุเกือบ 250 ปี ตั้งอยู่ชิดขอบซอย ซึ่งเป็นกำแพงของวังสวนมังคุดนั่นเอง

การสัมภาษณ์คุณสุภิญญา อิศรางกูร ณ อยุธยา เจ้าของพื้นที่วังสวนมังคุดเดิม ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติและได้รับความเมตตาอย่างสูงเนื่องจากท่านมิได้อนุญาตให้มีการสัมภาษณ์บ่อยครั้ง

นักอันเนื่องมาจากปัญหาด้านสุขภาพ ท่านได้ให้ใต้เกร็ดความรู้เกี่ยวกับการใช้อิฐกำแพงวังสวนมั่งคุดว่า จะใช้น้ำอ้อยผสมปูนจืดในการยาปูน ทางกลุ่มผู้วิจัยได้สอบถามว่าเพราะเหตุใดจึงไม่ใช้กรรมศิลปากรเข้ามาอนุรักษ์ดูแลกำแพงนี้ ซึ่งท่านเจ้าของบ้านได้อธิบายว่า เมื่อเกิดการชำรุดของกำแพงจะมีปัญหาในการส่งเรื่องไปถึงกรรมศิลปากร ซึ่งจะดำเนินการซ่อมแซมค่อนข้างช้าและยุ่งยาก ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาใดๆก็จะใช้เงินของท่านเองในการบูรณะ แต่ก็มีชาวบ้านมาถามว่าทำไมไม่ทำสีหรือฉาบปูน ซึ่งท่านได้ให้คำตอบว่าต้องการให้ลูกหลานคนรุ่นหลังได้รู้ว่า ครั้งหนึ่งที่นี่เคยเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งในกรุงธนบุรี

ภาพที่ 4.39 กำแพงเก่าแก่ของวังสวนมั่งคุด

ภาพที่ 4.40 คณะวิจัยสัมภาษณ์
คุณสุภิญญา อิศรางกูร ณ อยุธยา

แม้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะทรงสถาปนากรุงธนบุรีซึ่งเป็นเมืองขนาดเล็กให้เป็นเมืองราชธานี แต่ภายในเวลาประมาณ 5 ปี ได้มีการสร้างสถานที่สำคัญอย่างเป็นระเบียบและเป็นประโยชน์ในเมืองราชธานีแห่งนี้ โดยมีการใช้พื้นที่ในแกนของเมืองอย่างเป็นสัดส่วน คือพระราชวังหลวงซึ่งเป็นเสมือนศูนย์กลางของราชธานี จากนั้นได้มีการสร้างหน่วยงานสำคัญเพื่อการปกครองบ้านเมือง เช่น อาคารโรงพยาบาล โรงทำปืนใหญ่ โรงทำทอง กุ๊กและวังเจ้านาย รวมถึงอาคารพระคลังหลวง เป็นต้น ถัดจากเขตพระราชฐานขึ้นไปทางเหนือเป็นการตั้งถิ่นฐานของขุนนางคนสำคัญในสมัยกรุงธนบุรี นิवासถานของขุนนางเหล่านี้ล้วนมีเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและในสมัยต่อมาได้กลายเป็นพระราชวังของพระบรมวงศ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สำหรับนอกกำแพงเมืองธนบุรีนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ทำนาข้าวในพื้นที่อันกว้างใหญ่ไพศาลตั้งแต่คลองคูเมืองไปจนถึงพื้นที่อันเป็นถนนอิสราภาพในปัจจุบัน ซึ่งเรียกว่า ทะเลตม เริ่มจากบริเวณโพธิ์สามต้นไปจนถึงถนนอิสราภาพทางพรานนก ซึ่งศึกษาได้จากมัสยิดดิลฟีลลาห์ (กุฎีนอกหรือกุฎีปลายนา) อยู่ที่ถนนอิสราภาพใกล้ปากซอยวัดราชสิทธิาราม โดยกล่าวกันว่าเหตุที่ชื่อกุฎีปลายนาเพราะที่ดินนี้เป็นบริเวณตอนปลายนาหลวงในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อนึ่ง เราสามารถเห็นคลองแนวขวางที่ตัดกับคลองคูเมืองเดิมเป็นจำนวนมากในพื้นที่ทะเลตมเหล่านี้ ซึ่งน่าจะเป็นคลองที่ขุดขึ้น

เพื่อทอดน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองมอญให้ไหลมาสู่ที่นาหลวงดังกล่าว พระองค์ยังทรงสร้างฉางเกลือในวัดโมลีโลกยารามและในบริเวณด้านเหนือของวังหลัง สิ่งที่กล่าวมานี้นับว่าเป็นพระอัจฉริยภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการสร้างราชธานีเล็กๆของพระองค์ให้เทียบพร้อมด้วยสาธารณูปโภคและสาธารณูปการอันจำเป็นสำหรับประเทศชาติและชาวเมืองธนบุรี แม้มิได้วิจิตรตระการตาแต่ก็มีความเรียบง่ายและความพอเพียงเหมาะสมตามข้อจำกัดของสถานการณ์ในเวลานั้น

บทที่ 5

พระชนนีและพระมเหสีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

“... ในปิ่นั้นทรงพระกรุณาตั้งพระพันปีหลวงเป็นกรมพระเทพามาตย์ ตามโบราณราชประเพณี และโปรดตั้งเจ้าครอกหอกกลางพระมเหสีเป็นกรมหลวงบาทบริจา...” (พงศาวดาร, 2542: 171)

ข้อความจากพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้เป็นเหตุการณ์เมื่อจุลศักราช 1130 หรือปี พ.ศ. 2311 ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ประมาณ 7 เดือน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระชนนีซึ่งเดิมมีพระนามว่า นกเอี้ยง หรือ เอี้ยง เป็นกรมพระเทพามาตย์หรือสมเด็จพระเทพามาตย์ และพระมเหสีซึ่งเดิมมีพระนามว่า สอน หรือ ส่อน เป็นพระมเหสีเอก ซึ่งมีฐานันดรเดิมคือเจ้าครอกหอกกลาง เป็นกรมหลวงบาทบริจา

อันที่จริงแล้วพระชนนีและพระมเหสีเอกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้นมีพระราชประวัติไม่ชัดเจนว่าสืบทอดมาจากสกุลใด เป็นเพียงข้อสันนิษฐานเล่าสืบกันโดยไม่มีประจักษ์พยาน และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์นั้นเข้าใจว่าพระชนกคือนายไหสองคงจะสิ้นชีวิตไปแล้ว จึงไม่มีการกล่าวถึงการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระชนกแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามการบันทึกเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารแสดงว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นผู้มีความกตัญญูต่อพระชนนีเป็นอย่างยิ่ง แต่ด้วยความจำเป็นที่ต้องรักษาเอกราชของชาติไทยไว้ พระองค์ต้องทรงสู้รบกับพม่าในขณะที่พระชนนีทรงพระประชวรจนสิ้นพระชนม์ ครั้นเมื่อมีชัยชนะเข้าศึกแล้วจึงเสด็จกลับมาทรงจัดงานพระราชทานเพลิงพระศพและต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดพระราชพิธีบำเพ็ญบุญฉลองพระอัฐิของพระชนนีอย่างสมพระเกียรติ

สมเด็จพระชนนีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

การวิเคราะห์เกี่ยวกับพระประวัติความเป็นมาของพระชนนีในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้นนักวิชาการยังมีความต่างกัน เช่น ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง(Francois H. Turpin) ชาวฝรั่งเศสซึ่งรวบรวมบันทึกของพระคริสต์ที่เข้ามาอยู่ในสยาม และได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือขึ้นในประเทศฝรั่งเศสเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2314 อันเป็นต้นสมัยกรุงธนบุรีซึ่งพระชนนีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังมีพระชนม์ชีพอยู่ โดยกล่าวถึงเหตุการณ์การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ไว้ดังนี้

“... ประชาชนมุ่งมันไปที่พระยาตาก ขุนนางสยามซึ่งมารดาเป็นชาวจีน ท่านเป็นทั้งนักการเมืองและนักรบ ท่านปูทางที่จะไปสู่ความยิ่งใหญ่ของท่าน ด้วยการเรียกร้องความสงสารและความเห็นใจ ท่านได้รับเลือกเป็นหัวหน้า โดยเสียงส่วนใหญ่ของประชาชนทั้งหมด...” (ตูรแปง, 2522: 207)

ตัวอย่างบันทึกของชาวต่างชาตินี้แสดงให้เห็นถึงข้อมูลที่แตกต่างจากเอกสารของไทยที่กล่าวว่า พระมารดาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นคนไทยชื่อ นางนกเอี้ยง แม่แต่สังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Jean Baptiste Pallegoix) ซึ่งเข้ามาอยู่ในไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้ระบุไว้ว่า พระนางเป็นคนไทย นักเขียนอีกท่านหนึ่งคือ ก.ศ.ร.กุหลาบ กล่าวว่า ท่านนกเอี้ยงเป็นชาวบ้านแหลม แขวงเมืองเพชรบุรี และอาจเป็นเครือญาติกับพระยาเพชรบุรี (เรื่อง) ซึ่งดำรงตำแหน่งในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในหนังสือปฐมวงศ์ระบุว่า มารดาพระยาตากสินได้หนีพม่าไปอยู่ที่บ้านแหลม แขวงเมืองเพชรบุรี และคุ้นเคยกับกรมพระบรมมหาสุรสิงหนาท (บุญมา) อนุชาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งยังเป็น นายสุดจินดา ในสมัยกรุงธนบุรี

สำหรับพระบิดาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคือ นายไผ่ฮอง หรือหยง แซ่แต้ ซึ่งมีถิ่นฐานเดิมในตำบลหัวฟู่ อำเภอเทพไธ้ (เจียงไห้) และเข้ามาประกอบอาชีพในเมืองไทย มีตำแหน่งเป็นขุนพัฒนา นายอากรบ่อนเบี้ย โดยอาจทำการค้าขายไปด้วย ต่อมาท่านได้สมรสกับนางนกเอี้ยงหรือเอี้ยง ซึ่งได้ให้กำเนิดบุตรชายคือ สิ้น เมื่อวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2277 ต่อมาท่านได้ยกบุตรชายให้เป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าพระยาจักรี (ครุฑ) ซึ่งรับราชการในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ อย่างไรก็ตามเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 นั้น นักวิชาการบางท่านกล่าวว่าท่านนกเอี้ยงได้หนีสงครามมาอยู่ที่บ้านแหลม แขวงเมืองเพชรบุรี และในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกำลังทำสงครามกอบกู้เอกราชนั่นเองพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชซึ่งในเวลานั้นยังทรงดำรงตำแหน่งหลวงยกกระบัตรราชบุรี (ทองด้วง) ได้ส่งน้องชาย คือนายสุดจินดา (บุญมา) ซึ่งเดินทางมาเยี่ยมพี่ชายก่อนที่จะกลับไปร่วมกู้ชาติกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่หัวเมืองภาคตะวันออก หลวงยกกระบัตรได้ส่งน้องชาย คือนายสุดจินดา (บุญมา) ให้ไปรับท่านนกเอี้ยงจากบ้านแหลม แขวงเมืองเพชรบุรี เพื่อมอบให้แก่พระยาตาก ดั่งข้อความตอนหนึ่งในหนังสืออภินิหารบรรพบุรุษ ฉบับสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ดังนี้

“... เจ้าจะไปเมืองชลบุรี เจ้าจงไปรับมารดาพระยาตากสิน ที่หนีพม่าไปอยู่บ้านแหลมแขวงเมืองเพชรบุรี ถ้าเจ้าอุตสาหไปรับมารดาพระยาตากได้แล้ว นำไปส่งให้เขาเป็นของกำนัล พระยาตากก็จะมีความรักกับเจ้ามาก พระยาตากก็จะยินดีพื้นที่จะเปรียบ แล้วตัวเจ้าเล่าจะอยู่เมืองชลบุรีก็ได้ พึ่งพาหรือกับพระยาตาก...”

นายสุดจินดา (บุญมา) จึงเดินทางไปเพชรบุรีและค้นหานางนกเอี้ยงกับน้องสาว โดยออกเรือจากอัมพวาสู่อ่าวแม่กลอง และเข้าอ่าวบ้านแหลมตามลำดัด ค้นหานางนกเอี้ยง พร้อมกับน้องสาวชื่อ อ้น (ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่าชื่อ อ้น) และพบที่

บ้านแหลม เมืองเพชรบุรี จึงนำไปหาพระยาตากด้วยกันที่ชลบุรี แต่เวลานั้นพระยาตากมิได้อยู่ที่เมืองชลบุรี เพราะยกทัพไปปราบเจ้าเมืองจันทบุรี และในที่สุดจึงได้พบกันที่อุตรดิตถ์ของพระยาตากในเมืองจันทบุรี

จากการสืบค้นสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับกรมพระเทพามาตย์พบว่าที่จังหวัดเพชรบุรี มีวัดสำคัญแห่งหนึ่งซึ่งได้ระบุว่าเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี คือวัดในกลาง ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี มีอายุราว 230 ปีเศษ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี โดยกล่าวว่าวัดแห่งนี้มีความสัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างลึกซึ้ง เพราะบริเวณพื้นที่นี้เคยเป็นนิวาสสถานของกรมพระเทพามาตย์หรือสมเด็จพระพันปีหลวง พระชนนีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ภาพที่ 5.1 ภูมิวัดในกลาง อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

ข้อมูลจากวัดในกลางกล่าวว่า ในระหว่างสงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 นางนกเอี้ยงได้หนีภัยสงครามมาพักที่บ้านญาติที่บ้านแหลม ตำบลบางครก แขวงเมืองเพชรบุรี เพื่อไม่ให้บุตรชายคือพระยาตากเป็นห่วงและทำภารกิจกอบกู้บ้านเมืองให้สำเร็จ ข้อมูลจากอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี กล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นองค์อุปถัมภ์วัดในกลาง โดยทรงสร้างศาสนวัตถุที่มีคุณค่า ได้แก่ พระอุโบสถ จิตรกรรม ธรรมาสน์ หอระฆัง และเจดีย์ เพื่ออุทิศให้แก่พระมารดาของพระองค์ คือกรมพระเทพามาตย์ (นางนกเอี้ยง) ซึ่งเป็นชาวบ้านแหลม ตำบลบางครก เมืองเพชรบุรี โดยในปี พ.ศ. 2317 ซึ่งเป็นปีที่พระมารดาของพระองค์สิ้นพระชนม์นั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระนางนางเชอ กรมหลวงเทวินทร์สุดา และพระยาธิเบศร์บดี เป็นผู้ดูแลควบคุมการก่อสร้างวัดแห่งนี้ วัดในกลางนี้แต่เดิมมีชื่อว่า วัดกลางสนมจัน เป็นวัดที่พระชนินุชฎาของกรมพระเทพามาตย์ควบคุมดูแลการก่อสร้าง พระชนินุชฎาองค์นี้เป็นพระนำของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีนามเดิมว่า อัน ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นกรมหลวงเทวินทร์สุดา แต่ชาวบ้านที่เพชรบุรีเรียกนามเพี้ยนไปว่า จัน มิได้เรียกว่า อัน ตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ครั้นเมื่อชาวบ้านทราบว่าท่านจันหรือท่านอันเข้าไปอยู่ในพระราชวังจึงเข้าใจว่าเป็น

พระสนม ดังนั้นจึงเรียกวัดนี้ว่า วัดกลางสนมจัน ต่อมาชาวบ้านเรียกชื่อวัดเพี้ยนไปเป็นวัดกลางสนามจันทร์ และทำยที่สุดจึงเรียกรวมสั้น ๆ ว่า วัดในกลาง พื้นที่รอบวัดแห่งนี้เป็นครัวเรือนชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานหนาแน่นมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี อย่างไรก็ตามใกล้ๆกับวัดในกลางแห่งนี้มีวัดสำคัญอีกวัดหนึ่งคือ วัดใน หรือวัดหัวบ้าน ปัจจุบันเรียกว่าวัดศิระษะคาม กรมพระเทพามาตย์ได้มาทำบุญที่วัดนี้เป็นประจำ รวมทั้งฟังเทศน์และปฏิบัติธรรม

ภาพที่ 5.2 พระอุโบสถหลังเดิม
ของวัดในกลาง

ภาพที่ 5.3 ศาสนาคารเปรียญหลังเก่า
ของวัดในกลาง

ที่มา: (วัดในกลาง บ้านแหลม เพชรบุรี, 2552)

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกย่องพระชนนี กรมพระเทพามาตย์ จนเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไป แม้แต่ชาวต่างชาติที่เข้ามาฟังพระบรมโฑธิสมภารก็ได้กล่าวถึงพระชนนีของพระองค์ ดังที่มองซิเออร์คอร์ด บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่หนีภัยสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาไปยังเขมรและได้กลับมายังบางกอก ท่านได้เขียนจดหมายถึงคณะกรรมการต่างประเทศ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นคณะกรรมการของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสที่เมืองปอนดิเชอร์รี ประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2313 ความตอนหนึ่งดังนี้

“ ... ก็ในเมืองไทยนี้มีที่อยู่แห่ง 1 ซึ่งคนไทยนับถือกันนัก คือเป็นแห่งที่ไทยกล่าวว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับจนรอยพระบาทได้ติดอยู่ในที่นั้น บัดนี้รอยพระบาทได้ทำลายพังลงมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ได้ตั้งพระทัยจะไปปฏิสังขรณ์ถึง 3 ครั้ง แต่ก็คงจะเกิดเรื่องขึ้นซึ่งทำให้เสด็จไปไม่ได้ทุกคราว ซึ่งทำให้พระมารดาของพระองค์เสียพระทัยนัก เพราะท่านมารดาถือกลางต่างๆ มาก ... ” (พงศาวดารภาค, 2511: 10)

การสิ้นพระชนม์ของกรมพระเทพามาตย์

กรมพระเทพามาตย์ พระชนนีในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้มีโอกาสเห็นความสำเร็จของพระโอรสหลังจากการปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงธนบุรีได้เพียง

7 ปี พระนางได้เสด็จสู่สวรรคาลัยโดยที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมิทันได้ดูแลพระชนนีในขณะที่สิ้นพระชนม์เนื่องจากทรงทำการศึกสงครามกับพม่าที่ยกกองทัพเข้ามาทางตำบลปากแพรก แขวงเมืองกาญจนบุรี ท้าพม่าได้รุกเรื่อยมาจนถึงพื้นที่ซึ่งปัจจุบันอยู่ในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี สงครามคราวนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงบัญชาการรบพร้อมกับพระราชโอรสและขุนนางคนสำคัญทั้งปวง เนื่องจากพม่าตั้งค่ายสู้รบหลายค่าย ในระหว่างที่ทำการสู้รบกับพม่านั้นเองสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงได้รับข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระชนนี ดังข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“ ... ในทันใดนั้นหลวงมหาเทพออกไปแต่กรุงธนบุรี เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า สมเด็จพระพันปีหลวงกรมพระเทพามาตย์ทรงประชวรพระยอดอัคนีสัน เสด็จทิวงคตแต่ ณ วันอังคาร ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 4 ปีมะเมีย ฉศก ในราตรีเพลาสองยามแปดบาท ... ” (พงศาวดาร, 2542: 195)

ข้อความในพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้ได้ระบุว่า กรมพระเทพามาตย์สิ้นพระชนม์ด้วยการประชวรเป็นฝีชนิดหนึ่ง ในเวลานั้นทัพพม่ายกมาตั้งแต่ค่ายปากแพรก แขวงเมืองกาญจนบุรี อีกทัพหนึ่งอยู่ที่บ้านนางแก้ว ปัจจุบันอยู่ในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี และยังมีทัพพม่าที่ยกมาจากเมืองมะริดเข้ามาทางคลองวาฬ ประจวบคีรีขันธ์ การสู้รบที่เป็นศึกหลายด้านเช่นนี้ทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไม่อาจกลับไปดูแลพระชนนีที่ประชวรและสิ้นพระชนม์ได้ การล้อมค่ายพม่าที่บ้านนางแก้วเริ่มตั้งแต่วันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 3 จนถึงวันแรม 15 ค่ำ เดือน 4 ศักราช 1136 จึงสามารถตีค่ายได้สำเร็จ อย่างไรก็ตามพระองค์ต้องทรงนำทัพไปโจมตีพม่าที่ปากแพรก กาญจนบุรี แล้วให้เจ้าพระยาจักรีโจมตีค่ายพม่าที่เขาชะงุ้ม (ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี) เมื่อวันเสาร์ ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 ศักราช 1137 (พ.ศ. 2318) เมื่อโจมตีทัพพม่าได้ทุกค่ายแล้วจึงเสด็จทางชลมารคกลับคืนกรุงธนบุรีเพื่อทรงประกอบพระราชพิธีถวายเพลิงพระศพพระชนนี ดังข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“ ... แล้วให้ปลุกพระเมรุ ณ วัดบางยี่เรือใต้ เสร็จแล้วจึงเชิญพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ใส่เรือพระที่นั่งกิ่ง แห่โดยกระบวนนาวาพยุหไปทางชลมารค เชิญขึ้นสู่พระเมรุ แล้วให้นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์พันรูป ถวายไตรบริขารไทยทานต่าง ๆ และมีงานมหรสพสามวันแล้วถวายพระเพลิง ... ” (พงศาวดาร, 2542: 202)

ต่อมาในพ.ศ. 2319 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีทำบุญพระอัฐิสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ โดยเป็นพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่ ณ วัดบางยี่เรือใต้ ดังข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“ ... ครั้นถึงวันจันทร์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือนอ้าย ทรงพระกรุณาให้เชิญพระโกศพระอัฐิสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ลงเรือบัลลังก์ มีเรือแห่เป็นกระบวนไปแต่พระตำหนักแพ แห่เข้าไป ณ วัดบางยี่เรือใต้ แล้วอัญเชิญพระโกศขึ้นสู่พระเมรุ นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์หมั้นหนึ่ง ทรงถวายไทยทานเป็นอันมาก ครบสามวันแล้วเชิญพระโกศลงเรือแห่กลับเข้าพระราชวัง และสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงสมათานพระอุโบสถศีล แล้วทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนา เสด็จประทับแรมอยู่ ณ พระตำหนักวัดบางยี่เรือใต้ห้าแรม ให้เกณฑ์ข้าราชการปลุกกุกุ๊ร้องยี่สิบหลัง แล้วให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปฏิมากรและพระเจดีย์วิหารให้บริบูรณ์ขึ้นสิ้นทั้งพระอาราม ... ” (พงศาวดาร, 2542: 217)

ภาพที่ 5.4 พระรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงวิปัสสนา (ประดิษฐานในพระพระวิหารแก้ววัดอินทาราม)

ภาพที่ 5.5 พระวิหารหลังเก่าที่วัดอินทาราม

อนึ่ง พระราชพิธีที่กล่าวมานี้ได้มีมหรสพสมโภชดังนี้

“ ... กลางวัน โขนหลวงอินทรเทพ 1 โขนขุนราชเสนี 1 (รวม) 2 โรง จิวพระยาราชาเศรษฐี โรง 1 ... เทพทอง โรง 1 ... โขน 4 โรง รำหญิง 4 โรง หนึ่งกลางวัน 2 โรง หุ่นยวน 1 โรง จิว 2 โรง (รวม) 17 โรง ... หุ่นลาว 2 โรง... (รวม) 19 โรง

กลางคืน หนึ่งไทยโรงใหญ่ 3 โรง... หนึ่งไทยโรงช่องระทา... หนึ่งจีน 3 โรง... (รวม) 16 โรง (รวมทั้งกลางวันกลางคืน) 35 โรง ... ” (เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, 2546: 86)

พระราชพิธีถวายพระเพลิงและทำบุญพระอัฐิสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ นับว่าเป็นพระราชพิธียิ่งใหญ่ในสมัยกรุงธนบุรี ทั้งในด้านการจัดมโหรีที่มีความหลากหลาย และเป็นศิลปะของชนชาติต่างๆ ที่เข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรี เช่นการแสดงหุ่นก็มีทั้งหุ่นยวน หุ่น

ลาว ส่วนจ้วนนั้นก็มีทั้งจ้วนเงินของพระยาราชาเศรษฐี และจ้วนอื่น ๆ มีการแสดงหนังทั้งของไทย และของจีน เป็นการสะท้อนภาพของสังคมไทยสมัยกรุงธนบุรี โดยเฉพาะในเมืองบางกอกซึ่งเป็นสังคมหลากหลายวัฒนธรรม ผู้คนเหล่านี้มีทั้งตั้งถิ่นฐานอยู่แต่เดิมมาก่อนและมีทั้งผู้ที่อพยพเข้ามาโดยการกวาดต้อนของกองทัพไทย เมื่อมีชัยชนะในสงครามของชนชาตินั้นๆ ได้แก่ ลาว มอญ เขมร แขกตานี จีน ญวน และชาวตะวันตก เป็นต้น นอกจากนี้ขุนนางผู้ใหญ่ในสมัยกรุงธนบุรีก็มีบทบาทสำคัญการจัดงานมโหรีสพ เนื่องจากมีคณะโขน หนัง ละคร และวงดนตรีเป็นของตนเอง มโหรีสพดังกล่าวมีทั้งกลางวันและกลางคืน แต่กลางวันจะมีให้ชมมากกว่ากลางคืน ในเวลากลางคืนนั้นส่วนใหญ่จะมีการแสดงหนังซึ่งต้องอาศัยการสุมเพลิงให้สว่างที่ฉากผ้าขาว ส่วนผู้เชิดและเต้นจะต้องลงจังหวะตามบทบาทของตัวหนัง ซึ่งมีทั้งพระ นาง ยักษ์ ลิง เป็นต้น เรื่องที่แสดงส่วนใหญ่ได้แก่ รามเกียรติ์ นอกจากนี้ยังมีการบรรเลงดนตรี การจุดดอกไม้เพลิงซึ่งมีหลายชนิด เช่น พลุ พะเนียง ดอกไม้รุ่งระทาและดอกไม้เพลิง เป็นต้น

สำหรับพระราชพิธีอัญเชิญพระอัฐิพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ในพ.ศ. 2319 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์กรมการเมืองนครสวรรค์ พิจิตร สรรคบุรี กำแพงเพชร ช่วยกันทำโรงทิม (หมายถึงโรงสำหรับตั้งหรือเก็บศพ) ให้กรมการเมืองชัยนาท สิงห์บุรี ออินทรบุรี พรหมบุรี ช่วยสร้างสะพาน ส่วนชาวต่างชาติก็มีส่วนร่วมด้วย เช่น ชาวเขมรปลูกโรงละครเขมร ชาวรามัญปลูกโรงละครรามัญ เป็นต้น และยังแสดงให้เห็นความสำคัญของวัดบางยี่เรือนอกหรือวัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทารามในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นสถานที่จัดงานพระราชทานเพลิงศพของเจ้านายและขุนนางคนสำคัญในสมัยกรุงธนบุรี เนื่องจากวัดแห่งนี้อยู่ริมคลองบางกอกใหญ่สามารถสัญจรทางเรือได้สะดวกและอยู่ไม่ไกลจากพระราชวังหลวง บริเวณนี้อยู่ใกล้แยกที่คลองบางกอกใหญ่ คลองด่าน และคลองชักพระ มาบรรจบกัน (เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, 2544: 85-91) อนึ่ง นอกจากพระราชพิธีดังกล่าวแล้วสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังทรงบำเพ็ญกรรมครั้งยิ่งใหญ่ โดยทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนาประทับแรม ณ พระตำหนักที่วัดบางยี่เรือนอกเป็นเวลา 5 เวน (5 ครั้ง) พร้อมกับทรงปฏิสังขรณ์และบูรณะวัดนี้อย่างยิ่งใหญ่ นอกจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานต่างๆภายในวัดแห่งนี้แล้ว ยังโปรดให้แผ้วถางสถานที่ของวัดให้สวยงาม ได้แก่ การขยายคูคลองรอบวัดให้กว้างออกไปกว่าเก่า ให้ปลูกบัวหลวงรอบคูคลองแล้วให้นิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระมาอยู่ ณ กุฏิที่ทรงปลูกถวาย ทรงเกณฑ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทให้ปรนนิบัติพระสงฆ์เหล่านี้ทุกๆพระองค์ (พงศาวดาร, 2542: 217) วัดอินทารามจึงเป็นวัดที่สำคัญอย่างมากในสมัยกรุงธนบุรี

อย่างไรก็ตามเมื่อสอบถามพระภิกษุที่วัดอินทารามปรากฏว่า ทางวัดไม่สามารถค้นพบพระเจดีย์หรือสถานที่บรรจุพระอัฐิของสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์แต่อย่างใด ซึ่งยังคงเป็นข้อสงสัยมาจนถึงปัจจุบันนี้

สมเด็จพระอัครมเหสีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระอัครมเหสีเป็นสามัญชน เดิมมีพระนามว่า สอน หรือ ส่อน เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังมีได้ทรงแต่งตั้งเป็นพระมเหสีนั้น เรียกว่าเจ้าครอกหอกกลาง ครั้นเมื่อพระองค์ครองราชย์ได้ประมาณ 7 เดือน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระอัครมเหสีเป็นกรมหลวงบาทบริจา หรือ กรมหลวงบาทบริจาริกา จากการสืบค้นไม่พบว่าพระมเหสีพระองค์นี้มีบทบาทสำคัญอย่างใดบ้าง ตามพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า ในปีพ.ศ. 2325 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงคุมขังกรมหลวงบาทบริจาริกาและเจ้าฮั่นหรือหม่อมฮั่นหรือกรมหลวงเทวินทร์สุดาซึ่งเป็นพระหน้าในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช รวมทั้งพระประยูรญาติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งเป็นหญิง แต่ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ปลดปล่อยหม่อมสอน หอกกลาง และหม่อมฮั่นซึ่งทรงถอยศเป็นสามัญชนออกจากเวรจำให้พ้นโทษ (พงศาวดาร, 2542: 231, 235)

ภาพที่ 5.6 พระเจดีย์คู่กุฎาติ

ประดิษฐานหน้าพระอุโบสถหลังเก่าวัดอินทาราม พระเจดีย์องค์ซ้ายบรรจุพระบรมอัฐิพระอัครมเหสี พระเจดีย์องค์ขวาบรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

พระอัครมเหสีและพระเจ้านำเธอในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายจนสิ้นพระชนม์ เล่ากันว่าในบั้นปลายพระชนม์ชีพของพระอัครมเหสี (หอกกลาง) ทรงดำเนินชีวิตอยู่กันอย่างสงบเรียบง่าย ณ เกษสถานในกรุงธนบุรี สันนิษฐานว่าน่าจะ เป็นบริเวณริมคลองมอญ (ซอยวัดโพธิ์เรียง ในปัจจุบัน) และโปรดถือศีลฟังธรรม ณ วัดหงส์อวาสวิหาร อย่างไรก็ตามการสิ้นพระชนม์ของพระอัครมเหสีเมื่อใดนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่อัฐิของพระนางได้บรรจุไว้ในพระเจดีย์หน้าพระอุโบสถหลังเก่าวัดอินทาราม (วัดบางยี่เรือใต้)

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและกรมหลวงบาทบริจาริกา (สอน หรือ ส่อน) มีพระโอรส 2 พระองค์ดังนี้

1. สมเด็จพระมหาอุปราช เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ (เจ้าฟ้าจ้อย) เป็นพระราชโอรสที่ร่วมสุริบกับสมเด็จพระราชบิดาในสงครามระหว่างไทยกับพม่า ในครั้งสุดท้ายได้เสด็จนำกองทัพร่วมกับสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกไปทำสงครามกับเขมร ระหว่างนั้นสมเด็จพระ

ราชบิดาประชวรด้วยพระสติฟั่นเฟือนและเกิดการจลาจลขึ้นในกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกจึงยกทัพกลับมาจากเขมรเพื่อปราบการจลาจลในกรุงธนบุรีและปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีโดยที่เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ซึ่งยังทรงสู้อยู่ที่เขมรไม่ทรงทราบข่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงโปรดให้พระอนุชา คือ เจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) สั่งการให้พระยายมราชคุมกองทัพเขมรสามพันคนเข้าล้อมทัพของกรมขุนอินทรพิทักษ์ไว้ที่เมืองพุทไธเพชร แต่กรมขุนอินทรพิทักษ์ยกไพร่พลกลับมาถึงเมืองปราจีนบุรี เจ้าพระยาสุรสีห์จึงยกกองทัพไปล้อมจับมาได้และคุมตัวมายังกรุงธนบุรี ข้อความในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ดังนี้

“... ครั้น ณ วันเสาร์ เดือน 6 แรม 8 ค่ำ ทรงพระกรุณาให้ถามกรมขุนอินทรพิทักษ์ว่า ถ้ายอมอยู่จะเลี้ยง ด้วยตัวหาความผิดมิได้ กรมขุนอินทรพิทักษ์ให้การว่า ไม่ยอมอยู่ จะขอตายตามบิดา สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทั้งสองพระองค์ จึงดำรัสให้เอาตัวนายจ้อยกรมขุนอินทรพิทักษ์ และขุนชนะ พระยาตำแหน่งสงครามนั้นไปประหารชีวิตเสีย ... ” (พงศาวดาร, 2542: 232)

ข้อความนี้ได้กล่าวถึง “สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทั้งสองพระองค์” ซึ่งหมายถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระอนุชาคือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (บุญมา) ซึ่งทั้ง 2 พระองค์ทรงถอดยศกรมขุนอินทรพิทักษ์เป็นสามัญชน คือนายจ้อย ก่อนที่จะประหารชีวิตตามความยินยอมของกรมขุนอินทรพิทักษ์

2. สมเด็จพระเจ้าฟ้าห้อย เป็นพระอนุชาของกรมขุนอินทรพิทักษ์ ถูกสำเร็จโทษพร้อมกับพระเชษฐาใน พ.ศ. 2325

นอกจากพระราชโอรสทั้ง 2 พระองค์นี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ได้ทรงสำเร็จโทษพระโอรสองค์อื่นๆของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

พระมเหสีฝ่ายซ้ายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าหญิงฉิม พระธิดาในเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) เจ้าเมืองประเทศราชผู้ครองนครศรีธรรมราช ซึ่งในราชสำนักเมื่อนครศรีธรรมราชเรียกพระนามว่า “ทูลกระหม่อมฟ้าหญิงใหญ่” เป็น กรมบริจาริกาศรีสุदारักษ์ พระมเหสีฝ่ายซ้าย เจ้าหญิงฉิมหรือกรมบริจาริกาศรีสุदारักษ์ทรงมีพระเชษฐาและพระภคินีจำนวน 6 องค์ ในจำนวนนี้ได้เป็นเจ้าจอมมารดาในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ด้วยกัน 3 องค์ คือ เจ้าหญิงฉิม เจ้าหญิงปราง และเจ้าหญิงยวน

สำหรับเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) เป็นผู้ที่ก่อตั้งชุมชนเจ้านครในระหว่างการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ต่อมาในพ.ศ. 2312 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จยกกองทัพไปปราบชุมชนเจ้านครและทรงเห็นว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมิได้คิดร้ายต่อไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้ามารับราชการในกรุงธนบุรี เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงได้ถวายพระธิดา 3 พระองค์ คือ เจ้าหญิงฉิม เจ้าหญิงปราง และเจ้าหญิงยวน เป็นบาทบริจาริกาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยเฉพาะเจ้าหญิงฉิมได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นกรมบริจาริกาศรีสุदारักษ์ พระมเหสีฝ่ายซ้ายของพระองค์

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและกรมบริจาริกาศรีสุदारักษ์มีพระโอรสและพระธิดาดังนี้

1. **สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทศพงศ์** ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงถูกลดพระยศเป็นสามัญชน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น พระวงศ์นรินทร์ มีความรู้ในทางการแพทย์แผนไทยและปฏิบัติราชการทางการแพทย์ในสมัยนั้น เช่น ทรงได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมตำรายาต่างๆ เพื่อจารึกลงในแผ่นหินอ่อน ณ วัดราชโอรสาราม เป็นต้น

2. **สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทศไภย** ทรงถูกลดพระยศเป็นสามัญชนเมื่อคราวสิ้นรัชสมัยของพระราชบิดาเช่นกัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระอินทร์อภัย โดยปฏิบัติงานราชการทางการแพทย์แผนไทยเช่นกัน แต่ต่อมาทรงถูกสำเร็จโทษเมื่อ พ.ศ. 2358 เนื่องจากเป็นชู้กับเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

3. **สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายนเรนทรราชกุมาร** หลังจากการสิ้นพระชนม์ของพระราชบิดา ต้องถูกลดพระยศเป็นสามัญชน ต่อมาในรัชกาลที่ 2 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระนเรนทรราชา

4. **สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงปัทมาปวี** เป็นพระชายาของกรมขุนอิศราณรัักษ์ซึ่งเป็นพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ต้นราชสกุล อิศรางกูร

พระสนมเอกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่เป็นพระสนมเอก เจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อครั้งยังเป็นเจ้าพระยาจักรี แต่เจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่ได้สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2322 ในขณะที่มีพระชนมายุเพียง 18 พรรษา ภายหลังจากการประสูติพระโอรสคือ เจ้าฟ้าสุพันธุวงศ์ หรือเจ้าฟ้าเหม็น ได้เพียง 12 วัน อนึ่ง เจ้าฟ้าสุพันธุวงศ์พระองค์นี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงรักใคร่เป็นอย่างมาก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนา

ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ ต่อมาทรงแต่งตั้งเป็นกรมขุนกษัตราธิบดี พระราชนัดดาพระองค์นี้ได้ทรงดูแลปรนนิบัติพระอัยกามาโดยตลอด แต่ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ทรงถูกสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ ณ วันพุธ ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 10 พ.ศ. 2352 ที่วัดปทุมวนาราม เนื่องจากทรงถูกฟ้องร้องว่ากำลังวางแผนก่อการกบฏ

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังทรงมีพระสนมอื่นๆทั้งที่ปรากฏนามและไม่ปรากฏนาม แต่มีพระสนมพระองค์หนึ่งซึ่งยังคงเป็นปริศนาที่นักวิชาการยังคงสืบค้นข้อเท็จจริง มาจนถึงปัจจุบัน คือ เจ้าจอมมารดาปราง หรือเจ้าหญิงปราง พระธิดาในเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) และเป็นพระขนิษฐาของกรมบริจาภักดีศรีสุदारักษ์ พระมเหสีฝ่ายซ้ายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในเวลานั้นไม่มีใครทราบว่าเจ้าจอมมารดาปรางเป็นพระสนมองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อมาในปี พ.ศ. 2319 เจ้าพระยาพิชัยราชา เจ้าเมืองสวรรคโลก ได้เฝ้าขอเจ้าหญิงปรางกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงพระพิโรธและทรงสั่งประหารชีวิตพระยาพิชัยราชาในฐานะที่จะแข่งขันเป็นคู่แข่งของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชร่วมกับพระองค์ ดังปรากฏในข้อความจากพระราชพงศาวดารดังนี้

“ ... ในเดือน 12 นั้น เจ้าพระยาพิชัยราชาผู้เป็นเจ้าพระยาสวรรคโลก ลงมารับราชการอยู่ ณ กรุงฯ แต่ผู้เฒ่าผู้แก่เข้าไปขออน้องสาวเจ้าจอมนิม พระสนมเอก บุตรีเจ้านครศรีธรรมราช ซึ่งอยู่ในพระราชวังมาเลี้ยงเป็นภรรยา ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบก็ทรงพระพิโรธ ดำรัสว่ามัน บังอาจจะมาเป็นคู่แข่งน้อยใหญ่กับกูผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน จึงดำรัสสั่งให้เอาตัว เจ้าพระยาพิชัยราชาไปประหารชีวิตเสีย ตัดศีรษะมาเสียบประจานไว้ที่ประตู ข้างฉนวนลงพระตำหนักแพ อย่าให้ใครเอาเยี่ยงอย่างสืบไปภายหน้า ... ”
(พงศาวดาร, 2542: 216-217)

อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาเจ้าอุปราชพัฒนาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช มีความดีความชอบในราชการและได้เข้ามาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงทราบว่าเจ้าอุปราชพัฒนาเป็นม่ายเพราะภริยาหลวงซึ่งเป็นธิดาของเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) เช่นกันถึงแก่อนิจกรรม จึงพระราชทานเจ้าจอมมารดาเจ้าหญิงปรางเป็นภรรยา แต่นักวิชาการบางท่านวิเคราะห์ว่าขณะนั้นเจ้าหญิงปรางกำลังทรงครรภ์และต่อมาได้ให้กำเนิดพระโอรสซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเช่นกัน จึงสันนิษฐานกันว่าบุตรของเจ้าจอมมารดาปรางนี้อาจเป็นพระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และเป็นต้นตระกูล “ณ นคร”

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระราชโอรส 21 พระองค์ พระราชธิดา 9 พระองค์ รวมทั้งสิ้น 30 พระองค์ พระราชโอรสและพระราชธิดาของพระองค์ได้สืบทอดสายสกุลที่สำคัญ

ต่อมา เช่น สายสกุลสินศุข, อินทรโยธิน, นพวงศ์, สุประดิษฐ์, อิศรางกูร, อิศรเสนา, จันทโรจวงศ์ เป็นต้น และหากรวมสายสกุลของเจ้าหญิงปรางจะมีสกุลสำคัญได้แก่ ณ นคร, โกมารกุล ณ นคร และ จาตุรงคกุล สายสกุลที่กล่าวมานี้ล้วนมีความสำคัญต่อสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 6

ป้อมวิไชยประสิทธิ์กับตำหนักแพในสมัยกรุงธนบุรี

“...หนึ่งป้อมวิไชยเอนทร์ท้ายพระราชวังนั้น ให้ชื่อ ป้อมวิชัยประสิทธิ์ แล้วให้ขุดที่สวนเดิมเป็นที่ท้องนาอกคูเมืองทั้งสองฟากให้เรียกว่า ทะเลตมไว้สำหรับจะได้ทำนาใกล้พระนคร...” (พงศาวดาร, 2542: 187)

ข้อความจากพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้แสดงว่า ชื่อ “ป้อมวิไชยประสิทธิ์” เป็นชื่อที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระราชทานนามไว้ โดยทรงเปลี่ยนนามจาก “ป้อมวิไชยเอนทร์” มาเป็น “ป้อมวิไชยประสิทธิ์” แต่ชาวบ้านในสมัยก่อนนิยมเรียกว่า “ป้อมบางกอก” ป้อมวิไชยเอนทร์สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิไชยเอนทร์ เป็นแม่กองสร้างป้อมแห่งนี้ โดยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทหารและวิศวกรชาวฝรั่งเศส เข้ามาช่วยราชการในประเทศไทย และช่วยออกแบบพร้อมกับสร้างป้อมนี้ โดยสร้างเสร็จในพ.ศ. 2231

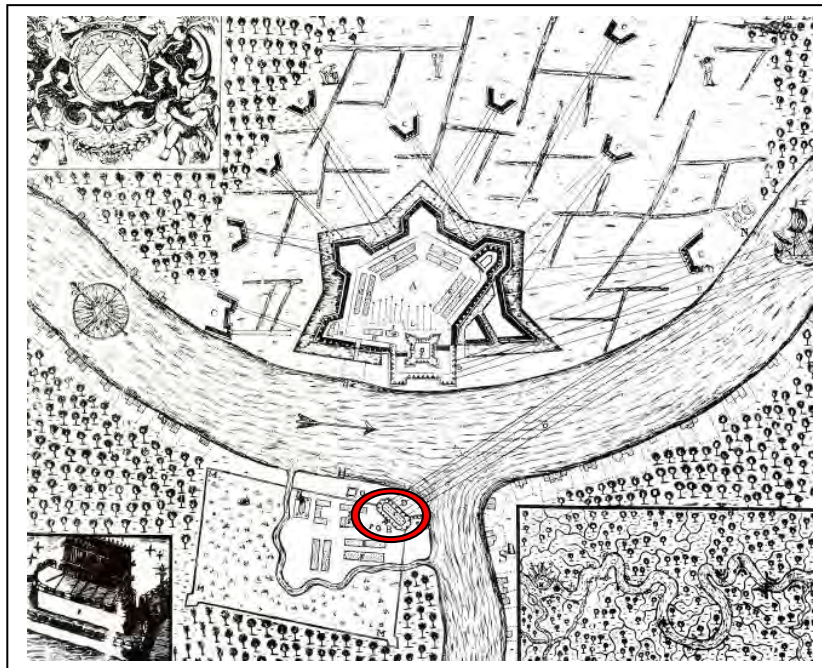
ป้อมวิไชยเอนทร์ก่อนสมัยกรุงธนบุรี

ป้อมวิไชยเอนทร์ที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นเกิดจากความขัดแย้งทางการค้าระหว่างไทยกับฮอลันดาซึ่งต้องการผูกขาดสินค้าสำคัญของไทย ต่อมาในปี พ.ศ. 2207 ฮอลันดาได้ข่มขู่โดยนำกองเรือรบมาปิดปากอ่าวไทย ประจวบกับเวลานั้นฝรั่งเศสได้เข้ามาติดต่อกับค้าขายกับไทย โดยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 กษัตริย์ฝรั่งเศสได้ส่งทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงตอบรับพระราชไมตรีจากฝรั่งเศส เพื่อคานอำนาจของฮอลันดา และยิ่งทรงส่งคณะทูตของไทยไปเจริญสัมพันธไมตรี ณ กรุงปารีส พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงส่งกำลังทหารกับคณะวิศวกรเข้ามายังประเทศสยาม ประจวบกับในเวลานั้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชประสงค์ที่จะให้เมืองบางกอกหรือกรุงธนบุรีเป็นเมืองยุทธศาสตร์และเป็นเมืองท่าทำการค้ากับนานาชาติ โดยเจ้าพระยาวิไชยเอนทร์ได้กราบบังคมทูลเสนอแนะสมเด็จพระนารายณ์มหาราชดังนี้

“... ขอให้ก่อป้อมใหญ่ไว้ ณ เมืองธนบุรีทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำ และทำสายโซ่อันใหญ่ซึ่งขวางน้ำตลอดกันทั้งสองฝั่งฟาก สำหรับจะป้องกันอริราชไพรีจะมีทางทะเล สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสเห็นชอบด้วยโดยถ้อยคำเจ้าพระยาวิไชยเอนทร์กราบทูลนั้น แลทรงพระกรุณาตรัสให้เจ้าพระยาวิไชยเอนทร์เป็นแม่กองก่อป้อม...”

(พงศาวดาร, 2515: 447)

ต่อมาในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เกิดเหตุการณ์การยึดอำนาจของสมเด็จพระเพทราชาซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในเวลานั้น เมื่อการยึดอำนาจประสบความสำเร็จและพระเพทราชาได้ครองราชสมบัติแล้ว ทรงส่งกองทหารเข้ายึดป้อมวิไชเยนทร์และทำการสู้รบกับทหารฝรั่งเศสซึ่งประจำอยู่ที่ป้อมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ป้อมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยานี้ทหารฝรั่งเศสได้สร้างขึ้น ณ ฝั่งตรงกันข้ามกับป้อมวิไชเยนทร์ในเวลานั้นเรียกป้อมนี้ว่าป้อมบางกอกเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 6.1 แผนที่ป้อมที่เมืองธนบุรี

แสดงการรบระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยต้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

ที่มา: (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525: 26)

แผนที่ในภาพที่ 6.1 แสดงให้เห็นป้อมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ทหารฝรั่งเศสใช้เป็นที่ยึด ส่วนป้อมวิไชเยนทร์คือวงกลมสีแดงซึ่งในภาพนี้ไม่ได้เห็นรูปร่างชัดเจน แต่ในที่สุดทหารฝรั่งเศสก็ตกลงยุติการสู้รบและถอนทหารกลับประเทศฝรั่งเศส จากนั้นเป็นต้นมา ป้อมวิไชเยนทร์ก็ถูกทิ้งร้างจนถึงตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งใกล้ที่จะเสียกรุงแก่พม่า กองทัพพม่าส่วนหนึ่งได้เข้ายึดเมืองบางกอกหรือเมืองธนบุรี โดยยึดป้อมบางกอกไว้เป็นฐานที่มั่นเพื่อทำการปิดเส้นทางคมนาคมทางน้ำและการเข้าออกทางทะเลของไทย พม่าได้แต่งตั้งนายทองอินคนไทยที่พม่าเกลี้ยกล่อมให้เข้ากับฝ่ายพม่า คุมไพร์พลเพื่อรักษาป้อมบางกอกและเมืองบางกอกไว้ ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จโดยกองทัพเรือจากเมืองจันทบุรีเข้าสู่กรุงธนบุรี นายทองอินต่อสู้เพียงไม่นานก็พ่ายแพ้และถูกฆ่าตายในทีรบ หลังจากที่ยกกองทัพเอกราชสำเร็จแล้วสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงสร้างพระราชวัง

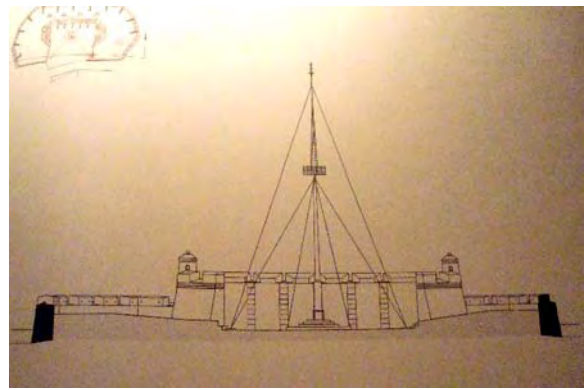
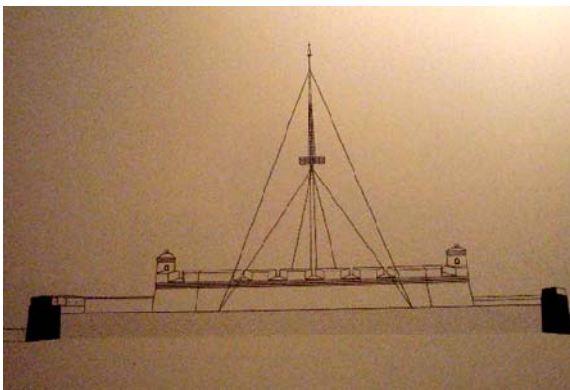
และพระตำหนักต่างๆ ใกล้เคียงกับป้อมแห่งนี้ ดังที่พระราชพงศาวดารกล่าวไว้ในคราวที่ทรงปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ว่า “และให้ไปเที่ยวสืบหาพวกพระญาติพระวงศ์ของพระองค์ซึ่งพลัดพรากกันไป ไปได้มาแต่เมืองลพบุรี รับลงมา ณ เมืองธนบุรี แล้วให้ปลูกสร้างพระราชวัง และพระตำหนักข้างหน้าข้างในใหญ่ น้อย ทั้งปวงสำเร็จบริบูรณ์” (พงศาวดาร, 2542: 166-167)

ภาพที่ 6.2 ป้อมวิไชยเณทรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ภาพที่ 6.3 ป้อมวิไชยประสิทธิ์ก่อนการบูรณะครั้งสุดท้าย

ภาพที่ 6.2 และ ภาพที่ 6.3 เป็นการเปรียบเทียบป้อมวิไชยเณทรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา กับสภาพของป้อมแห่งนี้ก่อนการบูรณะครั้งสุดท้ายในระหว่างพ.ศ. 2538-2545 ป้อมวิไชยประสิทธิ์ตั้งอยู่บริเวณเหนือปากคลองบางกอกใหญ่ พื้นที่อาณาบริเวณของป้อมที่สร้างไว้ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตามภาพที่ 6.2 อาจจะมีพื้นที่กว้างขวางกว่าในปัจจุบัน แต่สภาพของป้อมที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงเสื่อมโทรมและผุพังในบางส่วน เนื่องจากขาดการดูแลรักษามานาน

ภาพที่ 6.4 ภาพเขียนด้านหน้าของป้อมวิไชยประสิทธิ์ในสภาพปัจจุบัน

ภาพที่ 6.5 ภาพเขียนด้านหลังของป้อมวิไชยประสิทธิ์ในสภาพปัจจุบัน

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของป้อมวิไชยประสิทธิ์ในปัจจุบันนี้เป็นป้อมก่ออิฐฉาบปูน มีกำแพง 2 ชั้นขนานกัน ก่อเป็นรูปแปดเหลี่ยม มีช่องยิงปืนใหญ่จำนวน 12 ช่อง เฉพาะ กำแพงชั้นในมีหอคอยกลมทรงสอบ 2 หลัง ตั้งบนกำแพงตรงมุมด้านทิศเหนือและทิศใต้ โดย ในพ.ศ. 2541 ได้มีการขุดค้นหาฐานรากของป้อมในเชิงโบราณคดี และพบว่ามีการวางฐานราก จากไม้ซุงขนาดใหญ่เพื่อรับน้ำหนักและป้องกันการทรุดตัวของฐานราก ซึ่งพบว่ามีควมลึกกว่า ระดับพื้นดินถึง 250 เมตร เข้าใจว่าเป็นการวางฐานรากให้แข็งแรงเพื่อป้องกันการกัดเซาะของ แม่น้ำเจ้าพระยา

อนึ่ง จากการสืบค้นเหตุการณ์ที่ชาวตะวันตก โดยเฉพาะชาวคริสต์ที่อพยพเข้ามาใน กรุงเทพมหานครภายหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พบว่าชาวตะวันตกได้สรรเสริญสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการกอบกู้เอกราชและการบูรณะป้อมวิไชยประสิทธิ์ ชาวตะวันตก เหล่านี้ได้ใช้ป้อมวิไชยประสิทธิ์เป็นศูนย์กลางของการอพยพและตั้งถิ่นฐานของพวกเขา โดย พื้นที่การอพยพดังกล่าวจะอยู่ไม่ไกลจากป้อมวิไชยประสิทธิ์ ดังข้อความจดหมายมองซิเออร์ อาโตต์ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในกรุงเทพมหานครเมื่อ พ.ศ. 2310 ถึงผู้อำนวยการคณะการ ต่างประเทศที่เมืองปอนดิเชอร์รี ประเทศอินเดีย ดังต่อไปนี้

“... พระยาตากคนนี้เป็นคนที่ฉลาดไหวพริบมาก ได้ไปตั้งอยู่ที่บางกอก และได้ซ่อมแซมป้อมซึ่งพวกฝรั่งเศสได้สร้างไว้เมื่อครั้งแผ่นดินพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ซึ่งพวกพม่าได้ทำลายลง...” (พงศาวดาร, 2511: 71)

อีกข้อความหนึ่งเป็นจดหมายของมองซิเออร์คอร์ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่หนีออกจาก กรุงศรีอยุธยาไปยังเขมรเมื่อคราวสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และได้กลับเข้ามาในไทย เมื่อได้ทราบข่าวสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชสำเร็จ ข้อความในจดหมาย ฉบับนี้ได้แสดงถึงการที่ชาวตะวันตกเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่ไม่ไกลจากป้อมวิไชยประสิทธิ์ ดังนี้

“... เมื่อวันที่ 4 เดือนมีนาคม ปีนี้ (พ.ศ. 2311) ข้าพเจ้าได้เข้ามาถึง บางกอกพร้อมกับนักเรียนสามคนกับไทยเข้รีต 1 คน ที่ฝั่งคลองใกล้ป้อมนั้น ข้าพเจ้าได้พบคนเข้รีตประมาณ 100 คน...” (พงศาวดาร, 2511: 87)

จากข้อความในจดหมายแสดงว่า ชาวต่างชาติเหล่านี้ได้ให้ความสำคัญแก่เมืองธนบุรี หลังจากที่ได้ทราบข่าวสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชและตั้งเมืองธนบุรีเป็น ราชธานีได้สำเร็จ การตั้งถิ่นฐานของชาวตะวันตกเหล่านี้ได้รวมตัวกันโดยเลือกพื้นที่ซึ่งอยู่ ไม่ไกลจากป้อมวิไชยประสิทธิ์ ป้อมแห่งนี้จึงเป็นเสมือนศูนย์กลางในเชิงสัญลักษณ์ที่ ชาวต่างชาติรู้จักดีและทำให้ชาวต่างชาติที่เดินทางมาจากประเทศอื่น เช่น พ่อค้าชาติตะวันตก และนักบุญแห่งศาสนาคริสต์สามารถสืบหาบ้านเรือนของเพื่อนร่วมชาติที่เข้ามาในอยู่กรุงธนบุรี ได้โดยการสังเกตจากป้อมนี้เป็นจุดสำคัญ

เหตุการณ์ซึ่งเกิดที่ป้อมวิไชยประสิทธิ์ในสมัยกรุงธนบุรี

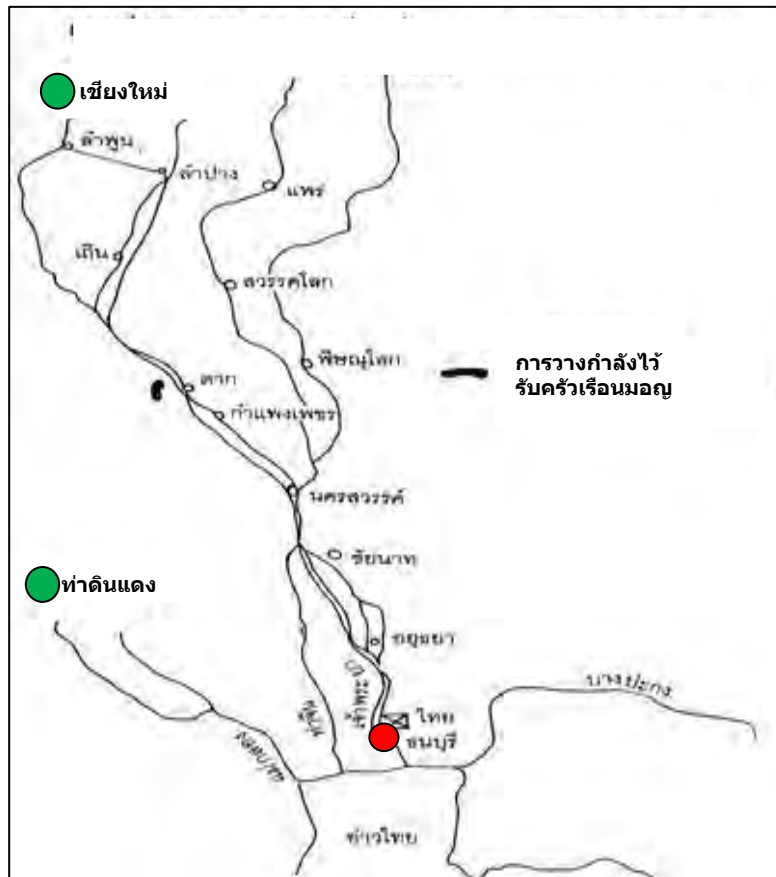
ป้อมวิไชยประสิทธิ์หรือป้อมบางกอกเคยเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏว่าเมื่อปีพ.ศ. 2229 ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทหารฝรั่งเศสที่ประจำการในป้อมแห่งนี้เคยสกัดกั้นกะสัน ซึ่งเป็นชาวต่างชาติจากหมู่เกาะอินโดนีเซียที่คนไทยนิยมเรียกว่า แขกมกกะสัน (คำว่า "มกกะสัน" เป็นการเรียกเพี้ยนจากชื่อหมู่เกาะมากัสซาร์: Macassar ในอินโดนีเซีย) ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและทำการล้มล้างพระราชอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ พวกกบฏถูกปราบปรามและหนีลงมายังเมืองบางกอก ทหารฝรั่งเศสซึ่งประจำการที่ป้อมวิไชยประสิทธิ์สามารถปราบปรามสำเร็จแบบนองเลือด ต่อมาในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาป้อมบางกอกแห่งนี้ถูกพม่าเข้ายึดในช่วงเวลาสั้นๆ จึงนับว่าเป็นป้อมยุทธศาสตร์แห่งการสู้รบมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงธนบุรีไม่ปรากฏว่าป้อมวิไชยประสิทธิ์ใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการสู้รบ แต่ในสมัยกรุงธนบุรีได้มีหลายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ป้อมวิไชยประสิทธิ์ ดังนี้

เหตุการณ์ที่ 1 การประหารพระเทพโยธา ในปีพ.ศ. 2317 พม่ายกกองทัพมาโจมตีเมืองเชียงใหม่เป็นครั้งที่ 2 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกกองทัพไปปราบปรามสำเร็จแต่ในระหว่างที่กองทัพของไทยกำลังเดินทางกลับจากเชียงใหม่ นั้น กองทัพพม่าอีกส่วนหนึ่งได้เข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์เพื่อกวาดล้างพวกมอญซึ่งเป็นกบฏ พวกมอญส่วนหนึ่งได้อพยพเข้ามาที่ท่าดินแดงตามลำน้ำไทรโยค ดังนั้นยุยงของห่วนแม่ทัพพม่าจึงติดตามพวกมอญที่ท่าดินแดง กาญจนบุรี กองทัพไทยโดยพระยายมราช (แขก) ซึ่งตั้งทัพรับพม่ามีรั้งพลน้อยกว่าต้านทานไม่ไหวก็ถอยลงมาตั้งที่ปากแพรก (คือเมืองกาญจนบุรีในปัจจุบัน)

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบข่าวนี้ในขณะที่กองทัพหลวงจากเชียงใหม่ยังเดินทางลงมาไม่ถึงกรุงธนบุรี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าจ้อย พระโอรสองค์ใหญ่คุมกองทัพไปช่วยพระยายมราชตั้งรับทัพพม่าที่เมืองราชบุรีไว้ก่อน เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จกลับจากเชียงใหม่มายังกรุงธนบุรีนั้น กองทัพจากเชียงใหม่บางส่วนยังกลับมาไม่ถึงกรุงธนบุรี จึงมีพระราชบัญชาตั้งข้อความในพระราชพงศาวดารต่อไปนี้

“... ณ วันจันทร์ แรม 4 ค่ำ เดือน 3 เพลาเช้า เสด็จลงพระตำหนักแพ ให้เรือตำรวจขึ้นไปเร่งกองทัพซึ่งกลับมาจากเชียงใหม่ยังล้าหลังอยู่ตามเสด็จไม่ทันนั้นให้เร่งรีบมาโดยเร็ว อย่าให้ใครแวะเข้าบ้านเป็นอันขาด ผู้ใดแวะเข้าบ้านจะประหารชีวิตเสีย และเรือท้าวพระยาพระหลวงขุนหมื่นข้าราชการทั้งปวงนั้น ก็เร่งรีบลงมาถึงหน้าตำหนักแพ พอทราบถวายเป็นมงคลก็บอกพระหัตถ์สั่งให้รีบออกไปเมืองราชบุรี...” (พงศาวดาร, 2542: 192)

ภาพที่ 6.6 แผนที่แสดงสถานที่สำคัญในสงครามไทยกับพม่า พ.ศ. 2317

เมื่อกองทัพไทยส่วนที่เดินทางกลับมาไม่ทันกองทัพหลวงได้เดินทางมาถึงกรุงธนบุรี ปรากฏว่านายทหารคนหนึ่งคือ พระเทพโยธา มิได้ปฏิบัติตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยแวะขึ้นบ้านก่อนที่จะเดินทางไปร่วมรบพม่าที่เมืองราชบุรี เรือตำรวจจึงได้ลงมาราบทูลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงพิโรธและดำรัสให้เรือรีบไปเอาตัวมาทันที แล้วทรงเอาตัวพระเทพโยธามัดไว้กับเสาพระตำหนักแพ ทรงถอดพระแสงดาบ ออกฟันพระเทพโยธาด้วยพระหัตถ์บนพระตำหนักแพ ศีรษะขาดตกลง ให้ตำรวจนำเอาศีรษะ ไปเสียบประจานไว้ที่ป้อมวิไชยประสิทธิ์ และศพนั้นให้ทิ้งน้ำอย่าให้ใครดูเยี่ยงอย่างสืบไป (พงศาวดาร, 2542: 193)

เหตุการณ์ที่ 2 การหล่อปืนเพื่อใช้ในการสงคราม เป็นเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกับ เหตุการณ์แรกในเรื่องสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่เมืองราชบุรีเมื่อปีพุทธศักราช 2317 (คิด เป็นปีสากลคือ พ.ศ. 2318) เรียกกันว่า สงครามรบพม่าที่บางแก้วเมืองราชบุรี ญ่ของกงหวุ่น แม่ทัพพม่าได้คุมกำลังพล 50,000 คน ติดตามพวกมอญที่อพยพเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ที่ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงยกกองทัพติดตามกองทัพพม่าภายหลังจากที่โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจ้อยและ

ขุนนางคนสำคัญอื่นๆยกกองทัพล่วงหน้าไปก่อนเพื่อสกัดกองทัพพม่า ครั้นเมื่อเสด็จไปถึงจึงทรงสั่งการมิให้โจมตีค่ายบางแก้วของพม่า แต่ให้ล้อมไว้จนกว่ากองทัพพม่าจะขาดเสบียงอาหารซึ่งจะทำให้พม่ายอมแพ้เอง สงครามรบพม่าที่บางแก้วนี้นับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญเพราะใช้เวลาราว 2 เดือน โดยไทยล้อมค่ายบางแก้วของพม่าไว้ถึง 47 วัน นอกจากนี้อะแซหุุ่นก็แม่ทัพพม่าจากทางเหนือได้สั่งให้ทหารพม่าเข้ามาช่วยยุดย่องหุุ่นโดยยกทัพมาจากเมืองมะริดเข้ามายังชุมพรและเพชรบุรี ไทยส่งกองทัพจากนครศรีธรรมราชเข้ามาช่วยรบ แล้วเกณฑ์ให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง ไชยา จันทบุรี ส่งข้างสารเมืองละ 400 เกวียน หรือให้ส่งเงินมาแทนข้าวสาร แสดงให้เห็นว่าเป็นสงครามใหญ่อีกครั้งหนึ่งระหว่างไทยกับพม่า พระราชพงศาวดารกล่าวว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงบัญชาการรบและทรงสั่งให้เตรียมปืนชนิดต่างๆเพื่อใช้ในการสู้รบครั้งนี้ ได้แก่ ปืนมหาเศวตรัตน์ ปืนจ่ารงค์ ปืนหน้าเรือ และปืนขวากเล็ก ปืนสำคัญในการสู้รบครั้งนี้คือปืนมหาเศวตรัตน์นั้นตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่าปืนปืนใหญ่ซึ่งหล่อขึ้นในปีพ.ศ. 2317 ดังข้อความจากพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีกล่าวถึงปืนมหาเศวตรัตน์ (ปืนครก) ไว้ดังนี้

ภาพที่ 6.7 ปืนบ่นป้อมวิไชยประสิทธิ์ในปัจจุบัน (กองทัพเรือได้ติดตั้งปืนใหญ่ที่หล่อในสมัยรัชกาลที่ 1 จำนวน 12 กระบอก ตรงเชิงเทียนของกำแพงชั้นนอก)

“... เป็นชนิดปืนทอง มีกฎหมาย

อย่างทรงพระราชดำริให้ทำปืนมหาเศวตรัตน์ ปีมะเมีย พ.ศ. 2317 ว่า วันเสาร์ เดือน 8 ปฐมมาสว 8 ค่ำ จุลศักราช 1136 ปีมะเมีย ฉศก เพลาเข้า เสด็จฯ ออกทอดพระเนตรปืนหุุ่นปืนบ่นป้อม ทรงพระอักษรในพระกระดานชะนวน แล้วทรงฯ สั่งว่า ให้กฎหมายไว้ข้างที่ฉบับหนึ่ง ด้วยปืนครุนี้เร็วณดินในรูเดิมนยาว 5 นิ้วกับเส้นคานหนึ่งโดยรอบ ให้ทำยาวออกอีกนิ้วหนึ่งได้ขนาดบ่นป้อม ...” (พงศาวดาร, 2551: 90)

ตามพระราชพงศาวดารที่ระบุว่าปืนมหาเศวตรัตน์หล่อขึ้นบ่นป้อม จึงเข้าใจว่าป้อมที่หล่อปืนนี้คงจะเป็นป้อมวิไชยประสิทธิ์ เพราะเป็นปืนสำคัญดังที่ระบุว่าปืนครุและน่าจะ เป็นต้นแบบของการหล่อปืนรุ่นต่อมาในสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยพระองค์ทรงพระอักษรบันทึกขนาครุปืนและลูกปืนในลากล่องอย่างละเอียด ซึ่งแสดงถึงการหล่อปืนจำนวนมากเพื่อใช้ในการสู้รบทำศึกสงครามสมัยกรุงธนบุรี และป้อมวิไชยประสิทธิ์เป็นสถานที่หล่อปืนเพื่อใช้ในการศึกสงครามในสมัยนั้น พระราชพงศาวดารกล่าวว่าปืนมหาเศวตรัตน์นำ

จะมีหลายร้อยกระบอก โดยเป็นปืนประจำป้อมและปืนใหญ่สนาม แต่ต่อมาในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ย่อยทองปืนมหาเศวตรัตน์เพื่อใช้ในการปรับปรุงพระพุทธรูป คือบุหลังคาพระมณฑปเป็นจำนวน 190 กระบอก และยังนำมาใช้หล่อเสาวัดพระแก้วเป็นจำนวน 22 กระบอก หล่อเสมา 61 กระบอก บุหลังคาพระมณฑป 80 กระบอก หล่อระฆังใหญ่ 14 กระบอก หล่อเม็ดราวเทียน 3 กระบอก หล่อครกสากบานประตูลอบพระราชวัง 6 กระบอก ทำเครื่องช่าง 4 กระบอก (พงศาวดาร, 2551: 90)

เหตุการณ์ที่ 3 การประหารชีวิตมหาดา ในพ.ศ. 2322 ตรงกับปีกุน จุลศักราช 1141 มหาดาซึ่งอ้างตัวเป็นภิกษุและบวชจำพรรษาที่วัดพระราม กรุงเทพมหานคร ประพฤติตนไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรม กระทำการโกหกโดยตั้งตัวเป็นผู้วิเศษแจกน้ำมนต์รดประชาชนให้ลุ่มหลง เชื่อถือและมีผู้คนไปเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก แล้วคิดตั้งตัวเป็นกษัตริย์โดยแต่งตั้งชาวบ้านเป็นขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ ยังขาดแต่ตำแหน่งพระยายมราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบข่าวเรื่องมหาดาเป็นกบฏจึงโปรดให้ข้าหลวงขึ้นไปจับตัวมหาดาพร้อมกับสมัครพรรคพวกทั้งสิ้นเอาลงมายังกรุงธนบุรี ให้มหาดาผลัดผ้าจีวรเป็นผ้าขาวแล้วเชี่ยนมหาดากับพรรคพวกทั้งหมดแล้วจำขังไว้

ในเวลานั้นเองได้เกิดเหตุการณ์ที่ยังคลุมเคลือในทางประวัติศาสตร์ นั่นคือการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงคุมขังขุนนางคนสำคัญคนหนึ่ง คือพระยายมราชแขก ซึ่งเป็นขุนนางมุสลิมที่รับราชการและเป็นทหารร่วมสู้รบมาโดยตลอด บิดาของท่านคือเจ้าพระยาจักรี (หมุด) หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า เจ้าพระยาจักรีแขก เป็นผู้ที่ติดตามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชออกจากกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ครั้งเสียกรุงครั้งที่ 2 และร่วมกู้ชาติทำสงครามสู้รบหลายครั้งในสมัยกรุงธนบุรี บ้านของท่านตั้งอยู่บริเวณกุฎีใหญ่หรือมัสยิดต้นสนในปัจจุบัน บุตรชายของเจ้าพระยาจักรีแขกคือ พระยายมราชแขก (นามเดิมคือหมัด หรือ จุ้ย) เข้ารับราชการในสมัยกรุงธนบุรีพร้อมกับบิดาและมีส่วนร่วมในศึกสงครามหลายครั้ง เช่น การนำกองทัพร่วมกับบิดาเข้าโจมตีเมืองพุทไธมาศในปีพ.ศ. 2314 ในครั้งนั้นท่านมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2318 เกิดศึกอะแซหุ่ญที่เมืองพิษณุโลก ท่านได้นำทัพติดตามพม่าไปจนถึงด่านแม่ละเมาและยิงทหารพม่าล้มตายเป็นจำนวนมาก แต่ในที่สุดพระยายมราชแขกต้องโทษต้องรับพระราชอาญาอยู่ในเรือนจำเมื่อ พ.ศ. 2322 นักประวัติศาสตร์ยังหาหลักฐานที่ชัดเจนไม่ได้ว่าท่านต้องคดีอาญาเพราะเหตุใด โดยคาดกันว่าเกิดจากสาเหตุที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกำลังทรงมีพระสติพินทุ์เพื่อน ดังนั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสอบสวนคดีกบฏ มหาดา จึงมีพระราชวินิจฉัยโทษของกลุ่มกบฏร่วมกับโทษของพระยายมราชแขกตั้งข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“... ครั้นได้ทรงทราบว่าย้ายดาผู้คิดมิชอบตั้งแต่งพรรคพวกเป็นที่
ขุนนางครบตำแหน่ง ยังขาดอยู่พระยายมราช ขณะนั้นพระยายมราชแยก
เป็นโทษต้องรับพระราชอาญาอยู่ในเรือนจำ จึงดำรัสว่าที่พระยายมราช
ของมันยังมีได้ตั้ง ขาดอยู่ ให้เอาพระยายมราชของเราไปใส่ให้มันจนครบ
ตำแหน่งขุนนาง แล้วให้เอาพระยายมราชและอ้ายดาบฏกับทั้งสมัคร
พรรคพวกทั้งปวงซึ่งแต่งตั้งเป็นขุนนางนั้นไปประหารชีวิตเสียที่หน้า**ป้อม
วิไชยประสิทธิ์** ตัดศีรษะเสียบไว้ทั้งสิ้น...” (พงศาวดาร, 2542: 222-223)

ป้อมวิไชยประสิทธิ์จึงถูกจารึกไว้ว่าเป็นสถานที่ประหารนักโทษต้องคดีอาญาเป็น
ครั้งที่ 2 ของสมัยกรุงธนบุรี

เหตุการณ์ที่ ๔ การสำเร็จโทษสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ณ ป้อมวิไชยประสิทธิ์
เป็นเหตุการณ์ตอนปลายสมัยกรุงธนบุรี พระราชพงศาวดารกล่าวว่าพระองค์มีพระสติ
พินเพื่อนสำคัญพระองค์ว่าได้พระโศดาปัตติผล และมีพระราชอาญาลงโทษพระเถระผู้ใหญ่ที่
คัดค้านพระองค์ว่าพระภิกษุจะไหว้คฤหัสถ์ซึ่งบรรลุนิโศดาบันนั้นเป็นการไม่บังควร ภายใน
พระราชวังมีการใส่ความกล่าวหากันอย่างไม่เป็นธรรมและผู้ถูกกล่าวโทษหลายคนถูกลงโทษ
จนเป็นที่เดือดร้อนไปทั่ว นอกจากนี้ยังทรงกลางแคลงพระราชหฤทัยว่าพวกข้าราชการว่าจะ
ลักฉวยทรัพย์สินในท้องพระคลังจึงโปรดพระภิกษุเข้ามาทำงานแทน (พงศาวดาร, 2542: 225)

ต่อมาในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2325 มีบุคคล 2 คน ได้ร่วมกันคิดกบฏต่อแผ่นดิน คือ
นายบุญนาคซึ่งเป็นนายบ้านแม่ลา แขวงกรุงเก่า และขุนสุระ โดยร่วมกันชักชวนผู้คนและมี
ชาวบ้านเข้าร่วมด้วยเป็นจำนวนมาก พวกกบฏได้ปล้นจวนผู้รักษากรุงเก่า (กรุงศรีอยุธยา)
และจับผู้รักษากรุงพร้อมกับกรรมการฆ่าเสีย พวกกรรมการที่หนีรอดมาได้เข้ามากราบบังคม
ทูลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้พระยาสรรรบุรี (หรือที่เรียกกันว่าพระยาสรรรค์)
ซึ่งอยู่ ณ กรุงธนบุรีในเวลานั้น ให้ขึ้นไปปราบพวกกบฏที่กรุงเก่า แต่พระยาสรรรค์กลับถูกเกลี้ย
กล่อมจากพวกกบฏให้เข้าร่วมเป็นพวกด้วยพร้อมทั้งมอบตำแหน่งแม่ทัพให้ยกมาตีกรุงธนบุรี
พวกกบฏสู้รบกับกองทหารของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตลอดคืนจนรุ่งเช้า ในที่สุด
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จออกไปเจรจาเพื่อขอออกบรรพชาในเวลาค่านั้น ณ พระ
อุโบสถวัดแจ้ง พระยาสรรรค์จึงตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินออกว่าราชการ ณ ท้องพระโรง

เหตุการณ์กบฏที่กรุงธนบุรีได้แพร่ไปถึงเมืองนครราชสีมา พระยาสุริยอภัย (โอรสสมเด็จพระ
พระพิณางในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ซึ่งรับราชการเป็นเจ้าเมือง
นครราชสีมาจึงได้แจ้งเหตุการณ์นี้ไปยังสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก (พระบาทสมเด็จพระ

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ซึ่งกำลังทำสงครามอยู่ในเขมร สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก จึงสั่งพระยาสุริยภักย์ให้ยกกองทัพล่วงหน้าไปปราบกบฏพระยาสุรศักดิ์ เกิดการสู้รบครั้งใหญ่ ในกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกจึงยกกองทัพพร้อมไพร่พลประมาณ 5,000 คนเศษเข้ามายังเมืองธนบุรีทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วลงเรือพระที่นั่งข้ามไปยังพระราชวังหลวง และได้กล่าวโทษถึงความเดือดร้อนของบ้านเมือง พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงเหตุการณ์การเจรจาระหว่างสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้ ดังข้อความตอนหนึ่งดังนี้

“... โทษตัวจะมีเป็นประการใดจงให้การไปให้แจ้ง และเจ้าตากสิน ก็รับผิดทั้งสิ้นทุกประการ จึงมีรับสั่งให้เอาตัวไปประหารชีวิตสำเร็จโทษเสีย ... เพฆฆฆฆฆฆออกนอกพระราชวัง ถึงหน้าบ่อมวิไชยประสิทธิ์ก็ประหารชีวิตตัดศีรษะถึงแก่พิราลัย...” (พระราชพงศาวดาร, 2542: 230)

ปีสุดท้ายของรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คือ ปีฉลู พ.ศ. 2324 ต่อมาในระหว่างที่ทรงถูกจับกุมนั้นเป็นปีขาด และพระองค์เสด็จสวรรคต ในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2325 ณ บ่อมวิไชยประสิทธิ์ แม้ว่าจะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ของชาติ แต่การเสด็จสวรรคตของพระองค์ยังเป็นที่ยังสงสัย เนื่องจากนักประวัติศาสตร์บางท่านกล่าวว่าพระองค์ไม่ได้ถูกสำเร็จโทษ ณ บ่อมวิไชยประสิทธิ์ แต่ได้เสด็จลงเรือเดินทางไปหัวเมืองปักษ์ใต้ ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ อย่างไรก็ตามบันทึกตามพระราชพงศาวดารได้ระบุสถานที่สำเร็จโทษคือบ่อมวิไชยประสิทธิ์ไว้อย่างชัดเจน ซึ่งหากเป็นจริงบ่อมวิไชยประสิทธิ์ย่อมเป็นสถานที่สุดท้ายแห่งการสิ้นพระชนม์ชีพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

คำหนักแพ

การศึกษาเหตุการณ์เกี่ยวกับบ่อมวิไชยประสิทธิ์จะพบว่า มีเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องคำหนักแพ เช่น เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จกลับมาจากการศึกษาสงครามกับพม่าที่เมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2317 ในครั้งนั้นทรงนำทัพหลวงกลับมาก่อนและทรงบัญชาการที่คำหนักแพ มีพระราชดำรัสให้กองทัพที่ยกตามมาภายหลังเดินทางต่อไปที่เมืองราชบุรีโดยไม่แวะขึ้นเรือน หากผู้ใดแวะขึ้นเรือนที่กรุงธนบุรีจะถูกลงพระราชอาญา แต่พระเทพโยธาได้ขัดพระราชบัญชานี้ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีกล่าวไว้ว่า “... จึงทรงพระแสงดาบประหารศีรษะพระเทพโยธาเสียริมบ่อมวิไชยประสิทธิ์หน้าพระตำหนักน้ำ...” คำว่า “ตำหนักน้ำ” นี้เป็นคำที่ผู้คนในสมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์นิยมเรียกกัน แต่ต่อมาผู้คนนิยมเรียกกันว่า คำหนักแพ ดังข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“... ขณะนั้นพระเทพโยธาจอดเรือแวะขึ้นบ้าน ตำรวจมาราบทุก ทรงพระโกรธ ดำรัสให้เรือตำรวจไปเอาตัวมาทันใดนั้น แล้วเอาตัวพระเทพโยธา ขึ้นมัดไว้กับเสาพระตำหนักแพ ทรงถอดพระแสงดาบออกฟันพระเทพโยธา ด้วยพระหัตถ์บนพระตำหนักแพ ศีรษะขาดตกลง ให้ตำรวจเอาศีรษะไปเสียบ ประจานไว้ที่หน้าป้อมวิไชยประสิทธิ์ และศพนั้นให้ทิ้งน้ำเสียอย่าให้ใครดู เยี่ยงอย่างสืบไป...” (พงศาวดาร, 2542: 193)

ข้อความในพงศาวดารที่กล่าวมานี้แสดงถึงการเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความเข้มแข็ง เด็ดขาดของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตรัสคำไหนเป็นคำนั้น และสิ่งสำคัญประการหนึ่งในข้อความตามพงศาวดารข้างต้นนี้คือ เรื่องตำหนักแพ ซึ่งชวนให้น่าศึกษาค้นคว้าว่า ตำหนักแพคืออะไร และมีความสำคัญอย่างไรในสมัยกรุงธนบุรี

ความหมายของตำหนักแพ ตำหนักแพหมายถึง ท่าที่ประทับเรือพระที่นั่งของพระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเรียกว่า “พระฉนวนน้ำ” แต่คนส่วนใหญ่ในสมัยนั้นจะเรียกว่า “ตำหนักน้ำ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า พระฉนวนน้ำในสมัยกรุงศรีอยุธยาจะเป็นเช่นไรนั้นไม่ปรากฏชัดเจน แต่หนังสือราชการสมัยนั้นจะใช้คำว่า พลับพลา น้ำ คำนี้ใช้มาตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

“... ครั้นเมื่อปีกุน นพศก จุลศักราช 1129 ครั้นเจ้าตากได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามปราบปรามปัจจามิตรราบคาบแล้ว จึงตั้งพระราชวังหลวงที่กรุงธนบุรี เหนือปากคลองบางกอกใหญ่ ก็ได้ทำฉนวนน้ำที่หน้าพระราชวัง มีกำแพงฉนวนสองแถวเนื่องออกมาจากพระราชวังสถานชั้นใน มาถึงสุดสะพานมีฉนวนฉนวนนั้นมีศาลาน้อยๆ หันหน้าลงน้ำทางทิศตะวันออก มุงกระเบื้องลูกฟูกที่รี้อมาจากกรุงเก่า ทำอย่างศาลาวัตรามฎ ด้วยไม่มีช่อฟ้า ไบระกา นาดสะดุ้งจระนำล่ายอง...” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2490: 6)

ภาพที่ 6.8 ศาลาวัตริมน้ำ
เทียบได้กับตำหนักแพในต้นสมัยกรุงธนบุรี

ภาพที่ 6.9 ตำหนักแพที่พระราชวังบางปะอิน
เป็นตำหนักแพหลังสุดท้ายที่ยังอยู่ในขณะนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานคำบรรยายเรื่องตำหนักแพในสมัยต้นกรุงธนบุรีไว้อย่างชัดเจน คือมีลักษณะเรียบง่ายอย่างศาลาวัดทั่วไป วัสดุที่ใช้บางส่วน เช่น กระเบื้องลูกฟูกนั้นก็โปรดให้หรือมาจากกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงอธิบายว่า พระองค์ทรงสอบถามเรื่องตำหนักแพจากคนในสมัยกรุงธนบุรีที่ยังคงมีชีวิตในรัชสมัยของพระองค์ ดังข้อความในพระราชนิพนธ์ ความตอนหนึ่งว่า

“...ตลอดเวลากรุงธนบุรีไม่มีใครเรียกว่าตำหนักแพเลย ท่านที่เป็นข้าราชการเก่า ๆ ตีตมาแต่แผ่นดินกรุงธนบุรีมีตัวทำราชการตลอดเวลาในแผ่นดินพระเจ้าหลวงก็มีทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ที่มีอายุยืนยาวมาถึงแผ่นดินข้าพเจ้านี้ก็ยังมีตัวอยู่บ้าง ลางองค์ลางท่าน แต่ว่าน้อยตัวแล้ว ท่านเหล่านั้นก็ยังได้เห็น **พลับพลา**น้ำ ของเจ้าตาก เป็นพยานด้วยกันมาก...” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2490: 7)

ภาพที่ 6.10 กระเบื้องเกล็ดเต่า

ภาพที่ 6.11 ฝากระดานลูกฟูก (ลูกฟูกเป็นการแกะสลักนูนเป็นรูปสี่เหลี่ยม)

อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า ในเวลาต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะยกกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ (เข้าใจว่าเป็นการตีเชียงใหม่ครั้งแรกคือในปี พ.ศ. 2314) ก่อนที่พระองค์จะเสด็จยกกองทัพไปนั้น โปรดให้เจ้าพระยาธรรมา (นามเดิมคือบุญรอด) เป็นผู้ทำตำหนักแพหลังใหม่ ดังนั้นตำหนักแพที่สร้างขึ้นใหม่นี้จึงน่าจะสร้างในพ.ศ. 2314 หนึ่งเจ้าพระยาธรรมาผู้สร้างตำหนักแพนี้ ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช เป็นต้นตระกูลบุญยรัตพันธุ์ บุตรของท่านคือเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย บุญยรัตพันธุ์) ซึ่งเป็นผู้สร้างวัดเครือวัลย์วรวิหารร่วมกับบิดาคือเจ้าจอมเครือวัลย์ในรัชกาลที่ 3 สำหรับเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราชได้สิ้นชีวิตลงในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงน่าจะเป็นบุคคลหนึ่งที่ถ่ายทอดเรื่องตำหนักแพสมัยกรุงธนบุรีให้คนรุ่นต่อมาได้เข้าใจ

ภาพที่ 6.12 ตัวอย่างหูช้างของประตู (ตรงลูกศรสีขาวที่อยู่ตอนกลางประตู)

ภาพที่ 6.13 เสาดอม่อ

ลอยน้ำและลากจูงได้ พระองค์ทรงเทียบเคียงตำหนักแพในสมัยรัชกาลที่ 1 ว่าเป็นทำนองแพ ช้างเผือก แต่หนังสือราชการก็ยังคงเรียกว่าพระฉนวนน้ำดังแต่เดิม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 มีพายุพัดตำหนักแพลอยไป บรรดาข้าราชการช่วยกันลากไปจอดบริเวณวัดทองธรรมชาติ ใน คราวนั้นพระสนมซึ่งนั่งอยู่ในตำหนักแพได้ประสูติพระโอรส จึงได้รับพระราชทานพระนามว่า พระองค์เจ้าเพ็ชรหึง ตามพายุที่พัดพาตำหนักแพลอยไป ตั้งแต่นั้นมาจึงไม่มีการสร้าง พระตำหนักแพที่ลอยได้ แต่สร้างอยู่บนเสาดอม่อ อย่างไรก็ตามคนทั่วไปก็ยังนิยมเรียกกันว่า ตำหนักแพเช่นเดิม

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า มีทำเรือของขุนนางซึ่ง เรียกว่าทำราชวรดิษฐ์ พระองค์ทรงแปลความหมายของคำว่า “ทำราชวรดิษฐ์” ว่า หมายถึง

ตำหนักแพหลังที่ 2 ที่สมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราชโปรดให้เจ้าพระยาธรรมา สร้างขึ้นมีความสวยงามกว่าหลังเดิม คือมีถึง 5 ห้อง มีเฉลียงรอบยาว 15 วา กว้าง 5 วา มุงด้วยกระเบื้องเคลือบแต่ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา ฝากระดานหลังเป็นแบบลูกพัก มี ลูกกรงล้อมรอบ 4 ด้าน ทาสีเขียวแดง รูปพรรณสัณฐานคล้ายกับศาลาโรงธรรม ตำหนักนี้ตั้งอยู่บนคานมีเสาดอม่อลงน้ำ เหมือนกับเรือนแพ มีนอกชานรอบเฉลียงอีก ชั้นหนึ่งรวมทั้ง 4 ด้าน กว้างด้านละ 3 วา มี ลูกกรงต่ำ ๆ รอบชาน มีประตูหูช้างเล็กๆ ที่ ลูกกรงชาน ชานละ 8 ประตู (พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2490: 6-7)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชครองราชย์ ทรงสร้างตำหนักแพขึ้นใหม่ที่กรุงเทพฯ บน ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและเป็น ครั้งแรกที่ชาวพระนครนิยมเรียกตำหนักน้ำ นี้ว่า ตำหนักแพ เนื่องจากโปรดให้พนักงาน ทำแพไม้ไผ่หนุนตำหนักนั้นไว้ จึงสามารถ

“ทำอันประเสริฐแห่งราชการ” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2490: 16) ต่อมา พระองค์โปรดให้ปรับปรุงสร้างเป็นพระที่นั่งหมู่หนึ่ง ปัจจุบันทำเรือนี่ข้าราชการทหารเรือใช้ข้าม เรือไปยังกรมอุทการเรือ

ภาพที่ 6.14 พระที่นั่งที่ทำการราชวรดิษฐ์

ภาพที่ 6.15 ท่าเตียนในอดีต

อนึ่ง ฝั่งตรงกันข้ามเยื้องกับ ตำนกแพของสมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราชนั้นเป็นสถานที่สำคัญในสมัย กรุงธนบุรี ปัจจุบันนี้เรียกว่า ท่าเตียน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า พื้นที่นี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรด ให้สร้างโรงเรือขนาดใหญ่ 8 หลังอยู่ ริมน้ำ เพื่อกีบเหล่าเรือรบชนิด หนึ่งมีชื่อว่า เรือรบสี่ระมัดโกน ซึ่ง ต่อขึ้นที่ท่าวัดโพธิ์ บริเวณโรงเรือนี้มี ความกว้างยาวมาก สมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราชทรงห้ามผู้ใดปลูก บ้านเรือนเพราะทรงเกรงว่าจะเป็น เชื้อไฟ (ซึ่งต่อมาพื้นที่นี้ก็เกิดเพลิง

ไหม้ในสมัยรัชกาลที่ 4) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 โปรดให้เจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ย้าย กองเรือนี่ไปไว้ที่บางละมุด แขวงเมืองนนทบุรี และโปรดให้เจ้าพระยามหาเสนาสร้างวังบนพื้นที่ โรงเรือเดิมแล้วพระราชทานแก่พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเสวตฉัตร กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ซึ่งเป็นหลานตาของเจ้าพระยามหาเสนา (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2490: 18-19) ต่อมาเจ้าพระยามหาเสนาดำรงบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา เป็นต้นตระกูลบุนนาค

เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับตำหนักแพ ในสมัยกรุงธนบุรี พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับตำหนักแพไว้ดังต่อไปนี้

เหตุการณ์ที่ 1 การประหารพระเทพโยธา เกิดเมื่อวันจันทร์ แรม 4 ค่ำ เดือน 3 จุลศักราช 1136 (พ.ศ. 2317) เวลาเช้า สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงทราบข่าวกองทัพ จากเชียงใหม่ที่เดินทัพล่าช้ายังกลับมาไม่ทันกับกองทัพหลวงของพระองค์ จึงเสด็จลงประทับอยู่ที่ตำหนักแพแล้วทรงให้ตำรวจลงเรือเร็วขึ้นไปคอยส่งกองทัพที่เสด็จตามพระองค์ไม่ทันให้รีบเร่ง

ลงมา แล้วให้เดินทางต่อไปพบกับพม่าที่เมืองราชบุรีทันที โดยห้ามผู้ใดแวะเข้าบ้านเป็นอันขาด เรือของกองทัพเมื่อมาถึงตำหนักแพได้ทราบพระกระแสรับสั่งของพระองค์ก็หันหน้ามาทางตำหนักแพตรงพระพักตร์ของพระองค์เมื่อถวายบังคมทูลลาแล้วก็เลี้ยวเรือเข้าคลองบางกอกใหญ่ไปกันทุกลำ ยกเว้นแต่พระเทพโยธาที่แวะเข้าบ้าน เมื่อทรงทราบก็ทรงพิโรธ ดำรัสให้ไปเอาตัวพระเทพโยธามา แล้วจับมัดไว้กับเสาตำหนักแพ จากนั้นพระองค์ก็ทรงถอดพระแสงออกพ้นพระเทพโยธาบนตำหนักแพศีรษะขาด ทรงให้ตำรวจนำศีรษะไปเสียบประจานไว้ที่หน้าบ่อวิชัยประสิทธิ์ ส่วนศพให้ทิ้งลงน้ำเพื่อไม่ให้ใครเอาเยี่ยงอย่าง พวกทหารเห็นดังนั้นก็เกรงพระราชอาญาจึงพากันรีบยกกำลังไปเมืองราชบุรีตามรับสั่ง และพระองค์เองก็ทรงตัดสินพระราชหฤทัยเสด็จตามไปทั้งๆ ที่กรมพระเทพามาตย์พระชนนีของพระองค์กำลังประชวรหนัก อึ้ง ข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีที่กล่าวว่า "... จึงทรงพระแสงดาบประหารศีรษะพระเทพโยธาเสียมวิชัยประสิทธิ์หน้าพระตำหนักน้ำ..." แสดงว่าตำหนักแพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตั้งอยู่ริมบ่อวิชัยประสิทธิ์ (พงศาวดาร, 2551: 88)

เหตุการณ์ที่ 2 การประหารพระยาพิชัยราชา เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2319

พระยาพิชัยราชาผู้เป็นเจ้าของเมืองสวรรคโลกได้ลงมารับราชการอยู่ที่กรุงธนบุรีแล้วเกิดชอบเจ้าหญิงปรางซึ่งเป็นน้องสาวของเจ้าหญิงฉิมพระสนมเอกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงได้ส่งเถ้าแก่ไปสู่ขอคุณหญิงปรางโดยไม่ทราบว่าเจ้าหญิงปรางก็เป็นพระสนมของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชด้วย สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพิโรธและดำรัสให้เอาตัวพระยาพิชัยราชาไปประหารชีวิต โดยให้ตัดศีรษะไปเสียบประจานไว้ที่ริมประตูข้างฉนวนพระตำหนักแพ เพื่อไม่ให้ใครเอาเยี่ยงอย่าง

อึ้ง เจ้าหญิงฉิมทรงดำรงพระยศเป็นกรมบริจักษ์กิติศรีสุนดารักษ์ ทรงเป็นราชธิดาของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชผู้ซึ่งตั้งชุมชนเจ้านครแต่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกกองทัพไปปราบปรามได้สำเร็จ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชยอมอ่อนน้อมและยกธิดาซึ่งในราชสำนักนครศรีธรรมราชเรียกว่า ทูลกระหม่อมฟ้าหญิงใหญ่ ส่วนเจ้าหญิงปรางทรงเป็นพระขนิษฐาของเจ้าหญิงฉิม ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แม้ว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนเดิมสิ้นชีวิตแล้วก็ตาม สำหรับเจ้าหญิงปรางนั้นภายหลังสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้พระราชทานให้แก่เจ้าอุปราชพัฒน์ ซึ่งเป็นทหารของพระองค์และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ในขณะที่นั้นเจ้าหญิงปรางทรงพระครรภ์ และกล่าวกันว่าคงดำรงตำแหน่งท่านผู้หญิงของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชโดยนิตินัยเท่านั้น เนื่องจากเวลาต่อมาท่านได้ประสูติโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคือเจ้าพระยานครน้อย ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้านครศรีธรรมราชสืบต่อจากบิดาบุญธรรม และเป็นต้นสกุล ณ นคร ในเวลาต่อมา

เหตุการณ์ที่ 3 การอัญเชิญพระโกศพระอัฐิของกรมพระเทพามาตย์
เกิดขึ้นในพ.ศ. 2319 เช่นกัน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
อัญเชิญพระโกศพระอัฐิของพระชนนี คือ กรมพระเทพามาตย์ลงเรือบัลลังก์ มีเรือแห่เป็นขบวน
จากตำหนักแพไปยังวัดบางยี่เรือใต้หรือวัดอินทาราม แล้วอัญเชิญพระโกศพระอัฐิขึ้นสู่พระเมรุ
ทรงนิมนต์พระสงฆ์สวดบิณฑกหนึ่งหมื่นรูป ทรงถวายไทยทานเป็นอันมาก เมื่อครบสามวันแล้ว
ได้อัญเชิญพระโกศพระอัฐิลงเรือแห่กลับพระราชวังหลวง ภายหลังจากพระราชพิธีนี้สมเด็จพระ
พระเจ้าตากสินมหาราชทรงประทับแรม ณ วัดบางยี่เรือใต้เพื่อทรงวิปัสสนาพร้อมทั้งทรง
ปฏิสังขรณ์วัดบางยี่เรือและวัดหงส์จนสำเร็จบริบูรณ์ (พงศาวดาร, 2542: 217)

เหตุการณ์ที่ 4 เหตุการณ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงนั่ง
กรรมฐานที่พระตำหนักแพ เป็นเหตุการณ์ในสมัยกรุงธนบุรีซึ่งเป็นจุลศักราชได้ปรากฏใน
จดหมายเหตุ โดยบันทึกกล่าวว่าครั้งหนึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงนั่งพระกรรมฐาน
ที่พระตำหนักแพโดยมีสมเด็จพระวันรัตน์ (ทองอยู่) นั่งกำกับเป็นประธาน ทรงบำเพ็ญพระ
กรรมฐานในเวลายามเศษ ในขณะที่เองเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) ได้ข้ามฟากมาจากบ้าน
แล้วจอดเรือไว้ที่ท้ายตำหนักแพเพื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพระราชวัง เมื่อ
เดินขึ้นไปจึงมองดูตามช่องลูกกรงฝาพระตำหนักแพเห็นข้าราชการล้อมวงอยู่มากก็ทราบว่
พระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ ณ ที่นั้น จึงเดินตรงเข้าไปหมายจะเข้าเฝ้า เจ้าพนักงานที่นั่งล้อมวง
อยู่นั้นได้ร้องห้ามว่าอย่าเข้ามาเพราะทรงนั่งกรรมฐานอยู่ เจ้าพระยาสุรสีห์จึงแอบพระทวาร
มองดู เห็นพระเจ้าแผ่นดินทรงนั่งบำเพ็ญพระกรรมฐาน พระยาพิทักษ์ภูบาลจางวางรักษา
พระองค์หมอบอยู่ที่นั้นจึงโบกมือให้ออกไปเสีย แต่เจ้าพระยาสุรสีห์เข้าใจผิดคิดว่าเป็นการกั
มือให้เข้าไป จึงค่อยๆ ย่องเข้าไป ขณะนั้นพระวันรัตน์ (ทองอยู่) แลเห็น จึงถวายพระพรว่า
เจ้าพระยาสุรสีห์ย่องเข้ามาจะทำร้ายพระองค์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงกระโดดมา
จับตัวเจ้าพระยาสุรสีห์ไว้ได้อย่างฉับไว ครั้นเมื่อทรงค้นหาก็ไม่พบอาวุธที่ซ่อนอยู่ในตัว
เจ้าพระยาสุรสีห์ เมื่อตรัสซักถามจึงทรงทราบว่าเป็นการเข้าใจผิดกันแต่ถือว่าเป็นการทำผิดกฎ
ธรรมเนียมจึงโปรดให้เจ้าพระยาสุรสีห์พิจารณาโทษของตนเอง เจ้าพระยาสุรสีห์กราบบังคมทูล
ว่าโทษครั้งนี้สมควรลงพระราชอาญาเขียน 90 ที และประหารชีวิตเสีย สมเด็จพระเจ้าตากสิน
มหาราชทรงฟังก็สังเวชพระราชหฤทัยกลั้นน้ำพระเนตรไว้ไม่ได้ ทรงกรรแสงแล้วตรัสว่า “เจ้า
ปรับโทษของเจ้าหนักเกินไป ข้าสัญญาไว้กับเจ้าเมื่อเจ้ารับแม่ของข้ามาให้แก่ข้า นั้น ข้าว่าข้าจะ
ไม่ฆ่าเจ้า” แล้วรับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์ปรับโทษของตนให้เบาลงไปอีก เจ้าพระยาสุรสีห์กราบ
บังคมทูลว่าถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ไม่ประหารชีวิตก็ต้องลงพระราชอาญาเขียน 60 ที
แล้วถอดออกจากขุนนางไปเป็นไพร่ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตรัสว่าหากเป็นไพร่จะเข้า

ใกล้พระเจ้าแผ่นดินไม่ได้ พระองค์จะทรงปรึกษาใครเล่า ทรงให้เจ้าพระยาสุรสีห์ปรับโทษใหม่ เจ้าพระยาสุรสีห์จึงกราบบังคมทูลให้ปรับโทษตนเองเป็นการลงพระราชอาญาเขียน 60 ที แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ในตำแหน่งเดิม การปรับโทษครั้งนี้เป็นที่พอพระราชหฤทัย จึงดำรัสให้กรมพระตำรวจมัดมือเจ้าพระยาสุรสีห์คร่อมเสาพระตำหนักแพแล้วดำรัสเรียกหาวย ทรงเขียนเจ้าพระยาสุรสีห์ด้วยพระหัตถ์ 60 ที ทรงให้แก้มัดออกแล้วดำรัสว่า เจ้าจงทำราชการในตำแหน่งเดิมนั้นต่อไปเถิด เจ้าพระยาสุรสีห์ถวายบังคมคลานถอยหลังมาพบนหน้าพระที่นั่ง แล้วจึงลงอาบน้ำที่หน้าพระตำหนักแพ แก้อาพรหนึ่งไถ่ย่นที่คาดพุงมานั้นถูลงจันทน์ ก้าวร้าวถลกโลหิตเป็นแผลฟืดเสมอไป โดยปรารถนาว่าเมื่อแผลหายแล้วจะได้ไม่เห็นเป็นรอยหาวย และได้ทำราชการต่อไปตลอดสมัยกรุงธนบุรี (พงศาวดาร, 2551: 420-421)

หลักฐานตำหนักแพในปัจจุบัน แม้ว่าทุกวันนี้ตำหนักแพในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะไม่มีปรากฏให้เห็นแล้วก็ตาม แต่จากการศึกษาค้นคว้าพบว่ายังมีตำหนักแพในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชวังบางปะอิน สำหรับการใช้ในการเสด็จประพาสทางชลมารค ต่อมาได้ใช้เป็นที่จอดเรือยนต์หลวงหรือเรือพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์และเจ้านาย นอกจากนี้ยังใช้เป็นท่าที่ประทับเรือของพระมหากษัตริย์ในการข้ามไปวัดนิเวศธรรมประวัติวรวิหาร บริเวณข้างตำหนักแพนั้นจะมีเรือนแพพระที่นั่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างเป็นเรือนไทยด้วยไม้สักทองแบบโบราณ แบ่งเป็นห้องต่าง ๆ 5 ห้อง บานประตูแกะสลักเป็นลายเครือเถาโรงทอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นที่ประทับแรมในการเสด็จประพาสต้นและทรงสำราญพระราชอิริยาบถทางน้ำ และยังใช้ในการรับเจ้าดารารัศมีคราวเสด็จทางชลมารคกลับจากนครเชียงใหม่ หลังจากนั้นเรือนแพพระที่นั่งก็ได้ย้ายไปอยู่ที่วาสูกีที่กรุงเทพมหานครจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 6.16 ตำหนักแพและเรือนแพบริเวณพระราชวังบางปะอิน

ต่อมาในพ.ศ. 2525 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จมาลอยพระประทีปที่พระราชวังบางปะอิน ทางสำนักพระราชวังจึงได้ลากจูงพระที่นั่งเรือนแพจากท่าวาสุกรีมาไว้ที่พระราชวังบางปะอินเพื่อให้ทรงประทับในการลอยพระประทีป หลังจากนั้นเรือนแพพระที่นั่งก็ได้จอดอยู่ที่พระราชวังบางปะอินโดยมิได้นำกลับมาไว้ที่ท่าวาสุกรี

บทที่ 7

เหตุการณ์สมัยกรุงธนบุรีที่วัดทอง

“... มันไม่รักดีแก่เราโดยแท้ ยังนับถือเจ้านายมันอยู่ และเราจะยกไปทำการสงคราม ผู้คนอยู่รักษาบ้านเมืองน้อย พวกมันมากจะแหกคุก ออกกระทำจลาจลแก่บ้านเมืองข้างหลัง จะเอาไว้มิได้ ให้เอาไปประหารชีวิตเสีย ณ วัดทอง คลองบางกอกน้อยทั้งสิ้น กับทั้งแม่ทัพพวกอ้ายเรือน พระฝางทั้งสี่คนซึ่งจำไว้ในคุกนั้นด้วย...” (พงศาวดาร. 2542: 204)

ข้อความจากพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้เป็นเหตุการณ์ก่อนที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะเสด็จยกกองทัพไปทำสงครามกับพม่าที่หัวเมืองทางเหนือเมื่อปีพ.ศ. 2318 เรียกสงครามครั้งนี้ว่า ตีอะแซหุ่ญก็ เมื่อเริ่มเกิดสงครามครั้งนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ส่งแม่ทัพนายกองเป็นจำนวนมากเดินทางไปสู้รบกับพม่า แม่ทัพพม่าคืออะแซหุ่ญก็เข้ามาทางด่านแม่ละเมา แขวงเมืองตาก และเข้าโจมตีหัวเมืองเหนือเพื่อตัดกำลังของไทย โดยจะยึดหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นที่สะสมเสบียงอาหาร อะแซหุ่ญก็เข้าโจมตีได้เมืองสวรรคโลกและจะมุ่งเข้าสู่เมืองพิษณุโลก ขณะนั้นเจ้าเมืองพิษณุโลกต้องนำทัพไปรักษาเมืองเชียงใหม่เนื่องจากกองทัพพม่าอีกส่วนหนึ่งซึ่งมีไปมะยง่วนกับโปสุพลาเป็นแม่ทัพเข้ายึดเมืองเชียงแสนและจะยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปสกัดกองทัพพม่าทางเหนือและสามารถสกัดกองทัพของไปมะยง่วนกับโปสุพลาที่เชียงใหม่จนเลิกทัพถอยไป ครั้นเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ทราบว่าจะอะแซหุ่ญก็พร้อมไพร่พลประมาณ 20,000 คน เข้ามาทางเมืองตาก จึงยกกองทัพลงมาจากเชียงใหม่เพื่อสกัดการโจมตีของอะแซหุ่ญก็ ทัพอะแซหุ่ญก็ตั้งมั่นอยู่ที่บ้านงาธานี แขวงเมืองสุโขทัย เจ้าพระยาสุรสีห์ได้นำกำลังไปสกัดกองทัพพม่าที่เมืองสุโขทัย เมื่อเห็นว่ายังเอาชนะพม่าไม่ได้จึงถอยเข้าเมืองพิษณุโลก ระหว่างนั้นกองทัพของเจ้าพระยาจักรีก็สู้รบกองทัพของอะแซหุ่ญก็เพื่อไม่ให้พม่าเข้ามายึดเมืองพิษณุโลกได้ การสู้รบดำเนินไปเป็นเวลาประมาณ 9-10 วัน ต่างผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ ทัพพม่าไม่สามารถยึดเมืองพิษณุโลกไว้ได้ เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์จึงส่งทหารมาราบทูลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่าพม่ายกทัพมาประชิดเมืองพิษณุโลกแล้ว ในเวลานั้นสงครามไทยกับพม่าที่สู้รบจากเมืองเชียงใหม่จนถึงพิษณุโลกล่วงเลยมาประมาณ 4 เดือน (พงศาวดาร, 2542: 202-204)

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเตรียมการยกกองทัพหลวง ทั้งกองทัพบกและกองทัพเรืออย่างพร้อมเพรียงเพื่อเสด็จออกจากกรุงธนบุรีไปยังพิษณุโลก โดยทรงเกณฑ์พลทั้งชาวไทยและชาวจีนเป็นจำนวน 12,270 คน ซึ่งแสดงว่าในเวลานั้นกำลังพลและนายทหาร

เป็นจำนวนมากจะต้องเดินทางจากกรุงธนบุรีไปรบกับพม่าในสงครามดังกล่าว ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงพิจารณาถึงทหารเชลยพม่าจำนวนมากที่ถูกจับมาเมื่อปี พ.ศ. 2317 จากค่ายบางแก้ว เมืองราชบุรี และถูกควบคุมไว้ในคุกภายในกำแพงเมืองธนบุรี ซึ่งอาจก่อความยุ่งยากขึ้นได้เนื่องจากทหารในเมืองธนบุรีเป็นจำนวนมากจะต้องไปทำศึกสงครามที่เมืองพิษณุโลก ทหารที่ประจำการในกรุงธนบุรีจึงเหลือจำนวนน้อยและอาจเกิดอันตรายได้หากทหารพม่าที่ถูกขังอยู่ในคุกจะก่อการขึ้นในกรุงธนบุรี

สาเหตุการจองจำทหารพม่าในคุกเมืองธนบุรี

ภาพที่ 7.1 แผนที่สงครามไทยกับพม่า พ.ศ. 2317

สัญลักษณ์ในแผนที่ ค่ายของไทย
 ค่ายของพม่า

พม่าประมาณ 1 กิโลเมตร เพื่อคอยฟังข่าวการสู้รบ แล้วดำรัสให้พระยารามัญวงศ์ หลวงบำเรอศักดิ์ และหลวงราชภักดีไปตั้งค่ายอยู่ที่เขาชะงุ้ม เพื่อคุมหนองน้ำมิให้กองทัพพม่าซึ่งตั้งอยู่บนพื้นที่ด้านล่างมีน้ำใช้บริโภค พร้อมกับสืบได้ความว่าขุนยอคงห่วนได้นำทหารประมาณสองพันคนเศษตั้งค่ายอยู่ที่บ้านบางแก้ว ไทยตัดศีรษะทหารพม่าที่ถูกปืนยิงตายแล้วเสียบไว้ที่ค่ายเขาชะงุ้ม (ปัจจุบันเรียกว่าเขาช่องพราน) พร้อมกับล้อมค่ายต่างๆของพม่าไว้เพื่อให้พม่ายอมจำนนเนื่องจากขาดเสบียงอาหารและน้ำ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ทำลายหนองน้ำ

ในปีพ.ศ. 2317 ก่อนเกิดสงครามศึกอะแซห่วนก็เพียง 1 ปี แม่ทัพพม่าคือ ขุนยอคงห่วน(หรือขุนยอคงห่วน) ได้ยกกองทัพเข้ามาโจมตีที่ท่าดินแดง แขวงเมืองกาญจนบุรี และได้ตั้งค่ายขึ้นเรียกว่า ค่ายปากแพรก แขวงเมืองกาญจนบุรี แล้วแบ่งทัพจำนวน 3,000 คน เข้ามาตั้งค่ายอีกค่ายหนึ่งที่บ้านนางแก้ว หรือบ้านบางแก้ว แขวงเมืองราชบุรี (ปัจจุบันเรียกว่าค่ายบางนางแก้ว อยู่ในเขตตำบลนางแก้ว อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี) กองทัพไทยได้ตั้งค่ายอยู่ที่บ้านโคกกระต่าย แขวงเมืองราชบุรี และส่งคนมากราบทูลให้ทรงทราบ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จยกกองทัพไปตั้งอยู่ที่ค่ายวัดเขาพระซึ่งอยู่ห่างจากค่ายบางแก้วของ

ต่างๆที่ข้าศึกใช้บริโภคเนื่องจากค่ายของไทยตั้งอยู่ต้นน้ำ ญยอคุงหฺวุ่นจึงส่งคนมาเจรจาความเมืองแก่พระเจ้าหลานเธอราชมลัษณ์และเจ้าพระยาจักรีซึ่งคุมกองทัพต่อต้านพม่าที่กระจายอยู่ในค่ายต่างๆ ญยอคุงหฺวุ่นได้ขอชีวิตแม่ทัพนายกองทั้งปวงไว้ ได้มีการเจรจาหลายครั้งเนื่องจาก ญยอคุงหฺวุ่นส่งทหารพม่ามาเป็นผู้เจรจาแต่ทางฝ่ายไทยต้องการให้แม่ทัพพม่าเป็นผู้ออกมาเจรจา ดังนั้นญยอคุงหฺวุ่นจึงให้อุดมสิงหจ้อจัวซึ่งเป็นปลัดทัพกับนายกองพม่าอีก 13 คน นำอาวุธต่างๆออกมาถวายพระเจ้าหลานเธอราชมลัษณ์ อุดมสิงหจ้อจัวและทหารพม่าเหล่านั้นจึงถูกมัดตัวและนำมาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ พลับพลาโคกกระทาย พม่าทั้ง 14 คนได้กราบบังคมทูลว่า “ ถ้าทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานชีวิตแล้ว จะขอถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาททำราชการสนองพระเดชพระคุณสืบไป ”

ภาพที่ 7.2 บ่อน้ำที่ทหารพม่าขุดไว้ใช้ (ปัจจุบันอยู่ที่ค่ายบางนางแก้ว อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี)

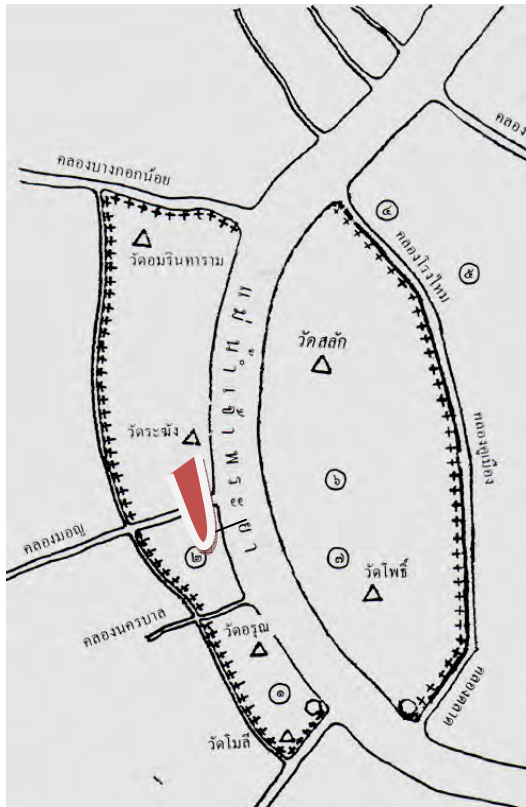

ภาพที่ 7.3 อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่วัดนางแก้ว อำเภอโพธาราม ราชบุรี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีกระแสรับสั่งให้นำตัวทหารพม่า 14 คนนี้กลับไปยังค่ายเดิมของพม่า แล้วเรียกญยอคุงหฺวุ่นพร้อมทั้งนายทัพนายกองทั้งปวงให้ออกมา แต่พม่าในค่ายขอปรึกษาดูก่อน พวกข้าหลวงจึงพาเฉลยพม่าทั้ง 14 คนกลับมายังค่ายหลวง กองทัพไทยจึงสู้รบกับพม่าต่อไป แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไม่ทรงปรารถนาจะทำลายกองทัพพม่า มีพระราชดำรัสว่า “มันจะฆ่าให้ตายนั้นง่าย แต่จะเป็นบาปกรรม หาผลประโยชน์สิ่งใดไม่”

การเจรจากับญยอคุงหฺวุ่นยังคงดำเนินต่อไป ในขณะที่เดียวกันสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็พระราชทานเลี้ยงอุดมสิงหจ้อจัวและเฉลยพม่าอีก 13 คนที่หน้าพระที่นั่ง ซึ่งทำให้เฉลยพม่าทั้ง 14 คนนี้ยอมสวามิภักดิ์ โดยกราบบังคมทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้ามาทำการสงครามเสียท่วงทีล้อมขังไว้ได้ถึงที่ตายทั้งสิ้น ขาดจากเป็นข้าพระเจ้าอังวะแล้ว บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานชีวิตให้จะขออาสาทำราชการกว่าจะสิ้นชีวิต” และรับอาสาที่จะเจรจาให้ญยอคุงหฺวุ่นสวามิภักดิ์ต่อไทย ในที่สุดญยอคุงหฺวุ่นและไพร่พลจึงยอมจำนน ทรงพระกรุณาพระราชทานเลี้ยงอาหาร ญยอคุงหฺวุ่นจึงถวายทรัพย์สิ่งของเครื่องอุปโภคทั้งปวงซึ่งมีมาในกองทัพ สมเด็จพระเจ้า

ตากสินมหาราชมีพระราชดำรัสว่า “เราทำสงครามใช้จะปรารถนาเอาทรัพย์สินหาไม่ได้ ตั้งใจจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและประชาราษฎรทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในสัจธรรม” แล้วดำรัสให้กองทัพของพระยายมราชคุมเชลยพม่าทั้งหมดล่วงหน้ามาก่อนและให้จองจำไว้ในคุกทั้งสิ้น พระองค์จึงเสด็จกลับทางชลมารคกลับคืนมายังกรุงธนบุรี (พงศาวดาร, 2542: 200-202)

ภาพที่ 7.4 แผนที่เมืองธนบุรี

ภาพที่ 7.4 เป็นแผนที่เมืองธนบุรีในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สัญลักษณ์สีแดงในแผนที่เป็นเขตวังเจ้านายและคุก ซึ่งอยู่ระหว่างคลองนครบาลกับคลองมอญ คุกในบริเวณนี้คงจะใช้เป็นที่กักขังนักโทษเชลย โดยเฉพาะเชลยพม่าที่นำมาจากสงครามที่เมืองราชบุรี

ต่อมาในปีต่อมาคือ พ.ศ. 2318 พม่ายกกองทัพเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่และเมืองพิษณุโลก โดยมีอะแซหุ่นก็เป็นแม่ทัพตั้งที่ไตกล่าวมาแล้ว ไทยส่งกองทัพไปสู้รบเป็นจำนวนมากเพราะเป็นศึกสงครามครั้งใหญ่ที่ยังไม่สามารถมีชัยชนะพม่าแม้ว่าเวลาล่วงเลยถึง 4 เดือน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงนำทัพหลวงโดยมีทหาร 12,270 คนจะเดินทางไปสู้รบ ครั้นทรงเห็นว่าเชลยพม่าโดย

มีขุยก์หุุ่นเป็นแม่ทัพซึ่งถูกคุมขังในคุกของเขตพระราชฐานเคยกล่าวคำสัตย์ว่าจะขออาสาทำราชการจนกว่าจะสิ้นชีวิต จึงดำรัสให้ถามเชลยพม่าว่า บัดนี้กองทัพพม่าจะมาอีก จะให้ไปทำสงครามกับพม่าพวกของตัวจะได้หรือไม่ประการใด ขุยก์หุุ่นและอุดมสิงหจิวซึ่งเป็นแม่ทัพเชลยพม่าในคุกกล่าวว่า แม้ทรงพระกรุณาโปรดจะให้ไปรบกับข้าศึกอื่นจะขออาสาไปกระทำสงครามจนกว่าจะสิ้นชีวิต ซึ่งจะโปรดให้ไปสู้รบกับพม่าพวกเดียวกันนั้นเป็นเหลือสติปัญญา จะไปดูหน้าพวกเดียวกันกระไรได้ มีความละอายนักจนใจอยู่ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระราชดำรัสว่า มันไม่กั๊กดีแก่เราโดยแท้ ยังนับถือเจ้านายมันอยู่และเราจะยกไปทำการสงคราม ผู้คนอยู่รักษาบ้านเมืองน้อย พวกมันมากจะแหกคุกออกกระทำจลาจลแก่บ้านเมืองข้างหลัง จะเอาไว้มิได้ ให้เอาไปประหารชีวิต ณ วัดทอง คลองบางกอกน้อยทั้งสิ้น กับทั้งแม่ทัพพวกอายเรือพระฝางทั้งสี่คนซึ่งจำไว้ในคุกนั้นด้วย (พงศาวดาร, 2542: 204)

การประหารชีวิตแม่ทัพของชุมนุมเจ้าพระฝาง

นอกจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะประหารชีวิตเชลยพม่าแล้ว ยังมีเชลยไทย ซึ่งร่วมกับเจ้าพระฝางตั้งชุมนุมขึ้นเมื่อครั้งการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เจ้าพระฝางท่านนี้เดิมชื่อว่า เรือน บวชเป็นภิกษุอยู่ที่เมืองสวางคบุรี (ปัจจุบันอยู่ในเมืองอุตรดิตถ์) ต่อมาเจ้าพระฝางได้เปลี่ยนมานุ่งห่มจีวรสีแดงและอ้างตัวว่ามีคาถาอาคมแก่กล้า เข้ารวบรวมกองกำลังได้เป็นจำนวนมากเนื่องจากผู้คนนับถือว่าเป็นผู้พิเศษ เจ้าพระฝางได้เข้าโจมตีเมืองพิษณุโลกซึ่งซึ่งเป็นชุมนุมใหญ่มาก แต่ต่อมาผู้นำชุมนุมพิษณุโลกซึ่งชื่อว่า เรือง ได้สิ้นชีวิตลง เจ้าพระฝางจึงถือโอกาสนำไพร่พลเข้ายึดเมืองพิษณุโลกได้ในพ.ศ. 2311 ครั้นต่อมาในพ.ศ. 2313 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จยกกองทัพไปปราบปรามชุมนุมเจ้าพระฝาง แต่เจ้าพระฝางหนีไปได้และไม่สามารถตามพบ จึงทรงจับแม่ทัพของเจ้าพระฝางมาจำขังในคุกกรุงธนบุรีเป็นจำนวน 4 คน ต่อมาในปีพ.ศ. 2318 เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสั่งประหารชีวิตเชลยพม่าซึ่งมีอยู่คองหูนเป็นแม่ทัพ จึงโปรดให้ประหารชีวิตแม่ทัพของชุมนุมเจ้าพระฝางอีก 4 คนที่จำคุกไว้ก่อนนั้นพร้อมกับเชลยพม่าดังกล่าว ที่วัดทองหรือวัดสุวรรณาราม คลองบางกอกน้อย วัดนี้จึงมีประวัติของการประหารชีวิตเชลยศึกครั้งใหญ่ในสมัยกรุงธนบุรี

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่วัดสุวรรณาราม ชาวบ้านได้อธิบายสาเหตุของการประหารเชลยพม่าในสมัยกรุงธนบุรีไว้ดังนี้

1. กรุงธนบุรีในขณะนั้นมีสงครามบ่อยครั้งและมีพื้นที่กักขังเชลยน้อย แต่ตัวเชลยมีมาก จึงไม่มีพื้นที่และเสบียงอาหารที่เพียงพอกับการเลี้ยงดู ทำให้ต้องมีการประหารชีวิตเชลยเหล่านั้น
2. เมื่อมีเชลยอยู่มกย่อมมีความเสี่ยงที่จะแหกคุกออกมาทำร้ายชาวบ้านหรือก่อจลาจลเข้ายึดกรุงธนบุรี เพราะการส่งทหารไปสู้รบในภูมิภาคย่อมทำให้กองกำลังในกรุงธนบุรีที่ทำหน้าที่ควบคุมดูแลเชลยมีจำนวนน้อย นอกจากนี้ตามคติของคนโบราณเมื่อจับเชลยได้จะต้องประหารหรือนำมาใช้แรงงานจนกว่าจะตายเอง โดยจะมีเชลยน้อยนักที่จะมีชีวิตอยู่รอด

การสำรวจพื้นที่บริเวณวัดสุวรรณาราม

วัดสุวรรณารามเป็นวัดโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อว่า วัดทอง ตั้งอยู่บริเวณใกล้กับปากคลองบางกอกน้อย ปัจจุบันนี้ประกอบด้วยชุมชนต่างๆที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเนื่องจากแต่เดิมคลองบางกอกน้อยคือแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมมาก่อน พื้นที่แห่งนี้จึงเป็นศูนย์กลางการค้าและการคมนาคมขนส่งทางน้ำมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นวัดสุวรรณารามจึงเป็นวัดที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยประกอบไปด้วยศิลปะในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ล้ำค่า เช่น พระอุโบสถรูปสำเภาเรือตามศิลปะสมัยอยุธยาและภาพจิตรกรรมที่ฝาผนังพระอุโบสถ เป็นต้น

ภาพที่ 7.5 พระอุโบสถวัดสุวรรณาราม

ภาพที่ 7.6 จิตรกรรมบนฝาผนัง
ในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม

จากการสอบถามชาวบ้านที่อาศัยบริเวณวัดสุวรรณารามว่า “วัดสุวรรณารามเป็นที่ประหารเชลยทหารพม่าในสมัยสมเด็จพระยาดากสินมหาราชจริงหรือไม่” ชาวบ้านต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า “ใช่” เพราะวัดสุวรรณารามเคยทำการบูรณะทั้งบริเวณภายในวัดและบริเวณรอบวัด เนื่องจากการถูกญี่ปุ่นทิ้งระเบิดในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมถึงชุมชนบ้านนุและชุมชนบริเวณใกล้เคียงกับสถานีรถไฟธนบุรีก็ได้รับความเสียหายอย่างมาก การทิ้งระเบิดของญี่ปุ่นครั้งนั้นทำให้พบเศษกระดูกจำนวนมากโผล่พ้นจากพื้นดินเนื่องจากแรงระเบิด ดังนั้นในการบูรณะวัดสุวรรณารามชาวบ้านจึงได้ขุดพบซากกระดูกจำนวนมาก และต่อมาชาวบ้านได้ทำการศึกษาจากพงศาวดารและคำบอกเล่าของบรรพบุรุษจึงพบว่าบริเวณวัดแห่งนี้ในอดีตสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ใช้เป็นทั้งประหารเชลยและฝังศพทหารพม่าจากศึกค่ายบางแก้วเมืองราชบุรี ชาวบ้านบางคนให้สัมภาษณ์ถึงความอาทรพม์ที่ได้พบเห็นดวงวิญญาณเชลยทหารพม่าบริเวณวัดแห่งนี้ ซึ่งถือว่าเป็นความเชื่อส่วนบุคคล คงจะนำมาใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ได้

ภาพที่ 7.7 นิสิตสัมภาษณ์ลูกต้อม
(กรรมการชุมชนและฝ่ายประชาสัมพันธ์
ของชุมชนวัดสุวรรณาราม)

นอกจากนี้ยังได้สัมภาษณ์ลูกต้อม (ท่านไม่ยอมระบุชื่อจริง) อายุ 50 ปี เป็นกรรมการชุมชนและฝ่ายประชาสัมพันธ์ของชุมชนวัดสุวรรณาราม เมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2554 ท่านเล่าว่าบริเวณที่ใช้ประหารพม่าในอดีตคือบริเวณหน้าวัดสุวรรณารามและบริเวณชุมชนบ้านนุ บริเวณดังกล่าวยังเป็นสถานที่ฝังศพอีกด้วย ท่านได้เล่าเพิ่มเติมว่าเชลยทหารพม่ามีจำนวนมากและมีพื้นที่ไม่เพียงพอกับการฝังศพ จึงมีการฝังศพทับถมกันจนล้นป่าช้า

ต่อมาในวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2554 คณะวิจัยได้สัมภาษณ์นายวีระ รุ่งแสง อายุ 81 ปี อยู่บ้านเลขที่ 77 ตรอกบ้านบุ ถนนจรูญสนิทวงศ์ 32 ท่านกล่าวว่าบรรพบุรุษของท่านเป็นชาวอยุธยา เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมคลองบางกอกน้อย และได้สืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน ท่านได้เล่าอีกว่าบริเวณรอบวัดและหลังวัดสุวรรณารามในอดีตเคยเป็นสวนและเป็นป่าช้ามาก่อน ปัจจุบันบริเวณหลังวัดได้กลายเป็นโรงเรียนสุวรรณารามวิทยาคม และต่อมาบริเวณรอบฝั่งตะวันออกของวัดได้มีผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนและมีการขยายตัวของชุมชนรวมทั้งชุมชนบ้านบุด้วย ท่านได้เล่าเพิ่มเติมอีกว่าท่านมีดาบเล่มหนึ่งที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษและดาบเล่มนี้ใช้ในการประหารเชลยศึกพม่าจากค่ายบางแก้วในอดีตพร้อมกับได้นำมีดดาบดังกล่าวมาให้คณะวิจัยดู

ภาพที่ 7.8 การสัมภาษณ์นายวีระ รุ่งแสง

ภาพที่ 7.9 มีดดาบจากบรรพชนของนายวีระ รุ่งแสง

อนึ่ง บริเวณที่ใช้ประหารเชลยพม่าในอดีตได้แก่ บริเวณลานจอดรถหน้าวัดสุวรรณาราม ติดกับคลองบางกอกน้อย บริเวณชุมชนวัดสุวรรณาราม และบริเวณชุมชนบ้านบุ รวมถึงบริเวณโรงเรียนวัดสุวรรณารามในบางส่วนก็เป็นที่ตั้งศพทหารพม่าเช่นกัน

ภาพที่ 7.10 บริเวณซึ่งเคยเป็นที่ประหารเชลยพม่าในอดีต
(ซ้าย) บริเวณลานจอดรถหน้าวัดสุวรรณาราม (กลาง) บริเวณชุมชนบ้านบุ
และ (ขวา) บริเวณโรงเรียนวัดสุวรรณาราม

ภาพที่ 7.11 ศาลสมเด็จพระยา

ภาพที่ 7.12 รูปสมเด็จพระยาภายในศาล

อนึ่ง ชาวบ้านได้สร้างศาลเสด็จพ่อสามพระยาไว้ที่บริเวณหน้าโรงเรียนวัดสุวรรณาราม ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของเชลยพม่าที่ถูกประหาร ที่เรียกว่าศาลสมเด็จพระยานั้นหมายถึง หัวหน้าเชลยพม่าซึ่งเทียบได้กับเป็นนายทหารชั้นพระยาของไทยนั่นเอง

ภาพที่ 7.13 ปรางค์หน้าศาลสมเด็จพระยา

ภาพที่ 7.14 หระฆังในวัดสุวรรณาราม

ที่หน้าศาลสมเด็จพระยามีปรางค์ฐานสี่เหลี่ยมวางอยู่ จากการสอบถามได้ความว่าเป็นการแก้อาถรรพ์ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับการสะกดวิญญาณ อีกทั้งชาวบ้านยังบอกว่า ปรางค์แบบนี้มีอยู่อีกที่หนึ่งคือบริเวณบริเวณหระฆังของวัดสุวรรณาราม แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว เพราะทางวัดมีการทำการบูรณะหลายครั้งจึงไม่ปรากฏให้เห็น

เหตุการณ์การประหารเชลยพม่าที่วัดทองหรือวัดสุวรรณารามเป็นความทรงจำของชาวบ้านรอบพื้นที่วัดสุวรรณารามที่ได้พบเห็นหลักฐานต่างๆผสมผสานกับความเชื่อในทางไสยศาสตร์ เนื่องจากเป็นเหตุการณ์การประหารเชลยพม่าจำนวนมากในพื้นที่ซึ่งตนอยู่อาศัยและบรรพชนบางครัวเรือนได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์นี้ จึงทำให้เป็นหลักฐานสำคัญส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรี

บทที่ 8

บทบาทของชุมชนต่างชาติในสมัยกรุงธนบุรี

“...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำรัสให้เกณฑ์กองทัพ จะเสด็จ
ยกไปตีเมืองเชียงใหม่ และพลโยธาหาญในกระบวนทัพหลวงครั้งนั้น ทั้งไทย จีน
แขก ฝรั่งเศส เป็นคนหมื่นห้าพัน สรรพด้วยช้างม้า เครื่องสรรพาวุธและเรือรบเรือไล่
ทั้งปวงพร้อมเสร็จ...” (พงศาวดาร, 2542: 179)

ข้อความในพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้แสดงถึงบทบาทของชนชาติต่างๆ ที่เข้ามาพึ่ง
พระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ร่วม
สู้รบในสงครามครั้งสำคัญสมัยกรุงธนบุรี ดังเช่นสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่เมืองเชียงใหม่
ครั้งที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2313 พระองค์ทรงนำกองทัพหลวงซึ่งประกอบด้วยชนชาติไทย จีน แขก
หรือชาวมุสลิม และชาวตะวันตกไปร่วมรบกับพระองค์

ชุมชนมุสลิมในสมัยกรุงธนบุรี

ชาวมุสลิมได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองบางกอกตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏว่า
บริเวณมัสยิดต้นสนซึ่งอยู่ใกล้กับปากคลองบางกอกใหญ่มีบ้านเรือนของชาวมุสลิมซึ่งรวมตัว
เป็นชุมชนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เดิมเป็นชาวมุสลิมเชื้อสายจาม (พวกจามตั้งเดิมอยู่ใน
อาณาจักรจามปาในพื้นที่บางส่วนของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน ต่อมาถูกพวกเวียดนามซึ่งเป็น
บรรพชนของชาวเวียดนามหรือชาวญวนเข้ารุกราน พวกจามซึ่งต่อมาได้ยอมรับนับถือศาสนา
อิสลามที่เผยแพร่มาจากพ่อค้ามุสลิม จึงอพยพไปอยู่ในดินแดนต่างๆ ของเอเชียอาคเนย์ เช่น ใน
กัมพูชา ไทย และพม่า และกลายเป็นชนหมู่น้อยในประเทศเหล่านั้น) ชาวมุสลิมเชื้อสายจามอัน
เป็นบรรพชนของชุมชนมัสยิดต้นสนเคยเป็นกองอาสาต่างชาติในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช
(พ.ศ.2077 - 2111) ซึ่งเป็นช่วงของการเกณฑ์แรงงานอาสาต่างชาติเพื่อการทำศึกสงครามและ
การบูรณะประเทศ โดยเฉพาะการขุดคลองลัดบางกอกในปี พ.ศ.2085 ซึ่งทำให้เกิดชุมชน
มุสลิมในบริเวณท้ายป้อมเมืองบางกอกหรือป้อมวิชัยประสิทธิ์ และยังมีชาวมุสลิมนิกายสุหนี่
เชื้อสายมลายูที่อพยพเข้ามาในกรุงธนบุรี ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า แขกตานี เพราะอพยพมาจาก
หัวเมืองภาคใต้และบางคนได้ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองปัตตานีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี พระราชวังของพระองค์
อยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ใกล้กับมัสยิดต้นสน (หรือเรียกว่ากุฎีใหญ่) จึงมีบรรดาข้าราชการ
พ่อค้า ทหาร และแม่ทัพนายกองชาวมุสลิมจากกรุงศรีอยุธยาที่คุ้นเคยใกล้ชิดกับพระองค์ตั้งแต่
สมัยกรุงศรีอยุธยาได้ติดตามเข้ามาในกรุงธนบุรีและตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับมัสยิดต้นสน ทำให้

ภาพที่ 8.1 มัสยิดต้นสน

ในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้มีการขยายและเปลี่ยนแปลงเรือนไม้ของมัสยิดต้นสน โดยรื้อเรือนไม้เดิมซึ่งเป็นแบบเรือนไม้ฝากระดาน ใต้ถุนสูง หลังคามุงกระเบื้องดินเผา และโปรดให้สร้างใหม่เป็นอาคารมัสยิดแบบก่ออิฐถือปูน รูปร่างอาคารมัสยิดคล้ายกับศาลาการเปรียญ สันนิษฐานว่าอาจลอกแบบมาจากอาคารในพระราชวังหลังใดหลังหนึ่ง มัสยิดต้นสนในสมัยกรุงธนบุรีจึงต่างจากมัสยิดอื่นๆ คือไม่มีโดม ไม่มีเสาบัง แต่มีหน้าจั่ว และมีการสลักลวดลายไทยอย่างสวยงามด้วยปูนปั้นอันเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง

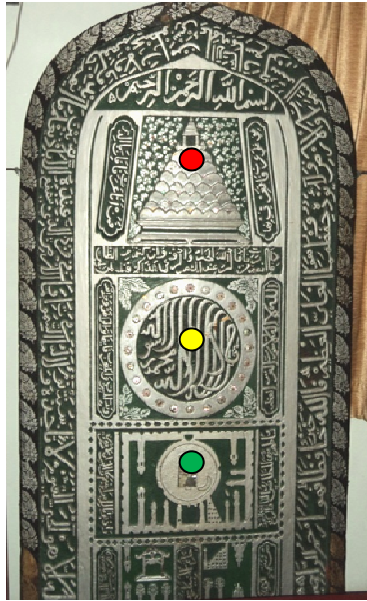

ภาพที่ 8.2 ภาพวาดมัสยิดต้นสนสมัยกรุงธนบุรี

ที่เก็บขึ้นมาได้นำเอาไปเสนอแก่แม่ทัพนายกองมุสลิม พวกนายทหารมุสลิมก็ได้นำไปถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์จึงพระราชทานให้แก่ผู้ปกครองมัสยิดต้นสน อิหม่ามในสมัยนั้นจึงนำเอามาไว้ในมัสยิด ส่วนของแผ่นกระดานที่มีร่องรอยไฟไหม้มานั้นก็คงจะเป็นไม้บนมิมบร์ของมัสยิดแห่งใดแห่งหนึ่งที่ถูกพม่าเผาทำลายในช่วงเวลาที่กองทัพพม่ายกมาปล้นกรุงศรีอยุธยา

ชาวมุสลิมในกรุงธนบุรีมาประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่มัสยิดแห่งนี้มากขึ้นจนเวลานั้นมัสยิดต้นสนกลายเป็นศูนย์กลางของศาสนาอิสลามของกรุงธนบุรี แม่ทัพนายกองชาวมุสลิมชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระยาจักรีแขก พระยา ยมราช และพระยาราชวังสัน บุคคลเหล่านี้ได้ติดตามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อร่วมกู้เอกราช จึงทำให้ชาวมุสลิมได้รับการวางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นอย่างมาก

อนึ่ง เมื่อมัสยิดต้นสนได้ขยายต่อเติมเสร็จแล้วจึงได้พบสิ่งสำคัญคือไม้กระดานใหญ่ กว้างประมาณ 2 ศอก ยาวประมาณ 4 ศอก ลอยมาติดอยู่ที่ใกล้บริเวณบันไดทำน้ำของมัสยิด ที่แผ่นกระดานนั้นมีร่องรอยไฟไหม้เป็นบางส่วน เมื่อพลิกอีกด้านหนึ่งของแผ่นกระดานนี้ก็พบว่ามีการแกะสลักแผ่นฝังของมัสยิดฮะรออมและมัสยิดนบีและการแกะสลักโองการแห่งพระคัมภีร์อัลกุรอาน พวกทหาร

ภาพที่ 8.3 แผ่นกระดานที่ลอยน้ำมาที่บริเวณทำน้ามัสยิดต้นสน
บนไม้กระดานได้แกะสลักภาพ ดังสัญลักษณ์ในภาพดังนี้

- มัสยิดนบี (มัสยิดศาสนานบี)
- อักษรจากคัมภีร์อัลกุรอาน
- มัสยิดสะรออม (มัสยิดพระอัลเลาะห์)

นอกจากชุมชนมุสลิมมัสยิดต้นสนแล้ว ยังมีชาวมุสลิมอีกกลุ่มหนึ่งที่อพยพหนีภัยสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เข้ามายังกรุงธนบุรี แต่เมื่อเห็นว่าชุมชนมัสยิดต้นสนมีบ้านเรือนตั้งอยู่หนาแน่นมากจึงได้ตั้งถิ่นฐานของตนอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ฝั่งตรงกันข้ามกับมัสยิดต้นสน และได้สร้างมัสยิดขึ้นมาเรียกว่า มัสยิดบางหลวงหรือมัสยิดกุฎีขาว สร้างโดยคหบดีท่านหนึ่งที่ดำรงชีวิตสมัยกรุงธนบุรี ชื่อว่า โต๊ะหยี ทำการค้าแต่งเรือสำเภาไปขายต่างประเทศ โต๊ะหยีได้รวบรวมชาวมุสลิมนิกายสุหนี่สร้างมัสยิดแห่งนี้ ในสมัยก่อนชุมชนมัสยิดบางหลวงมีลักษณะเป็นเกาะ มีคลองล้อมรอบผืนดิน มีพื้นที่ประมาณ 20 ไร่ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายทางเรือ ตระกูลของชาวมุสลิมชุมชนกุฎีขาวได้สมรสระหว่างกันและสืบทอดวัฒนธรรมมุสลิมมาจนถึงปัจจุบันนี้

ภาพที่ 8.4 มัสยิดบางหลวง หรือมัสยิดกุฎีขาว

ภาพที่ 8.5 ชาวไทยมุสลิมที่มัสยิดกุฎีขาว

ชาวมุสลิมที่ชุมชนมัสยิดต้นสนและมัสยิดบางหลวงเป็นมุสลิมนิกายสุหนี่ แต่ยังมีชาวมุสลิมนิกายชีอะห์ซึ่งมีเชื้อสายเปอร์เซีย ได้เข้ามาทำการค้าและรับราชการตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากท่านเจกอะหมัดซึ่งเป็นชาวเปอร์เซียที่เดินทางเข้ามาค้าขายในไทยในตอนปลายแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ต่อมาในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163-2171) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระยาเจกอะหมัดรัตนราชเศรษฐี ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีควบคุมกรมท่าขวา ต่อมาสายสกุลของท่านส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่งยังคงนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์และได้อพยพลี้ภัยสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาเข้ามาในกรุงธนบุรี ในสมัยกรุงธนบุรีกลุ่มชาวมุสลิมเป็นชนต่างชาติที่มีจำนวนมากในกรุงธนบุรีเป็นอันดับ 2 รองจากชาวจีน แต่ในสมัยกรุงธนบุรีชาวมุสลิมนิกายชีอะห์ยังไม่มีมัสยิดของตนเอง เพียงแต่สร้างที่อยู่อาศัยคือแพซึ่งจอดอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ ต่อมาจึงสร้างบ้านเรือนและเกิดเป็นชุมชนในตอนต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แล้วจึงได้มีการสร้างมัสยิดในชุมชนเหล่านี้ ที่สำคัญได้แก่ชุมชนมัสยิดกุฎีหลวง มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม และมัสยิดดีลพัลลาห์หรือกุฎีปลายนา (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2554) ประวัติของมัสยิดดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

ภาพที่ 8.6 กุฎีเจริญพาศน์

ภาพที่ 8.7 มัสยิดดีลพัลลาห์
ที่ดินให้แก่กองทัพเรือ จึงย้ายไปอยู่ในตรอกวัดหงส์รัตนาราม เขตบางกอกใหญ่

1. มัสยิดกุฎีหลวงหรือกุฎีบน แต่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า กุฎีเจ้าเซ็น ตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยท่านก้อนแก้ว จุฬาราชมนตรีซึ่งได้รับพระราชทานที่ดินบริเวณปากคลองมอญ ระหว่างคลองมอญกับคลองวัดอรุณราชวราราม เพื่อให้ชาวมุสลิมนิกายชีอะห์ที่เดิมอยู่บนแพของคลองบางกอกใหญ่ขึ้นมาตั้งบ้านเรือนอย่างถาวร แต่ก็ยังมีชาวมุสลิมนิกายชีอะห์ที่ไม่ได้ย้ายเข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้ ท่านก้อนแก้วได้สร้างมัสยิดที่เรียกว่า กุฎีเจ้าเซ็นหรือกุฎีหลวง แต่ต่อมาเมื่อพ.ศ. 2490 รัฐบาลได้เวนคืนที่ดินให้แก่กองทัพเรือ จึงย้ายมัสยิดนี้ไปที่ถนนพรานนก แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย

2. มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม แต่เดิมอยู่ระหว่างกุฎีหลวงแห่งเดิมกับหลังวัดเครือวัลย์วรวิหาร ต่อมาในพ.ศ.2486 รัฐบาลได้เวนคืน

3. มัสยิดดิลพัลลาห์ (กุฎีนอกหรือกุฎีปลายนา) อยู่ที่ถนนนิสรภาพใกล้ปากซอยวัดราชสิทธิาราม เขตบางกอกใหญ่ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยนายอาดัมอาลี ชาวอินเดียจากเมืองลัคเนา แต่มีผู้สันนิษฐานว่าที่ดินนี้เป็นปลายนาหลวงหรือตอนปลายทะเลตมในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

4. กุฎีเจริญพาศน์ หรือกุฎีล่าง หรือกุฎีกลาง สร้างโดยท่านอากาศหะยี น้องชายของท่านก้อนแก้ว ซึ่งเป็นจุฬาราชมนตรีต่อจากพี่ชาย ตั้งอยู่ที่ถนนนิสรภาพ แขวงสะพานเจริญพาศน์ เขตบางกอกใหญ่ ใกล้สถาบันราชภัฏธนบุรี

แม้ว่ามัสยิดเหล่านี้จะสร้างภายหลังจากสมัยกรุงธนบุรีก็ตาม แต่ชุมชนมุสลิมที่ตั้งถิ่นฐานแวดล้อมมัสยิดเหล่านี้บางชุมชนได้ก่อกำเนิดมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและบางชุมชนได้ก่อกำเนิดมาในสมัยกรุงธนบุรี ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นชุมชนเหล่านี้จึงได้ขยายตัวหนาแน่นขึ้นและได้ร่วมกันสร้างมัสยิดดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีชาวมุสลิมจากประเทศอื่นอพยพเข้ามาในกรุงธนบุรี ที่สำคัญได้แก่มุสลิมชาวอินเดียซึ่งดำรงชีวิตอยู่ในสังคมไทยอย่างสงบร่มเย็นตลอดมา

บุคคลสำคัญชาวมุสลิมในสมัยกรุงธนบุรี

พงศาวดารสมัยกรุงธนบุรีได้บันทึกถึงบุคคลสำคัญชาวมุสลิมที่รับราชการและเป็นทหารคนสำคัญของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช บุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนมัสยิดต้นสนเนื่องจากอยู่ไม่ไกลจากพระราชวังหลวง ดังนั้นชุมชนมัสยิดต้นสนจึงมีความใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นอย่างมาก พระองค์พระราชทานการอุปการะในด้านต่างๆ แก่ชุมชนนี้ เช่น การเสด็จมาในพิธีฝังศพทหารมุสลิมของพระองค์และการพระราชทานที่ดินเพิ่มเติมให้แก่ชุมชนมัสยิดต้นสน ซึ่งจะขอล่าวถึงบทบาทของบุคคลสำคัญชาวมุสลิมในสมัยกรุงธนบุรีดังนี้

1. **เจ้าพระยาจักรี (หมุด) หรือ เจ้าพระยาจักรีแขก** เป็นทหารสำคัญคนหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าพระยาจักรี (หมุด) มีชื่อจริงว่า มะหะหมุด บิดาของท่านคือขุนลักษณะณา (บุญยัง) ซึ่งมีเชื้อสายสุลต่านสุลัยมานเจ้าเมืองสงขลา มารดาของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) คือหม่อมดาว ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ได้ถวายตัวรับราชการเป็นมหาดเล็กในสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์หรือพระเจ้าเอกทัศ ต่อมาเมื่อพระบารมีเสื่อมถอยเป็นหลวงนายศักดิ์นายเวร หรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า "หลวงนายศักดิ์" ก่อนกรุงศรีอยุธยาแตก หลวงนายศักดิ์ได้รับพระบรมราชโองการให้ไปเก็บส่วยและอากรจากหัวเมืองภาคตะวันออก จึงเก็บเงินจากพระยาจันทบุรี ได้เงินมา 300 ชั่งพอดีมีข่าวว่ากรุงศรีอยุธยาแตกจึงเอาเงินไปฝังไว้ตกค้างจึงแต่งเงินมาให้ร้องทำที่เป็นปล้น แล้วบอกพระยาจันทบุรีว่าโจรปล้นเงินไปหมด พระยา

จันทบุรีไม่เชื่อสั่งให้จับหลวงนายศักดิ์ ประจวบกับพระยาตากยกกองทัพถึงจันทบุรี หลวงนายศักดิ์จึงหนีออกไปเผ่าเพราะรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน ดั่งข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“...ฝ่ายหลวงนายศักดิ์เป็นเชื้อแขก ออกไปราชการ ณ เมืองจันทบูรแต่ก่อนทัพพม่ายังไม่มาล้อมกรุง ยังก้ำอยู่ในเมือง จึงมาเผ่าถวายเป็นข้าทำราชการสืบไป ก็โปรดให้เลี้ยงไว้ ด้วยเป็นข้าราชการเก่า รัฐบาลธรรมเนียมจะได้ปรึกษากิจการงานทั้งปวง...” (พงศาวดาร, 2542: 160)

หลวงนายศักดิ์ได้มอบชาวจีนซึ่งเป็นพรรคพวกของตนเป็นจำนวน 500 คน พร้อมกับเงินส่วยและอากร 300 ชั่งที่เก็บไว้หนี้ให้แก่พระยาตาก และร่วมกันกับพระยาตากตีเมืองจันทบุรีแตก รวมถึงการเป็นกำลังจัดสร้างเรือรบขึ้นที่จันทบุรี และยกทัพเรือร่วมกับพระยาตากเข้ามาในกรุงธนบุรีเพื่อกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์และทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งหลวงนายศักดิ์เป็นอัครมหาเสนาบดี มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีศรีอครักษ์ ดำรงตำแหน่งสมุหนายก ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ปกครองดูแลหัวเมืองตั้งแต่เหนือสุดของประเทศจดดินแดนภาคกลางของประเทศ

เจ้าพระยาจักรี (หมุด) มีบุตรชาย 3 คน คือ พระยายมราช (หมัด) พระยาราชวังสัน (หวัง) และหลวงลักษณา ท่านมีผลงานสำคัญคือการร่วมทำศึกกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ดังนี้

1. การปราบชุมนุมเจ้านคร ในพ.ศ. 2312 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาจักรี (หมุด) เป็นแม่ทัพยกทัพไปปราบชุมนุมนครศรีธรรมราช แต่การศึกครั้งนั้นไม่ประสบผลเนื่องจากเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ไม่ค่อยเชี่ยวชาญด้านการสงครามนัก ประกอบกับบุตรชายคือหลวงลักษณาถูกข้าศึกจับไป (บุตรชายคนนี้มีมีรายละเอียดที่กล่าวไว้ในประวัติศาสตร์) ท่านจึงได้ถอยทัพมาตั้งอยู่ที่เมืองไชยา ทำให้แม่ทัพนายกองไม่พอใจและกราบทูลกล่าวหาว่าเป็นกบฏ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมิได้ทรงถือโทษเพราะทรงเห็นว่าเจ้าพระยาจักรีมิได้ชำนาญในการสู้รบทำสงครามและมีพระราชดำริว่าแม่ทัพนายกองเหล่านี้ทำสงครามไปไม่ตลอดรอดฝั่งเพราะมัวแต่วิวาทกัน พระองค์จึงทรงยกกองทัพลงมาปราบชุมนุมเจ้านครเอง เมื่อกองทัพของพระองค์มาถึงนครศรีธรรมราชเจ้านครได้หนีไปเมืองสงขลาและหนีต่อไปเพื่อขอพึ่งเจ้าเมืองตานี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้เจ้าพระยาจักรีลงไปจับตัวเจ้านครที่เมืองปัตตานีและนำตัวมายังกรุงธนบุรี ต่อมาเจ้าพระยานครขอสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งทรงพระราชทานอภัยโทษให้ เจ้านครจึงถวายราชธิดาคือเจ้าหญิงฉิม ซึ่งต่อมาเป็นพระมเหสีฝ่ายซ้ายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พงศาวดาร, 2542: 172)

2. สงครามไทยกับพม่าที่เมืองเชียงใหม่ ในพ.ศ. 2313 ไปมยุ่งวณยกทัพพม่าจากเมืองเชียงใหม่มาตีเมืองสวรรคโลก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้เกณฑ์กองทัพจากเมืองพิษณุโลก สุโขทัย และเมืองพิชัย ไปช่วยเมืองสวรรคโลก ทัพพม่าต้านทัพไทยที่เมืองสวรรคโลกไม่ได้จึงยกทัพกลับไปเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จทรงเรือพระที่นั่งนำทัพไปทางชลมารคจนถึงเมืองพิชัย (ปัจจุบันคือพื้นที่ในจังหวัดอุตรดิตถ์) ทรงพักในค่ายของเมืองแห่งนี้และมีพระราชดำรัสให้เจ้าพระยาจักรี (หมุด) กับพระยามหาราชครูปุโรหิตอยู่รักษาเรือพระที่นั่งและเรือทหารทั้งปวงไว้ เนื่องจากพระองค์จะเสด็จโดยกองทัพบกไปตีเมืองเชียงใหม่ ครั้นเมื่อทรงเข้าโจมตีเมืองเชียงใหม่ทัพไทยโจมตีทหารพม่าล้มตายและแตกหนีไปเป็นจำนวนมาก แม้ว่าการสู้รบยังไม่สำเร็จสมบูรณ์แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระราชดำรัสว่า มีคำปรีมปราเล้าสืบกันมาว่ากษัตริย์องค์ใดยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งเดียวจะไม่เป็นผลสำเร็จ จะต้องตีเป็นครั้งที่สองจึงจะสำเร็จ หากหักหาญเอาด้วยกำลังก็มีแต่จะเสียไพร่พลมาก การที่ทรงยกทัพมาครั้งนี้ก็เพื่อดูท่าทีของข้าศึกจึงทรงยกทัพหลวงกลับมายังเมืองพิชัย แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งซึ่งเจ้าพระยาจักรีกับพระยามหาราชครูปุโรหิตอยู่รักษาเรือนั้นกลับสู่กรุงธนบุรี (พงศาวดาร, 2542: 180)

เจ้าพระยาจักรี (หมุด) หรือเจ้าพระยาจักรีแขกทำราชการสนองพระมหากษัตริย์คุณสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจนถึง พ.ศ. 2314 ก็ถึงแก่กรรม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งบุตรของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ซึ่งเดิมเป็นพระยาราชวังสันขึ้นเป็นพระยายมราช นับเป็นตระกูลมุสลิมที่ทำราชการในสมัยกรุงธนบุรีมาโดยตลอด

ภาพที่ 8.8 ป้ายหลุมฝังศพของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ที่มีสยิดต้นสน

ภาพที่ 8.9 ที่ดินซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระราชทานแก่ชุมชนมัสยิดต้นสน

การเสียชีวิตของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) อยู่ในช่วงการทำสงครามกับกัมพูชา หลังจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จกลับจากการทำศึกกับกัมพูชาจึงเสด็จมาในพระราชพิธีฝังศพเจ้าพระยาจักรี และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินเพิ่มเติมเพื่อขยาย

ขอบเขตของสุสาน (ชาวมุสลิมเรียกสุสานของตนว่ากูโบร์) ที่ดินซึ่งได้รับพระราชทานนี้อยู่ บริเวณด้านหลังของสุสาน ปัจจุบันที่ดินแห่งนี้ทางมัสยิดต้นสนได้ใช้เป็นที่จอดรถ

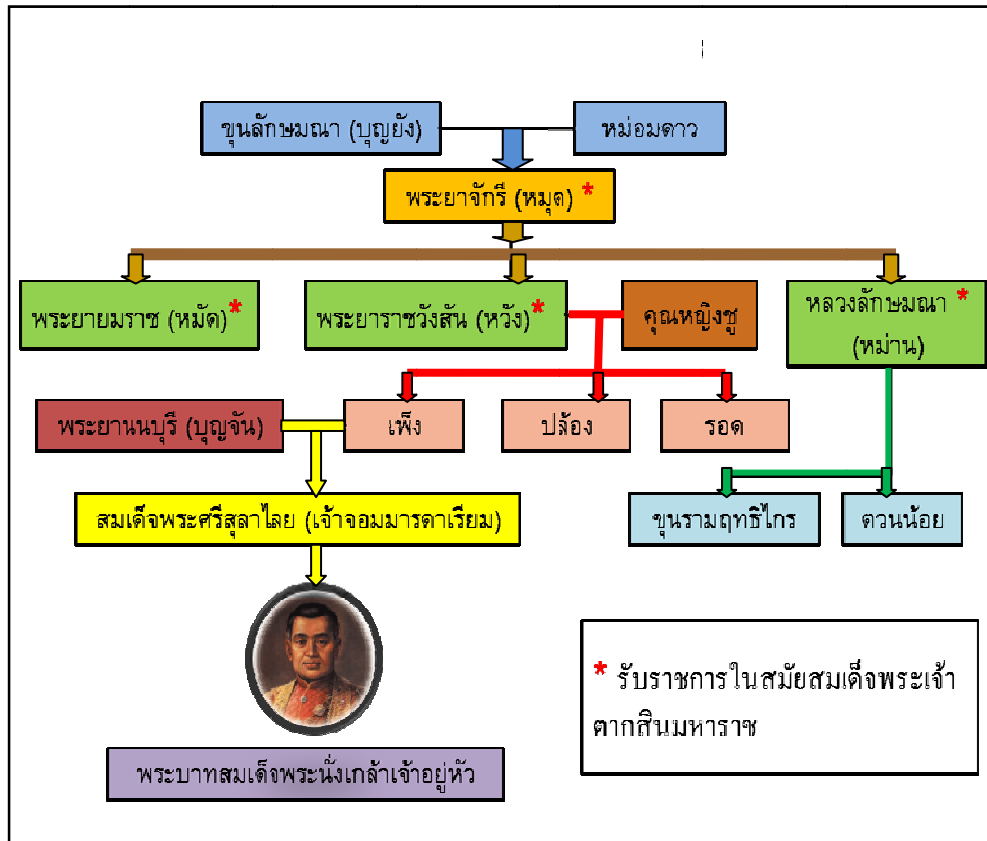
คณะวิจัยได้เดินออกทางด้านหลังของมัสยิดต้นสน ซึ่งจะพบถนนอรุณอมรินทร์ที่ตัดข้าม โดยไม่กระทบต่อพื้นที่ของมัสยิดต้นสน เนื่องจากต้องการอนุรักษ์พื้นที่ของชุมชนนี้ซึ่งมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ไทยอันควรค่าแก่การธำรงรักษาไว้

2. พระยายมราช (หมัด) เป็นบุตรของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) เกิดเมื่อปีใดไม่ปรากฏ ได้เข้ารับราชการในสมัยกรุงธนบุรีพร้อมกับท่านบิดา เดิมมีตำแหน่งเป็นพระยาราชวังสัน ครั้นเมื่อบิดาสิ้นชีวิตลงพระยาราชวังสันจึงได้รับโปรดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็นพระยายมราช แต่คนในสมัยนั้นนิยมเรียกว่า พระยายมราชแขก และได้ร่วมรบในกองทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชหลายครั้ง เช่น ตีกพม่าที่บางแก้วซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ท่านคุมทหารชลยพม่าล่องหน้าทัพหลวงเข้ามาในกรุงธนบุรี นอกจากนี้ยังเคยนำกองทัพกับเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) รบร่วมในสงครามศึกอะแซหุ่นกี้เมื่อพ.ศ. 2318 ทัพของท่านถูกพม่าโอบล้อมด้านหลังและถูกโจมตีจนค่ายแตก แต่ท่านสามารถชิงค่ายคืนมาได้ ต่อมาอะแซหุ่นกี้ต้องยกกองทัพกลับเพราะมีปัญหาเรื่องการเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ของกษัตริย์พม่า พระยายมราชจึงคุมทัพติดตามทัพพม่าไปจนถึงด่านแม่ละเมาโดยสามารถยิงทหารพม่าล้มตายและจับเป็นเชลยได้มาก

ต่อมาใน พ.ศ. 2322 มหาดาซึ่งบวชเป็นพระอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาได้หลอกลวงชาวบ้านว่าเป็นผู้วิเศษและตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน โดยแต่งตั้งข้าราชการของตนครบทุกตำแหน่งยกเว้นตำแหน่งพระยายมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ข้าหลวงไปจับมหาดาและบรรดาผู้ที่มหาดาแต่งตั้งเป็นขุนนางลงมายังกรุงธนบุรี ในขณะที่เองพระยายมราช (หมัด) ต้องรับพระราชอาญาถูกคุมขังในเรือนจำโดยไม่ปรากฏว่าท่านได้กระทำความผิดเรื่องใด เมื่อทรงทราบว่ามหาดาตั้งขุนนางครบทุกตำแหน่ง ขาดแต่ตำแหน่งพระยายมราช จึงโปรดให้นำพระยายมราช (หมัด) ไปใส่ไว้ในตำแหน่งขุนนางของมหาดา แล้วโปรดให้นำไปประหารชีวิตพร้อมกันทั้งหมด หลักฐานบางแห่งวิเคราะห์ว่าขณะนั้นทรงมีพระสติฟั่นเฟือน (พงศาวดาร, 2542: 222)

3. พระยาราชวังสัน (หวัง) เป็นบุตรชายอีกคนหนึ่งของเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ในสมัยกรุงธนบุรีมีตำแหน่งเป็นพระยาชลบุรี เคยร่วมกับพี่ชายคือพระยายมราช (หมัด) และเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ทำสงครามกับพม่าทางเหนือเมื่อปี พ.ศ. 2318 ต่อมาพี่ชายของท่านคือพระยายมราช (หมัด) ต้องอาญาและถูกประหารชีวิต ทำให้ท่านเอาใจออกห่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและฝากตัวกับเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นครองราชย์จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาชลบุรีเป็นพระยาราชวังสัน ท่านได้สมรสกับท่านชูซึ่งเป็นชาวสวนวัดหนึ่ง มีบุตรธิดาหลายคน หนึ่งในธิดาของท่านคือพระชนนีเพ็งซึ่งสมรสกับพระยานนทบุรี (พระชนกจัน) และมีธิดาคือเจ้าจอมมารดาเรียม ซึ่งเป็นพระสนม

เอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าจอมมารดาเรียบเป็นพระชนนีในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้าจอมมารดาเรียบขึ้นเป็นสมเด็จพระศรีสุลาลัย (โปรดดูแผนภูมิในภาพที่ 8.10 ประกอบ) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้สืบเชื้อสายทหารชาวมุสลิมในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้มีความเกี่ยวข้องกับราชวงศ์จักรีในสมัยต่อมา

ภาพที่ 8.10 แผนภูมิแสดงตระกูลเจ้าพระยาจักรี (หมุด)

ชุมชนมัสยิดต้นสนในปัจจุบัน

ในอดีตบริเวณมัสยิดต้นสนมีสภาพเป็นป่า ต่อมาจึงมีผู้คนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น กลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่อาศัยอยู่บริเวณมัสยิดต้นสนนี้เป็นชาวมุสลิมซึ่งมีบ้านเรือนอยู่บนแพ ประชาชนในสมัยนั้นจึงเรียกชาวมุสลิมที่อยู่บนแพนี้ว่า แยกแพหรือแยกเทศ แต่เดิมชาวมุสลิมเหล่านี้มีวิถีชีวิตเกี่ยวกับน้ำจึงมีความเชี่ยวชาญด้านการต่อเรือและมีความสามารถในการรบทางเรือและมีบรรพชนซึ่งเป็นทหารชาวมุสลิมในชุมชนแห่งนี้ได้รับราชการกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เช่น เจ้าพระยาจักรี (หมุด) และพระยาราชวังสัน (หวัง) เป็นต้น ต่างมีชำนาญในทางเรือเป็นหลัก ในสมัยกรุงธนบุรีชาวมุสลิมในชุมชนมัสยิดต้นสนจึงมีบทบาทและมีความสำคัญต่อการรวมตัวของชาวมุสลิมในราชธานีแห่งนี้ ต่อมาบทบาทของชาวมุสลิมในชุมชนมัสยิดต้นสนลดน้อยลงไป

เนื่องจากความเจริญในด้านต่างๆ เช่น การคมนาคมและการทหารที่ได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว ปัจจุบันชุมชนมัสยิดต้นสนเป็นชุมชนเล็กๆที่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักนัก หากอนุชนรุ่นหลังไม่สนใจที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ของมัสยิดต้นสนย่อมทำให้ความสำคัญของชุมชนแห่งนี้ค่อยๆเลือนรางลง หรือไม่ค่อยจะมีใครนึกถึงความโดดเด่นของการเป็นชุมชนมุสลิมตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงธนบุรี

ภาพที่ 8.11 แผนที่แสดงชุมชนมุสลิมและสถานที่สำคัญริมคลองบางกอกใหญ่

สัญลักษณ์ในแผนที่

๑. ป้อมวิไชยประสิทธิ์	๒. วัดโมลีโลกยาราม	๓. มัสยิดต้นสน
๔. วัดหงส์รัตนาราม	๕. มัสยิดมัจญ์ธรรมอิสลาม	๖. กุฎีเจริญพาศน์ (กุฎีกลาง)
๗. มัสยิดดิลฟีลลาห์	๘. มัสยิดบางหลวง	๙. วัดกัลยาณมิตร

ที่มา: (คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดต้นสน, 2544: 24)

ชุมชนคริสต์ในสมัยกรุงธนบุรี

ชาวตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาติดต่อทางการทูตกับไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาคือชาวโปรตุเกส ซึ่งเข้ามาในดินแดนไทยตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เมื่อพ.ศ. 2054 โดยทำการค้าและเป็นทหารอาสาฝึกยุทธวิธีในการรบและการใช้ปืนไฟ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชาวโปรตุเกสจำนวนประมาณ 120 คน เป็นทหารรับจ้างเพื่อร่วมรบกับพม่าที่เมืองเชียงกราน ดังนั้นจึงมีพระบรมราชานุญาตให้ชาวโปรตุเกสตั้ง

บ้านเรือนอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถไทยส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศโปรตุเกส โปรตุเกสยังได้สร้างโบสถ์ในกรุงศรีอยุธยาเพื่อเผยแพร่คริสต์ศาสนิกายโรมันคาทอลิก โดยเฉพาะในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโปรตุเกสมิได้มีปัญหาแต่อย่างใด สำหรับจำนวนชาวโปรตุเกสที่อยู่ในอยุธยา นั้นบาทหลวงตาซาร์ดประมาณไว้ว่ามีจำนวนถึง 4,000 คน ขณะเดียวกันก็มีชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทหารและวิศวกรชาวฝรั่งเศสช่วยกันสร้างป้อมขึ้นที่กรุงธนบุรี แต่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้ยุติลงเมื่อสิ้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยกษัตริย์องค์ต่อมาคือสมเด็จพระเพทราชาได้ขับไล่ทหารและทูตฝรั่งเศสออกไปจากเมืองไทยด้วยทรงเกรงว่าฝรั่งเศสจะขยายอำนาจเข้ามาครอบครองเมืองไทย แม้กระนั้นก็ตามยังมีบาทหลวงและนักบวชชาวฝรั่งเศสที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับชาวโปรตุเกส ต่างทำการเผยแพร่คริสต์ศาสนิกายโรมันคาทอลิกซึ่งก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก

อย่างไรก็ตามพวกสอนศาสนาเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองบางกอกบ้างแล้ว ดังชาวฝรั่งเศสชื่อมองเซนเยอร์บริโกต์ได้บันทึกเหตุการณ์ในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ไว้ดังนี้

ภาพที่ 8.12 สุสานชาวโปรตุเกส
ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ดังนั้นสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ชาวโปรตุเกสและชาวฝรั่งเศสจึงอพยพจากกรุงศรีอยุธยาลงมาด้วยความเสียหายอย่างหนัก มองเซนเยอร์บริโกต์ได้บันทึกไว้ดังนี้

“... บาทหลวงแบนาดีโนได้ตักน้ำตายที่บางกอก บาทหลวงเยซุวิตได้ตายที่บางช้าง บาทหลวงอีซิดอร์ได้หนีไปเมืองคันเคา ซาอานาชิโอกับภรรยา ถูกพม่าเก็บทรัพย์สมบัติจนหมดตัว ลงปลายที่สูดก็อดอาหารตาย ส่วนข้าพเจ้านั้นได้หนีไปยังบางกอกพร้อมด้วยพวกเข้ารีต 300 คน แล้วได้ลงเรือจีนไปยังเมืองคันเคาต่อไป...” (พงศาวดาร, 2511: 62)

“...พวกพม่าเข้าศึกได้มาเอาไฟเผาสวนที่บางกอก และทำลายป้อม ทั้งเผาสวนและปล้นบ้านเรือนไม่ละเว้นเลย ตลอดตั้งแต่ทำเรือจนถึงخانพระนคร โรงเรียนหลังใหม่หลัง 1 ซึ่งเราได้สร้างขึ้น กับไม้สำหรับสร้างโรงเรียนอีกหลัง 1 ก็ถูกพม่าเอาไปเผาเสียหมดสิ้น...” (พงศาวดาร, 2511: 49)

ภาพที่ 8.13 แผนที่ประเทศเวียดนาม แสดงเมืองฮาเดียนหรือเมืองคั่นเคาในอดีต

อนึ่ง เมืองคั่นเคาที่กล่าวถึงนี้คือเมืองบันทายมาศ ปัจจุบันนี้เรียกว่าเมืองฮาเดียน ซึ่งเป็นของญวนแต่อยู่ติดกับเขมร และมองซิเออร์บริโกต์ผู้บันทึกเหตุการณ์นี้ได้เดินทางจากเมืองคั่นเคาไปยังเขมร จากนั้นจึงได้กลับเข้ามายังกรุงธนบุรีอีกครั้งหนึ่งเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว และยังมีชาวคริสต์อีกจำนวนหนึ่งที่อพยพจากกรุงศรีอยุธยาเข้ามายังกรุงธนบุรี ผู้นำชาวคริสต์ที่กลับมายังกรุงธนบุรีในครั้งนั้นคือ มองซิเออร์คอร์ ซึ่งในปัจจุบันนี้ชุมชนคริสต์ที่กุฎีจีนได้ให้ความเคารพนับถือท่านอย่างมากเนื่องจากเป็นผู้สร้างโบสถ์ซางตาครุสหลังแรกที่กุฎีจีน

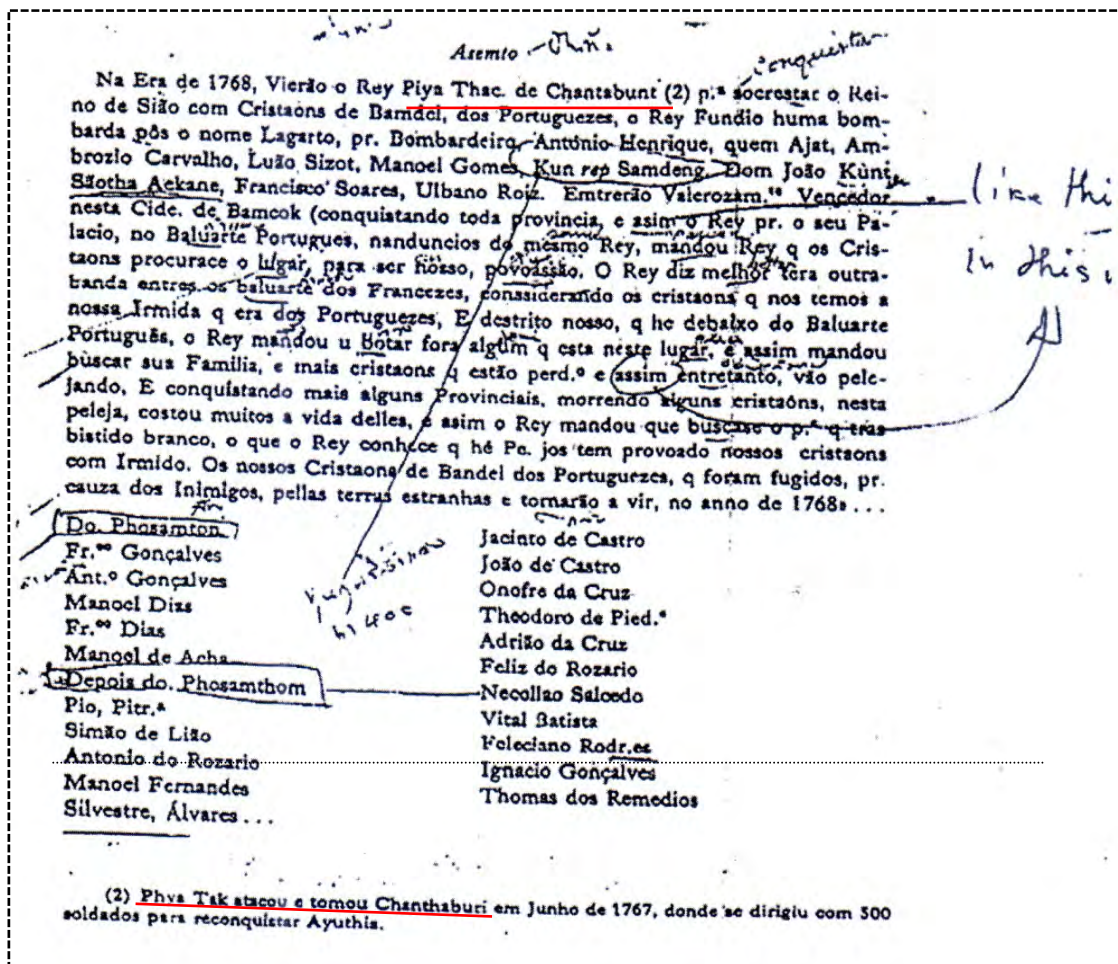
มองซิเออร์คอร์กล่าวว่าท่านกลับมายังกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. 2312 ซึ่งเป็นเวลาที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีได้เกือบ 2 ปีแล้ว จึงมีชาวโปรตุเกสที่อพยพจากกรุงศรีอยุธยาเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงธนบุรีที่บริเวณกุฎีจีนซึ่งอยู่ไม่ไกลจากพระราชวังหลวงนัก บันทึกของมองซิเออร์คอร์กล่าวไว้ดังนี้

“... ข้าพเจ้าได้ลงเรือเมื่อวันที่ 22 เดือนมกราคม และเมื่อวันที่ 4 มีนาคม ก็ได้ไปถึงบางกอก และได้ไปพักที่บ้านคนเข้ารีตชาติโปรตุเกสคน 1 รุ่งขึ้นกำลังข้าพเจ้าจะลงมือสวดมนต์ก็ได้รับพระราชโองการให้ข้าพเจ้าไปเฝ้าและมีเรือมารับข้าพเจ้าด้วยลำ 1 ข้าพเจ้าจึงจำเป็นต้องเลิกการสวดมนต์และรีบไปเฝ้าตามรับสั่งพระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานเงินแก่ข้าพเจ้า 20 เหรียญ เรือลำ 1 กับที่สำหรับปลุกวัดแห่ง 1 ...” (พงศาวดาร, 2511: 83)

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสนับสนุนการก่อตั้งชุมชนคริสต์ในเมืองธนบุรีให้เป็นปึกแผ่น ทรงมอบให้มองซิเออร์คอร์หรือที่คนไทยเรียกว่าบาทหลวงคอร์ เป็นผู้รวบรวมชาวคริสต์ให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนแห่งนี้ บาทหลวงคอร์กล่าวว่าขณะนั้นมีพวกคริสต์ทั้งชาวโปรตุเกสและชาวฝรั่งเศสที่ชุมชนนี้เพียง 14 คน ต่อมา มีชาวคริสต์จำนวน 608 คนมาหาท่านและท่านคาดว่ายังมีชาวคริสต์อีกประมาณ 300-400 คนที่ลี้ภัยไปยังเขมรจะเข้ามาสมทบ ท่านได้บันทึกเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์คุณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้ดังนี้

“... เมื่อข้าพเจ้าได้มาถึงบางกอก พระยาตากพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ ได้ทรงต้อนรับข้าพเจ้าอย่างดีและโปรดให้ข้าพเจ้าเลือกหาที่ดินตามใจชอบ ข้าพเจ้าได้เลือกที่ไว้แห่ง 1 เหนือหมู่บ้านพวกเขารัต แต่กิจการของพระเยซู จะให้สำเร็จไปที่เดียวไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงพยายามหาที่อื่นต่อไปอีกหลายแห่ง ครั้นเมื่อวันที่ 14 เดือนกันยายน ปี ค.ศ. 1769 (พ.ศ. 2312) ตรงกับวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10 พระยาอินทวงศาได้มาตรวจวัดปักเขตที่ดินของข้าพเจ้าแต่พวก ไทยยังร้องคัดค้านอยู่นั่นเอง วันที่ 17 เดือนกันยายน พระยาอินทวงศาได้ กลับมาอีกและได้ตรวจวัดปักเขตเสร็จในวันนั้นเองเพื่อจะให้เป็นทีระลึกของ วันนั้นซึ่งเป็นฤกษ์ดีของศาสนาของเราในเมืองไทยนั้น...”

(พงศาวดาร, 2511: 88)

ภาพที่ 8.14 หลักฐานการประกาศเกียรติคุณและการพระราชทานที่ดินของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแก่ชาวโปรตุเกสในกรุงธนบุรี (ชาวตะวันตกเรียกพระองค์ว่า “พระยาตากแห่งจันทบุรี” ดังข้อความบนเส้นสีแดงของเอกสารนี้)

<i>O q. veio de Curat:</i>	<i>O que veio de Kamham:</i>
Luis de Penhas	Fr. ^{co} Cardoso
Paulino de Brito	Cornellio Piria
Felliciano Baptista	Vicente do Rozario
Cirilo Lobo	Fr. ^{co} de Mendonça
Anacleto Machado	Manoel Lopes
Luiç Percira	Domingos Calvo
Teodozeo de Abreo	Albano Calvo
<i>O que veio de Ligor:</i>	
João de Vasconcellos	Fr. ^{co} Calvo
Paullo do Rozario	Bernardo Calvo
Cirilo Falcão	Antônio de Siqueira
Valerio Fr. ^{co}	André Tex. ^a
Domingos da Cruz	Ignacio Pr. ^a
Albano Dono	Fr. ^{co} do Rozario
China Ramundo	Valério de Pinna
Valério Lopez	Anacleto Variz
Vicente Lopez	Antônio Timor
Onstom	Domingos Martins
Mathias Caldeiro	Antônio Martins
João de Bellem	Estêvão Bao
Caetano da Silva	Pedro Lobo
Joseph Gomes	Sebastião Fr. ^a
Joaquim Pirria	Sebastião Pirria
Miguel Creca	Matheos Chinas
<i>O que veio de Voang:</i>	
Manoel Peris	
Sebastião de Pinna	
Estêvão Cortiça	
Fr. ^{co} Ribeiro	
Pedro Rodrigues	
<i>O que veio de Camboja:</i>	
Domingos Loubo	
Sepriano Louco. (1)	
(1) Deve ser Lobo.	

ภาพที่ 8.15 รายชื่อชาวโปรตุเกสที่อพยพเข้ามาในชุมชนคริสต์แห่งใหม่ในกรุงธนบุรี
ที่มา: ชาตศิลา สรกุล ประธานชุมชนกุฎีจีน (ได้มาจากหอสมุดประเทศฝรั่งเศส)

วัดคริสต์หลังแรกที่บาทหลวงคอร์สร้างขึ้นมา มีชื่อว่า วัดซางตาครู้ส เนื่องจากยึดถือเอาวันที่ได้รับพระราชทานที่ดินจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คือวันที่ 14 กันยายนซึ่งตรงกับวันสำคัญของชาวคริสต์ที่เรียกว่า “วันฉลองไม้กางเขน” ดังนั้นในทุกๆปีของวันนี้จึงเป็นวันฉลองวัดซางตาครู้สของชุมชนแห่งนี้มาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อแรกสร้างวัดซางตาครู้สหลังแรกนั้นคงจะมีขนาดเล็กและไม่สมบูรณ์นัก บาทหลวงคอร์ได้บันทึกว่าท่านไม่มีเชิงเทียนหรือเครื่องประดับวัดอย่างใดเลย เพราะพวกเขาริที่นั่นยังอดอยากล้มตายเป็นจำนวนมากซึ่งบาทหลวงคอร์ก็ได้ช่วยเหลือทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ แม้แต่ข่าวสารที่ซื้อไว้ก็ยังไม่เพียงพอและไม่มีอาหารเนื้อสัตว์ใดๆนอกจากปลาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ในปีต่อมาคือในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2313 ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกกองทัพไปปราบปรามชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราชสำเร็จ พระองค์ได้เสด็จมาเยี่ยม

ชุมชนคริสต์ที่กุฎีจีนนี้ด้วยพระองค์เอง ทำให้ชาวคริสต์ในชุมชนแห่งนี้ปลื้มปิติยินดีเป็นอย่างมาก บาทหลวงคอร์กกล่าวว่

“... พระเจ้าแผ่นดินสยามได้เสด็จมาเยี่ยมข้าพเจ้าด้วยพระองค์เองซึ่งไม่เคยมีตัวอย่างมาเลย พวกขุนนางผู้ใหญ่ก็ไม่กล้ามาสนทนากับสังฆราชที่บ้าน บาทหลวง พระเจ้ากรุงสยามเสด็จมาครั้งนี้ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นว่า ที่ของเราคับแคบมาก จึงมีรับสั่งให้เรือศาลาซึ่งอยู่ในที่ของเราหลัง ๑ และรับสั่งให้ขุดคูเอาดินขึ้นถมที่ และให้ก่อผนังโบสถ์ซึ่งปิดอยู่ทุกด้าน คือรับสั่งสรรเสริญชมเชยว่า พวกเขารัตลักขโมยปล้นสะดมไม่เป็น และเป็นคนที่ซื่อสัตย์และกล้าหาญดี ...”
(พงศาวดาร, 2511: 98-99)

บาทหลวงคอร์กได้ตั้งชื่อที่ดินผืนนี้ว่า “ค่ายช่างตากรู้ส” ประชาชนในพื้นที่นี้ส่วนใหญ่เป็นชาวโปรตุเกส แต่ผู้นำคริสต์คือบาทหลวงคอร์กเป็นชาวฝรั่งเศส ทำให้ในเวลาต่อมาเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวโปรตุเกสและชาวฝรั่งเศสในชุมชนนี้ ดังนั้นพวกเขารัตชาวฝรั่งเศสจึงได้ย้ายไปยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา บาทหลวงคอร์กได้นำเครื่องพิมพ์เข้ามาในชุมชนนี้ และนับเป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแพร่วัฒนธรรมตะวันตกมาสู่กรุงธนบุรี หนึ่งหลักฐานจากชุมชนกุฎีจีนซึ่งได้นำเอกสารการประกาศเกียรติคุณและการพระราชทานที่ดินรวมถึงรายชื่อชาวโปรตุเกสในพื้นที่นี้จากห้องสมุดแห่งหนึ่งของประเทศฝรั่งเศสพบว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเห็นถึงความร่วมมือของชาวคริสต์เหล่านี้ในการร่วมรบตั้งแต่เสด็จจากจันทบุรี แม้แต่การปราบชุมนุมเจ้านครก็ยังมีทรงนำพวกเขารัตไปในกองทัพของพระองค์ ซึ่งบาทหลวงคอร์กกล่าวว่ามีคนไทยได้มาบอกกับท่านว่าพระเจ้าแผ่นดินโปรดคนเขารัตมาก

หนึ่ง วัดช่างตากรู้สที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้น เป็นศูนย์รวมของชาวคริสต์ในเมืองธนบุรี แม้แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีชาวตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในกายโปรเตสแตนท์ในไทย (หรือที่เรียกผู้เผยแพร่คริสต์ศาสนานิกายนี้ว่ามิชชันนารี) เช่น นายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ ก็ได้เข้ามาพักอาศัยในชุมชนกุฎีจีนแห่งนี้ เนื่องจากเป็นศูนย์รวมของชาวตะวันตกมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี

ชุมชนกุฎีจีนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

อาจกล่าวได้ว่าชุมชนกุฎีจีนมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มาเป็นเวลายาวนาน โดยเฉพาะในสมัยกรุงธนบุรีนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสนับสนุนเกื้อกูลในการก่อตั้งชุมชนแห่งนี้ให้เป็นปึกแผ่นมาตั้งแต่เริ่มแรก หนึ่ง วัดช่างตากรู้สที่พระองค์ทรงริเริ่มให้มีการก่อสร้างและเสด็จมาบัญชาการก่อสร้างโบสถ์ด้วยพระองค์เองนั้นได้ดำรงอยู่มาจนถึง 65 ปี

จนถึงปีพ.ศ. 2378 จึงได้มีการสร้างโบสถ์วัดซางตาครู้สหลังที่ 2 โดยรื้อหลังเก่าที่ผู้พังลง และต่อมาในพ.ศ. 2459 จึงได้รื้อวัดซางตาครู้สหลังที่ 2 และสร้างหลังที่ 3 ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบอิตาเลียนสมัยเรเนสซองส์ ที่เรียกว่า แบบนีโอคลาสสิก มีความสง่างามมาจนถึงปัจจุบันนี้

ภาพที่ 8.16 วัดซางตาครู้สสร้างครั้งที่ 2

ภาพที่ 8.17 วัดซางตาครู้สสร้างครั้งที่ 3

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนกุฎีจีนพบว่า ปัจจุบันวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวโปรตุเกสในชุมชนนี้หลงเหลืออยู่น้อยมาก เช่นการสวดมนต์ของภาษาโปรตุเกส และยังมีชนชาวไทยและจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานร่วมด้วย ทำให้กลุ่มชนดั้งเดิมค่อย ๆ ซึมซับวัฒนธรรมไทยเข้าเป็นวัฒนธรรมหลัก ปัจจุบันนี้สภาพของชุมชนกุฎีจีนได้วิวัฒนาการมาเป็นชุมชนเมืองเนื่องจากความสำคัญของการสัญจรทางน้ำในอดีตลดน้อยลงมาก ต่างจากวิถีชีวิตเดิมของคนในชุมชนที่ดำรงชีวิตโดยอาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามชุมชนแห่งนี้ยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของชุมชนที่โดดเด่นหลายประการ จากการสัมภาษณ์คุณศานติ สุวรรณศรี เลขานุการชุมชนกุฎีจีนกล่าวว่า ทัศนคติของคนในชุมชนจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีความหลากหลายระหว่างกลุ่มหรือบุคคล มีการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างสนิทสนมเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีการจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นเพื่อบริหารงานในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่ต่างรู้จักกันเป็นเวลานาน และอาจมีความสัมพันธ์กันที่เครือญาติมาก่อน ทำให้เป็นองค์กรที่มีความเหนียวแน่นและสามัคคีกลมเกลียวกัน ชุมชนนี้มีการจัดระเบียบอย่างดี บ้านเรือนสะอาด ตรอกซอกซอยมีระเบียบและมีความปลอดภัย มีโรงเรียนในชุมชนและมีวัดซางตาครู้สเป็นศูนย์รวมของชาวคริสต์

ภาพที่ 8.18 คณะผู้วิจัย
และคุณชาติชาย สรกุล ประธานชุมชนกุฎีจีน

ภาพที่ 8.19 คุณศานติ สุวรรณศรี
เลขานุการชุมชนกุฎีจีน
ผู้มีเชื้อสายโปรตุเกส

ภาพที่ 8.20 บุคคลในชุมชนกุฎีจีนที่มีเชื้อสายโปรตุเกส
(ซ้าย) คุณบำเห็จ เจริญสุข (กลาง) คุณวรรณมา มณีประสิทธิ์ (ขวา) คุณอุไรวรรณ มณีประสิทธิ์

สำหรับบุคคลในชุมชนที่สืบเชื้อสายมาจากชาวโปรตุเกสยังคงมีปรากฏอยู่และมีการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนซึ่งได้แก่การทำขนมกุฎีจีนและการเข้าร่วมในพิธีกรรมทางศาสนาที่วัดซางตาครู้สในวันสำคัญทางคริสต์ศาสนา ผู้นำชุมชนยังได้สืบค้นรายชื่อบรรพชนดั้งเดิมของตนที่เป็นชาวโปรตุเกสและเป็นชาวฝรั่งเศสจากหอสมุดในประเทศฝรั่งเศสซึ่งไม่เคยพบมาก่อนในประเทศไทย พร้อมกับนำหลักฐานมาแสดงแก่คณะผู้วิจัย และเป็นที่เชื่อมั่นว่าหากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงเห็นความเจริญก้าวหน้าของชุมชนกุฎีจีนที่พระองค์ทรงสนับสนุนมาตั้งแต่เริ่มแรกพระองค์คงจะทรงปีติยินดีมิใช่น้อยที่ชุมชนแห่งนี้ยังดำรงอยู่อย่างมีความสุข ความเจริญมาเป็นเวลาเกือบ 250 ปี

ชุมชนมอญในสมัยกรุงธนบุรี

มอญเป็นชาติพันธุ์ที่มีความสำคัญในเอเชียอาคเนย์มาตั้งแต่สมัยที่เกิดอาณาจักรโบราณ โดยได้ตั้งอาณาจักรของตนอยู่ในอาณาเขตของประเทศพม่าและต้องทำสงครามช่วงชิงอำนาจกับอาณาจักรของชนชาติพม่า แม้ว่าชนชาติมอญจะมีอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองและเผยแพร่วัฒนธรรมของตนไปสู่ดินแดนต่างๆในเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะการเผยแพร่พระพุทธศาสนา

และศิลปวัฒนธรรมของชาวมอญมาสู่ดินแดนพม่าและไทยก็ตาม แต่อาณาจักรของชาวมอญในพม่ากลับต้องล่มสลายลง โดยในปี พ.ศ. 2300 พระเจ้าอลองพญากษัตริย์พม่ายกกองทัพไปตีกรุงหงสาวดีของอาณาจักรมอญสำเร็จและทรงใช้นโยบายอย่างรุนแรงเพื่อกลืนกลายชนชาติมอญให้สิ้นสูญไป ดังนั้นในสมัยกรุงธนบุรีพวกมอญกลุ่มต่าง ๆ จึงพากันอพยพเข้ามาในไทยทางจังหวัดตากและกาญจนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงต้อนรับโดยส่งกองทัพไปรับพวกมอญเหล่านี้ พม่านำกองทัพติดตามพวกมอญที่อพยพเข้ามายังชายแดนไทย จึงทำให้เกิดสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่บางแก้ว อำเภอโพธาราม ราชบุรี เมื่อพ.ศ. 2317

ภาพที่ 8.21 พระยาเจ่ง

มอญส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามานี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ตั้งถิ่นฐานที่ปากเกร็ด นนทบุรี และที่สามโคก ปทุมธานี โดยมีผู้นำมอญที่สำคัญคือพระยาเจ่ง ซึ่งเป็นต้นตระกูล คชเสนี เข้ารับราชการในสมัยกรุงธนบุรีและเข้าร่วมรบในกองทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เช่น ในคราวสงครามศึกอะแซหุ่ญก็โปรดให้พระยาเจ่งคุมกองทัพมอญสมทบกับไพร่พลเมืองชัยนาทยกไปตั้งที่กำแพงเพชร เพื่อซุ่มสกัดพม่าที่อะแซหุ่ญก็ส่งลงมาจากทางเหนือ พระยาเจ่งได้นำทัพไปตั้งซุ่มอยู่ที่แขวงเมืองกำแพงเพชร เมื่อกองทัพพม่ายกลงมา ก็เข้าโจมตีที่จนพม่าแตกพ่ายไปหมด ในสมัยกรุงธนบุรีได้เรียกมอญกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ปากเกร็ดนี้ว่า “กลุ่มมอญใหม่” เพราะมีชาวมอญดั้งเดิมที่ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และต่อมามีชาวมอญเหล่านี้ได้อพยพจากกรุงศรีอยุธยาเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรี ซึ่งเรียกว่า “กลุ่มมอญเก่า”

ในตอนปลายสมัยกรุงธนบุรี เกิดกบฏพระยาสรรค์เพื่อโค่นล้มอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ขณะนั้นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกกำลังยกทัพไปตีเขมร จึงให้หลานคือพระยาสุริยอภัยซึ่งเป็นเจ้าเมืองนครราชสีมายกกองทัพล่วงหน้ามาปราบปรามกบฏ พระยาสุริยอภัยจึงเป็นกองทัพที่สนับสนุนสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกในการปราบปรามกบฏ การจลาจลในกรุงธนบุรีครั้งนั้นจึงแบ่งออกเป็น 2 พวก คือพวกพระยาสรรค์กับพวกพระยาสุริยอภัย พวกมอญที่รับราชการกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในขณะนั้นก็แบ่งออกเป็น 2 พวกเช่นกัน พวกหนึ่งมีเจ้าพระยาจักรีมอญเป็นหัวหน้าได้ไปเข้ากับพวกกบฏพระยาสรรค์ อีกพวกหนึ่งมีพระยาเจ่งกับพระยารามเป็นหัวหน้าไม่ยอมเข้าร่วมกับพวกกบฏพระยาสรรค์ แต่ไปสนับสนุนช่วยพระยาสุริยอภัยและสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกสู้รบจนชนะ สำหรับพระยา

เจ้ซึ่งสนับสนุนสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกนั้นจึงได้รับการโปรดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาโยธา (เจ้) ในสมัยรัชกาลที่ 1

สำหรับ “กลุ่มมอญเก่า” ซึ่งเป็นชาวมอญที่ดำรงชีวิตในกรุงศรีอยุธยาและอพยพมาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรีนั้นมีความใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเช่นกัน พื้นที่สำคัญในกรุงธนบุรีอันเป็นถิ่นฐานของชาวมอญกลุ่มนี้คือบริเวณคลองมอญ คลองนี้ยาวประมาณ 3 กิโลเมตร เป็นคลองธรรมชาติ ปากคลองมอญไหลออกสู่น้ำเจ้าพระยาที่บริเวณราชนาวิกสภา โดยมีวัดสำคัญริมฝั่งคลองมอญหลายวัด เช่น วัดเครือวัลย์ วัดนาคกลาง วัดพระยาทำ วัดครุฑ วัดโพธิ์เรียง วัดบางเสาชิง วัดตี่ตวด วัดปากน้ำฝั่งใต้ และวัดเกาะ เป็นต้น มีการสันนิษฐานว่าวัดตี่ตวดสร้างโดยชาวมอญ โดยชาวบ้านในพื้นที่นี้ได้เล่าสืบต่อมาว่าผู้สร้างวัดตี่ตวดนี้แต่เดิมได้นำอิฐมอญล่องเรือมาขาย ครั้นเห็นว่าบริเวณนี้ทำเลดีจึงตั้งโรงทำอิฐขาย และวัดตี่ตวดแห่งนี้ได้สร้างในสมัยกรุงธนบุรีเมื่อ พ.ศ. 2317

ภาพที่ 8.22 แผนที่แสดงที่ตั้งของคลองมอญ

ในสมัยกรุงธนบุรีได้มีชาวมอญคนสำคัญที่ตั้งถิ่นฐานริมฝั่งคลองมอญแห่งนี้และมีความใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คือท้าวทรงกันดาล (ทองมอญ) และพี่ชายคือเจ้าพระยารามจตุรงค์ มีตำแหน่งเป็นที่จักรีและเป็นเจ้าพระยาจักรีคนสุดท้ายในสมัยกรุงธนบุรี โดยได้ดำรงตำแหน่งแทนเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ซึ่งเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก อย่างไรก็ตามคนทั่วไปนิยมเรียกเจ้าพระยารามจตุรงค์ว่าเจ้าพระยาจักรีมอญ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ท้าวทรงกันดาลทองมอญและเจ้าพระยาจักรีมอญตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณคลองมอญซึ่งอยู่ไม่ไกลจากพระราชวังของพระองค์ และทำให้พื้นที่ริมฝั่งคลองมอญเป็นชุมชนมอญขนาดใหญ่ในกรุงธนบุรี

ท้าวทรงกันดาล (ทองมอญ) มีประวัติที่ไม่กระจ่างชัดนัก กล่าวกันว่าท่านเป็นธิดาของ นายกองรามัญที่รับราชการในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาบิดาได้ถวายธิดาคนนี้ให้ทำราชการฝ่ายใน และคาดว่าต่อมาได้เป็นสนมในกรมพระราชวังบวรในสมัยแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวสุริยาศน์อมรินทร์กษัตริย์องค์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา ในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ท้าวทรงกันดาลได้หนีออกจากกรุงศรีอยุธยา ต่อมาทราบข่าวว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรง กู้บ้านเมืองสำเร็จจึงพาเหล่าญาติของตนเข้าถวายตัวกับพระองค์ที่กรุงธนบุรี และคาดว่านางคง จะมีความคุ้นเคยกับพระองค์มาก่อน จึงโปรดให้รับราชการฝ่ายในดังที่นางได้เคยปฏิบัติมา ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเพราะเป็นผู้รับขนบธรรมเนียมดีคนหนึ่ง แต่ขณะนั้นท้าวทรงกันดาลคง เป็นผู้ใหญ่สูงอายุแล้ว ประกอบกับเจ้านายฝ่ายในได้กระจัดกระจายสูญหายล้มตายลงมากเมื่อ คราวเสียกรุง สมเด็จพระเจ้าตากสินพระเจ้าตากสินมหาราชทรงแต่งตั้งให้ท้าวทรงกันดาลเป็น ใหญ่ในบรรดาฝ่ายในทั้งหมด ซึ่งชาววังนิยมเรียกท่านว่า “ท้าวทรงกันดาลทองมอญ” ธิดาของ ท้าวทรงกันดาลทองมอญคนหนึ่งคือ เจ้าจอมมารดาทิม เป็นพระสนมของสมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราช อย่างไรก็ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่าเมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ยกกองทัพกลับจากเขมรเพื่อจะมาปราบกบฏพระยาสรรคร์นั้น ท้าวทรงกันดาลทองมอญซึ่งเป็น ผู้ใหญ่ในพระราชวังได้นำเรือพระที่นั่งมารับเสด็จที่พลับพลาริมสะพานท่าวัดโพธาราม (วัด พระเชตุพน) และนำเรือข้ามไปยังพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สำหรับพี่ชายของท้าวทรงกันดาลทองมอญ คือเจ้าพระยาจักรีมอญ หรือ พระยา รามัญวงศ์ ได้เคยร่วมรบกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยเฉพาะในสงครามรบพม่าที่ บางแก้ว จังหวัดราชบุรี แต่ในตอนปลายสมัยกรุงธนบุรีกลับเข้าข้างพวกกบฏพระยาสรรคร์ที่ ต้องการโค่นล้มพระราชอำนาจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และได้ต่อต้านทัพของพระยา สุริยอภัยพระราชนัดดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ยกทัพมาปราบ กบฏพระยาสรรคร์ ดังนั้นเจ้าพระยาจักรีมอญจึงต้องพระอาญาถูกประหารชีวิตพร้อมกับสมเด็จพระ เจ้าตากสินมหาราชในปี พ.ศ. 2310

นอกจากชาวมอญจะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณฝั่งคลองมอญแล้ว ชาวมอญตั้งถิ่นฐานกระจาย ไปในพื้นที่ต่างๆของกรุงธนบุรี ตัวอย่างเช่นชุมชนชาวมอญที่วัดราชคฤห์หรือในอดีตเรียกว่า วัดมอญ ที่ริมคลองบางกอกใหญ่ไม่ไกลจากวัดอินทารามซึ่งเป็นวัดประจำรัชกาลของสมเด็จพระ เจ้าตากสินมหาราช ชุมชนมอญที่วัดราชคฤห์เคยเป็นชุมชนขนาดใหญ่โดยมีวัดราชคฤห์หรือวัด มอญเป็นศูนย์กลางชุมชนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราชและทหารคู่พระราชหฤทัยของพระองค์คือพระยาพิชัยดาบหักได้ร่วมกัน บูรณะปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ พื้นที่ของชุมชนมอญแห่งนี้เคยใช้เป็นที่กำบังยิงเรือพม่าที่เล็ดรอด เข้ามาในคลองบางกอกใหญ่ จึงนับว่าเป็นชุมชนที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ในเวลานั้น

ชุมชนลาวในสมัยกรุงธนบุรี

ชาวลาวได้เข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรีเป็นจำนวนมากซึ่งเป็นผลมาจากการที่ไทยยกกองทัพไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุตในระหว่างปีพ.ศ. 2321-2322 เนื่องจากภายในลาวเกิดการวิวาทและการช่วงชิงอำนาจระหว่างผู้นำของลาว ในที่สุดเจ้าสิริบุญสารกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างได้ขอเป็นเมืองขึ้นของพม่าและสามารถกำจัดบรรดาผู้นำซึ่งขัดแย้งกับพระองค์ได้สำเร็จ โดยกองทัพของเจ้าสิริบุญสารได้เข้ามาสู้รบกับศัตรูสำคัญของพระองค์คือพระวอที่ดอนมดแดงริมฝั่งแม่น้ำมูล (ปัจจุบันคือจังหวัดอุบลราชธานี) ซึ่งเป็นพื้นที่ของไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปโจมตีกรุงศรีสัตนาคนหุตหรือเมืองเวียงจันทน์ กองทัพไทยมีชัยชนะและพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตได้หนีไปยังเมืองคำเกิด กองทัพไทยสามารถจับโอรสของพระเจ้าสิริบุญสารคือเจ้านันทเสนรวมถึงวงศานุวงศ์และขุนนางน้อยใหญ่ทั้งปวงพร้อมกับบริบททรัพย์สินและเครื่องศาสตราวุธปืนต่างๆเป็นจำนวนมาก และได้กวาดต้อนครอบครัวลาวชาวเมืองเวียงจันทน์พร้อมทั้งอัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางจากนครเวียงจันทน์มายังเมืองไทย (พงศาวดาร, 2542: 221-222)

มองซิเออร์คูเดต์บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่อยู่ในชุมชนกุฎีจีนได้เขียนจดหมายถึงคณะกรรมการต่างประเทศเล่าเรื่องเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 2322 ซึ่งเป็นเวลาหลังจากไทยทำศึกสงครามกับลาวได้ชัยชนะแล้ว โดยกล่าวถึงการฉลองพระแก้วมรกตที่นำมาจากเมืองเวียงจันทน์และยังได้กล่าวถึงสภาพของชาวลาวที่อพยพจากเวียงจันทน์เข้ามายังกรุงธนบุรีดังนี้

“...การฉลองคราวนี้จะมียานถึง 3 วัน บรรดาชนทุกชาติทุกภาษาจึงได้รับคำสั่งให้ไปช่วยในการแห่ครั้งนี้ คือไทย จีน ญวน ลาว เขกมัวร์ คนเขารีด และชนชาติอื่นๆทั่วไปหมด พระเจ้าตากจึงเสด็จออกประทับยังพลับพลาซึ่งปลูกไว้ริมน้ำเพื่อทอดพระเนตรกระบวนแห่... เมื่อได้เกิดเรื่องนี้แล้วสักสองสามวันข้าพเจ้ากลับมาจากเยี่ยมหมู่บ้านลาว ได้พบกับพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดิน พระราชโอรสจึงเชื้อเชิญให้ข้าพเจ้าไปเฝ้าที่ศาลากลางทางแห่งหนึ่ง ได้รับสั่งกับข้าพเจ้าอย่างเป็นกันเองและเมื่อเฝ้าอยู่สักครู่ 1 ข้าพเจ้าได้ทูลลากลับบ้านเพราะเป็นเวลาเย็นมากแล้ว...” (พงศาวดาร, 2511: 147-149)

ข้อความในจดหมายของมองซิเออร์คูเดต์แสดงให้เห็นบทบาทของชาวลาวและชนชาติอื่นๆ ที่เข้าร่วมในพระราชพิธีแห่พระแก้วมรกตจากนครเวียงจันทน์เข้ามาประดิษฐาน ณ วัดอรุณราชวรารามซึ่งเป็นวัดในพระราชวังหลวงสมัยกรุงธนบุรี ชาวลาวเหล่านี้จึงน่าจะตั้งถิ่นฐานไม่ไกลจากพระราชวังหลวงนัก เนื่องจากมองซิเออร์คูเดต์ได้เล่าว่าท่านได้ไปเยี่ยมหมู่บ้านลาว

และได้พบเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ พระโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มองซิเออร์คูเดต์ยังได้บันทึกถึงความเดือดร้อนของชาวลาวอพยพเหล่านี้ว่า

“... พวกที่ได้รับความเดือดร้อนในเมืองไทยมีจำนวนมากที่สุด เพราะเหตุว่าพระเจ้าตากได้มีรับสั่งให้พวกชาวบ้านซึ่งอยู่ตามป่าตามดงชายพระราชอาณาเขตให้เข้ามารวมอยู่ในกรุงทั้งหมด พวกนี้จึงได้รับความลำบากอย่างมากที่สุดโดยเหตุที่ไม่มีใครเอาเป็นธุระด้วยเลย การที่พระเจ้าแผ่นดินยกทัพไปปราบเมืองใกล้เคียงและกวาดต้อนเชลยเข้ามาในกรุงนั้นกระทำให้จำนวนของคนที่ได้รับความเดือดร้อนเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก เมื่อเดือนสิงหาคมปีปลายนี้ไทยได้จับลาวมาเป็นเชลยกว่า 3,000 คน พวกไทยได้ยกทัพไปปราบลาวและได้เข้าปล้นและเผาเมืองลาวเสียสิ้น เมื่อพวกลาวเชลยได้ลงมาถึงกรุงก็ได้รับความลำบากจนจะตายอยู่แล้ว และพวกชาวเชลยได้ตายเสียตามทางมากกว่าจำนวนที่ลงมาในกรุงกว่า 2 เท่า ...”

(พงศาวดาร, 2511: 149-150)

มองซิเออร์คูเดต์กล่าวว่า ไทยได้แบ่งพวกลาวออกเป็น 3 ค่าย (คำว่าค่ายในที่นี้หมายถึงหมู่บ้าน เพราะพวกเขาริตชาวตะวันตกนิยมเรียกหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านว่าค่าย) ค่ายหนึ่งมีประมาณ 700-800 คน แต่มองซิเออร์คูเดต์ไม่พบค่ายลาวทั้งหมด จึงเข้าใจว่ามีค่ายลาวในกรุงธนบุรีเพียง 1 ค่าย และค่ายอื่นคงจะอยู่ต่างจังหวัด เช่น สระบุรีและราชบุรี สำหรับราชวงศ์ลาวที่อพยพเข้ามาในไทยนั้นเป็นพระโอรสของเจ้าสิริบุญสารกษัตริย์แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต ซึ่งได้แก่

ภาพที่ 8.24 กำแพงโบราณที่แขวงบางยี่ขัน (เข้าใจว่าเป็นที่ประทับของราชวงศ์ลาว)

เจ้านันทเสน เจ้าอนุวงศ์ และเจ้าพรหมวงศ์ พร้อมทั้งพระธิดาคือพระนางแก้วยอดฟ้า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงชุบเลี้ยงราชวงศ์ลาวดังกล่าวเป็นอย่างดี ราชวงศ์ลาวที่เข้ามาในกรุงธนบุรีนี้เข้าใจว่าได้ประทับอยู่ที่บางยี่ขันหรือบริเวณวัดดาวดึงส์ในปัจจุบัน ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านันทเสนไปเป็นกษัตริย์ลาว อีกทั้งยังทรงแต่งตั้งเจ้าอินทวงศ์เป็นอุปราช ขณะนั้นเป็นระยะเวลาก่อนการสิ้นสมัยกรุงธนบุรีเพียง

3 เดือนเท่านั้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 เจ้านันทเสนถูกกล่าวโทษว่าฝักใฝ่ฝ่ายญวนและได้เข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่กรุงเทพฯ ทรงถูกตัดสินโทษให้

ประหารชีวิต แต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสังหารพม่าที่ยุทธนาวีที่ทะเลสาบชเวดตะปง พระราชทานชีวิตไว้ ในที่สุดเจ้านันทเสนประทับอยู่ในกรุงเทพฯ จนสิ้นพระชนม์ เจ้าอินทวงศ์ได้เป็นกษัตริย์เวียงจันทน์ จนถึง พ.ศ. 2347 และเจ้าอนุวงศ์ได้เป็นกษัตริย์ลาวองค์ต่อมา (เติม วิชาคหบดี, 2530: 75-85) กษัตริย์ลาวทั้ง 3 พระองค์ที่กล่าวมานี้เคยประทับอยู่ในไทยบริเวณแขวงบางยี่ขัน ซึ่งชาวชุมชนบ้านปูน แขวงบางยี่ขัน ได้พยายามค้นหาตำแหน่งที่ตั้งของวังบางยี่ขันอันเป็นที่ประทับของราชวงศ์ลาวดังกล่าว พบกำแพงอิฐโบราณมีร่องรอยการซ่อมแซมยาวไปถึงตอม่อสะพานพระราม 8 แต่ในปัจจุบันกรุงเทพมหานครได้ปลูกต้นไม้ริมกำแพงทำให้มองไม่เห็นทัศนียภาพของกำแพงได้อย่างชัดเจนนัก

นอกจากนี้เมื่อสืบค้นชุมชนลาวที่ยังคงปรากฏในปัจจุบันพบว่า ชุมชนบางไส้ไก่ด้านหลังของมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับสงครามระหว่างไทยกับเวียงจันทน์ในสมัยกรุงธนบุรี จึงสันนิษฐานว่าแม้ว่าเจ้านายราชวงศ์ของลาวได้ถูกจับเข้ามาในกรุงธนบุรีและประทับอยู่ที่บางยี่ขันแต่เชลยชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในกรุงธนบุรีตามที่มองซิเออร์คูเดต์กล่าวไว้ว่าจะอยู่บริเวณชุมชนบางไส้ไก่ในปัจจุบัน โดยมีวัดลาวหรือวัดบางไส้ไก่เป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวลาวในเวลานั้น

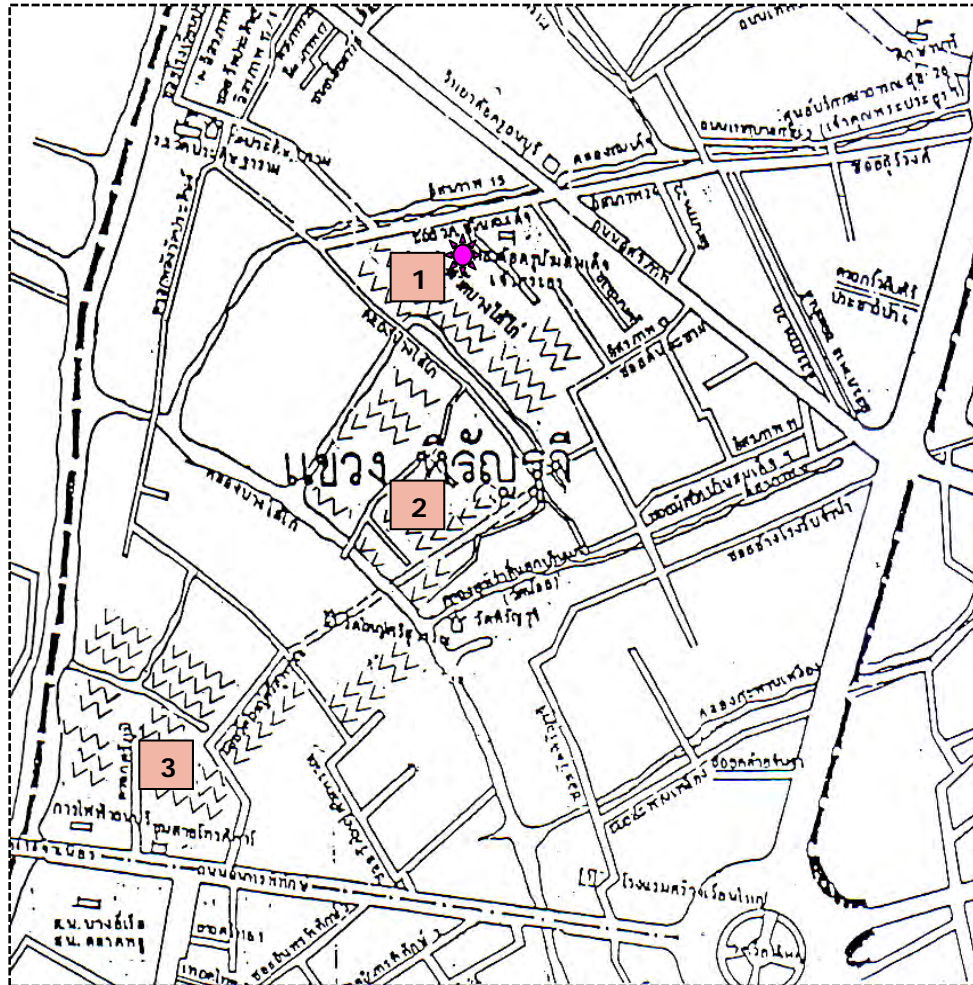
ภาพที่ 8.25 ชุมชนบางไส้ไก่ (หมู่บ้านลาว)

ภาพที่ 8.26 วัดบางไส้ไก่หรือวัดลาว

จากการศึกษาประวัติของวัดบางไส้ไก่หรือวัดลาวพบว่า ผู้นำในการสร้างวัดลาวเป็นพี่น้องชาวลาว 2 คน คือท้าวหนะเสนและท้าวอินทะเสนและวัดนี้สร้างในสมัยกรุงธนบุรี จึงวิเคราะห์ได้ว่าผู้สร้างวัดนี้จะต้องมีบารมีและเป็นที่ยอมรับของชาวลาวในเวลานั้น สันนิษฐานว่าผู้นำในการสร้างวัดลาวน่าจะเป็นเจ้านันทเสนและเจ้าอินทวงศ์ ราชบุตรของพระเจ้าสิริบุญสาร ซึ่งเข้ามาในกรุงธนบุรีเพราะถูกกองทัพไทยควบคุมมาจากเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2322 แต่เวลานั้นพระองค์ยังไม่ได้เป็นพระมหากษัตริย์ ชาวบ้านลาวจึงเรียกขานกันต่อมาซึ่งกลายเป็นชื่อท้าวหนะเสนและท้าวอินทะเสนจนถึงปัจจุบันนี้

คณะวิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ที่มีบรรพชนเป็นชาวลาวจากนครเวียงจันทน์ในชุมชนบางไส้ไก่ คือ นางทิพวรรณ ชัยสิทธิ์ ซึ่งกล่าวว่า ผู้สูงอายุในชุมชนได้เล่ากันต่อมาว่า แต่เดิมบริเวณนี้เป็นป่ากร้าง มีต้นไม้สูงใหญ่อยู่มากมาย เช่น ต้นตะเคียน ต้นประดู่ ต้นไผ่ และเจ้านนทะเลน เป็นประมุขในการสร้างวัดบางไส้ไก่ โดยชักชวนพุทธศาสนิกชนชาวลาวทั้งหลายที่ติดตามมาในสมัยกรุงธนบุรีให้ร่วมในกันสร้างขึ้น

ภาพที่ 8.27 แผนที่แขวงรั้วจิวรี แสดงถิ่นฐานชาวลาวสมัยกรุงธนบุรี

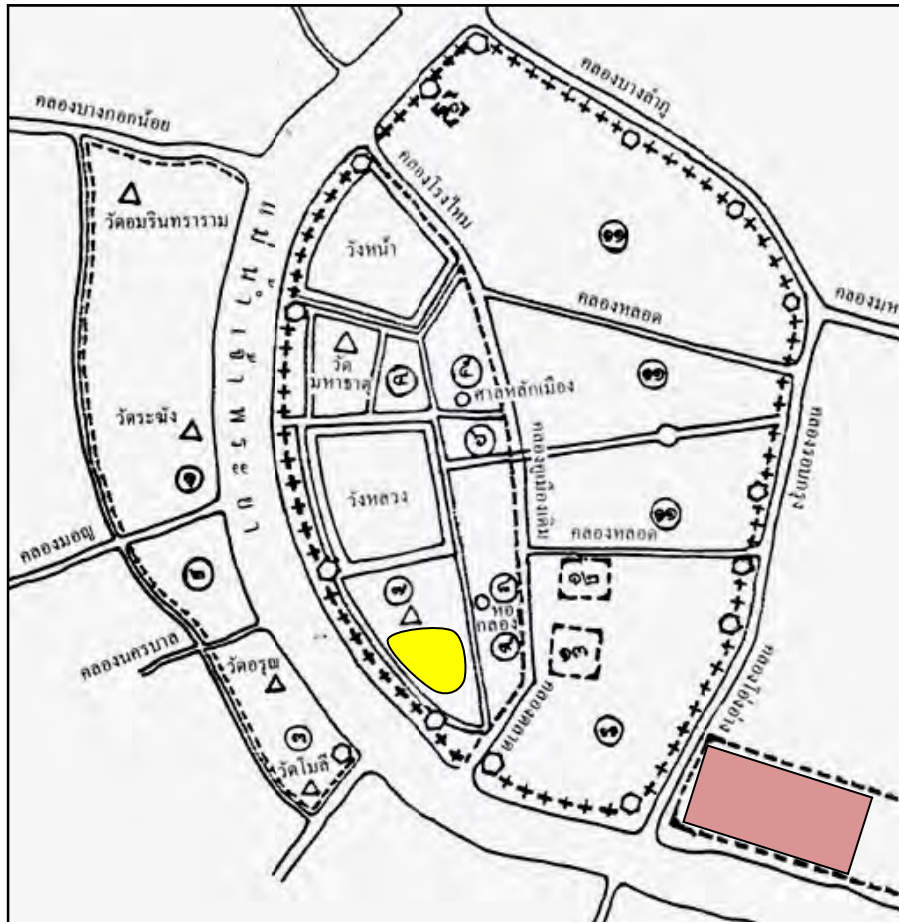
สัญลักษณ์ในแผนที่		ชุมชนบางไส้ไก่
		ชุมชนสามัคคีศรีสุพรรณ
		ชุมชนศรีภูมิ
		บริเวณที่ชาวลาวดั้งเดิมตั้งถิ่นฐาน
		ที่ตั้งของมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาในปัจจุบัน

นางทิพวรรณได้เล่าถึงบรรพชนของท่านว่ายายทวดของท่านมีเชื้อสายลาวเวียงจันทน์ ปัจจุบันนี้ครัวเรือนชาวลาวได้ย้ายถิ่นฐานกระจัดกระจายไปหมด และชุมชนนี้ก็ไม่ใช่สภาพของชุมชนลาว คงเหลือแต่วัดบางไส้ไก่อเป็นอนุสรณ์ของประวัติดั้งเดิมและการทำขลุ่ยที่เป็นอาชีพเด่นของชุมชนนี้ซึ่งสืบทอดมาจากบรรพชนชาวลาวดั้งเดิม เนื่องจากเดิมพื้นที่อาณาบริเวณนี้มีต้นไผ่ที่ขึ้นอย่างหนาแน่นจึงนำมาใช้ในการทำขลุ่ยและการทำเครื่องจักสาน สำหรับนางทิพวรรณนั้นเป็นทายาทลำดับที่ 6 ที่สืบเชื้อสายมาจากลาวเวียงจันทน์ หนึ่งปัจจุบันนี้พระอุโบสถของวัดบางไส้ไก่อได้บูรณะปฏิสังขรณ์เป็นเวลากว่า 20 ปี แต่ไม่แล้วเสร็จลงได้ ชาวชุมชนกล่าวว่า การสร้างวัดบางไส้ไก่อในระยะแรกก็เกือบจะไม่สำเร็จเช่นกันเพราะมีความขัดแย้งระหว่างเจ้าพี่และเจ้าน้องผู้สร้างวัด เกิดการแย่งเงินสร้างวัดกันขึ้น ในที่สุดเจ้าน้องแย่งเงินไปได้และนำไปสร้างวัดอื่น ต่อมาเมื่อเศรษฐกิจขยับดีขึ้น มีเชื้อสายจีนได้ให้ความอุปถัมภ์สร้างวัดจนสำเร็จ จึงเป็นเรื่องของการสร้างวัดลาวที่เล่าสืบทอดกันมา

หนึ่ง ข้อมูลของฝ่ายพัฒนา สำนักงานเขตธนบุรี กล่าวว่า นอกจากชุมชนวัดลาวแล้วยังมีชุมชนใกล้เคียงที่บรรพชนเป็นชาวลาวซึ่งอพยพมาจากเวียงจันทน์ในสมัยกรุงธนบุรีเช่นกัน ได้แก่ชุมชนสามัคคีศรีสุพรรณและชุมชนศรีภูมิ ดังแผนที่ในภาพที่ 8.27 จึงแสดงว่าพื้นที่บริเวณนี้เป็นถิ่นฐานของชาวลาวจำนวนมากที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองเวียงจันทน์ในสมัยกรุงธนบุรีเพื่อเพิ่มจำนวนประชากรในกรุงธนบุรีให้มากยิ่งขึ้นอันจะเป็นกำลังแรงงานสำหรับไทยในเวลานั้น

ชุมชนจีนในสมัยกรุงธนบุรี

ชาวจีนมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาตั้งแต่ระยะการกู้ชาติบ้านเมืองให้เป็นเอกราช ดังที่พระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงกรณีที่พระยากำแพงเพชร (หมายถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ในเวลานั้นยังเป็นพระยากำแพงเพชร) ได้ตั้งค่ายอยู่ที่วัดพิชัยในกรุงศรีอยุธยาและนำทหารไทยจีนประมาณ 1,000 คน หนีออกไปทางภาคตะวันออก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวจีนได้สนับสนุนพระองค์มาตั้งแต่ยังมีได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์ยังทรงรวบรวมชาวจีนจากเมืองจันทบูรและเมืองตราดเพื่อกลับมากู้ชาติบ้านเมือง ครั้นเมื่อพระองค์ครองราชย์แล้วกลุ่มชาวจีนเหล่านั้นส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยเหตุนี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์และทรงมีพระราชดำริสร้างพระบรมมหาราชวัง ณ บ้านพระยาราชาศรี (เป็นขุนนางชาวจีนในสมัยกรุงธนบุรี) และบ้านเรือนชาวจีนทั้งปวงที่ตั้งอยู่ในอาณาบริเวณดังกล่าว จึงโปรดให้ชาวจีนเหล่านั้นย้ายไปตั้งบ้านเรือนตั้งแต่คลองใต้วัดสามปลื้มหรือวัดวัดจักรวรรดิราชาวาส ลงไปจนถึงคลองเหนือวัดสำเพ็งหรือวัดปทุมคงคา

ภาพที่ 8.28 แผนที่กรุงเทพในสมัยรัชกาลที่ 1

สัญลักษณ์ในแผนที่ ชุมชนจีนในสมัยกรุงธนบุรี

 พื้นที่ใหม่ซึ่งรัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้ชุมชนจีนย้ายไปตั้งถิ่นฐาน

ที่มา: (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525: 38)

อย่างไรก็ตามภายในกรุงธนบุรีได้มีชาวจีนตั้งถิ่นฐานกระจ่ายอยู่ทั่วไป บางกลุ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเพื่อทำการค้าหรือทำการเกษตร บางกลุ่มเป็นชาวจีนที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อหนีสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 และยังมีชาวจีนที่อพยพมาจากเมืองจีนเพื่อหนีความอดอยากและหนีภัยสงครามจากประเทศของตน สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับชาวจีนซึ่งเป็นบุคคลสำคัญสำคัญที่ตั้งถิ่นฐานในสมัยกรุงธนบุรีได้แก่ เจ้าขรัวเงิน ซึ่งเป็นพระภิกษุตาของกรมพระศรีสุตารักษ์ พี่นางในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เจ้าขรัวเงินได้อพยพจากกรุงศรีอยุธยาเข้ามาในกรุงธนบุรีเมื่อครั้งสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พระธิดาของเจ้าขรัวเงินและกรมพระศรีสุตารักษ์คือเจ้าฟ้าบุญรอด ซึ่งต่อมาทรงเป็นพระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและทรงเป็นพระราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าฟ้าบุญรอดเป็น สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี ดังนั้นเจ้าขรรค์เงินจึงเป็นพระอัยกาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าขรรค์เงินเป็นบุตรของมหาเศรษฐีซึ่งสืบเชื้อสายมาจากเสนาบดีแห่งเมืองปากกิ่ง บรรพชนของท่านเป็นสกุลแซ่ตันได้หนีออกจากจีนเมื่อมีการเปลี่ยนแผ่นดิน ต่อมาบรรพชนผู้สืบ ทอดตระกูลนี้ได้เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา เจ้าขรรค์เงินได้อพยพเข้ามาในกรุงธนบุรีและได้บูรณะ วัดรัชฎาธิษฐานในคลองบางพรหม ส่วนพี่ชายของเจ้าขรรค์เงินคือเจ้าขรรค์ทองได้บูรณะวัดกาญจน สิงหาสถ์ในคลองบางพรหมเช่นกัน ในสมัยกรุงธนบุรีเจ้าขรรค์เงินได้จัดแพอยู่อาศัยและค้าขาย อยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ต่อมารัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอพระธรรมมณเฑียรเฉลิม พระเกียรติ (หอไตร) ที่วัดกัลยาณมิตร ณ พื้นที่บริเวณที่เจ้าขรรค์เงิน พระอัยกาของพระองค์เคย จัดแพตั้งถิ่นฐานเมื่อสมัยกรุงธนบุรี

ภาพที่ 8.29 หอพระธรรมมณเฑียรเฉลิมพระเกียรติ ที่วัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ 8.30 วัดหิรัญรูจี (ซ้าย) และ วัดใหญ่ศรีสุพรรณ (ขวา)

เจ้าขรรค์เงินยังได้สร้างวัดหิรัญรูจีหรือวัดน้อยบางไส้ไก่ และเจ้าขรรค์ทองได้สร้างวัดใหญ่ ศรีสุพรรณ ในแขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน นามของวัดหิรัญรูจี ซึ่งหมายถึง “เงิน” ตามนามของเจ้าขรรค์เงิน และพระราชทานนามวัดใหญ่ ศรีสุพรรณ ซึ่งหมายถึง “ทอง” ตามนามของเจ้าขรรค์ทองพี่ชายของเจ้าขรรค์เงินผู้สร้างวัดนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องราวของเจ้าขรรค์ เงินในสมัยกรุงธนบุรีว่า เจ้าขรรค์เงินมีลูกพี่ลูกน้องคนหนึ่งชื่อนายฤทธิ ภรรยาของนายฤทธิผู้นี้ เป็นหลานของพระยานครศรีธรรมราชซึ่งตั้งชุมชนแก่นคร นายฤทธิจึงพาบุตรและภรรยาไป เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาเจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้แต่งตั้งนายฤทธิให้เป็นกรมพระราชวัง หรือวังหน้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งทำให้เจ้าขรรค์เงินหวั่นวิตกว่าหากสมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราชจะยกกองทัพไปปราบชุมนุมแก่นคร นายฤทธิก็จะได้ถูกลงโทษไปด้วย เจ้าขรรค์เงินจึง

แอบลงไปตักเตือนนายฤทธิที่นครศรีธรรมราชแล้วรีบกลับมากรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงรับสั่งถามเจ้าขรรค์เงินเกี่ยวกับการลงไปเมืองนครศรีธรรมราช และขอให้เจ้าขรรค์เงินเป็นผู้นำทางกองทัพของพระองค์ที่จะลงไปตีชุมนุมเจ้านคร แต่เจ้าขรรค์เงินปฏิเสธว่าเป็นแต่เพียงลงไปหาสิ่งของมาค้าขายและอ้างว่าป่วยเป็นง่อย ด้วยเหตุนี้เจ้าขรรค์เงินจึงมิได้ทำราชการในสมัยกรุงธนบุรี (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2551: 443-446)

นอกจากเจ้าขรรค์เงินซึ่งมีเชื้อสายจีนจะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณวัดกัลยาณมิตรแล้ว พื้นที่บริเวณนี้ยังเป็นถิ่นฐานของชุมชนชาวจีนมาตั้งแต่ดั้งเดิม ดังปรากฏว่าทางด้านเหนือของวัดกัลยาณมิตรเล็กน้อยมีศาลเจ้าเก่าแก่ชื่อเกียงอันเก็ง ซึ่งพื้นที่นี้แต่เดิมมีศาลเจ้าเก่าที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงค้นพบในขณะที่เสด็จมาในงานหล่อระฆังใหญ่ที่วัดกัลยาณมิตร ขณะที่ทรงรอพิธีการหล่อระฆังอยู่นั้นทรงเที่ยวดูพื้นที่ด้านใต้คลองกุฎีจีน และได้พบศาลเจ้าซึ่งชาวบ้านเรียกว่าศาลเจ้ากุฎีจีน จึงทรงสันนิษฐานว่าเหตุที่บริเวณนี้เรียกว่ากุฎีจีนเพราะมีศาลเจ้ากุฎีจีนที่พวกคนจีนได้สร้างไว้ตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังที่ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือ ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2551: 128-130)

“...เพราะฉะนั้นเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งเมืองธนฯ เป็นราชธานี รวบรวมผู้คนที่ยกจากนครจำปาศักดิ์มาอยู่ที่นี่ จึงโปรดให้พวกจีนชาวพระนครศรีอยุธยา มาตั้งบ้านเรือนอยู่เหนือคลองกุฎีจีน ตรงวัดกัลยาณมิตร...” (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระนิพนธ์ในหนังสือ ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, 2551: 128-130)

ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีชาวจีนที่ตามเสด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในเวลานั้นได้สร้างศาลเจ้าขึ้นใหม่อีก 2 หลัง คือศาลเจ้าพ่อโจ้วซือกอ และศาลเจ้าพ่อกวนอู

ภาพที่ 8.31 ศาลเจ้าเกียงอันเก็งที่ชุมชนกุฎีจีน

ภาพที่ 8.32 พระวิหารหลวงและพระวิหารน้อย วัดกัลยาณมิตร

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ศาลเจ้าทั้ง 2 แห่งนี้ชำรุดผุพังลง ตระกูลตันติเวชกุลและสิมะเสถียรเชื้อสายจีนฮกเกี้ยนจึงได้สร้างศาลเจ้าขึ้นใหม่แล้วได้อัญเชิญเจ้าแม่กวนอิมมาแทนเจ้าพ่อโจ้ว

ชื่อกงและเจ้าพ่อกวนอู เรียกว่า ศาลเจ้าเกียงอันกง ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของชาวจีนในบริเวณนี้มาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 8.33 เจ้าจอมมารดาชุ่ม และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ในสมัยกรุงธนบุรีชุมชนชาวจีนที่อยู่บริเวณกุฎีจีนจนถึงริมคลองบางกอกใหญ่ที่วัดกัลยาณมิตรคงจะอยู่กันอย่างหนาแน่นและมีบุคคลเชื้อสายจีนที่สำคัญ เช่น เจ็สัวซ่าจ่าย ท่านเป็นบรรพชนของเจ้าจอมมารดาชุ่มซึ่งเป็นพระชนนีในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เจ็สัวซ่าจ่ายได้ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แห่งนี้ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงกล่าวไว้ว่า

“... ท่านกงของเราที่อยู่ที่นี่และได้อู่แพตรงที่ทุลกระหม่อมทรงสร้างหอไตรวัดกัลยาณมิตร...”

นอกจากนี้ยังมีบรรพชนของตระกูลกัลยาณมิตรคือ เจ้าสัวมัน แซ่อึ้ง เข้ามาในสมัยกรุงธนบุรีนำเรือสำเภาค้าขายระหว่างเมืองจีนกับเมืองไทยและตั้งถิ่นฐานบริเวณวัดกัลยาณมิตรเช่นกัน หนึ่งในสมัยกรุงธนบุรียังไม่มีวัดกัลยาณมิตร วัดนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยบุตรชายของเจ้าสัวมันชื่อ เจ้าสัวโต ซึ่งได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งชื่อวัดนี้ว่า วัดกัลยาณมิตร เนื่องจากเจ้าสัวโตเป็นเสมียนมิตรที่ดีต่อพระองค์ อีกทั้งยังโปรดให้สร้างพระพุทธรูปรัตนนายกหรือหลวงพ่โตประดิษฐานในพระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร และที่เรียกว่าหลวงพ่โตเนื่องจากพระองค์ทรงสร้างให้แก่เจ้าสัวโตนั่นเอง

ภาพที่ 8.34 เจ้าพระยานิกรบดินทร์

ภาพที่ 8.35 แผนที่แสดงวัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ 8.36 ศาลเจ้ากวนอู (บู๊เจี้ยเบียะ)
บริเวณคลองสาน

ของกรุงเทพฯ มีเจ้าพ่อกวนอูประดิษฐานถึง 3 องค์ องค์เล็กสุดเป็นองค์แรกที่เดินทางโดยเรือสำเภาจีนมายังประเทศไทยโดยชาวจีนฮกเกี้ยนตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเมื่อพ.ศ. 2279 ซึ่งเป็นเวลาประมาณกว่า 270 ปีมาแล้ว เดิมประทับอยู่ในแก่งเล็กๆ และกล่าวกันว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเคยเสด็จทางเรือมาสักการะบูชาก่อนที่จะทรงออกรบ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงได้อัญเชิญเจ้าพ่อกวนอูอีก 2 องค์ มาประดิษฐานในศาลนี้ร่วมกันและได้บูรณะจนเป็นศาลเจ้าที่สวยงาม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวจีนจำนวนหนึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำการค้าขายในกรุงธนบุรีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา หนึ่งในสมัยกรุงธนบุรีสัมพันธภาพระหว่างไทยกับจีนเป็นไปอย่างราบรื่น โดยในพ.ศ. 2324 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงส่งคณะทูตซึ่งมีเจ้าพระยาศรัทธาธรรมราชเป็นหัวหน้าคณะ เพื่อเข้าเฝ้าพระเจ้าเกาจงสุนฮ่องเต้ (หรือพระเจ้ากรุงต้าฉิง) ที่เมืองปักกิ่งพร้อมกับถวายเครื่องราชบรรณาการเพื่อขอให้จีนอำนวยความสะดวกทางการค้าแก่ไทย

ชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆในกรุงธนบุรีที่กล่าวมานี้ต่างได้รับพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการที่ทรงสนับสนุนให้ตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข บุคคลสำคัญในชุมชนหลายแห่งเคยมีส่วนร่วมในการทำศึกสงครามสมัยกรุงธนบุรี และบางชุมชนยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการพระราชทานที่ดินหรือขยายพื้นที่ให้พอเพียงแก่สมาชิกในชุมชน ถึงแม้ว่าจะเป็นชุมชนต่างชาติในสังคมไทยสมัยนั้นก็ตามทำให้เมืองธนบุรีเป็นราชธานีที่ประกอบไปด้วยกลุ่มชนหลากหลายเชื้อชาติที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ถัดจากวัดกัลยาณมิตรลงไปทางใต้ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ปัจจุบันอยู่ในเขตคลองสาน เป็นพื้นที่ซึ่งชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างช้านาน กล่าวกันว่าชาวจีนเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังตัวอย่างของศาลเจ้าจีนที่เก่าแก่แห่งหนึ่งคือ ศาลเจ้ากวนอู (บู๊เจี้ยเบียะ) ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาติดกับอุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ทราบรมราชชนนี กล่าวกันว่าเป็นศาลเจ้าที่เก่าแก่ที่สุด

บทที่ 9

ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กับชาติตะวันตก

“...บรรดาคนทั้งหลายเรียกพระเจ้าตากว่าพระเจ้าแผ่นดิน แต่พระเจ้าตากเองว่า เป็นแต่เพียงผู้รักษากรุงเท่านั้น พระเจ้าตากหาได้ทรงประพฤติเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินก่อนๆไม่ และในธรรมเนียมของพระเจ้าแผ่นดินฝ่ายทิศตะวันออกไม่เสด็จออกให้ราษฎรเห็นพระองค์ ด้วยกลัวจะเสียพระเกียรติยศนั้น พระเจ้าตากไม่ทรงเห็นชอบด้วยเลย พระเจ้าตากทรงพระปรีชาสามารถยิ่งกว่าคนธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงไม่ทรงเกรงว่าถ้าเสด็จออกให้ราษฎรพลเมืองเห็นพระองค์ และถ้าจะทรงมีรับสั่งด้วยแล้วจะทำให้เสียพระราชอำนาจลงอย่างไร เพราะพระองค์มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรการทั้งปวงด้วยพระเนตรของพระองค์เอง และจะทรงฟังการทั้งหลายด้วยพระกรรณของพระองค์ทั้งสิ้น พระองค์ทรงทนทานแก่ความเหน็ดเหนื่อย ทั้งทรงกล้าหาญและพระปัญญาที่เฉียบแหลม มีพระนิสัยกล้าได้กล้าเสียและพระทัยเร็ว...” (พงศาวดาร, 2511: 112-114)

ข้อความนี้เป็นตอนหนึ่งของจดหมายจากมองเซนเยอร์เลอบอง บาทหลวงชาวฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2315 ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศของบริษัทอินเดียตะวันออกของประเทศฝรั่งเศส เลอบองได้กล่าวถึงพระราชอัธยาศัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้อย่างละเอียด และยังแสดงถึงความสัมพันธ์ที่กระหว่างชาวตะวันตกในกรุงธนบุรีกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยชาวตะวันตกเหล่านั้นได้เห็นถึงความเป็นพระมหาษัตริย์ที่เข้าถึงราษฎรและไม่ทรงถือพระองค์ต่อผู้ที่ได้เข้าเฝ้า ดังข้อความอีกตอนหนึ่งของจดหมายดังนี้

“... เมื่อวันที่ 2 เดือนเมษายน ได้มีพระราชโองการให้เราไปเข้าเฝ้าอีกและในครั้งนี้มีรับสั่งให้พระสงฆ์สำคัญๆกับพระเจ็กไปเฝ้าด้วย วันนั้นเป็นวันขึ้นปีใหม่ทั่วพระราชอาณาเขตเพราะเป็นวันปีใหม่ของไทย พระเจ้าแผ่นดินกำลังสำราญพระทัย จึงได้ลงประทับกับเสื่อธรรมดาอย่างพวกเราเหมือนกัน...” (พงศาวดาร, (2511: 110)

ข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับชนชาติต่างๆ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าพระองค์อย่างใกล้ชิดโดยไม่ทรงถือพระองค์

ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับอังกฤษ

เป็นที่ทราบดีว่าไทยได้ยุติการติดต่อกับชาวตะวันตกตั้งแต่สมัยพระเพทราชาแห่งอาณาจักรอยุธยา (พ.ศ. 2231-2246) แต่ต่อมาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกได้เริ่มขึ้นใหม่ในสมัยกรุงธนบุรี ดังเช่นชาติอังกฤษซึ่งไม่ได้เข้ามาติดต่อกำขายกับไทยอย่างเป็นทางการมาเป็นเวลาเกือบ 100 ปี แต่ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีนั้นได้มีพ่อค้าอังกฤษคนหนึ่งชื่อ เรือโทฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) ได้เดินทางมาจากเมืองปีนังหรือที่คนไทยในสมัยนั้นเรียกว่า เกาะหมาก ชาวไทยในสมัยนั้นเรียกชื่อท่านว่าว่า "กัปตันเหล็ก" หรือ กัปตันเหล็ก เป็นผู้จัดซื้ออาวุธให้ไทยสำหรับใช้ต่อสู้กับพม่าในสมัยกรุงธนบุรี และต่อมากัปตันเหล็กได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "พระยาราชกัปตัน"

ฟรานซิส ไลท์ หรือ กัปตันเหล็ก เป็นพ่อค้าชาวอังกฤษที่เข้ามาค้าขายในหัวเมืองมลายูระหว่างรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เกิดเมื่อ พ.ศ. 2283 และสิ้นชีวิตเมื่อ พ.ศ. 2337 เมื่ออายุ 64 ปี เดิมเป็นทหารเรืออังกฤษแต่ต่อมาในพ.ศ. 2308 เขาได้ลาออกจากราชการมาเป็นพ่อค้าสังกัดบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (British East India Company) ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่แคว้นเบงกอล ประเทศอินเดีย โดยทำการค้าขายระหว่างอินเดียกับชายฝั่งตลอดแหลมมลายู เช่น ตะนาวศรี มะริด ถลาง ไทรบุรี ปีนัง และมะละกา ระหว่างที่จอดเรือตามเมืองต่างๆ นั้นก็จะนำสินค้าจากอังกฤษและยุโรปมาขายและรับสินค้าพื้นเมืองกลับไปขายแก่ชาวยุโรป สำหรับเมืองถลางของไทยนั้นกัปตันเหล็กก็ได้้นำสินค้ามาขาย เช่น เสื้อผ้าแพรพรรณ อาวุธ ผืน และรับซื้อสินค้าจากถลาง เช่น ดีบุก ยางสน ไข่มุก งาช้าง หนังสัตว์ และอำพันทองซึ่งเป็นพืชสมุนไพร กัปตันเหล็กดำเนินกิจการค้าโดยมีนโยบายแผ่ทางการเมืองอยู่ด้วย โดยจับจองเกาะปีนังเป็นของอังกฤษในเวลาต่อมา ฟรานซิส ไลท์ได้สมรสกับมาร์ตินา โรเซลล์ (Martina Rozells) สตรีถลางเชื้อสายโปรตุเกสและไทย มีธิดา 4 คนและบุตร 2 คน เขายังมีบ้านเรือนอยู่ที่เมืองถลางและทำการค้าอยู่ที่เมืองนี้ถึง 9 ปี จึงสามารถพูดภาษาไทยและภาษามลายูได้

ในปี พ.ศ. 2319 เจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ซึ่งได้ก่อตั้งชุมนุมเจ้านครเมื่อครั้งสงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 ได้ถูกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกกองทัพลงไปปราบปรามและถูกนำตัวมาที่กรุงธนบุรี แต่เจ้านครศรีธรรมราชได้แสดงความจงรักภักดีและช่วยราชการจนสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงไว้วางพระราชหฤทัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กลับไปปกครองเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองประเทศราชฝ่ายใต้ เจ้านครศรีธรรมราชได้แต่งตั้งพระยาพิมลขันซึ่งเป็นสามีใหม่ของคุณหญิงจันให้เป็นพระยาสุรินทราชา เจ้าเมืองถลาง เพื่อทดแทนบุญคุณที่พระยาพิมลขันเคยช่วยเหลือพาท่านหนีไปเมืองพัทลุงและเมืองปัตตานีใน

ระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยกกองทัพไปปราบชุมนุมของตน เจ้าเมืองกลางท่านนี้มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับฟรานซิส ไลท์อย่างมากเนื่องจากทำการค้าขายระหว่างกัน ดังนั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชช่วยจัดหาอาวุธปืนเพื่อนำไปสู้รบกับพม่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงติดต่อกัปตันเหล็กโดยผ่านมายังเจ้าเมืองกลางที่กัปตันเหล็กทำการค้าอยู่ กัปตันเหล็กจึงจัดหาอาวุธปืนมาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตามพระราชประสงค์ และเมื่อ พ.ศ. 2320 ยอร์จ สเตรทตัน (George Stratton) ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษแห่งมัทราสได้ส่งสาส์นพร้อมกับดาบทองคำประดับพลอยมาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงนับเป็นก้าวแรกแห่งการเปิดสัมพันธ์ไมตรีกับชาติยุโรปในสมัยกรุงธนบุรี หนึ่ง ในปีพ.ศ. 2319 กัปตันเหล็กได้ส่งปืนนกสับเข้ามาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นจำนวน 1,400 กระบอก พร้อมกับเครื่องราชบรรณาการอื่นๆ สำหรับธรรมเนียมในการถวายเครื่องยศตราวุธและเครื่องราชบรรณาการนั้นนับเป็นการขายในทางอ้อม เพราะเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงรับสิ่งของเหล่านั้นแล้ว ก็เป็นประเพณีที่จะพระราชทานสิ่งของตอบแทนอย่างคุ่มค่าหรือเกินราคาเสมอ โดยสมเด็จพระเจ้าตากสินก็ได้พระราชทานตีบูกให้แก่กัปตันเหล็กเป็นจำนวน 100 ภารา (1 ภารา = 350 ชั่ง) และโปรดให้กัปตันเหล็กเป็นผู้ติดต่อซื้ออาวุธให้แก่ทางราชการ ดังข้อความตอนหนึ่งของพระราชพงศาวดารกล่าวว่า

“... หนึ่ง ในเดือน 10 นั้น กะปิตันเหล็กอังกฤษ เจ้าเมืองเกาะหมาก ส่งปืนปืนนกสับเข้ามาถวายพันสิ่ร้อยกระบอกกับสิ่งของเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ...”
(พงศาวดาร, 2542, :214)

ภาพที่ 9.1 อนุสาวรีย์ฟรานซิส ไลท์

ภาพที่ 9.2 สุสานฝังศพฟรานซิส ไลท์ ที่เกาะปีนัง

ต่อมาในปีพ.ศ. 2323 กัปตันเหล็กเกิดขัดแย้งเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางการค้ากับพระยาถลาง จึงออกจากเกาะถลางและไปเป็นกำลังสำคัญทำให้อังกฤษได้อาณานิคมในแถบนั้น

ต่อมาในพ.ศ. 2329 กัปตันเหล็กได้เจรจาขอเช่าเกาะปีนังหรือเกาะหมากจากสุลต่านแห่งไทรบุรีเป็นผลสำเร็จ จึงได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลอังกฤษให้เป็นผู้ว่าราชการเกาะปีนัง และตั้งชื่อเกาะปีนังใหม่ว่า เกาะปรินซ์ ออฟ เวลส์ (Prince of Wales Islands) กัปตันเหล็กถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2337 ด้วยไข้มาเลเรีย ศพของท่านฝังอยู่ที่สุสานถนนจาแลนสุลต่านอาห์หมัดชาห์ (Jalan Sultan Ahmad Shah) ในเมืองจอร์จ ทาวน์ เมืองหลวงของปีนัง ส่วนอนุสาวรีย์ของท่านสร้างไว้ที่หน้าพิพิธภัณฑน์ปีนัง

สาเหตุการเข้ามาถวายเป็นของพระยาราชกัปตันนั้นคาดว่าอาวุธทางการทหารของไทยในสมัยนั้นยังล้าสมัย โดยอาวุธปืนที่นิยมก่อนหน้านั้นคือ ปืนคาบศิลา ซึ่งมีความยุ่งยากในการใช้ การใช้ปืนคาบศิลานั้นจะต้องจุดชนวนไฟเพื่อจุดระเบิดดินปืน จึงต้องมีสายชนวนที่ติดไฟอยู่ตลอดเวลาในการใช้งาน เมื่อเล็งปืนแล้วก็ใช้สายชนวนจุดระเบิดดินปืนในจานดินปืนส่งกระสุนออกจากปากกระบอกปืน จึงมีความแม่นยำน้อยเพราะเมื่อเล็งแล้วก็ต้องขยับมือข้างหนึ่งไปจับสายชนวนจุดไฟเพื่อยิงปืน การยิงจึงไม่นิ่ง จึงต้องใช้ขาตั้งตั้งปืนก่อนยิงเพื่อเพิ่มความแม่นยำ แต่ก็จะทำให้ไม่สะดวกในการเคลื่อนที่ไปตามจุดต่างๆในสนามรบ ดังนั้นเมื่อพระยาราชกัปตันนำปืนนกสับเข้ามาถวายเป็นจึงทำให้อาวุธปืนของทหารไทยมีความทันสมัยและใช้งานง่ายมากขึ้น

ภาพที่ 9.3 ปืนคาบศิลา

ปืนนกสับที่กัปตันเหล็กนำมาถวายเป็นนั้นคือปืนที่มีการพัฒนามาจากปืนคาบศิลา โดยจะมีตัวนกสับที่มีกลไกส่งการจากไกปืนให้ไปกระทบกับหินเหล็กไฟให้จุดประกายไฟเพื่อให้ระเบิดดินปืนในจานดินปืนและส่งกระสุนออกจากปากกระบอกปืน จึงมีความแม่นยำและสะดวกในการใช้งานเพราะผู้ยิงสามารถเล็งได้นิ่งกว่าโดยไม่ต้องขยับมือไปจับชนวนมาจุดระเบิดดินปืน แต่ทำเพียงแคกดไกปืนแทน ทำให้ไม่ต้องใช้แท่นยิงช่วย สามารถเคลื่อนที่ไปยังจุดต่างๆของสนามรบ และที่สำคัญคือสามารถนำดาบปลายปืนมาติดตั้งกับปากกระบอกปืนได้

ภาพที่ 9.4 ปืนนกสับ

ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับพระยาราชกปิตันหรือกปิตันเหล็กทำให้อังกฤษและไทยมีความสัมพันธ์สืบต่อมาตลอดสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กปิตันเหล็กคงจะคุ้นเคยกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมาก่อนตั้งแต่ที่ยังทรงเป็นเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 1 กปิตันเหล็กจึงเข้ามาเจรจาเรื่องเจ้าเมืองไทรบุรีที่อนุญาตให้ตนเช่าเกาะหมาก แต่ภายหลังกปิตันเหล็กทราบข่าวว่าไทรบุรีเป็นเมืองขึ้นของไทยจึงเข้ามาเจรจากับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พร้อมทั้งถวายดาบประดับพลอยและปืนด้ามเงินกระบอกรหนึ่ง การที่กปิตันเหล็กเข้ามาติดต่อกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทำให้ต่อมาอังกฤษได้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับดินแดนมลายูของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับฝรั่งเศส

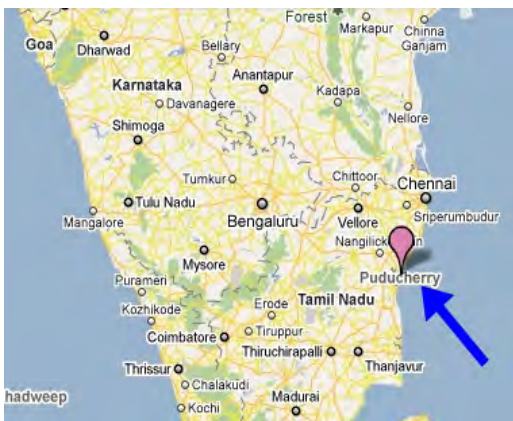
ชาวฝรั่งเศสเริ่มเข้ามาในแผ่นดินไทยตั้งแต่สมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยเข้ามาทำการค้าขายและเผยแพร่ศาสนา ต่อมาในระหว่างสงครามกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 คณะบาทหลวงฝรั่งเศสที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาในกรุงศรีอยุธยาต้องหนีกระจัดกระจายไป ส่วนใหญ่หนีไปในเขมรและญวนแต่คอยหาทางที่จะกลับมาในไทย เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชสำเร็จ คณะบาทหลวงฝรั่งเศสจึงกลับจากเขมรเข้ามาที่เมืองบางกอกและได้เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายสิ่งของต่างๆ แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์ทรงต้อนรับคณะบาทหลวงฝรั่งเศสเหล่านั้นเป็นอย่างดี ดังจดหมายมองเซนเยอร์เลอบองถึงผู้อำนวยการคณะกรรมการต่างประเทศลง วันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2315 ดังนี้

“... ข้าพเจ้าได้มาถึงเมืองไทยตั้งแต่วันที่ 22 เดือนพฤษภาคม ปีกลายนี้ พร้อมกับมองซิเออร์กาโนต์ มองซิเออร์คอร์ซึ่งเป็นมิชชันนารีหนีไปอยู่เมืองเขมรเมื่อครั้งไทยรบกับพม่าเมื่อปี 1765 (พ.ศ.2308) นั้นได้กลับเข้ามาอยู่ในเมืองไทยกว่า 2 ปีมาแล้ว มองซิเออร์คอร์ได้นำเรือไปรับเราที่สันดอน 2 ลำ และได้พาเราขึ้นไปยังบางกอก ซึ่งเป็นเมืองที่เจ้าตากได้ไปสร้างเป็นราชธานีขึ้นใหม่...” (พงศาวดาร, 2511: 108)

นอกจากการที่ทรงต้อนรับบาทหลวงแล้ว ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังสืบทอดไปถึงประเทศฝรั่งเศสโดยตรง ในเวลานั้นฝรั่งเศสได้ตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของตนโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปอนดิเชอร์รี่ บริษัทนี้เป็นตัวแทนทางการทูตและการค้าของรัฐบาลฝรั่งเศส และในพ.ศ. 2313 เจ้าเมืองปอนดิเชอร์รี่ซึ่งเป็นผู้บัญชาการบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส

ในอินเดียได้มอบหนังสือฝากมากับมองเซนเยอร์เลอบองซึ่งเดินทางไปมะละกาและจะเข้ามาใน
บางกอก มองเซนเยอร์เลอบอง กล่าวว่า

“... มองซิเออร์ลอเจ้าเมืองปอนดิเชอร์รี่ได้มอบหนังสือมา 1 ฉบับ กับของ
ต่างๆมาจากประเทศยุโรป สำหรับนำไปถวายพระเจ้าแผ่นดินสยามองค์ใหม่
ในนามของประเทศฝรั่งเศส เพื่อเป็นทางสำหรับจะได้ต่อพระราชไมตรีซึ่งมีมา
ก่อนประเทศทั้ง 2 นั้นด้วย เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเท่ากับได้รับตำแหน่งราชทูต
เหมือนกัน...” (พงศาวดาร. 2511: 106-107)

ภาพที่ 9.5 แผนที่ที่ตั้งของเมืองปอนดิเชอร์รี่
ในภาคอินเดีย

ภาพที่ 9.6 อาคารท้องพระโรง
ในพระราชวังเดิม

สถานที่ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ทรงต้อนรับผู้นำสาส์นของผู้อำนวยการบริษัท
อินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส

ข้อความในจดหมายฉบับนี้แสดงว่าฝรั่งเศสได้
เริ่มต้นความสัมพันธ์กับไทยอีกครั้งหนึ่งใน
สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ภายหลังจาก
ที่ได้ยุติความสัมพันธ์กับไทยตั้งแต่ปี พ.ศ.
2231 ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา
แห่งอาณาจักรอยุธยา มองเซนเยอร์เลอบอง
เดินทางเป็นเวลาแรมเดือน โดยแวะพักที่
เมืองมัทราส ประเทศอินเดีย และยังเดินทาง
ต่อไปไปยังเมืองมาเก๊าเพื่อลงเรือต่อไปยังมะ
ละกา แต่เรือได้จอดตกค้างอยู่ที่ มะละกา
หลายวันเพราะลมสงบเรือจึงเดินทางมาไม่ได้
จนกระทั่งได้เดินทางมาถึงบางกอกในวันที่ 22
พฤษภาคม พ.ศ. 2314 และได้นำสาส์นจาก
เจ้าเมืองปอนดิเชอร์รี่แห่งบริษัทอินเดีย
ตะวันออกของฝรั่งเศสพร้อมด้วยสิ่งของที่เจ้า
เมืองปอนดิเชอร์รี่ส่งมาถวายสมเด็จพระเจ้า
ตากสินมหาราชซึ่งทรงส่งไปไว้ ที่พระคลัง
ต่อมาในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2314 จึง
ได้มีพระราชโองการให้มองเซนเยอร์
เลอบองเข้าเฝ้า ท่านได้กล่าวว่าสมเด็จพระ

เจ้าตากสินมหาราชได้พระราชทานหมากให้รับประทานอีกทั้งพระราชทานผ้าและเงินตาม
ธรรมเนียมไทย (ธรรมเนียมไทยคือเมื่อคณะทูตเดินทางเข้ามา ไทยจะจ่ายเงินสำหรับเป็น
เบี้ยหวัดแก่คณะทูต ธรรมเนียมนี้ใช้จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น) และได้รับสั่ง

พระราชทานที่ดินของหมู่บ้านคนเขารัตหรือหมู่บ้านกุฎีจีนเพิ่มเติมจากเดิมที่พระราชทานให้ตั้งแต่แรก เพื่อให้ชาวตะวันตกที่เพิ่มจำนวนขึ้นสามารถอยู่อาศัยโดยไม่แออัด

ข้อความตอนหนึ่งในจดหมายของมองเซนเยอร์เลอบองแล้วว่า

“...รุ่งขึ้นพระเจ้าแผ่นดินรับสั่งให้คนมาถามเราว่าจะต้องให้เงินแก่มองซิเออร์ ลอค่าของที่เอามาถวายนั้นสักเท่าไร เราจึงตอบไปว่าการที่มองซิเออร์ลอได้ส่งของ มาถวายนั้นมีได้คิดจะเอาราคาอย่างใดดอก เป็นแต่จะขอให้พระเจ้าแผ่นดิน ได้ทรงพระกรุณาแก่สังฆราช มิซซันนารี และพวกเขารัตซึ่งอยู่ในพระราช อาณาเขต และขอให้ทรงพระเมตตาแก่บรรดาเรือฝรั่งเศสซึ่งจะไปค้าขายใน เมืองไทยเท่านั้น เมื่อเจ้าพนักงานได้นำคำตอบอันนี้ไปกราบทูลแล้ว จึงได้มี รับสั่งว่าถ้าเช่นนั้นเรา จะจัดเรือไปเมืองปอนดีเชรีบรรทุกขังไปให้มองซิเออร์ลอ สัก ๕ ข้าง ก็ได้...” (พงศาวดาร, 2511: 108-109)

ข้อความในจดหมายฉบับนี้แสดงถึงพระราชไมตรีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อชาวต่างชาติซึ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน พระองค์ทรงต้อนรับบาทหลวงชาว ฝรั่งเศสในพระราชวัง โดยพระราชทานหมาก เงิน และเสื้อผ้า และยังมีพระบรมราชานุญาตให้ พ่อค้าชาวฝรั่งเศสที่ตั้งสถานการค้าอยู่ที่เมืองปอนดีเชอรี ประเทศอินเดีย เข้ามาค้าขายในไทย ได้อย่างเสรี อีกทั้งมีพระราชดำริในการพระราชทานขังไปให้เจ้าเมืองปอนดีเชอร์รี 5 เชือก ซึ่ง ทำให้คณะบาทหลวงฝรั่งเศสประทับใจอย่างมาก

ทัศนคติของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

คณะบาทหลวงฝรั่งเศสมีความนิยมและสรรเสริญสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า นอกจากได้รับพระเมตตาให้เข้ามาทำการเผยแพร่ศาสนาแล้ว ยังมีโอกาสได้เข้าเฝ้าโดยตรง และได้สนทนาพูดคุยกันในเรื่องราวต่างๆมากมาย คณะบาทหลวงฝรั่งเศสได้มีโอกาสสังเกตเห็นลักษณะที่โดดเด่นของพระองค์ที่ทรงประสบความสำเร็จในการกู้ชาติบ้านเมือง ดังข้อความ ส่วนหนึ่งจากจดหมายของมองเซนเยอร์เลอบอง บาทหลวงฝรั่งเศส ดังต่อไปนี้

“... ตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ได้เสด็จยกทัพไปปราบเมืองนครศรี ธรรมราชและเมืองไทรบุรีก็มายอมอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ต่อพระองค์แล้ว เมื่อเร็ว ๆ นี้พระเจ้าตากได้เสด็จไปตีเมืองคันเคาและเมืองป่าสักมาได้ และทางฝ่ายเขมร นั้นไม่มีใครคิดต่อสู้พระองค์เลย ถ้าในระหว่างที่กำลังรบกันอยู่พระเจ้าตากทรง เห็นนายทัพนายกองคนใดถอยหลังแล้ว ก็เสด็จเข้าหานายทัพนายกองคนนั้น

รับสั่งว่า “เอ็งกลัวดาบของข้าศึกแต่เอ็งไม่กลัวคมดาบของข้าหรือ” แล้วก็ทรงเงื้อพระแสงดาบฟันศีรษะฆาตทนายทนายกองคนนั้นในทันที พระเจ้าตากทรงวางพระทัยในพวกเขารีดมาก ถ้าเสด็จทัพคราวใดต้องมีพวกเขารีดตามเสด็จไปด้วยเสมอทุกคราว พวกเขารีดเป็นพวกกล้าหาญของพระเจ้าตาก และพระเจ้าตากก็ทรงจัดให้พวกเขารีดเป็นทหารสำหรับรักษาพระองค์ ทั้งโปรดยกวันไม่ให้พวกเขารีดต้องถูกเกณฑ์ไปทตอย่างอื่นด้วย...” (พงศาวดาร, 2511:112-114)

อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาทัศนคติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่มีต่อชาวต่างชาติเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะในทางศาสนา ทรงออกประกาศเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2317 โดยทรงห้ามชาวไทยและชาวมอญนับถือศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม ทรงกำหนดโทษชาวไทยและชาวมอญที่นับถือศาสนาคริสต์หรืออิสลามจะต้องโทษถึงประหารชีวิต แม้ว่าในระยะก่อนหน้านั้นทรงยอมรับศาสนาทั้งสองนี้โดยมิได้ทรงรังเกียจเคียดจันท์ มองเซนเยอร์เลอบอง บาทหลวงฝรั่งเศสได้กล่าวถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า เนื่องจากพระองค์มีรับสั่งให้พระสงฆ์ไทย บาทหลวงคริสต์ และผู้นำศาสนาอิสลาม มาโต้เถียงในเรื่องศาสนาว่า การฆ่าสัตว์นั้นเป็นบาปหรือไม่ พระสงฆ์ไทยกล่าวว่า การฆ่าสัตว์นั้นเป็นบาป แต่ผู้นำคริสต์และอิสลามกล่าวว่า การฆ่าสัตว์ไม่บาปจึงไม่พอพระราชหฤทัย และทรงออกประกาศดังกล่าวในวันรุ่งขึ้น

ภาพที่ 9.7 รูปปั้นทหารฝรั่งเศสที่หอสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยาราม

ในเวลาต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้มีพระราชพิธีดื่มน้ำพิพัฒน์สัตยาที่วัดแห่งหนึ่งและให้พวกเขารีดกระทำพิธีดังกล่าวด้วย แต่พวกเขารีดไม่ยอมไปในพระราชพิธีพิธีเพราะเห็นว่าเป็นการขัดต่อศาสนาของตนที่จะต้องยืนอยู่หน้าที่บูชาพระตามธรรมเนียมไทย แล้วกล่าวคำสาบานว่าจะจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงสั่งจำคุกชาวคริสต์เหล่านั้นในวันรุ่งขึ้นทรงลงอาญาเขียนและนำไปขังคุก แม้กระนั้นก็ตามชาวตะวันตกเหล่านี้ยังกล่าวว่า แม้ว่าพวกตนจะยอมไม่ได้ในเรื่องศาสนา แต่ในการใดก็ตามที่เกี่ยวกับความเจริญของบ้านเมืองแล้วจะไม่ทำการขัดขวางอย่างใดเลย ต่อมาในเดือนกันยายนสมเด็จพระ

พระเจ้าตากสินมหาราชทรงว่าราชการและมีรับสั่งให้ปล่อยนักโทษเหล่านั้น บาทหลวงคูเดกล่าวไว้ในจดหมายว่า เมื่อพ้นโทษได้ 3 สัปดาห์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โปรดให้ชาวคริสต์ที่ทรงลงโทษเหล่านี้เข้าเฝ้า ดั่งข้อความในจดหมายดังนี้

“... เมื่อเราพ้นโทษไปแล้วสักสามอาทิตย์ พระเจ้าตากได้รับสั่งให้เราเข้าเฝ้า เวลานั้นท่านสังฆราชช่วยอยู่ไปเฝ้าไม่ได้เราจึงไปเฝ้าแต่ 2 คนเท่านั้น พระเจ้าตากได้ทรงแสดงไมตรีจิตต่อเราและทรงแสดงว่าทรงโปรดปรานเรามาก พระเจ้าตากได้เสด็จมาประทับในที่ต่ำกว่าเรา และโปรดให้อาบน้ำชำระพระราชนิเวศน์ให้เราต้อนรับประทาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยเลย ...” (พงศาวดาร, 2511: 145-146)

ข้อความในจดหมายที่กล่าวมานี้แสดงถึงทัศนคติของชาวตะวันตกที่มีได้โกรธเคืองสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแม้ว่าคนเหล่านี้จะต้องถูกคุมขังรวมเป็นเวลาประมาณ 1 ปี ก็ตาม อนึ่งในเวลานั้นคาดว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเริ่มต้นการมีพระอาการทางประสาท และทรงเห็นว่าพวกคริสต์ไม่ยอมเข้าร่วมในพระราชพิธีต่าง ๆ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะส่งคนเหล่านี้ให้ลงเรือไปยังเมืองจีน โดยจะทรงออกเงินค่าเดินทางให้ แต่ในเวลานั้นจีนมีข้อห้ามไม่ให้ชาวยุโรปเข้าเมืองจีน แม้กระนั้นก็ตามชาวยุโรปเหล่านี้ต่างสวดมนต์อ้อนวอนขออย่าให้ถูกออกไปจากเมืองไทย อย่างไรก็ตามต่อมาสมาเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีรับสั่งให้เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ พระโอรสองค์ใหญ่ของพระองค์จ่ายเบี้ยหวัดแก่ทหารเข้ารับ โดยมิได้รับสั่งถึงการที่จะให้บาทหลวงออกจากพระราชอาณาเขตของพระองค์ พวกชาวคริสต์เหล่านี้ได้กราบทูลพระโอรสองค์ใหญ่ว่า การสิ่งใดที่ไม่ขัดเคืองหรือไม่เสียต่อศาสนาของตนแล้ว ก็พร้อมที่จะทำให้พระเจ้ากรุงสยามพอพระทัยทุกอย่าง พร้อมทั้งกล่าวว่าพวกตนเคยสอนศาสนามาตั้งแต่แรกที่มาอยู่เมืองไทยและสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็มีได้ทรงขัดขวางแต่อย่างใด อีกทั้งทรงสร้างวัดพระราชทานแก่พวกตนเสียอีก (หมายถึงวัดช้างตากู) ต่อมาบาทหลวงเหล่านั้นจำใจต้องลงเรือไปยังมะละกาโดยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชรับสั่งให้ข้าราชการดูแลให้ลงเรือออกไปจริง แม้กระนั้นก็ตามบาทหลวงบางคนกล่าวว่า จะหาหนทางกลับมายังภูเกิดซึ่งไกลจากเมืองหลวง ทั้งสวดมนต์อ้อนวอนขอให้พระเยซูช่วยพาพวกตนกลับสู่บางกอกให้ได้ เหตุการณ์นี้แสดงถึงความผูกพันของชาวยุโรปกลุ่มนี้ต่อเมืองไทย

อย่างไรก็ตามพวกคริสต์ที่เป็นทหารของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวโปรตุเกสยังคงได้รับการยอมรับจากพระองค์ และยังคงประจำการเป็นทหารรักษาพระองค์ จนถึงบั้นปลายในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ภาพที่ 9.8 รูปวาดทหารโปรตุเกสที่มารบในเอเชีย

ภาพที่ 9.9 รูปวาดทหารรับจ้างโปรตุเกส
สมัยกรุงศรีอยุธยา

บทบาทของชาวตะวันตกในเหตุการณ์ตอนปลายสมัยกรุงธนบุรี

เหตุการณ์ตอนปลายสมัยกรุงธนบุรีได้ถูกบันทึกในจดหมายเหตุของมองซิเออร์เดอคูร์วิแวร์ ซึ่งเวลานั้นพำนักอยู่นอกเมืองไทย แต่ได้รับจดหมายจากชาวฝรั่งเศสซึ่งได้เล่าถึงพระอาการประชวรของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ทำให้หน้าพระทัยแปรเปลี่ยนไปดังนี้

“... เมื่อหลายปีล่วงมาแล้วพระเจ้าตากได้กดขี่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินและชาวต่างประเทศที่เข้าไปอยู่ หรือทำการค้าขายในเมืองไทยอย่างสาหัสมาก เมื่อปีกลายนี้พวกจีนซึ่งได้เคยไปค้าขายในเมืองไทยต้องละทิ้งสมบัติหนีไปหมด ด้วยทนความกดขี่ของพระเจ้าตากไม่ไหว มาในปีนั้นพระเจ้าตากซึ่งเสียดพระสติแล้วนั้นได้กลับกดขี่ข่มเหงพวกพลเมืองมากกว่าเก่าขึ้นอีกหลายเท่า บางทีก็จับสนม หรือพระราชโอรสผู้เป็นรัชทายาท หรือข้าราชการผู้ใหญ่ จำตรวนเสียบ้าง ลงพระราชอาญาเข็ญเสียบ้าง แล้วแต่พระทัยจะฉุนเฉียวกลับกลอกอย่างไรก็ทำเอาตามพระทัยทั้งสิ้น บางคนก็ถูกบังคับให้รับผิดในสิ่งที่ตัวไม่รู้เรื่องเลยก็มี เพื่อจะได้รับผู้นั้นเกินกว่าจำนวนเงินที่ผู้นั้นจะมีให้ได้ บางคนก็ถูกพระเจ้าตากบังคับให้ขัดคนโน้นคนนี้ซึ่งหาความผิดมิได้ แต่เป็นคนที่มีเงินเพื่อจะได้ทรงปรับเอาเงินเข้าท้องพระคลังให้มากๆ ข้าราชการเข้ารับ 2 คน ได้ถูกขัดเช่นนี้ พระเจ้าตากก็ทรงลงพระราชอาญาเข็ญจนคน 1 ทนความเจ็บปวดที่ถูกเข็ญไม่ไหวก็เลยตาย...”

(พงศาวดาร, 2511: 168-169)

ความเดือดร้อนที่ราษฎรและข้าราชการได้รับอันเนื่องจากอาการประชวรของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้นมองซิเออร์เดอคูร์วิแวร์ได้บันทึกไว้ว่าข้าราชการบางคนปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรดี เพราะหากทำตามรับสั่งราษฎรก็จะเกลียดชังพวกตน และราษฎรก็คงก่อการจลาจลเป็นแน่ สำหรับข้าราชการที่มองซิเออร์เดอคูร์วิแวร์กล่าวนี้คาดว่าหมายถึงพระยาสุรศักดิ์

เจ้าเมืองชัยนาทที่ขณะนั้นได้เข้ามาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในเวลานั้นพระองค์ได้ทราบว่าเป็นประชาชนในกรุงศรีอยุธยารวบรวมไพร่พลและจะเข้ามาโค่นล้มพระราชอำนาจ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้พระยาสุรศักดิ์ยกกองทัพขึ้นไปปราบ แต่พระยาสุรศักดิ์กลับเข้าข้างพวกกบฏและยกทัพพร้อมกันมาปิดล้อมพระราชวัง มองซิเออร์เดอคูร์วิแวร์ได้บรรยายถึงเหตุการณ์การล้อมพระราชวังดังนี้

“... ครั้นเวลา 2 ยาม ข้าราชการกับราษฎรได้ตรงไปล้อมพระราชวังและได้พยายามที่จะเข้าไปในพระราชวังให้จงได้ แต่พวกทหารเข้ารีต 36 คน ซึ่งมีหน้าที่รักษาพระราชวังได้เอาปืนใหญ่ปืนเล็กและอาวุธต่างๆต่อสู้ และได้ต้านพวกจลาจลไว้ได้จนตลอดสว่าง พวกจลาจลหาเข้าไปในพระราชวังไม่ได้ พวกจลาจลจึงได้ล้อมพระราชวังมิให้ใครได้เข้าออกได้ รุ่งขึ้นพระเจ้าตากเห็นว่าจะสู้พวกจลาจลไม่ได้เสียแล้ว จึงได้ทรงขอร้องจะทรงผนวช หัวหน้าของพวกกบฏก็ยอม...”
(พงศาวดาร. 2511: 169-170)

บันทึกตอนสุดท้ายของมองซิเออร์เดอคูร์วิแวร์ได้แสดงถึงความผูกพันระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับชาวตะวันตกที่เป็นทหารรักษาพระองค์ดังต่อไปนี้

“... เมื่อก่อนพระเจ้าตากสวรรคตและก่อนที่พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่จะเสด็จมาถึงนั้น พวกข้าราชการซึ่งได้ก่อการจลาจลพาราษฎรไปล้อมพระราชวังนั้น มีความขัดเคืองพวกเข้ารีตซึ่งได้รักษาพระราชวังไว้ได้ จึงจับพวกทหารเข้ารีตซึ่งถูกเสียหลายคน แต่พระเจ้าตากซึ่งเวลานั้นผนวชอยู่ได้ขอร้องให้ปล่อยพวกทหารเสีย พวกทหารเข้ารีตติดคุกอยู่ไม่กี่วันก็ออกได้ แต่ถึงดังนั้นพวกราษฎรก็ได้ไปปล้นค่ายของพวกเข้ารีตและได้ไปปล้นวัดเข้ารีต เก็บข้าวของต่างๆที่ยังเหลือจนหมดสิ้น คงเหลือแต่รูปสองสามรูปกับตัวโบสถ์อยู่เท่านั้น นี่แหละการที่พวกเข้ารีตได้มีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน กลับได้ผลร้ายเช่นนี้ และถ้าจะว่าไปแล้วพวกเข้ารีตมีข้อที่ไม่พอใจพระเจ้าแผ่นดินยิ่งกว่าคนอื่นเสียอีก...” (พงศาวดาร, 2511: 169-170)

คำว่า “ค่ายของพวกเข้ารีต” หมายถึงชุมชนของพวกโปรตุเกสที่กุฎีจีน และวัดที่กล่าวถึงในข้อความนี้หมายถึงวัดข้างตาคูร์สูที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ชาวตะวันตกในชุมชนแห่งนี้สร้างขึ้น

ข้อความในบันทึกของมองซิเออร์เดอคูร์วิแวร์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ได้แสดงถึงความสัมพันธ์ของชาวตะวันตกกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างลึกซึ้ง และเป็นที่น่า

สังเกตว่าในวาระสุดท้ายที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตกอยู่ในภยันตรายจากไฟรื้อฟ้าของพระองค์นั้น ชาวตะวันตกเหล่านี้กลับอยู่เคียงข้างจนถึงที่สุดแห่งพระชนม์ชีพของพระองค์

ในเวลาประมาณ 15 ปีที่ทรงครองราชย์สมบัติอยู่นั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคงจะมีเวลาประทับว่าราชการในท้องพระโรงของพระองค์เพียงไม่กี่เดือน เนื่องจากต้องทรงประทับรอนแรมไปในท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อทำศึกสงครามป้องกันประเทศชาติ อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาที่ประทับอยู่ในพระราชวังแห่งกรุงธนบุรีนั้นมีสิ่งที่ดีงามอย่างหนึ่งซึ่งน่าจะเป็นที่ประทับพระราชหฤทัยของพระองค์ นั่นคือน้ำใจไมตรีและความซื่อสัตย์จงรักภักดีของชาวตะวันตกต่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้อย่างไม่เสื่อมคลาย

บทที่ 10

พระราชศรัทธาในบวรพระพุทธศาสนา ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

“... แล้วทรงพระราชศรัทธาจ้างข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน สร้าง พระอุโบสถวิหารและเสนาสนะกุฎีหลายพระอาราม มากกว่าสองร้อยหลัง สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก แล้วตรัสเผด็จศึกเดือนธันวาคมพระเจ้าอวาทไว้ว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงจงตั้งใจปฏิบัติสรวรรักษาในพระจตุปาริสุทธิศีลให้บริสุทธิ์ผ่องใสอย่าให้เศร้าหมอง แม้ผู้เป็นเจ้าจะขัดสนด้วยจตุปัจจัยสิ่งใดนั้น เป็นธุระโยมจะรับอุปฐากผู้เป็นเจ้าทั้งปวง แม้ถึงจะปรารถนามังสะและรุทธิของโยม โยมก็สามารถจะเชือดเนื้อและโลหิตออกถวายเป็นอชฌัตติกทานได้...”

(พงศาวดาร, 2542: 168)

ข้อความในพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2311 อันเป็นระยะเวลาที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเพิ่งจะสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีพระองค์มีพระราชดำริว่าพระสงฆ์ในเวลานั้นยังประพฤติปฏิบัติพระวินัยสงฆ์ไม่สมบูรณ์ จึงโปรดให้สืบเสาะหาพระเถระผู้รู้ทางอรรถธรรมในท้องที่ต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า โปรดให้พระสงฆ์เหล่านี้เข้ามาประชุมที่วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) แล้วจึงทรงแต่งตั้งพระเถระนำเถระตามลำดับชั้นโดยให้อยู่ในอารามต่าง ๆ ในกรุงธนบุรี จากนั้นจึงทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ในกรุงธนบุรีพร้อมกับพระราชทานพระโอวาทแก่พระภิกษุตั้งกล่าวให้ประพฤติปฏิบัติธรรมด้วยความบริสุทธิ์ พระองค์พร้อมที่จะบำเพ็ญทานโดยอุทิศแม้แต่พระวรกายและพระโลหิตแห่งพระองค์ (ซึ่งเรียกว่าอชฌัตติกทาน) เพื่อประโยชน์และการชำระไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา พระราชดำริดังกล่าวแสดงถึงพระราชศรัทธาในการที่จะให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างยั่งยืน โดยทรงขอร้องพระภิกษุสงฆ์ซึ่งทรงเรียกว่า “พระผู้เป็นเจ้า” ให้สรวรรักษาปาริสุทธิศีล อันหมายถึงความประพฤติอันบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล 4 ประการ ได้แก่

1. ปาติโมกขสังวร สรวรมในพระปาติโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่พระองค์อนุญาต.
2. อินทริยสังวร สรวรมอินทริย์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ (สิ่งที่มาถูกต้องกาย) รักรรมารมณด้วยใจ
3. อาชีวนปาริสุทธิ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ หลีกเว้นปัจจัยทั้งหลายอันเกิดขึ้นโดยไม่บริสุทธิ์

4. ปัจจัยปัจจัยเวกขณะ พิจารณาเสียก่อนจึงบริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวร (เครื่องนุ่งห่ม) บิณฑบาต (อาหาร) เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) และเภสัช (ยารักษาโรค) ไม่บริโภคด้วยตัณหา พิจารณาให้เห็นเป็นธาตุ เป็นของปฏิกุศลเสียก่อนจึงใช้สอย

ปาริสุทธศีลจึงเป็นหลักเพื่อการปฏิบัติที่บริสุทธิ์ผุดผ่องตามครรลองของพระภิกษุอัน ประเสริฐ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระราชดำริให้พระภิกษุทั้งหลายพึงนำไปเป็นหลัก ในการประพฤติปฏิบัติโดยจะทรงสนับสนุนจุดปัจจัยทั้งปวงอย่างเต็มที่

พระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาระหว่างทรงทำศึกสงคราม

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาอย่าง ลึกซึ้งในพระบวรพุทธศาสนา เมื่อเสด็จไปรบ ณ ที่ใดจะต้องทรงอุทิศเวลาส่วนหนึ่งเพื่อกิจการ ทางศาสนาในสถานที่แห่งนั้น ดังเช่นการเสด็จยกกองทัพไปปราบชุมนุมเจ้านครในพ.ศ. 2312 เมื่อทรงมีชัยชนะแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีกฎประกาศไปทั่วทั้งกองทัพว่าห้ามไพร่พล ไทยจีนทั้งปวงฆ่าโคกระบือและข่มเหงสมณชีพราหมณ์ รวมถึงอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความ เดือดร้อน แล้วทรงนิมนต์ภิกษุเถรเถรวาททั้งเมืองและนอกเมืองมาพร้อมกัน ทรงถวายข้าวสาร องค์ละ 1 ถัง เงินตราองค์ละ 1 บาท ที่ขาดผ้าสบงจีวรก็ถวายทุกอย่างแล้วทรงแจกยาจก วรรณพิภกทั้งปวงคนละ 1 สลึงทุกอย่างวันอุโบสถ ทรงจ้างฝ่ายทหารและพลเรือนปฏิสังขรณ์ พระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ และระเบียงศาลากุฎีในพระอารามใหญ่น้อยหลายพระอาราม

ภาพที่ 10.1 วัดพระมหาธาตุวรวิหาร

โปรดให้สร้างวิหารทับเกษตรต่อออกจากฐาน ทักษิณรอบองค์พระธาตุ (วิหารทับเกษตร หรือพระระเบียงดินธาตุเป็นวิหารที่แสดง ขอบเขตของพระบรมธาตุเจดีย์) แล้วให้มี มหรสพสมโภชเวียนพระเทียนพระมหาธาตุ เจดีย์ใหญ่ในเมืองนครนั้นครบ 3 วัน (พงศาวดาร, 2542: 174) ดังนั้นจึงอาจกล่าว ได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทย พระองค์แรกที่บูรณะปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้

ต่อมาในปี พ.ศ. 2313 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะเสด็จไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง เมื่อเสด็จถึงเมืองพิษณุโลกทรงพระราชศรัทธาเปลื้องพระภูษาทรงสพักออกจากพระองค์ทรง พระพุทธชินราช หลังจากนั้นจึงเสด็จตามทัพหน้าไปยังเมืองสว่างคบุรี (อุตรดิตถ์) เพื่อติดตาม จับเจ้าพระฝาง ทรงกระทำพิธีสมโภชพระมหาธาตุที่เมืองสว่างคบุรี 3 วัน (ปัจจุบันอยู่ที่วัด

พระปางสว่างคบุรีมุนีนาถ จังหวัดอุตรดิตถ์) ทรงเปลื้องพระภูษาทรงสัพท์ออกจากพระองค์ทรงพระมหาธาตุ แล้วทรงปฏิสังขรณ์พระอารามและพระมหาธาตุให้บริบูรณ์ดังเก่า

ภาพที่ 10.2 พระพุทธชินราชที่เมืองพิษณุโลก

ภาพที่ 10.3 เจดีย์พระธาตุพระปางที่วัดพระปางสว่างคบุรีมุนีนาถ จังหวัดอุตรดิตถ์

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จต่อไปที่เมืองศรีพนมมาศทุ่งยั้ง ทรงสมโภชพระแท่นศิลาอาสน์ถึง 3 วัน จากนั้นเสด็จต่อไปยังเมืองสวรรคโลก ทรงกระทำพิธีสมโภชพระมหาธาตุที่เมืองสวรรคโลกอีก 3 วัน ดังข้อความในพระราชพงศาวดารต่อไปนี้

... “ ครั้นถึง ณ วันศุกร์เดือนสิบเอ็ดแรมสิบค่ำ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองสว่างคบุรี กระทำการสมโภชพระมหาธาตุสามวัน แล้วเปลื้องพระภูษาทรงสัพท์ออกจากพระองค์ทรงพระมหาธาตุ แล้วให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามและพระมหาธาตุให้บริบูรณ์ดังเก่า จึงเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองศรีพนมมาศทุ่งยั้ง กระทำการสมโภชพระแท่นศิลาอาสน์สามวัน แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองสวรรคโลก กระทำการสมโภชพระมหาธาตุสามวัน...”

(พงศาวดาร, 2542: 179)

ภาพที่ 10.4 พระแท่นศิลาอาสน์ ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล อุตรดิตถ์

ภาพที่ 10.5 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ที่เมืองสวรรคโลกเดิม (ปัจจุบันอยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย)

ต่อมาในปีพ.ศ. 2314 เสด็จไปตีเมืองพุทไธมาศซึ่งเป็นของญวน พระราชพงศาวดารกล่าวว่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้พระราชทานพระโอวาทแก่พระภิกษุเป็นภาษาญวน โดยให้อุตสาหะรักษาศีล ดังความตอนหนึ่งดังนี้

“... ครั้น ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น 3 ค่ำ เพลาย่ำ ก็เสด็จถึงเมืองพุทไธมาศ จึงขึ้นสถิต ณ จวน ดำรัสให้นิมนต์พระสงฆ์ในจังหวัดแขวงเมืองพุทไธมาศ มาพร้อมกัน ทรงถวายจีวรทุกองค์ แล้วเสด็จไปวัดญวนถวายนมัสการพระพุทธรูปปฏิมากรซึ่งมีในวิหาร ฝ่ายหลวงญวนก็สวดมนต์ให้ทรงฟัง จึงมีพระราชบริหารโดยภาษาญวนพระราชทานพระโอวาทแก่หลวงญวนทั้งปวงให้อุตสาหะรักษาศีล อย่าให้สองเสพด้วยสีกา แล้วเสด็จกลับมายังจวนที่ประทับ...”
(พงศาวดาร, 2542: 185)

หนึ่งในพ.ศ. 2319 ราชวงศ์ของญวนได้หนีพวกกบฏเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกฝั่งพระนคร (บริเวณพาหุรัดในปัจจุบัน) ทรงเรียกนิกายพุทธรศาสนาของชาวญวนผู้อยู่พหุเหล่านี้ว่าอัมมิกาย และทำให้มีชาวญวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โดยในงานพระราชพิธีที่จัดในกรุงธนบุรี จะมีการละเล่นของชาวญวนประกอบมาโดยตลอด

ภาพที่ 10.6 พระสงฆ์ญวน

ภาพที่ 10.7 วัดทิพย์วารีที่บ้านหม้อ มีกำเนิดตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี

การส่งพระราชาคณะจากกรุงธนบุรีไปยังหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ในพ.ศ. 2313 หลังจากที่เสด็จไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝางแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้เย็บสบงจีวรจำนวน 1,000 ไตร เพื่อบวชให้แก่พระสงฆ์ฝ่ายเหนือ แล้วโปรดให้พนักงานหลวงลงมาอาราธนาพระราชาคณะและพระสงฆ์จากกรุงธนบุรีจำนวน 50 รูปให้ขึ้นไป

บวชพระสงฆ์ฝ่ายเหนือทุกๆเมือง และยังทรงอาราธนาพระราชาคณะจากกรุงธนบุรีไปอยู่
สั่งสอนพระวินัยสิกขาบท พร้อมทั้งให้เก็บพระไตรปิฎกจากเมืองเหล่านั้นลงมาเพื่อใช้ศึกษาใน
การสร้างพระไตรปิฎกฉบับใหม่ขึ้นในกรุงธนบุรี พระสงฆ์องค์สำคัญในกรุงธนบุรีที่ทรงนิมนต์ไป
ประจำอยู่ในหัวเมืองเหนือได้แก่

- (1) พระพิมลธรรมโปรดให้ไปอยู่เมืองสวางคบุรี
- (2) พระธรรมโคดมโปรดให้ไปอยู่เมืองพิชัย
- (3) พระธรรมเจดีย์โปรดให้ไปอยู่เมืองพิษณุโลก
- (4) พระพรหมมุนีโปรดให้ไปอยู่เมืองสุโขทัย
- (5) พระเทพกระวีโปรดให้ไปอยู่เมืองสวรรคโลก และ
- (6) พระโพธิวงศ์โปรดให้ไปอยู่เมืองพนมมาศทุ่งยั้ง

เหตุการณ์นี้นับได้ว่าเป็นการอัญเชิญพระเถระชั้นผู้ใหญ่จากกรุงธนบุรีไปประกาศพระ
ศาสนายังหัวเมืองฝ่ายเหนือครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดของสมัยกรุงธนบุรี และยังโปรดให้เสาะหา
พระไตรปิฎกจากหัวเมืองอื่นๆ เช่น ที่เมืองนครศรีธรรมราชมายังกรุงธนบุรีอีกด้วย ดังข้อความ
ในพระราชพงศาวดารว่า “... แล้วดำรัสให้ราชบัณฑิตจัดพระไตรปิฎกลงบรรจุเรือ เชิญมา ณ
กรุง แต่พอจำลองได้ทุกๆพระคัมภีร์แล้วจึงจะเชิญออกมาส่งไว้ตามเดิม...” (พงศาวดาร,
2542: 174)

ความเลื่อมใสในการวิปัสสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีความเลื่อมใสในการวิปัสสนาเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็น
ได้จากการที่พระองค์ทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนาที่วัดบางยี่เรือใต้หรือวัดอินทารามอยู่หลาย
ครั้ง เช่น ปีพ.ศ. 2319 เสด็จไปทรงพระเจริญพระกรรมฐาน ถึง 2 ครั้ง ครั้งแรกในพระราชพิธี
อัญเชิญพระไตรปิฎกเพื่อประดิษฐานไว้ ณ วัดบางยี่เรือใต้ ซึ่งพระองค์ได้ประทับเจริญพระ
กรรมฐานภาวนาในพระอุโบสถของวัด ดังข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

ภาพที่ 10.8 เรือขอมดยา

“... ครั้นถึง ณ วันจันทร์ ขึ้น 8 ค่ำ เดือนอ้าย ทรง
พระราชศรัทธาเสด็จไปทรงพระเจริญพระกรรมฐาน
ณ พระอุโบสถ วัดบางยี่เรือใต้ แล้วทรงพระราชอุทิศ
ถวายเรือขอมดยาปิดทองที่บิณฑบาต หลังคาบัลลังก์
ดาดสี่สั๊กหลอดเหลือง คนพายสิบคน พระราชทาน
เงินตราคนละสองตำลึงและผ้าขาว ให้บวชเป็น
ปะขาวไว้สำหรับพระอาราม แล้วทรงถวายหีบปิด

ทองคำหนึ่งสำหรับใส่พระไตรปิฎกและวิธีอุปเทศพระกรรมฐาน...” (พงศาวดาร, 2542: 217)

อนึ่ง เรือโฆมดยาหมายถึงเรือขุดขึ้นจากซุงทั้งต้น รูปร่างค่อนข้างเพรียว หัวและท้าย เรียว บนหัวและท้ายเรือเสริมไม้ต่อเป็นโขนงอนเซ็ดขึ้น ด้านข้างหัวเรือเขียนลวดลายด้วย น้ำยาสีต่างๆ วางกระถางขวงล่ำสำหรับคนนั่งพายได้ประมาณ 50 คน เป็นเรือตามเสด็จ พระราชดำเนินพยุหยาตราทางชลมารคหรือเสด็จพระราชดำเนินล่องในกระบวนพยุหยาตรา ทางชลมารค

ภาพที่ 10.9 พระอุโบสถหลังเดิม
ของวัดอินทาราม

การเสด็จไปทรงเจริญพระกรรมฐานที่วัดบาง ยี่เรือใต้ในครั้งที่ 2 นั้น เป็นพระราชพิธีอัญเชิญพระ โทศพระอัฐิสมเด็จพระชนนี กรมพระเทพามาตย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสมათานอุโบสถศีล แล้วทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนา เสด็จประทับแรม อยู่ในพระตำหนักวัดบางยี่เรือใต้ห้าแเวร (5 ครั้ง) และ นิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระมาอยู่ในกุฏิซึ่งโปรด ให้เกณฑ์ข้าราชการปลูกสร้างกุฏิขึ้นถึง 120 หลัง และยังทรงเกณฑ์ข้าละออธูลีพระบาทให้มาปรนนิบัติ พระสงฆ์ดังกล่าวทุกๆ รูป (พงศาวดาร, 2542: 217)

ในทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายความหมายของการวิปัสสนาว่า คือการฝึกปัญญาให้ เกิดโดยการปล่อยวางภาระทั้งปวง ทำกายใจให้เบา ยินดีในเสนาสนะ (ที่หนึ่ง) ที่เจียบสงบ พิจารณาถึงความเสื่อมไปสิ้นไปในสังขารร่างกายจนเห็นสามัญลักษณะคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้ชัดเจน โดยเป็นการบริหารจัดการจิตเป็นหลัก แต่ต่อมากการเจริญพระกรรมฐานของสมเด็จพระ เจ้าตากสินมหาราชได้เปลี่ยนไป พระราชพงศาวดารกล่าวว่า ในพ.ศ. 2320 พระองค์ทรง นั่งสมาธิให้โตะแขกดู (หมายถึงผู้นำของศาสนาอิสลาม) โดยใช้เวลาประมาณห้าบาท (1 บาท = 6 นาที) แล้วทรงออกจากที่นั่ง ตรัสถามโตะแขกว่าเห็นเป็นประการใดบ้าง โตะแขกกล่าวว่า อาจารย์ซึ่งเล่าเรียนมาในทางนี้ได้พบเห็นเสมอแต่มิได้เคยเห็นดังของพระองค์เช่นนี้ (พงศาวดาร, 2542: 218) สำหรับกลุ่มชาวคริสต์โดยเฉพาะบาทหลวงคูเต้ได้เล่าถึงการเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราชใน พ.ศ. 2322 ว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชรับสั่งอยู่เสมอว่าทรงเหาะเห็น เตินอากาศได้ ซึ่งบาทหลวงได้กราบทูลขัดแย้งพระองค์บ่อยเข้าจนทรงเบื่อไม่อยากฟังพวกตน พร้อมทั้งอธิบายต่อไปดังนี้

“... พระเจ้าตากเป็นคนที่มีความคิดพลิกแพลงอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นจึง ได้ทรงพระราชดำริจะเป็นพระพุทธเจ้า ในเรื่องนี้ได้มีรับสั่งว่ามีพระราช ประสงค์จะเป็นพระพุทธเจ้า และก็มีคนเรียกพระองค์ว่าพระพุทธเจ้าแล้วก็มี

เพราะในเมืองนี้ไม่มีเลยที่ใครจะทำให้ถูกพระทัย ตามวิธีดำเนินการที่ทรงพระราชดำริไว้ในวันนั้นในขั้นต้นจะได้ทรงเหาะขึ้นไปตามอากาศก่อน และเพื่อจะเตรียมการที่จะทรงเหาะนี้ ได้ทรงทำพิธีต่างๆในวัดและในวังมา 2 ปีแล้ว เพราะฉะนั้นในเวลานี้ถือว่าพระเจ้าตากไม่ใช่มนุษย์ในโลกนี้แล้ว ถ้าเรื่องนี้ใครทูลขัดคอ หรือในเวลาทรงเข้าพิธีใครเข้าเฝ้าแล้วคนนั้นก็ถูกเคราะห์ร้าย...” (พงศาวดาร. 2511: 146)

พระราชดำริในการเจริญพระกรรมฐานที่ทรงเปลี่ยนไปมีผลกระทบต่อการปกครองบ้านเมืองอย่างมาก ทรงพระวิตกและทรงหวาดระแวงข้าราชการและราษฎรทั่วไปว่าจะหลอกลวงพระองค์หรือคิดทุจริตต่อหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ ทรงใช้เวลาในการเจริญพระกรรมฐานตามแนวทางของพระองค์จนทำให้การปกครองบ้านเมืองขาดความเข้มแข็งและขาดความเชื่อถือจากประชาราษฎร์ อันก่อให้เกิดการจลาจลและการสิ้นพระราชอำนาจในเวลาต่อมา

การสร้างพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกหมายถึงคัมภีร์ที่บรรจุคำสอนของพระพุทธศาสนา คำว่า พระไตรปิฎก มาจากภาษาบาลีว่า ตปิฎก แปลว่า ตะกร้าสามใบหรือคำสอนสามหมวด ได้แก่ **พระวินัยปิฎก** หรือ พระวินัย หมายถึงประมวลระเบียบข้อบังคับของบรรพชิตที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุและภิกษุณี **พระสุตตันตปิฎก** หรือ พระสุตตร หมายถึงประมวลพระพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยंत्रที่ต่างๆ ให้เหมาะสมกับบุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ มีเรื่องราวประกอบ และ **พระอภิธรรมปิฎก** หรือ พระอภิธรรม หมายถึงประมวลคำสอนที่เป็นหลักวิชาการล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์ และไม่มีเรื่องราวประกอบ

พระราชกรณียกิจที่สำคัญประการหนึ่งในทางศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คือ การสร้างพระไตรปิฎก เนื่องจากภายหลังจากเสียกรุงครั้งที่ 2 วัดต่างๆในกรุงศรีอยุธยาได้ถูกพม่าเผาทำลายจนทำให้พระไตรปิฎกและตำราที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาถูกเผาหรือสูญหายไปเป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้สถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว จึงโปรดให้สืบหาพระไตรปิฎกตามหัวเมืองต่างๆ แล้วนำมาคัดลอกไว้เพื่อชำระเป็นพระไตรปิฎกฉบับหลวงต่อไป เช่น ในปี พ.ศ. 2312 เมื่อทรงยกทัพไปปราบชุมนุมนครศรีธรรมราชแล้ว จึงโปรดให้นำพระไตรปิฎกจากนครศรีธรรมราชบรรทุกลงเรือเพื่อนำมาคัดลอกเก็บไว้ ณ กรุงธนบุรี และในปีพ.ศ. 2313 ได้เสด็จยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝางและโปรดให้นำพระไตรปิฎกจากหัวเมืองเหนือมายังกรุงธนบุรีเพื่อสอบทานกับต้นฉบับที่ได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาได้มีรับสั่งให้พระเถระมาประชุมพร้อมกันที่วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) แล้วทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นประธาน ณ วัด

ดังกล่าว ทรงขอให้รับเป็นฐะสบทานพระไตรปิฎก จึงได้มีการสังคายนาและจารพระไตรปิฎกฉบับใหม่จนเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์อันเป็นต้นฉบับที่ถูกต้องตามพระราชประสงค์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้นำพระไตรปิฎกฉบับนี้มาเป็นต้นแบบในการสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชสมัยของพระองค์

ต่อมาในปีพ.ศ. 2319 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้จัดพระราชพิธีอัญเชิญพระไตรปิฎก โดยแห่เรืออัญเชิญจากวัดบางหว้าใหญ่ขึ้นไปตามแม่น้ำถึงบางยี่ขันแล้วแห่กลับมาจนถึงวัดบางยี่เรือ (วัดอินทาราม) แล้วจึงอัญเชิญหีบพระไตรปิฎกมาประดิษฐานที่วัดบางยี่เรือดังพระราชพงศาวดารได้กล่าวไว้ดังนี้

“... แล้วให้เชิญหีบพระไตรปิฎกลงตั้งในบัลลังก์เรือศรีนั้น ให้เกณฑ์เรือข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายทหารและพลเรือนและเรือราษฎร แห่เรือพระไตรปิฎกขึ้นไปตามแม่น้ำถึงบางยี่ขันแล้วแห่กลับคืนเข้าไป ณ วัดบางยี่เรือ เชิญหีบพระไตรปิฎกขึ้นประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถหลังเก่า แล้วให้พระราชอาคันและเสนาบดีกำกับเอาเงินตราสิบชั่งไปเที่ยวแจกคนโง่ทั้งในนอกกรุงธนบุรีทั้งสิ้น...” (พงศาวดาร, 2542: 217)

ภาพที่ 10.10 บัลลังก์กัญญาของเรือในพระราชพิธี

อนึ่ง ตามที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า “เรือศรี” ซึ่งเป็นเรืออัญเชิญพระไตรปิฎกนั้นเรียกชื่อเต็มว่า “เรือพระที่นั่งศรี” หมายถึงเรือพระที่นั่งสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงใช้ เวลาเสด็จจำลอง มิได้เข้ากระบวนพระราชพิธีในบัญชีของเรือพระที่นั่งศรีปรากฏว่ามีหลายชนิดด้วยกัน ต่อมาจึงได้เรียกเรือพระที่นั่งศรีว่า “เรือพระที่นั่งศรีสักหลาด” เพราะใน

สมัยต่อมาเรือพระที่นั่งศรีมักคาดกัญญา (หมายถึงหลังคาประทุนรูปคุ่ม) ด้วยสักหลาด ในสมัยกรุงธนบุรีจึงคาดหลังคา กัญญาด้วยผ้าธรรมดาจึงเรียกว่าเรือศรีหรือเรือพระที่นั่งศรี ต่อมาในรัชกาลที่ 1 จะมีการคาดหลังคา กัญญาเรือศรีด้วยสักหลาดทุกลำ

สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี

นอกจากการสังคายนาพระไตรปิฎกแล้วสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังโปรดให้พระยาศรีธรรมราช (เดิมคือพระยาธรรมา ต้นตระกูลบุญยรัตพันธุ์) จัดหาสมุดที่มีเนื้อ

กระดาศดีเป็นพิเศษ แล้วให้ช่างเขียนสมุดภาพ 4 คน และอาลักษณ์อีก 4 คน เขียนคำบรรยายกำกับภาพตรงตามตำราทุกประการ โดยจัดทำในสำนักสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) ปัจจุบันนี้ได้เก็บรักษาอยู่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร อีกฉบับหนึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี สมุดภาพทั้ง 2 ฉบับได้กล่าวถึงพระราชโองการในการจัดทำสมุดภาพไตรภูมิดังนี้

“... พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ 2319 พรรษา เศษสังขยา 4 เดือน กับ 26 วัน ปัจจุบัน ณ วัน 3¹³ ๗ 11 ค่ำ จุลศักราช 1138 ปีวอกอัฐศก สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ที่หนึ่งตำแหน่งแพทรวุฒิมหาสมุทรมหาราชเสวกเฝ้าอยู่เป็นอันมาก ทรงพิจารณาเรื่องราวในพระสมุดไตรภูมิโบราณ แจ้งในพระราชหฤทัยแล้ว มีพระราชประสงค์จะใคร่ให้สามัญชน แลจัดเกทบรรพสัตว์เข้าใจในภูมิทั้ง 3 แลคติทั้ง 5 อันเป็นที่เกิดแห่งเทวดาและมนุษย์นรก หม่อมสุรเปรตวิสัยแลสัตว์เดียรฉาน จึงตรัสสั่งเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราชผู้เป็นอรรคมหาเสนาธิบดีให้จัดพระสมุดเนื้อดีแล้วให้ส่งไปแก่ช่างเขียนให้เขียนไตรภูมิ ให้ไปเขียนในสำนักสมเด็จพระสังฆราช ให้สมเด็จพระสังฆราชบอกกล่าวบังคับให้เขียนตามเรื่องราวมีในพระบาลี แล้วให้คัดบาลีประกบลงไว้ให้แจ้งในทุกประการจะได้เป็นคติสืบไป...” (เสถียร อิศรางกูร ณ อยุธยา, 2527)

สวรรคตชั้นปรนิมมิตวสวัตติ
ผู้สำรวจมอินทรีย์แลยิงด้วยศีล, สมานิ
ตายไปแล้วจะไปแล้วจะไปบังเกิดในชั้นนี้

สวนของพระอินทร์มีชื่อว่าจักรลดา
อยู่ในสวรรคตชั้นชั้นดาวดึงส์

ภาพที่ 10.11 ตัวอย่างภาพเขียนเกี่ยวกับสวรรคตจากสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี

สำหรับคำว่า สมุดภาพไตรภูมิ อธิบายได้ดังนี้

“ไตรภูมิ” มาจากคำภาษาบาลีว่า “เตภูมิ” แปลว่า ภูมิสาม ได้แก่

- กามภูมิ** เป็นที่อยู่ของผู้บริโภคมกาม ช่างอยู่ด้วยกามตัณหา ได้แก่ความรักใคร่ โลก โกรธ หลง เตือนร้อนนุ่นวายด้วยกามตัณหา
- รูปภูมิ** เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้รูปฌาน ผู้ที่เกิดยังแดนนี้ เรียกว่า “พรหม” มีแดนที่อยู่เรียก“พรหมโลก” มี 16 ชั้น
- อรุภูมิ** เป็นที่อยู่ของผู้ที่ได้อรุฌาน เป็นแดนของพรหมซึ่งไม่มีรูป

สัจชีพนรก

ผู้ที่ฆ่าเบียด ไล่โค กระบือ จะตกมาอยู่ในชั้นนี้

โลกันตนรก มีความมืดมิด

แสงอาทิตย์แสงจันทร์ส่องไม่ถึง ผู้ที่ฆ่าบิดา ไม่รู้คุณพระรัตนตรัย ย่อมตกลงไป ต้องเกาะก้ำแพง ดั่งค้างคาว ฉีกเนื้อกันกินเป็นอาหาร

ภาพที่ 10.12 ตัวอย่างภาพเขียนเกี่ยวกับนรกจากสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี

สมุดภาพไตรภูมิเป็นการบรรยายภูมิทั้ง 3 อย่างละเอียด โดยมีภาพวาดประกอบตรงตามคติทางพระพุทธศาสนา สะท้อนถึงปรัชญาความเชื่อที่มีมาแต่โบราณกาลในเรื่องนรก สวรรค์ เรื่องทางศาสนา บาปบุญคุณโทษ การประพฤติดี มีศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรมของคนในสังคม สมุดภาพนี้มีความยาวถึง 34.72 เมตร เขียนภาพสีอย่างวิจิตรบรรจงลงในกระดาษสมุดสมัยนั้นทั้ง 2 ด้าน นอกจากเป็นผลงานสำคัญในด้านพระพุทธศาสนาสมัยกรุงธนบุรีแล้วยังจัดได้ว่าเป็นภาพเขียนที่งดงามประณีตในสมัยธนบุรี โดยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระราชประสงค์ในการจัดทำสมุดภาพไตรภูมิเพื่อให้มหาชนทั้งหลายได้มีความเข้าใจ

ในเรื่องนรกสวรรค์อย่างถูกต้องตรงตามหลักของพระพุทธศาสนา แล้วจะได้พากันตั้งหน้าประกอบแต่กรรมดี ละเว้นความชั่ว ต้องด้วยคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

พระสังฆราชในสมัยกรุงธนบุรี

ในช่วงเวลา 15 ปีของการครองราชย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระสังฆราชรวม 3 พระองค์ ดังนี้

1. **สมเด็จพระสังฆราช (ดี)** เดิมทรงผนวชที่วัดประดู่ในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในพ.ศ. 2311 หลังจากการสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้สืบหาพระเถระานุเถระเพื่อทรงสถาปนาตามตำแหน่งต่างๆให้เหมือนกับในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสามารถเสาะหามาได้หลายรูป แล้วทรงนิมนต์ให้มาประชุมกัน ณ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) ที่ประชุมเห็นชอบตั้งพระอาจารย์ดีจากวัดประดู่ เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกแห่งสมัยกรุงธนบุรี นอกจากนี้ยังทรงตั้งพระราชาคณะตามลำดับสมณฐานันดรศักดิ์เพื่อให้อยู่ในอารามต่างๆในกรุงธนบุรี

ต่อมาในปีพ.ศ. 2312 ได้มีโจทก์ฟ้องกล่าวโทษสมเด็จพระสังฆราชดีว่าเมื่อครั้งอยู่ในค่ายโพธิ์สามต้นนั้นได้คิดอ่านกับสุกี้พระนายกอง โดยเร่งรัดเอาทรัพย์แก่ชาวเมืองที่มีทรัพย์สินที่อยู่ในค่ายดังกล่าว แต่สมเด็จพระสังฆราชไม่ยอมรับ โปรดให้พิสูจน์ความบริสุทธิ์โดยลู่ไฟ สมเด็จพระสังฆราชแพ้แก่การพิสูจน์เพลิงจึงดำรัสให้สึก (พงศาวดาร, 2542: 168,170)

2. **สมเด็จพระสังฆราช (ศรี หรือ สี)** เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 2 แห่งสมัยกรุงธนบุรีและทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 10.13 สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

พระประวัติของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เดิมทรงผนวชและจำพรรษาอยู่วัดพนัญเชิง กรุงศรีอยุธยา ชาวบ้านเรียกกันว่าพระอาจารย์ศรี (บางแห่งเขียนว่าสี) ในสงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 ท่านได้ออกจากกรุงศรีอยุธยาไปยังเมืองนครศรีธรรมราช แต่ทรงจำพรรษาอยู่วัดไผ่ไม่ปรากฏ ต่อมาในปี พ.ศ. 2312 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จไปปราบชุมนุมเจ้านครที่นครศรีธรรมราช จึงได้อาราธนาพระอาจารย์ศรีขึ้นมายังกรุงธนบุรี ดังที่พงศาวดารกล่าวไว้ว่า

“... อนึ่ง ให้สังฆการีนิมนต์พระอาจารย์ศรีวัดแพนงเชิงซึ่งหนีพม่าออกมาอยู่ ณ เมืองนครนั้น ให้รับเข้ามากรุงกับทั้งพระสงฆ์สามเณรศิษย์ทั้งปวงด้วย...” (พงศาวดาร, 2542: 174) และ

ในปีพ.ศ. 2312 นั้นเอง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระสังฆราช (ศรี) ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชต่อจากสมเด็จพระสังฆราช (ดี) ในสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ได้สร้างผลงานทางพระพุทธศาสนา ไว้ 2 ประการคือ การรวบรวมพระไตรปิฎกแล้วจารใหม่ตามพระราชกระแสรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และการสร้างสมุดภาพไตรภูมิที่ตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว

ต่อมาในวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2324 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสำคัญว่าพระองค์ทรงบรรลุโสดาบัน จึงประชุมพระสังฆราชและพระราชาคณะ ณ โรงพระแก้ว วัดอรุณราชวราราม และตรัสถามพระสงฆ์ในที่ประชุมว่า พระภิกษุจะไหว้คฤหัสถ์ซึ่งบรรลุพระโสดาบันได้หรือไม่ พระเถระผู้ใหญ่ที่คัดค้านสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้แก่ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) พระพุฒาจารย์ และพระพิมลธรรม จึงถูกถอดออกจากสมณศักดิ์และถูกลงพระอาญาเนื่องจากในเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระสตีฟ้นเพื่อน ต่อมาในพ.ศ. 2325 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นครองราชย์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระเถระผู้ใหญ่ซึ่งถูกถอดถอนในปลายสมัยกรุงธนบุรีให้กลับมาดำรงสมณฐานันดรศักดิ์ดังเดิม ดังข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“... ควรจะจัดแจงฝ่ายพระพุทธรจักร ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาซึ่งเสื่อมทรุดเศร้าหมองนั้นให้วัฒนาการรุ่งเรืองสืบไป จึงดำรัสให้สมเด็จพระสังฆราช พระพุฒาจารย์ พระพิมลธรรม ซึ่งพระเจ้าตากให้ลงโทษถอดเสียจากพระราชาคณะนั้น โปรดให้คงที่สมณฐานันดรศักดิ์ดังเก่า ให้คืนไปครองอยู่พระอารามเดิม...” (พงศาวดาร, 2542: 235)

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังโปรดให้หรือพระตำหนักทองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไปปลูกเป็นกุฏิของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ต่อมากุฏินี้ถูกไฟไหม้ในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงไม่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

ภาพที่ 10.14 พระรูปสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น)

3. สมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ทรงเป็นพระสังฆราชองค์สุดท้ายในสมัยกรุงธนบุรี แต่เดิมมีสมณฐานันดรศักดิ์เป็นพระโพธิวงศ์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2324 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระโพธิวงศ์แห่งวัดหงส์รัตนาราม (ซึ่งในสมัยกรุงธนบุรีวัดนี้มีชื่อว่าวัดหงษ์อวาสวรวิหาร) เป็นสมเด็จพระสังฆราชภายหลังจากที่สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) คัดค้านพระองค์ว่าพระภิกษุจะไหว้คฤหัสถ์ซึ่งบรรลุพระโสดาบันไม่ได้ ในการประชุมครั้งนั้นสมเด็จพระ

สังฆราช (ชื่น) รวมทั้งพระพุทธรูปอาจารย์แห่งวัดบางหว้าใหญ่ และพระรัตนมุนีแห่งวัดหงส์ ได้สนับสนุนว่าพระภิกษุจะไหว้คฤหัสถ์ซึ่งบรรลุประโสดาบันได้ จึงทรงปลดพระสังฆราช (ศรี) และโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระโพธิวงศ์ (ชื่น) แห่งวัดหงษ์อ่าวาสขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) เป็นชาวเมืองแกลง จังหวัดระยอง ในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาขณะที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังทรงดำรงตำแหน่งพระยาวชิรปราการและได้นำไพร่พลออกจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อเสด็จผ่านเมืองแกลงและทรงรวบรวมผู้คนอยู่ในเมืองนั้น ทรงพบกับสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ซึ่งเป็นประมุขสงฆ์ของเมืองแกลงและได้ช่วยเหลือพระองค์ตามควรแก่สมณเพศ เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์จึงได้อาราธนาให้ท่านมาดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอ่าวาสวัดหงษ์อ่าวาสวรวิหาร และต่อมาทรงสถาปนาให้ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระโพธิวงศ์ จนในที่สุดจึงทรงสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช

ภาพที่ 10.15 พระครูไพบุลย์ รัตนภรณ์
 นำคณะวิจัยชมตู้พระไตรปิฎก
 ที่วัดหงส์รัตนาราม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชครองราชย์ ทรงพิจารณาว่าสมเด็จพระสังฆราชชื่นวัดหงส์เป็นพวกสอพลอพลอยทำตามพระรัตนมุนีแห่งวัดหงส์และพระพุทธรูปอาจารย์แห่งวัดบางหว้าใหญ่ซึ่งสนับสนุนสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในเรื่องพระภิกษุจะไหว้คฤหัสถ์ที่บรรลุประโสดาบันได้ แต่มีพระราชดำริว่าสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) เป็นผู้รู้พระไตรปิฎกดีจึงไม่โปรดให้สึก แต่ให้ลดสมณศักดิ์ลง และทรงพระกรุณาฯ โทษพระราชอาชญาทุกกรุปที่สนับสนุนสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในครั้งนั้น (พงศาวดาร, 2542: 235)

หนึ่ง สมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) เป็นผู้เชี่ยวชาญทางพระไตรปิฎกอย่างมาก และเป็นหนึ่งในสี่ของพระเถระที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้ร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชสมัยของพระองค์ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดบางหว้าใหญ่เป็นประธานและเป็นแม่กองชำระพระสุตตันปิฎก สำหรับสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ซึ่งในเวลานั้นถูกถอดสมณศักดิ์เป็นที่พระวันรัตนและต่อมาโปรดให้เลื่อนเป็นพระธรรมไตรโลก (ชื่น) แห่งวัดหงษ์อ่าวาส เป็นแม่กองชำระพระปรมัตถปิฎก ปัจจุบันมีพระไตรปิฎกเก่าแก่ที่ยังคงอยู่ในวัดหงส์รัตนาราม ซึ่งพระครูไพบุลย์ รัตนภรณ์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า แต่เดิมพระไตรปิฎกในวัดหงส์รัตนารามมีเป็นจำนวนมากแต่ถูกขโมยไปบ้างและบางส่วนผุพังตามกาลเวลา ปัจจุบันนี้คงเหลือบางส่วนที่อยู่ในวัดหงส์รัตนารามไม่มากนัก

ในช่วงเวลา 15 ปี ของสมัยกรุงธนบุรีมีสมเด็จพระสังฆราชรวมทั้งสิ้น 3 องค์ แต่ละองค์ถือว่าเป็นพระเถรานุเถระที่มีวิญญูและคุณวุฒิในทางธรรม โดยเฉพาะสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) และสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) มีความเชี่ยวชาญในเรื่องพระไตรปิฎกตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ต่อมาสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งพระสังฆราชองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์และเป็นประธานในการชำระพระไตรปิฎกในสมัยรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) จึงถือว่าเป็นสมเด็จพระสังฆราช 2 แผ่นดินที่มีชื่อเสียงมาจนถึงทุกวันนี้

การอัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางจากเวียงจันทน์

ในปีพ.ศ. 2321 ภายใต้วาเกิดความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าสิริบุญสารแห่งกรุงศรีสัตนาคณหุต (คือเมืองเวียงจันทน์) กับขุนนางผู้ใหญ่คือพระวอ พระเจ้าสิริบุญสารจึงยอมเป็นเมืองขึ้นของพม่าเพื่อที่จะขอกำลังมาปราบปรามพระวอ พระวอจึงหนีมาอยู่ที่ตำบลดอนมดแดง อุบลราชธานี แล้วแต่งศุภอักษรและเครื่องราชบรรณาการมายังพระยานครราชสีมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อมาเจ้าสิริบุญสารส่งกองทัพมาปราบปรามและจับพระวอประหารชีวิต สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (ทองด้วง) และเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) ยกกองทัพไปตีกรุงศรีสัตนาคณหุต

พระเจ้าสิริบุญสารโปรดให้ราชบุตร คือเจ้านันทเสนขี่ช้างพลายชื่อ คำเพียงอก สูงหกศอกสามนิ้วคุมทหารออกมาสู้รบ การสู้รบใช้เวลาประมาณ 4 เดือนเศษ พระเจ้าสิริบุญสารเห็นเหลือกำลังที่จะต่อต้านได้จึงทิ้งเมือง กองทัพไทยจึงจับเจ้านันทเสนและบรรดาราชนบุตร ราชบุตรี รวมถึงวงศานุวงศ์ นางสนมกำนัล ขุนนางใหญ่น้อย และทรัพย์สิน เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก โดยเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้กวาดต้อนกลุ่มคนดังกล่าวเข้ามาในไทยและยังได้อัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตและพระบาง ซึ่งสถิต ณ พระวิหารในวังพระเจ้าสิริบุญสารแล้วจึงแต่งหนังสือให้ขุนนางลงมากราบทูลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชให้ทรงทราบ

ภาพที่ 10.16 หอพระแก้วที่นครเวียงจันทน์
เป็นสถานที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตก่อนที่จะอัญเชิญมายังกรุงธนบุรี

ภาพที่ 10.17 เรือชัย

เป็นเรือที่มีทวนหัวตั้งสูงขึ้นไปเป็นหงอน เป็นเรือสำหรับข้าราชการนั่งในริ้วกระบวน และมีพนักงานคอยกระทุ้งเสาให้จังหวะ สำหรับเรือกึ่งนั้นจะมีลักษณะเหมือนเรือชัย แต่เขียนลายกึ่งไม้ประดับที่หัวเรือ เป็นเรืออัญเชิญ ผ้าไตรหรือผ้าทรงสะพักพระพุทธรูป โดยถือว่าเป็นเรือชั้นสูงสุด

ดำเนินทางชลมารคขึ้นไปรับพร้อมด้วยกระบวนพยุหยาตราและมีมหรสพสมโภชมาในขบวนเรือตลอดทาง เมื่อขบวนเรือมาถึงกรุงเทพมหานคร โปรดให้ปลูกโรงรับเสด็จพระแก้วมรกตข้างพระอุโบสถวัดแจ้ง แล้วให้มโหรีมหรสพสมโภชถวายพระพุทธรูปแก้วมรกตและพระบางเป็นเวลา 3 วัน ข้อมูลจากวัดอรุณราชวรารามกล่าวว่าภายหลังการสมโภชแล้วจึงอัญเชิญพระแก้วมรกตประดิษฐาน ณ มณฑปซึ่งตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถเก่าและพระวิหารเก่า แต่บัดนี้ไม่มีมณฑปนั้นแล้ว อย่างไรก็ตามปัจจุบันนี้ยังมีข้อถกเถียงกันว่าในสมัยกรุงธนบุรีนั้นพระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ตรงที่ใดของวัดแจ้ง

ภาพที่ 10.18 พระวิหารน้อย (ซ้าย) และ โบสถ์น้อย (ขวา) ภายในวัดอรุณราชวราราม (แต่เดิมเป็นพระวิหารและพระอุโบสถในสมัยกรุงธนบุรี)

กองทัพของเจ้าพระยามหา
กษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์
เดินทางกลับมาถึงเมืองสระบุรีใน
เดือนยี่ พุทธศักราช 2322 สมเด็จพระ
เจ้าตากสินมหาราชจึงทรงนิมนต์
สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) และ
พระราชอาคันตุกะทั้งปวงให้ขึ้นไปรับ
พระพุทธรูปแก้วมรกตและ
พระบางที่เมืองสระบุรี แล้วแต่งขบวน
เรือประกอบด้วยเรือชัยและเรือกึ่งขึ้น
ไปรับพระพุทธรูปดังกล่าว เมื่อเรือ
พระแก้วมรกตมาถึงพระตำหนักที่
ตำบลบางธรณีเมืองนนทบุรี สมเด็จพระ
เจ้าตากสินมหาราชเสด็จพระราช

ภาพที่ 10.19 พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรง
สันนิษฐานว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
อาจอัญเชิญพระแก้วมรกตไว้ภายในพระวิหาร
ของวัดแจ้ง และโรงพระแก้วที่ประดิษฐาน
ชั่วคราวเพื่อทำพระราชพิธีสมโภชนั้นน่าจะอยู่
ในที่ซึ่งเป็นพระอุโบสถในปัจจุบันนี้ ส่วนพระ
อุโบสถหลังเก่า (โบสถ์น้อย) นั้นเป็นที่ประทับ
เจริญพระกรรมฐานของสมเด็จพระเจ้าตากสิน
มหาราช

อนึ่ง การสมโภชพระแก้วมรกตนั้นมีหลายระยะ เริ่มจากเมื่อขบวนอัญเชิญมาถึงท่าเจ้า
สนุก เมืองสระบุรี ก็มีการสมโภช 3 วัน 3 คืน จากนั้นแห่เรือมาถึงพระตำหนักที่ตำบลบางธรณี
เมืองนนทบุรี มีการสมโภชโดยแห่เรือเครื่องเล่นเป็นขบวนที่ยิ่งใหญ่ ใช้เรือมากกว่า 200 ลำ
เครื่องเล่นที่แห่ลงมา มี โขน จั้ว ละครไทย ละครเขมร ปี่กลองจีน และยังมีการเล่นญวนหก
ในเรือญวน หุ่นลาวในเรือลาว ชวราหน้า มโหรีไทย มโหรีฝรั่ง มโหรีเขมร เป็นต้น เมื่อ
กระบวนแห่พระแก้วมรกตมาถึงสะพานป้อมต้นโพธิ์ปากคลองนครบาล พนักงานได้อัญเชิญมา
ไว้ในโรงช่างช้างพระอุโบสถวัดแจ้ง โปรดให้ปีพาทย์ไทย ปีพาทย์รามัญ ปีพาทย์ลาว มโหรี
ไทย มโหรีแขกฝรั่ง มโหรีจีนญวน มโหรีมอญเขมร ผลัดเปลี่ยนกันสมโภชเป็นเวลา 2 เดือน 12
วัน ครั้นถึงวันพุธ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 6 ปีกุน (พ.ศ. 2322) เป็นเวลาสมโภช ได้มีการจัดแสดงถึง
7 วัน 7 คืน กลางวันมีหุ่นลาว ละครเขมร จั้วจีน จั้วญวน โขน รำหญิง หนักกลางวัน เป็นต้น
และกลางคืนมีหนังไทย หนังจีน เป็นต้น นับว่าเป็นงานที่สนุกสนานครึกครื้นอย่างมากในกรุง
ธนบุรี นอกจากการแสดงแล้วยังมีการละเล่นและกายกรรม เช่น หกไม้สูง หกไม้ลำเดียว
ไต่ลวดต่ำ หกญวน คนต่อเท้าสองคน ปรบไถ่ มงครุ้ม ระเบิด ชวราหน้า ญวนรำถือโคมดอกบัว
นอกจากนี้ยังมีคู่ปล้ำ คู่มวย คู่กระบอง คู่กระบี่ คู่โล่ คู่ตั้ง คู่ทวนมอญ ลาว ญวน เป็นต้น อีกทั้ง
มีการเล่นไฟ มีทั้งเสียงประทัด พลุจีน ดอกไม้เพลิง ดอกไม้รุ่ง ฝอยทอง กังหัน และเพลิง
พะเนียง (ยิ้ม ปันนทยางกูร, 2523: 36-37) ซึ่งแสดงถึงการละเล่นมากมายหลายชนิดจาก
นาฏศิลป์และศิลปะนานาชาติของทวยราษฎร์ที่เข้ามาฟังพระบรมโพธิสมภารในราชธานีธนบุรี
และยังแสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตของสมเด็จพระเจ้า
ตากสินมหาราช จึงถือว่าเป็นครั้งแรกที่พระพุทธรูปองค์นี้ได้ประดิษฐานอย่างถาวรใน

ราชอาณาจักรไทย โดยก่อนหน้านั้น เป็นเวลาเกือบ 350 ปี พระแก้วมรกตได้ถูกนำไปประดิษฐานในเมืองสำคัญต่างๆของอาณาจักรล้านนาและได้ถูกนำไปประดิษฐานที่เวียงจันทน์ การนำพระแก้วมรกตมาประดิษฐาน ณ กรุงธนบุรีจึงทำให้พระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของไทยมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับพระบางที่นำมาพร้อมกับพระแก้วมรกตนั้นเป็นพระพุทธรูปศิลปะขอมที่แต่เดิมกษัตริย์ลาวได้ขโมยมาจากกษัตริย์ขอม ต่อมาในพ.ศ.2325พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านันทเสน (เป็นราชบุตรของพระเจ้าสิริบุญสารและเคยถูกจับเข้ามาในกรุงธนบุรี ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้กลับไปเป็นกษัตริย์

ภาพที่ 10.20 พระบาง

แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต) อัญเชิญพระบางกลับไปประดิษฐานไว้ ณ เมืองหลวงพระบาง เนื่องจากเจ้านันทเสนกราบบังคมทูลว่าผีซึ่งรักษาพระแก้วมรกตกับพระบางเป็นอริกัน พระพุทธรูป 2 องค์นี้อยู่ด้วยกันในที่ใดมักจะมีเหตุภัยอันตราย โดยทรงอ้างถึงการจลาจลในปลายสมัยกรุงธนบุรีมาเป็นตัวอย่าง ต่อมาใน พ.ศ. 2330 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อัญเชิญพระบางกลับมายังไทยอีกครั้งหนึ่ง แต่ได้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาสซึ่งเวลานั้นถือว่าเป็นวัดนอกเมืองจนถึง พ.ศ. 2409 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัวจึงโปรดให้อัญเชิญกลับไปประดิษฐานไว้ ณ เมืองหลวงพระบางจนกระทั่งทุกวันนี้ อัญเชิญพระบางเป็นพระพุทธรูปศิลปะขอมแบบบายน เดิมประดิษฐานที่นครหลวงของอาณาจักรขอม ต่อมาในพ.ศ. 1902 พระเจ้าฟ้าจุ้มกษัตริย์ล้านช้างซึ่งมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับพระเจ้ากรุงกัมพูชาได้ขโมยพระบางเพื่อมาประดิษฐาน ณ เมืองเชียงทองหรือเมืองหลวงพระบางอันเป็นนครหลวงของอาณาจักรล้านช้าง ดังนั้นเมื่ออัญเชิญพระบางกลับจากไทยจึงนำไปประดิษฐานที่เมืองเชียงทอง และเนื่องจากเมืองนี้เป็นที่ประดิษฐานพระบางจึงมีชื่อว่า “เมืองหลวงพระบาง” มาจนถึงปัจจุบัน

อาจกล่าวได้ว่าพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีความสำคัญต่อความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาของไทย ที่สำคัญได้แก่การสืบเสาะหาพระไตรปิฎกจากภูมิภาคต่างๆของไทยเพื่อชำระเป็นพระไตรปิฎกฉบับหลวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดจุฬาโลกมหาราชโปรดให้สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ใช้เป็นพื้นฐานในการชำระ

พระไตรปิฎกอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยของพระองค์ นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ยังโปรดให้สร้างสมุดภาพไตรภูมิที่สมบูรณ์ทั้งด้านการเขียนภาพและในด้านเนื้อหาสาระทาง พระพุทธศาสนา รวมถึงการอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานในราชธานีของพระองค์ การอัญเชิญพระเถรานุเถระจากกรุงธนบุรีไปบรมสั่งสอนพระภิกษุยังหัวเมืองฝ่ายเหนือ การ แต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชตามแบบอย่างประเพณีในสมัยกรุงศรีอยุธยา และการ บูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่เสื่อมโทรมให้เป็นศาสนสถานแก่พระภิกษุและราษฎรทั่วไป อันทำให้พระพุทธศาสนาธำรงอยู่อย่างยั่งยืนแม้จะถูกพม่าทำลายอย่างยับเยินในตอนปลาย สมัยกรุงศรีอยุธยาก็คตาม

บทที่ 11

วัดในกรุงธนบุรีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงบูรณะปฏิสังขรณ์

“.....ให้เกณฑ์ข้าราชการปลุกกุฎีร้อยยี่สิบหลัง แล้วให้บูรณะปฏิสังขรณ์ พระพุทธปฏิมากรและพระอุโบสถเจดีย์วิหารให้บริบูรณ์ขึ้นสิ้นทั้งพระอาราม หนึ่งที่ค้อมพระอุโบสถนั้นให้ชำระแผ้วถางขุดให้กว้างออกไปกว่าเก่า ให้ปลูก บัวหลวงทั้งรอบ แล้วทรงสถาปนาพระอุโบสถและการเปรียญเสนาสนกุฎี ณ วัด หงส์สำเร็จบริบูรณ์.....” (พงศาวดาร, 2542: 217)

ข้อความในพระราชพงศาวดารที่กล่าวมานี้เป็นกรกล่าวถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัด บางยี่เรือใต้หรือวัดอินทารามเมื่อปีพ.ศ. 2319 เนื่องในพระราชพิธีทำบุญพระอัฐิสมเด็จพระราช ชนนี กรมพระเทพามาตย์ ในวโรกาสนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเจริญพระกรรมฐาน ภาวนาและประทับแรม ณ วัดบางยี่เรือใต้พร้อมกับทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานของวัดนี้ อย่างสมบูรณ์ และยังทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดหงส์จนสำเร็จบริบูรณ์

แม้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะมีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้าในทาง พระพุทธศาสนา แต่การสืบค้นวัดซึ่งทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ในกรุงธนบุรีพบว่ามีเพียงไม่กี่วัดที่มี หลักฐานทางวัตถุซึ่งปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน และไม่มีวัดใดที่ทรงสร้างขึ้นใหม่ในรัชสมัยของ พระองค์ อย่างไรก็ตามพระราชพงศาวดารระบุว่าพระองค์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน เป็นจำนวนมากแต่หลักฐานที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์หลายแห่งยังขาดความชัดเจน ทั้งนี้อาจ เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่เกิดมานานกว่าสองศตวรรษมาแล้วและมีได้มีการบันทึกรายละเอียด ในเวลานั้น ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการซ่อมแซมหรือต่อเติมศาสนสถานต่างๆที่ สร้างในสมัยกรุงธนบุรี ดังนั้นชนรุ่นหลังจึงไม่สามารถเห็นร่องรอยการบูรณะหรือการก่อสร้าง วัดเหล่านั้นในสมัยกรุงธนบุรีได้ชัดเจน เช่น วัดอมรินทรารามวรวิหาร ซึ่งระบุว่าสมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราชโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์แล้วสถาปนาให้เป็นพระอารามหลวง แต่ไม่ได้ระบุ ชัดเจนว่าพระองค์โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งใดบ้างภายในวัดแห่งนี้ อย่างไรก็ตามจากการ สืบค้นวัดในผังธนบุรีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์พบว่าได้แก่ วัดดังต่อไปนี้ คือ วัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) วัดบางยี่เรือเหนือ (วัดราชคฤห์) วัดแจ้ง (วัด อรุณราชวราราม) วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) วัดบางหว้าน้อย (วัดอมรินทราราม) และวัดหงษ์อ่าวสา (วัดหงส์รัตนาราม) หนึ่ง บางวัดที่น่าจะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัย กรุงธนบุรี เช่น วัดโมลีโลกยาราม เพราะเป็นวัดในเขตพระราชฐาน แต่ไม่มีหลักฐานระบุถึง

การปฏิสังขรณ์วัดนี้ มีเพียงข้อสันนิษฐานว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงใช้พระวิหารของวัดนี้สำหรับเป็นฉางเกลือ

หากพิจารณาจากศาสนสถานที่มีการบูรณะในสมัยกรุงธนบุรีและยังปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบันจะพบว่า ลักษณะของการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดมีความเรียบง่าย ไม่มีขนาดใหญ่โตหรือวิจิตรตระการตาแต่อย่างใดเพราะบ้านเมืองกำลังอยู่ในภาวะสงคราม จึงอาจซ่อมสร้างส่วนที่สึกหรอหรือส่วนที่ขาดหายไปเพื่อยังประโยชน์ให้แก่วัดเหล่านั้น อนึ่ง วัดดังกล่าวเป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาโดยชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ จึงเป็นศิลปะของสมัยกรุงศรีอยุธยาในแบบพื้นบ้านเป็นส่วนใหญ่ มีศิลปะของชนชั้นสูงดังเช่นวัดที่สำคัญในกรุงศรีอยุธยาที่สร้างขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นเมืองราชธานี อย่างไรก็ตามในบรรดาวัดของกรุงธนบุรีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงบูรณะปฏิสังขรณ์นั้นได้มีเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ซึ่งเกิดขึ้นในวัดดังกล่าวหลายแห่ง เช่น วัดอรุณราชวราราม วัดระฆังโฆสิตาราม และวัดหงส์รัตนาราม ซึ่งจะขอกกล่าวถึงวัดที่สำคัญและเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับพระองค์ที่เกิดขึ้น ณ วัดดังกล่าวต่อไปนี้

วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

ในสมัยกรุงธนบุรีวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหารเป็นวัดภายในเขตพระราชฐานจึงไม่มีพระภิกษุจำพรรษาอยู่ในวัด วัดนี้เป็นวัดโบราณที่สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมมีชื่อว่า “วัดมะกอก” ตามตำบลบางมะกอกซึ่งเป็นที่ตั้งของวัด ต่อมาสันนิษฐานว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดแจ้ง” เนื่องจากเมื่อครั้งที่เสด็จออกจากกรุงศรีอยุธยาในคราวสงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 ทรงรวบรวมไพร่พลไปยังเมืองจันทบุรีและตราด หลังจากนั้นได้ต่อเรือเป็นจำนวนร้อยลำเศษแล้วยกทัพเรือมาถึงแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อมาถึงหน้าวัดมะกอกเป็นเวลารุ่งแจ้งพอดี พระยาตากเห็นว่าเวลารุ่งอรุณนี้เป็นมงคลฤกษ์ จึงให้กระบวนเรือหยุด และให้เทียบเรือที่หน้าน้ำ โดยขึ้นไปสักการะบูชาพระมหาธาตุคือพระปรารค์องค์เดิมของวัดแห่งนี้ เมื่อสมเด็จพระ

ภาพที่ 11.1 วัดอรุณราชวราราม
และเห็นพระปรารค์ซึ่งภายในบรรจพระมหาธาตุ

พระเจ้าตากสินมหาราชครองราชย์จึงโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดมะกอก แล้วทรงเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “วัดแจ้ง” เพื่อให้สอดคล้องกับการเสด็จมาถึงกรุงธนบุรีที่วัดแห่งนี้ในเวลารุ่งเช้า เมื่อพระองค์โปรดให้สร้างพระราชวังแล้ววัดนี้จึงกลายเป็นวัดในวังดังเช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีวัดพระศรีสรรเพชญ์อยู่ในพระราชวัง คือไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา สมเด็จพระ

ภาพที่ 11.2 พระวิหารเก่า (ซ้าย) และ พระอุโบสถเก่า (ขวา) ของวัดอรุณราชวราราม ตั้งอยู่ที่ด้านหน้าของพระปรางค์

พระเจ้าตากสินมหาราชทรงปฏิสังขรณ์ พระอุโบสถและพระวิหารซึ่งอยู่หน้าพระปรางค์ กับโปรดให้สร้างกำแพงพระราชวังโอบล้อมวัดเพื่อให้สมกับที่เป็นวัดภายในพระราชฐาน

ในสมัยกรุงธนบุรีเกิดเหตุการณ์สำคัญในวัดอรุณราชวราราม ได้แก่ การอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานในวัดแห่งนี้ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่แล้ว และเหตุการณ์การเสด็จบรรพชาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่พระอุโบสถเดิมของวัดแห่งนี้

พระราชพงศาวดารกล่าวว่าพระยาสรรรค์บุรีเจ้าเมืองชัยนาท หรือที่เรียกว่า พระยาสรรรค์เข้ามาในกรุงธนบุรีเมื่อเดือน 4 พ.ศ. 2325 และสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระราชกระแสรับสั่งให้ขึ้นไปปราบพวกกบฏจากกรุงศรีอยุธยาที่ต้องการล้มล้างพระราชอำนาจของพระองค์ แต่พระยาสรรรค์กลับไปเข้าข้างพวกกบฏและนำกองกำลังของพวกกบฏเข้ามาล้อมพระราชวัง โดยยิงต่อสู้กับข้าราชการในพระราชวังตั้งแต่ค่ำคืนจนถึงรุ่งเช้าของวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2325 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ไปนิมนต์พระสังฆราช (ชื่น) พระวันรัตน์ และพระรัตนมุนี เข้ามาเจรจากับพระยาสรรรค์ ดังข้อความในพระราชพงศาวดารต่อไปนี้

“... ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์ เดือน 4 แรม 12 ค่ำ พระเจ้าแผ่นดินจึงให้ออกไปนิมนต์พระสังฆราช พระวันรัตน์ และพระรัตนมุนีเข้ามา แล้วให้ออกไปเจรจากับเมืองกับพระยาสรรรค์ รับสารภาพผิดยอมแพ้ขอแต่ชีวิต จะออกบรรพชา พระยาสรรรค์ก็ยอม ในเวลานั้นคำเปลวยามเศษพระเจ้าแผ่นดินจึงออกทรงพระผนวช ณ พระอุโบสถวัดแจ้งภายในพระราชวัง...” (พงศาวดาร, 2542:

ปัจจุบันภายในโบสถ์น้อยหรือพระอุโบสถเดิมเป็นเสมือนพระราชนุสรณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการที่ทรงออกผนวชครั้งสุดท้าย ณ พระอุโบสถแห่งนี้ นอกจากเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและทหารคู่พระราชหฤทัยคือพระยาพิชัยดาบหักแล้ว ภายในพระอุโบสถเดิมยังมีพระแท่นบรรทมของพระองค์ตั้งอยู่ โดยมีลักษณะเรียบง่าย เป็นทรงเตี้ยไม่มีเสาและเพดานหลังคา อันเป็นแบบอย่างของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถแต่ทรงดำรงพระชนม์ชีพแบบเรียบง่ายมาโดยตลอด อนึ่ง พระวิหารเดิมซึ่งตั้งอยู่คู่กับพระอุโบสถเดิมนั้นเป็นเสมือนการระลึกถึงการอัญเชิญพระแก้วมรกตซึ่งเป็น

พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของไทยมาประดิษฐาน ณ พระวิหารแห่งนี้ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงได้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากกรุงธนบุรีไปประดิษฐาน ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวังมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 11.3 พระอุโบสถเดิม
ในวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ 11.4 พระแท่นบรรทม
ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ในพระอุโบสถเดิมของวัดอรุณราชวราราม

วัดอินทารามวรวิหาร

วัดอินทารามวรวิหารเป็นวัดโบราณที่สร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมมีชื่อว่าวัดบางยี่เรือนอกหรือวัดบางยี่เรือใต้ ไม่ปรากฏว่าผู้สร้าง โดยเป็นวัดเล็กๆที่มีสภาพทรุดโทรม ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถเดิมและพระวิหารเดิมของวัดแห่งนี้ อาจกล่าวได้ว่าพระอุโบสถเดิมและพระวิหารเดิมของวัดอินทารามเป็นศิลปะสมัยกรุงธนบุรีที่ชัดเจนที่สุดและถือว่าเป็นวัดประจำรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ภาพที่ 11.5 พระเจดีย์คู่กุฎชาติ
ประดิษฐานหน้าพระอุโบสถเดิมของวัดอินทาราม

ภาพที่ 11.6 พระพุทธรูปในพระอุโบสถเดิม
องค์หน้าสุดบรรจุพระศรีรังคาร
ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ภายในพระอุโบสถเดิมบรรจุพระศรีรังการของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้ในพระพุทธรูปองค์หน้าสุดในหมู่พระพุทธรูป และด้านหน้าของพระอุโบสถได้ประดิษฐานพระเจดีย์ 2 องค์ เรียกว่าพระเจดีย์คู่กุฎชาติ พระเจดีย์องค์ขวาบรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและพระเจดีย์องค์ซ้ายบรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระอัครมเหสีของพระองค์

ภาพที่ 11.7 พระวิหารเดิมในวัดอินทาราม

สำหรับพระวิหารเดิมนั้นตั้งอยู่คู่กับพระอุโบสถเดิม ทั้งพระวิหารเดิมและพระอุโบสถเดิมเป็นศิลปะสมัยกรุงธนบุรี คือมีขนาดเล็ก ที่หน้าบันไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และได้ประดับกระเบื้องลายดอกไม้ที่หน้าบัน มีบานประตูอยู่ด้านหน้าและมีบานหน้าต่าง 2 บานอยู่ด้านหน้าเช่นกัน แต่เดิมที่ด้านข้างของพระอุโบสถและพระวิหารนี้ไม่มีบานหน้าต่างตามแบบศิลปะของสมัยกรุงธนบุรี แต่ตัวพระวิหารและพระอุโบสถเป็นรูปเรือสำเภาตามคติเดิมของสมัยกรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ 11.8 พระบรมรูปภายในพระวิหารเดิม

(ซ้าย) พระบรมรูปขณะทรงผนวช (กลาง) พระบรมรูปขณะทรงวิปัสสนา และ (ขวา) พระบรมรูปทรงครองเมืองประดิษฐานบนพระแท่นบรรทม

ภายในพระวิหารประดิษฐานพระบรมรูปของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพระราชลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ พระบรมรูปขณะครองเมือง พระบรมรูปขณะทรงผนวช และพระบรมรูปขณะทรงวิปัสสนา และยังประดิษฐานพระแท่นบรรทมของพระองค์ ด้านหน้าพระวิหารยังประดิษฐานพระบรมรูปของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขณะเสด็จออกรบ และที่ผนังด้านหน้าของพระวิหารยังได้จารึกพระราชประวัติของพระองค์บนแผ่นศิลาหินอ่อน อีกทั้งมีการ

จารึกพระราชประวัติที่บานหน้าต่างด้านข้างของพระวิหารแห่งนี้ โดยที่บานหน้าต่างดังกล่าว เป็นการจารึกแบบลงรักปิดทองโดยเขียนภาพประกอบไปพร้อมกับการจารึกพระราชประวัตินั้น จึงนับได้ว่าวัดอินทารามเป็นศาสนสถานประกอบไปด้วยหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างมากมาย

เหตุการณ์สำคัญในสมัยกรุงธนบุรีที่เกิดขึ้นในวัดอินทารามมีดังนี้

1. พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพพระชนนี กรมพระเทพามาตย์ เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2318 ดังข้อความในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ดังนี้

“... แล้วให้ปลุกพระเมรุ ณ วัดบางยี่เรือใต้ เสร็จแล้วจึงให้เชิญพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ใส่เรือพระที่นั่งกิ่ง แห่โดยนาวาพายเรือไปโดยทางชลมารค เชิญขึ้นสู่พระเมรุแล้วให้นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์ พันรูป ถวายไตรบริวารไทยทานต่างๆ และมีงานมหรสพสามวันแล้วถวายพระเพลิง ...” (พงศาวดาร, 2542: 202)

ข้อความในพระราชพงศาวดารแสดงว่าในสมัยกรุงธนบุรีนั้นวัดอินทารามจะต้องเป็นวัดที่ใหญ่มากจึงสามารถนิมนต์พระสงฆ์ถึง 1,000 รูปมาในพระราชพิธีนี้ และยังสามารถบรรจุผู้คนเพื่อชมงานมหรสพอย่างใหญ่โตที่จัดขึ้นในพระราชพิธีดังกล่าว

2. การเสด็จไปทรงเจริญพระกรรมฐานและพระราชพิธีแห่พระไตรปิฎก ในปีต่อมาคือ พ.ศ. 2319 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จไปทรงเจริญพระกรรมฐานที่พระอุโบสถวัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) ทรงอุทิศถวายเรือโฆมดงยาปิดทองแก่วัดพร้อมคนพาย 10 คนและพระราชทานเงินแก่ผู้บวชเป็นชีปะขาวคนละ 2 ตำลึงรวมทั้งผ้าขาว โดยให้บวชเป็นชีปะขาวประจำวัดแห่งนี้ จากนั้นจึงโปรดให้แห่เรือพระไตรปิฎกพร้อมกับกระบวนเรือฝ่ายทหารพลเรือน และราษฎร และนำพระไตรปิฎกมาประดิษฐานไว้ที่พระอุโบสถของวัดบางยี่เรือใต้

3. พระราชพิธีทำบุญพระอัฐิกรมพระเทพามาตย์ เป็นพระราชพิธีที่ทรงกระทำภายหลังพระราชพิธีแห่พระไตรปิฎกเพียง 1 สัปดาห์ โดยเป็นพระราชพิธีทางชลมารคเช่นเดียวกัน เนื่องจากวัดบางยี่เรือใต้มีพื้นที่ติดฝั่งคลองบางกอกใหญ่ กระบวนเรือออกจากพระตำหนักแพในพระราชวังหลวงไปยังวัดบางยี่เรือใต้ ทรงนิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์ถึง 10,000 รูป และทรงประกอบพระราชพิธีถึง 3 วัน จึงอัญเชิญพระโกศลงเรือแห่กลับเข้าพระราชวัง จากนั้นเสด็จประทับแรม ณ วัดบางยี่เรือใต้เพื่อทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนาอยู่ 5 เวณ (5 วัน 5 คืน) ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดบางยี่เรือใต้โดยโปรดให้สร้างกุฏิ 120 หลัง แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาประจำในกุฏิซึ่งโปรดให้ปลุกนั้น ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป พระอุโบสถ พระวิหาร และเจดีย์ อีกทั้งโปรดให้แผ้วถางพื้นที่ในอาณาบริเวณวัดโดยขุดคูรอบ

พระอุโบสถให้กว้างกว่าเก่าและปลูกบัวเต็มคูที่ขุด ทรงให้ข้าละออธงสีพระบาทปรนนิบัติ พระสงฆ์ทุกรูป พร้อมทั้งพระราชทานโอวาทให้พระสงฆ์เหล่านั้นบำเพ็ญสมณกรรมฐานภาวนา ดังเช่นที่พระองค์ทรงปฏิบัติมา (พงศาวดาร, 2542: 217)

4. พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ ทรงดำเนินพระราชภารกิจอย่างมากในระยะเริ่มต้นรัชกาล เช่น การสร้างราชธานีใหม่ การสถาปนาพระราชวงศ์ การจัดตำแหน่งขุนนาง การจัดระเบียบฝ่ายสงฆ์ การจัดการปกครองประเทศราช ซึ่งได้แก่ ลาว กัมพูชา และญวน เป็นต้น ต่อมาในพ.ศ. 2327 ภายหลังการสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชประมาณ 2 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระอนุชาคือสมเด็จพระราชวังบวรสุรสีหนามิพระราชดำริในการพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ดังข้อความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“... สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองดำรัสให้ขุดหีบศพเจ้าตากขึ้นตั้งไว้ ณ เมรุวัดบางยี่เรือใต้ ให้มีการมหรสพและพระราชทานพระสงฆ์บังสุกุล เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงทั้งสองพระองค์...” (พงศาวดาร, 2542: 243)

วัดบางยี่เรือใต้หรือวัดอินทารามได้ประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระศรีรังคารสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สมดังที่เป็นวัดซึ่งพระองค์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด

วัดราชคฤห์วรวิหารและวัดคูหาสวรรค์วรวิหาร

จากพระอุโบสถเดิมของวัดอินทารามจะมีทางเดินเลียบบคลองบางกอกใหญ่ผ่านวัดจันทาราม (วัดบางยี่เรือกลาง) และวัดราชคฤห์วรวิหาร (วัดบางยี่เรือเหนือ) ตามลำดับ วัดทั้ง 3 แห่งนี้ต่างสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่วัดจันทารามได้รับการบูรณะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนวัดอินทารามและวัดราชคฤห์ต่างได้รับการบูรณะตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี

วัดราชคฤห์เป็นวัดโบราณ สันนิษฐานว่าสร้างในตอนกลาง สมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากมีหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเอกาทศรถ (ครองราชย์พ.ศ. 2148-2153) แต่เดิมวัดนี้มีแม่น้ำลำคลองไหลมาบรรจบกัน 3 สาย คือ คลองบางกอกใหญ่ (อยู่ด้านทิศเหนือคือของวัด) คลองบางน้ำชน (อยู่ทิศตะวันตกของวัด) และคลองท่าพระ (อยู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัด) ในสมัยก่อนเมื่อน้ำทะเลหนุนจะทะลักเข้ามาเป็นเหตุให้น้ำจืดกับน้ำเค็มบรรจบกันทำให้เกิดเป็นน้ำไหลวน แต่เดิมชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านในพื้นที่นี้ว่า หมู่บ้านวังน้ำวน และพื้นที่จะเป็นป่าชายเลนที่เรือสามารถจอดได้ จึงมีผู้คนหลายเชื้อชาติคือ ไทย มอญ และจีน ตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาโดยมีหัวหน้าเป็นนายทหารมอญคอยดูแลความปลอดภัยและได้ชักชวน

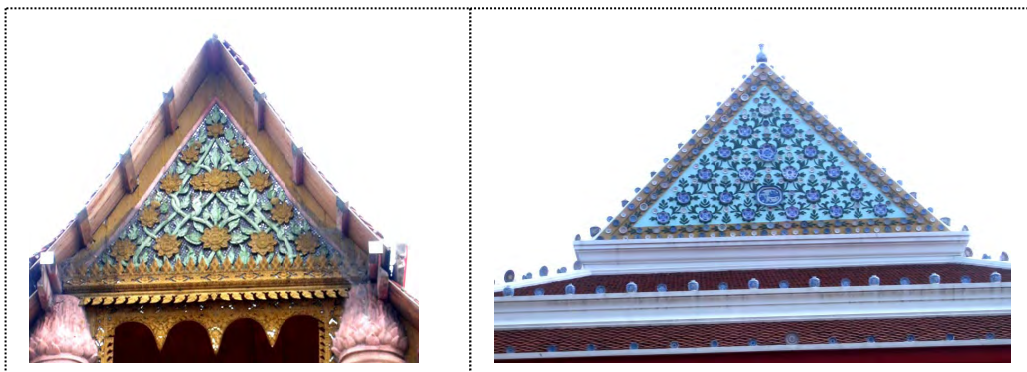
ชาวบ้านให้สร้างวัดแห่งนี้ เดิมวัดราชคฤห์ชื่อว่า วัดวังน้ำวน แต่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า วัดมอญ ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงใช้พื้นที่บริเวณนี้ในการชุมนุมยิงเรือพม่าที่เล็ดลอดเข้ามา ดังนั้นพื้นที่นี้จึงกลายเป็นชื่อตำบล “บึงยิงเรือ” เนื่องจากปกคลุมไปด้วยป่าสะแกที่ใช้กำบังชุมนุมยิงเรือพม่า วัดราชคฤห์จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า “วัดบึงยิงเรือเหนือ” คู่กับวัดอินทารามซึ่งมีชื่อเรียกว่า “วัดบึงยิงเรือใต้” ต่อมาการเรียกชื่อ “บึงยิงเรือ” ได้เรียกผิดเพี้ยนไป กลายเป็นชื่อ “บางยี่เรือเหนือ” และ “บางยี่เรือใต้” และตำบลบึงยิงเรือในอดีตได้วิวัฒนาการมาเป็นแขวงบางยี่เรือในปัจจุบันนั่นเอง

ภาพที่ 11.9 การสำรวจของคณะวิจัยจากริมคลองบางกอกใหญ่ ด้านหลังวัดอินทาราม ถึงริมคลองบางกอกใหญ่ ด้านหลังวัดราชคฤห์

ภาพที่ 11.10 ตัวอย่างของป่าสะแก

ภาพที่ 11.11 เปรียบเทียบศิลปะระหว่างวัดราชคฤห์กับวัดอินทาราม

- (ซ้าย) หน้าบันอุโบสถเดิมของวัดราชคฤห์ ทำด้วยไม้แกะสลักลายดอกไม้
(ภาพก่อนที่กรมศิลปากรจะบูรณะในต้นปีพ.ศ 2554)
- (ขวา) หน้าบันพระอุโบสถวัดอินทาราม ประดับด้วยกระเบื้องลายดอกไม้

สำหรับวัดราชคฤห์นั้นมีความสำคัญในสมัยกรุงธนบุรี โดยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงชักชวนพระยาสีหราชเดโชหรือที่รู้จักกันในนามพระยาพิชัยดาบหัก ให้ร่วมกับพระองค์ในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัด โดยเฉพาะการบูรณะพระอุโบสถทรงไทยแบบเรือสำเภา และสร้างพระปรารักษ์ย่อมุมไม้ยี่สิบซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ 4 ด้านของพระอุโบสถ

ศาสนสถานที่สำคัญอีกสิ่งหนึ่งของสมัยกรุงธนบุรีในวัดราชคฤห์คือพระเจดีย์ย่อมุมไม้ยี่สิบซึ่งภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่นำมาจากกรุงราชคฤห์ ประเทศอินเดีย วัดแห่งนี้จึงได้ชื่อว่าวัดราชคฤห์ นอกจากนี้ยังมีพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปบรรทมหงายหรือปางถวายพระเพลิง (หลวงพ่อบุชชบาย) ซึ่งในสมัยกรุงธนบุรีได้ขยายพระพุทธรูปองค์นี้ให้ใหญ่ขึ้น

ภาพที่ 11.12 พระเจดีย์ใหญ่ในวัดราชคฤห์
ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ภาพที่ 11.13 พระพุทธรูปบรรทมหงาย

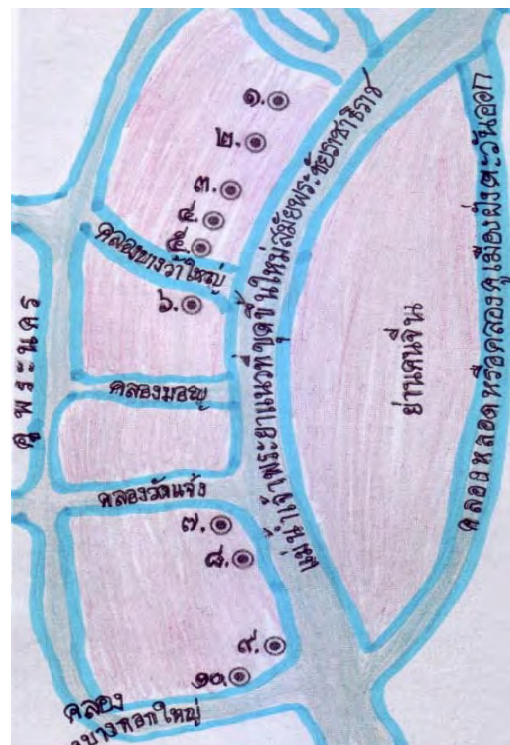
ตามประวัติที่เล่าสืบกันมากล่าวว่า มีพระเถระซึ่งออกธุดงค์แสวงบุญ ณ ประเทศอินเดีย ได้นำพระบรมสารีริกธาตุจากกรุงราชคฤห์ (เป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธ) มาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงโปรดให้พระยาพิชัยดาบหักสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้เป็นที่สักการะ นอกจากนี้ภายในวัดยังมีพระพุทธรูปเก่าแก่ปางถวายพระเพลิงซึ่งเป็นปางที่ไม่ปรากฏในพระพุทธรูปองค์ใดของไทย ตามประวัติเล่าว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองธนบุรีหรือเมืองบางกอกเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์เพราะเป็นเมืองเก็บอากรขนอนเนื่องจากการค้าขายกับชาวต่างชาติ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเกิดอาเพศขึ้นในเมืองธนบุรี ชาวเมืองล้มตายด้วยโรคต่าง ๆ ทั้งยังขาดความสามัคคีกัน เจ้าเมืองบางกอกจึงเดินทางขึ้นไปกราบทูลสมเด็จพระเอกาทศรถ ซึ่งโปรดให้สมเด็จพระสังฆราชตรัสบอกโหราให้มาตรวจดูดวงชะตาเมืองบางกอก โหราได้ทำนายว่าเป็นเพราะการวางเสาหลักเมืองไม่ถูกต้องและให้รีบแก้ดวงเมืองเสียใหม่ โดยให้หาฤกษ์ยามที่ดีวางเสาหลักเมืองแล้วให้สร้างพระพุทธรูปปางบรรทมหงายหรือปางถวายพระเพลิงเพื่อเป็นการแก้ร้ายให้กลายเป็นดี

เจ้าเมืองบางกอกจึงรีบกลับมาแก้ดวงเมืองทันทีพร้อมกับสร้างพระพุทธรูปดังกล่าว ดังนั้นเมื่อพระยาพิชัยดาบหักบูรณะพระอุโบสถวัดราชคฤห์แล้วจึงได้ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปางถวายพระเพลิงองค์นี้โดยขยายให้ใหญ่กว่าเดิมเพื่อเป็นการบำเพ็ญบุญอุทิศกุศลให้แก่เพื่อนทหาร รวมถึงข้าศึกและชาวบ้านที่ต้องมัลมตายในสงครามอันเนื่องมาจากตนเป็นต้นเหตุ เสมือนการถ่ายกรรมที่ตนได้ฆ่าคนตาย จึงถือว่าวัดราชคฤห์เป็นวัดที่ได้รับการบูรณะและคงไว้ซึ่งศิลปะบางส่วนในสมัยกรุงธนบุรี (วัดราชคฤห์วรวิหาร, 2547: 16-17)

การศึกษาข้อมูลของวัดราชคฤห์เกี่ยวกับคำทำนายของโหรเรื่องเสاءหลักเมืองของกรุงธนบุรี ทำให้มีข้อสงสัยว่าเสاءหลักเมืองดั้งเดิมของกรุงธนบุรีนั้นอยู่ที่ไหน เนื่องจากเมืองธนบุรีเป็นเมืองสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และเมืองต่างๆในอดีตจะมีการสร้างเสاءหลักเมืองไว้ เช่น เส่าหลักเมืองสุพรรณบุรี เป็นต้น จึงได้สืบค้นจนเมื่อศึกษาประวัติวัดคูหาสวรรค์ (วัดศาลาสีหน้า) ปัจจุบันตั้งอยู่ในซอยเพชรเกษม 28 หรือในซอยจรัลสนิทวงศ์ 3 โดยมีคลองบางกอกใหญ่ผ่านหน้าวัด

ภาพที่ 11.14 คลองบางกอกใหญ่
หน้าศาลาสีหน้า วัดคูหาสวรรค์

ภาพที่ 11.15 แผนที่ตัวเมืองบางกอกในสมัยกรุงธนบุรี

สัญลักษณ์ของแผนที่

๑. วัดอมรินทร์าราม	๒. วัดสวนลิ้นจี่
๓. วัดสวนมังคุด	๔. วัดบ้านปูน
๕. วัดระฆังโฆสิตาราม	๖. นิเวศน์เจ้าพระยาจักรี
๗. วัดอรุณราชวราราม	๘. พระราชวังหลวง
๘. ป้อมวิไชยประสิทธิ์	๑๐. วัดโมลีโลกยาราม

ข้อมูลของวัดแห่งนี้กล่าวว่าแต่เดิมก่อนที่สมเด็จพระชัยราชาธิราช จะขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยานั้น ตัวเมืองธนบุรีมีใต้อยูริมแม่น้ำเจ้าพระยาระหว่างปากคลองบางกอกใหญ่และปากคลองบางกอกน้อยดังเช่นในสมัยปัจจุบัน ก่อนสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราชนั้นตัวเมืองบางกอกหรือเมืองธนบุรีอยู่ตรงวัดคูหาสวรรค์ ครั้นเมื่อสมเด็จพระชัยราชาธิราชขุดคลองลัดบางกอกและต่อมาเมื่อคลองลัดแห่งนี้ได้กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่แล้ว ตัวเมืองบางกอกจึงย้ายจากบริเวณวัดคูหาสวรรค์ไปอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ และในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดสร้างป้อมบางกอกหรือป้อมวิไชยเอนทร์ไว้ที่ตัวเมืองบางกอกบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาตรงปากคลองบางกอกใหญ่ (ประวัติวัดคูหาสวรรค์วรวิหาร, 2554)

อนึ่ง เมื่อสัมภาษณ์คนเก่าแก่ที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณวัดคูหาสวรรค์คือนางสละ พิภุลศรี สุวรรณ อายุ 86 ปีได้อธิบายว่า แต่เดิมบริเวณด้านหน้าวัดคูหาสวรรค์มีเสาใหญ่เก่าแก่ต้นหนึ่ง ต่อมาได้สร้างมณฑปบรรจุพระพุทธรูป 4 หน้า พระพุทธรูปนี้เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่มีมาแต่เดิม ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่าบริเวณที่กล่าวมานี้อาจเป็นที่ตั้งของเสาหลักเมืองธนบุรีเก่า และตัวเมืองธนบุรีที่เกิดอาเพศในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถนี้จึงน่าจะอยู่บริเวณวัดคูหาสวรรค์

ภาพที่ 11.16 ศาลาสี่หน้าหน้าวัดคูหาสวรรค์

ภาพที่ 11.17 มณฑปวัดคูหาสวรรค์
บรรจุพระพุทธรูปสี่หน้า

จากการสัมภาษณ์พระภิกษุที่วัดคูหาสวรรค์ ท่านได้นำไปดูแท่นที่ตั้งพระพุทธรูปจำนวนมากที่ทางวัดได้เก็บรักษาไว้ที่ศาลาการเปรียญซึ่งท่านกล่าวว่าคือพระแท่นของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโดยทางวัดทาสีและตกแต่งลวดลายที่ขอบพระแท่นดังกล่าว ซึ่งหากเป็นจริงย่อมแสดงว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เสด็จมา ณ วัดแห่งนี้ แต่ไม่ปรากฏข้อมูลว่าทรงบูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งใดบ้าง อย่างไรก็ตามหลักฐานจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

ภาพที่ 11.18 หมู่พระพุทธรูปตั้งบนพระแท่น
ในศาลาการเปรียญวัดคูหาสวรรค์

เป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และพระราชทานพระนามว่า พระพุทธเทวปฏิมากร ซึ่งยังประดิษฐานอยู่ในวัดพระเชตุพนมาจนถึงปัจจุบันนี้ แล้วโปรดให้สร้างพระพุทธรูปองค์ใหม่สำหรับเป็นพระประธานแทนพระพุทธเทวปฏิมากรที่โปรดให้อัญเชิญไปนั้น วัดคูหาสวรรค์ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

อนึ่ง คำทำนายของโหรในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถที่ให้แก้ดวงเมืองธนบุรีโดยวางเสาหลักเมืองเสียใหม่นั้นจะเกี่ยวข้องกับวัดราชคฤห์หรือไม่ก็ยังไม่มีความกระจ่างชัด แต่มีข้อสังเกตว่าเพราะเหตุใดจึงสร้างพระพุทธรูปปางถวายพระเพลิงเพื่อแก้ไขดวงชะตาของเมืองธนบุรีไว้ที่วัดราชคฤห์ อย่างไรก็ตามวัดแห่งนี้หากเดินทางด้วยเรือในคลองบางกอกใหญ่ก็อยู่ไม่ไกลจากวัดคูหาสวรรค์มากนัก และปัจจุบันก็ยังมีการสัญจรทางเรืออยู่บ้าง

วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหารเป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมมีชื่อว่า วัดบางหว้าใหญ่ (หรือวัดบางว่าใหญ่) เป็นชื่อที่คู่กับวัดอมรินทรารามซึ่งแต่เดิมมีชื่อว่าวัดบางหว้าน้อย (หรือวัดบางว่าน้อย) แต่เดิมวัดระฆังเป็นวัดราษฎร์ ครั้นในสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนาวัดนี้ขึ้นเป็นพระอารามหลวง พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่วัดบางหว้าใหญ่เป็นอันมากเนื่องจากเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ในสมัยกรุงธนบุรีตั้งแต่ พ.ศ. 2312 จนถึงพ.ศ. 2324 และต่อมายังทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆราชองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 จนถึง พ.ศ. 2337

ปัจจุบันนี้ศาสนสถานของวัดระฆังโฆสิตารามที่ได้รับการบูรณะและปฏิสังขรณ์ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีคือพระอุโบสถเก่าซึ่งปัจจุบันนี้ได้ใช้เป็นพระวิหารของวัดแห่งนี้ สิ่งสำคัญภายใน

กล่าวว่า วัดคูหาสวรรค์ได้ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงเมื่อ พ.ศ. 2320 ซึ่งเป็นรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงเปลี่ยนนามวัดจากเดิมคือวัดศาลาสีหน้ามาเป็นวัดคูหาสวรรค์ พร้อมทั้งทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้และทรงอัญเชิญพระประธานในพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่งดงามมาก ไปประดิษฐาน

พระวิหารได้แก่พระประธานและพระศรีอริยมณีไตรจำนวนหลายองค์พร้อมทั้งพระพุทธรูปปางห้ามญาติและปางห้ามสมุทรซึ่งเป็นพระพุทธรูปสมัยกรุงธนบุรี

ภาพที่ 11.19 พระวิหารวัดระฆังโฆสิตาราม

ภาพที่ 11.20 พระพุทธรูปใน
พระวิหารวัดระฆังโฆสิตาราม

เหตุการณ์สำคัญในสมัยกรุงธนบุรีที่เกิดขึ้น ณ วัดระฆังโฆสิตารามมีดังนี้

1. การแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ศรี หรือ สี) ในปีพ.ศ. 2312 เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกกองทัพไปปราบชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช ทรงพบพระอาจารย์ศรี ซึ่งแต่เดิมจำพรรษาอยู่ที่วัดพนัญเชิง กรุงศรีอยุธยา และเป็นผู้มีความสามารถแตกฉานในพระไตรปิฎก อีกทั้งเป็นผู้ทรงคุณทางวิปัสสนาธุระ เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าพระอาจารย์ศรีได้ลี้ภัยหนีไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะเสด็จจากเมืองนครศรีธรรมราชกลับกรุงธนบุรีจึงทรงอาราธนาพระอาจารย์ศรีเข้ามาในกรุงธนบุรี โดยโปรดให้ครองวัดบางหว้าใหญ่พร้อมทั้งทรงตั้งให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช

2. การชำระและการสังคายนาพระไตรปิฎก ในขณะที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จไปปราบชุมนุมเจ้านครที่เมืองนครศรีธรรมราชและการปราบชุมนุมเจ้าพระฝางที่เมืองอุตรดิตถ์และเมืองพิษณุโลกนั้น พระองค์โปรดให้อัญเชิญพระไตรปิฎกที่มีอยู่ในหัวเมืองเหล่านั้นเพื่อนำมาชำระสืบทานและสังคายนาให้เป็นพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ เนื่องจากพระไตรปิฎกได้กระจัดกระจายเสียหายในระหว่างสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเถรานุเถระมาประชุมกันที่วัดบางหว้าใหญ่ แล้วทรงอาราธนาให้พระเถรานุเถระทั้งหลาย มีสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นประธาน ทรงขอให้รับเป็นธุระสอบทานพระไตรปิฎก จึงได้มีการสังคายนาจนสำเร็จเป็นพระไตรปิฎกฉบับที่ถูกต้องตามพระราชประสงค์

นอกจากนี้สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ยังทรงเป็นประธานการทำสมุดภาพไตรภูมิของสมัยกรุงธนบุรีซึ่งนับว่าเป็นสมุดภาพไตรภูมิที่สมบูรณ์ของไทย

3. หอไตรหรือพระตำหนักจันทน์ เป็นนิวาสนสถานเดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อครั้งยังทรงรับราชการในสมัยกรุงธนบุรี โดยมีบรรดาศักดิ์เป็นพระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา นิวาสนสถานนี้อยู่ใกล้กับพระราชวังหลวง (ปัจจุบันคือบริเวณกรมอุทการเรือ) และทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้แต่เดิมว่าจะยกถวายวัด ต่อมาเมื่อทรงเป็นแม่ทัพไปตีเมืองโคราช จึงให้หรือหอบพระตำหนักกับหอบประทับนั่งซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนิวาสนสถานแห่งนั้นมาปลูกถวายไว้ที่วัดบางหว้าใหญ่ทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถ (ปัจจุบันพระอุโบสถเก่าหลังนี้ได้ยกขึ้นเป็นพระวิหารของวัดระฆังโฆสิตาราม) และเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติโปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกโดยมีสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นประธาน เมื่อสังคายนาแล้วจึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระตำหนักและหอบประทับนั่งที่ได้อัปปลูกไว้ ณ วัดบางหว้าใหญ่ แล้วยกขึ้นเป็นหอพระไตรปิฎก

ภาพที่ 11.21 หอไตรหรือพระตำหนักจันทน์ที่วัดระฆังโฆสิตาราม
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ
ทรงปลูกต้นจันทน์คู่ที่หน้าพระตำหนักนี้

อนึ่ง ก่อนที่จะปฏิสังขรณ์พระตำหนักแห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีรับสั่งให้สืบถามเรื่องระฆังของวัดบางหว้าใหญ่ซึ่งเป็นระฆังที่มีเสียงไพเราะว่าอยู่ที่ใด ต่อมาทรงทราบจากพระเถระว่าอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของของพระอุโบสถ เมื่อขุดพบระฆังแล้วจึงโปรดให้นำไปประดิษฐานในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และโปรดให้ขุดสระในที่ตั้งซึ่งขุดเจาะระฆังนั้น แล้วสร้างเขื่อนรอบสระ และทรงปลูกต้นจันทน์ไว้ 8 ต้น (ปัจจุบันนี้ไม่มีต้นจันทน์ดั้งเดิม ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถทรงปลูกต้นจันทน์คู่ที่หน้าพระตำหนักจันทน์) ส่วนเขื่อนและสระได้ถูกรื้อ

ออกไป เมื่อปรับปรุงสถานที่แล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงโปรดให้
 รื้อพระตำหนักและหอประทับนั่งจากที่เดิมมาปลูกลงในสระ เป็นรูปเรือน 3 หลังแฝด หอไตรนี้มี
 ชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าพระตำหนักจันทน์อันเนื่องมาจากแต่เดิมตั้งอยู่ในที่ล้อมรอบไปด้วย
 ต้นจันทน์ดังกล่าว สิ่งปลูกสร้างแบบเรือนไทยหลังนี้ที่มีต้นกำเนิดมาตั้งแต่ในสมัยกรุงธนบุรี

4. พระตำหนักแดง เป็นเรือนไม้สัก ฝาปะกน (เป็นลักษณะของฝาเรือนชนิดหนึ่ง
 โปรดดูจากภาพที่ 11.22 และ 11.23 ประกอบ) กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขซึ่งเคยรับ
 ราชการในสมัยกรุงธนบุรีได้ทรงยกถวายวัดระฆังโฆสิตารามเพื่อปลูกเป็นกุฏิสงฆ์ ปัจจุบันอยู่
 ภายในบริเวณคณะ 2 เชื่อว่าเป็นพระตำหนักทรงกรมฐานของสมเด็จพระเจ้าตากสิน
 มหาราชในพระราชวังของพระองค์มาก่อน

ภาพที่ 11.22 พระตำหนักแดง
 ในวัดระฆังโฆสิตาราม

ภาพที่ 11.23 พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
 ภายในพระตำหนักแดง

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานเมื่อครั้งเสด็จมาทอดพระเนตร
 พระตำหนักนี้ว่าเป็นพระตำหนักของพระเจ้ากรุงธนบุรี หลักฐานที่นำมาอ้างอิงคือฝาปะจัน
 (หมายถึงฝากันห้อง) ที่ใช้กันห้องภายในตำหนักเดิมนั้นได้เขียนรูปอสุภชนิดต่างๆ (หมายถึง
 ชากศพ) โดยมีภาพพระภิกษุเจริญอุสุภกรรมฐานอันเป็นการกรรมฐานแบบหนึ่งที่ยึดเอาชากศพ
 เป็นอารมณ์ซึ่งสอดคล้องกับพระอุปนิสัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่ปัจจุบันภาพ
 เหล่านี้ลบเลือนหายไปหมดแล้วและทางวัดได้ทำสีเขียนภายในพระตำหนัก พระตำหนักแดง
 จึงเป็นแบบอย่างของเรือนไทยในสมัยกรุงธนบุรี

5. พระตำหนักทอง เป็นพระตำหนักของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เดิมอยู่ใน
 พระราชวังเดิม สาเหตุที่เรียกว่าพระตำหนักทองเพราะเป็นพระตำหนักปิดทอง ต่อมาพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงร่วมกับสมเด็จพระพี่นาง กรมพระยาเทพสุดาวดี

ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดระฆังโฆสิตาราม จึงโปรดให้หรือพระตำหนักทองมาปลูกสร้างเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ดังข้อความในพระราชพงศาวดารตอนหนึ่งว่า “... แล้วให้หรือพระตำหนักทองของเจ้าตากไปปลูกเป็นกุฏิถวายสมเด็จพระสังฆราช ณ วัดบางว่าใหญ่...” (พงศาวดาร, 2542: 235) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 พระตำหนักนี้ถูกไฟไหม้หมด ชนรุ่นหลังจึงมิได้มีโอกาสเห็นพระตำหนักแห่งนี้

ต่อมาวัดระฆังโฆสิตารามได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นอย่างดีตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นต้นมา และยังคงทรงแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ที่ถูกถอดถอนในปลายสมัยกรุงธนบุรีขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีการสร้างโบราณสถานและโบราณวัตถุเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น พระวิหารสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) และพระรูปหล่อสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นต้น วัดระฆังโฆสิตารามยังเป็นที่ศึกษาวิทยาการอื่นๆ เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อมีพระชนมพรรษา 13 พรรษา (คือในปีพ.ศ. 2313 ซึ่งอยู่ในสมัยกรุงธนบุรี) ทรงฝึกมวยไทยจากสมเด็จพระวันรัตน์ (ทองอยู่) ณ วัดบางว่าใหญ่แห่งนี้ แสดงว่าวัดระฆังโฆสิตารามเป็นวัดที่มีชื่อเสียงทางวิทยาการมวยไทยมาตั้งแต่ในสมัยกรุงธนบุรี

วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

วัดหงส์รัตนารามเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่ง เพราะเป็นวัดตั้งอยู่ใกล้กับเขตพระราชฐานของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และยังเป็นที่พักของสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 3 หรือทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์สุดท้ายในสมัยกรุงธนบุรี จึงมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องหลายประการกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เกิดขึ้น ณ วัดแห่งนี้

ภาพที่ 11.24 วัดหงส์รัตนาราม
(ภาพถ่ายจากคลองบางกอกใหญ่)

วัดหงส์รัตนารามสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีชื่อว่าวัดเจ้าสัวหง หรือวัดเจ้าขัวหง หรือวัดเจ็สัวหง ซึ่งหมายถึงเศรษฐีชาวจีนชื่อหงเป็นผู้สร้างและเป็นวัดราษฎร์ มีหลักฐานว่าเจ้าสัวหงหรือเจ็สัวหงเป็นชาวจีนที่มีฐานะมั่งคั่งและประกอบอาชีพในพื้นที่บริเวณนี้ โดยตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณกุฎีจีน แต่ต่อมาวัดหงส์กลายเป็นวัดร้าง ครั้นในปีพ.ศ. 2319 สมเด็จพระเจ้ามหาราชทรงประกอบพระราช

พิธีทำบุญพระอัฐิพระชนนีแล้ว จึงทรงปฏิสังขรณ์วัดอินทารามหรือวัดบางยี่เรือใต้ พร้อมกับทรงปฏิสังขรณ์วัดหงส์ และทรงตั้งนามวัดหงส์เป็นทางการว่า **วัดหงษ์อ่าวาสวิหาร**

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ได้กล่าวถึงวัดหงส์ว่า ในสมัยกรุงธนบุรีมีพระสงฆ์ผู้รู้หลักธรรม และเป็นประจักษ์นักปราชญ์มาพำนักอยู่มาก อีกทั้งผู้ที่มีอุตสาหะเล่าเรียนก็ได้เข้ามาอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน ในปีพ.ศ. 2319 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงขยายพื้นที่ของวัดออกไปให้กว้างขวางออกไป แล้วสร้างพระอุโบสถใหญ่ตรงหน้าพระอุโบสถหลังเก่า ทรงสร้างโรงธรรมหันหน้าเข้าสู่พระอุโบสถใหม่ โดยสร้างฐานใหญ่เท่ากันทั้งสองหลัง นอกจากนี้สมเด็จพระลูกยาเธอกรมขุนอินทรพิทักษ์ (พระองค์เจ้าจ้อย) พระโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เสด็จทรงผนวช ณ วัดหงษ์อ่าวาสแห่งนี้ หนึ่ง พระราชนิกุลตลอดจนข้าหลวงในพระราชสำนักล้วนแต่อุปสมบท ณ วัดแห่งนี้เกือบทั้งสิ้น และสมเด็จพระอัครมเหสี กรมหลวงบาทบริจา (สอน) และกรมหลวงเทวินทร์สุดา (ฮั่น) ซึ่งเป็นพระนำในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เสด็จบำเพ็ญกุศล ฟังเทศน์ถือศีลปฏิบัติธรรมอยู่ ณ วัดแห่งนี้อยู่เสมอ

วัดหงษ์อ่าวาสวิหารอยู่ในราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาตลอดรัชสมัยของพระองค์ พระองค์มักจะทรงเสด็จมานั่งวิปัสสนากรรมฐานในพระอุโบสถภายหลังจากที่ทรงว่างจากพระราชภารกิจเสมอ จึงนับว่าเป็นวัดที่มีความเจริญรุ่งเรืองในสมัยกรุงธนบุรี ต่อมาวัดหงส์ได้ถูกเปลี่ยนแปลงสร้อยนามอีกหลายครั้ง จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานนามว่า วัดหงส์รัตนาราม ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานนามว่าวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร ซึ่งได้ใช้นามนี้มาจนถึงปัจจุบัน

สิ่งสำคัญภายในวัดหงส์รัตนารามซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีหลายประการด้วยกัน แต่ในสมัยต่อมาได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์จนเกือบไม่เหลือร่องรอยศิลปะสมัยกรุงธนบุรี ที่สำคัญได้แก่

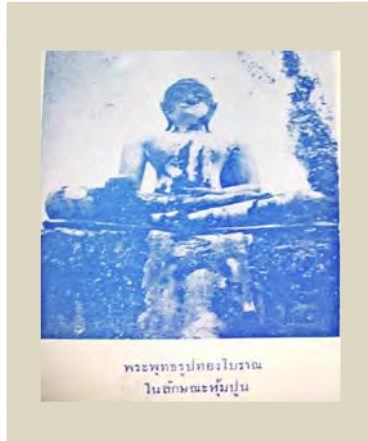
ภาพที่ 11.25 พระวิหาร
วัดหงส์รัตนารามในอดีต

1. **พระวิหาร** เดิมเป็นพระอุโบสถเก่าของวัดซึ่งสร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปฏิสังขรณ์แล้วเปลี่ยนพระอุโบสถเก่าหลังนี้มาเป็นพระวิหารของวัด ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปทองโบราณ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอัญเชิญมาจากเมืองเหนือเพื่อประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถที่ทรงสร้างนี้ เดิมพระพุทธรูปองค์นี้พอกปูนไว้ แต่ต่อมาพระวิหารแห่งนี้ถูกทิ้งร้างไว้ จนถึง พ.ศ.2499 ท่านเจ้าอ่าวาส

ได้ทำความสะอาดพระวิหารและพบบรอยปูนกระเทาะที่พระอุระของพระพุทธรูป แลเห็นเนื้อในเป็นทอง (ทองเนื้อแปดหรือทองลูกบวบ) จึงมีการทำความสะอาดและจัดพิธีสมโภชพระพุทธรูปทองโบราณ ต่อมาในพ.ศ. 2524 บุคคลตระกูลในชูโต คือ นางสาวสังวาลย์กับนางสาวเนื่อง ชูโต ซึ่งมีถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ที่เจริญพาศน์ ได้มีศรัทธาบูรณะพระวิหารและประดิษฐานพระพุทธรูปองค์อื่นๆ โดยมีพระพุทธรูปทองโบราณประดิษฐานเป็นพระประธานในพระวิหารแห่งนี้

ภาพที่ 11.26 พระวิหาร
วัดหงส์รัตนารามในปัจจุบัน

ภาพที่ 11.27 พระพุทธรูป
ทองโบราณเมื่อยังหุ้มด้วยปูน

ภาพที่ 11.28 พระพุทธรูป
ทองโบราณในพระวิหารปัจจุบัน

2. พระอุโบสถ สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ทรงแปลงพระอุโบสถหลังเก่าเป็นพระวิหารดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงทรงสร้างพระอุโบสถขึ้นมาใหม่ จากการลงพื้นที่ของคณะผู้วิจัยพบว่า พระอุโบสถเป็นศิลปะสมัยอยุธยา หน้าบันแกะสลักรูปหงส์ สลักลายไม้บานประตูด้านหน้าและด้านหลังเป็นรูปหงส์เกาะกิ่งไม้ลายปูนปั้น เป็นศิลปกรรมแบบไทยผสมจีน

ภาพที่ 11.29 พระอุโบสถ
วัดหงส์รัตนาราม

จากการสัมภาษณ์พระครูไพฑูลย์ รัตนารักษ์ กล่าวว่า พระอุโบสถหลังนี้สร้างครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อมาพระวิหารและพระอุโบสถของวัดหงส์รัตนารามได้มีการบูรณะหลายครั้ง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา กล่าวคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักชวนให้สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถและพระวิหารของวัดหงส์รัตนารามแต่ยังไม่แล้วเสร็จ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีก็สิ้นพระชนม์ พระราชโอรส 2 ของพระองค์คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้

ทรงดำเนินการต่อมาจนสำเร็จ พระอุโบสถวัดหงส์รัตนารามมีความงดงามและโดดเด่นมาก โดยเฉพาะเสาใหญ่ทรงกลมจำนวน 12 ต้นในพระอุโบสถที่เขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ประดับด้วยดอกพุดตาน และจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4

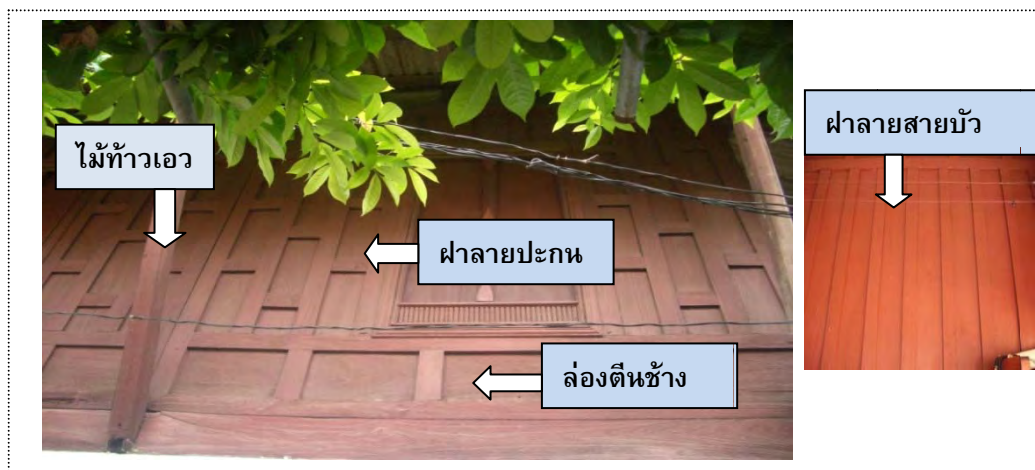

ภาพที่ 11.30 หลวงพ่อแสน
ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม

พระประธานในพระอุโบสถในปัจจุบันนี้คือ หลวงพ่อแสน เป็นพระพุทธรูปเนื้อสัมฤทธิ์สีทองงามอร่าม ประทับนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้มาจากเมือง เชียงแตง (คือเมือง สตริ่งเตรงในกัมพูชา) เมื่อปีพ.ศ. 2401 เพื่อถวาย เป็นพระเกียรติยศแด่สมเด็จพระราชชนนีของพระองค์ คือ สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ผู้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้

3. โรงธรรมหรือศาลาการเปรียญ เป็นที่สำหรับให้พระภิกษุสงฆ์และสามเณรศึกษาพระธรรม ซึ่งในอดีตวัดหงส์รัตนารามมีพระภิกษุสงฆ์มาพำนักและบวชเรียนที่วัดนี้เป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันนี้โรงธรรมหรือศาลาการเปรียญของวัดหงส์รัตนารามได้ถูกรื้อถอนไป

4. กุฏิเสนาสนะ เป็นทรงเรือนไทยใช้ไม้ปลูกสร้างทั้งหลัง หลังคาหน้าจั่ว และฝาผนังของกุฏิใช้ไม้ทำเป็นลายปะกนและลายสายบัวเพื่อให้เกิดความสวยงาม ล่องตีนช้างหรือร่องตีนช้างจะอยู่ส่วนล่างของฝาเรือน สร้างเพื่อความสวยงามและเพิ่มความแข็งแรงให้กับฝาผนัง นอกจากนี้ยังมีไม้ท้าวเอวใช้ค้ำพาไลเพื่อรองรับน้ำหนักของหลังคาไม่ให้พังลงมา จากการสัมภาษณ์พระครูไพบูลย์ รัตนภรณ์ ท่านได้อธิบายว่า กุฏิเหล่านี้สร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่ต่อมาได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาล ที่ 3 และรัชกาลที่ 4

ภาพที่ 11.31 ตัวอย่างองค์ประกอบของกุฏิวัดหงส์รัตนาราม

5. ศาลเจ้าพ่อตากวัดหงส์ พระครูโพนบูลย์ รัตนภรณ์ ได้อธิบายมูลเหตุของการสร้างศาลเจ้าพ่อตากวัดหงส์ซึ่งมีการบอกเล่าสืบกันมาว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถูกสำเร็จโทษ ณ ป้อมวิชัยประสิทธิ์แล้ว ทหารได้นำพระบรมศพของพระองค์เพื่อลงเรือไปยังวัดบางยี่เรือใต้ แต่เมื่อนำพระบรมศพมาที่หน้าหลังวัดหงส์รัตนาราม ปรากฏว่าพระโลหิตของพระองค์ตกลงพื้นดิน (ตรงบริเวณต้นโพธิ์ด้านข้างศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในปัจจุบัน) ประชาชนผู้ตามสังเกตจึงได้นำดินที่เปื้อนพระโลหิตนั้นมาปั้นเป็นพระรูปของพระองค์ และพร้อมใจกันสร้างศาลขึ้น ณ ที่แห่งนั้น เนื่องจากมีคติความเชื่อกันว่าหากพระโลหิตของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดตกลง ณ ที่ใดจะต้องตั้งเป็นศาลขึ้นเพื่อแสดงความเคารพ โดยแต่เดิมสร้างเป็นศาลไม้ ต่อมาศาลได้ชำรุดทรุดโทรม ทางวัดและประชาชนจึงช่วยกันสร้างศาลใหม่ซึ่งอยู่ ณ บริเวณเดียวกับศาลเดิม

ภาพที่ 11.32 ศาลเจ้าพ่อตากวัดหงส์ (เดิม)

ภาพที่ 11.33 ศาลเจ้าพ่อตากวัดหงส์ที่สร้างใหม่

6. ตู้พระไตรปิฎก เป็นตู้ไม้ล่งรักปิดทองลวดลายงดงามมาก เก็บไว้ในหอพระไตรปิฎกและตามกุฏิพระของวัดหงส์รัตนาราม ในอดีตมีจำนวนมากกว่า 40 ตู้ บางตู้ใช้เก็บสมุดใบลานที่บันทึกเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งอาจเก่าแก่ไปจนถึงสมัยกรุงธนบุรี เนื่องจากในสมัยนั้นวัดหงส์รัตนารามเป็นศูนย์กลางการศึกษาของพระภิกษุสามเณร นอกจากนี้สมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ซึ่งเป็นพระสังฆราชองค์สุดท้ายในสมัยกรุงธนบุรีประทับอยู่ที่วัดแห่งนี้ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพระไตรปิฎก ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อขึ้นครองราชสมบัตินั้นมีพระราชดำรัสว่า

“... พระสังฆราชขึ้นวัดหงส์ซึ่งเจ้าตากตั้งขึ้นใหม่นี้ก็เป็นพวกอสังคย
สอพโล พลอยว่าตามนายแก้วนายทองอยู่ มิได้เป็นตัวต้นเหตุแต่รู้พระไตร
ปิฎกมาก เสียตายอยู่อย่าให้สึกเสียเลย...” (พงศาวดาร, 2542: 235)

ภาพที่ 11.34 ตู้พระไตรปิฎกलयทอง
ที่วัดหงส์รัตนาราม

ภาพที่ 11.35 คัมภีร์โบราณทาง
พระพุทธศาสนา
(อยู่ในตู้พระไตรปิฎกलयทอง)

สมเด็จพระสังฆราชชั้นองค์นี้เป็นผู้ที่มีความเห็นสนับสนุนสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในข้อที่ว่าพระสงฆ์จะไหว้คฤหบดีซึ่งบันลือไสตาบันได้ ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชครองราชย์จึงทรงปลดสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ออกจากตำแหน่ง แต่เนื่องจากเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจึงโปรดมิให้ลาสิกขาบท และยังร่วมการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยรัชกาลที่ 1 ดังนั้นตู้พระไตรปิฎกในวัดหงส์รัตนารามจึงน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี จากการสัมภาษณ์พระครูไพฑูรย์ รัตนารามณ์ ท่านอธิบายว่าปัจจุบันตู้พระไตรปิฎกที่มีความสมบูรณ์และสวยงามคงเหลือไม่มากเนื่องจากได้ถูกขโมยไปและชำรุดไปตามกาลเวลา

ภาพที่ 11.36 สระน้ำมนต์ในอดีต
ที่วัดหงส์รัตนาราม

ภาพที่ 11.37 สระน้ำมนต์ในปัจจุบัน
ที่วัดหงส์รัตนาราม

7. สระน้ำมนต์ เป็นสระลักษณะสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกส่วนท้ายของวัด เล่ากันว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จมาสร้างน้ำที่วัดหงส์แห่งนี้ก่อนออกศึกสงคราม และเป็นสระที่ใช้ในการประกอบพระราชพิธีสำคัญของแผ่นดินสมัยกรุงธนบุรี ใน

สมัยก่อนมีลักษณะเป็นสระน้ำธรรมชาติ มีต้นไม้ต่างๆโอบล้อมสระ ผู้คนจะพากันมาอาบน้ำในสระนี้อยู่เสมอเพราะถือว่าเป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะในวันเสาร์ห้า สมัยก่อนบริเวณสระแห่งนี้มีศาลาพักผ่อนเหนือและด้านใต้ และมีที่อาบน้ำทำเป็นรางไหลลงสู่ผู้อาบ เรียกกันสมัยนั้นว่า “บ่อโพง” ทางทิศตะวันตกมีศาลาเป็นเรือนไม้กันไช้เป็นที่ประดิษฐานพระรูปสมเด็จพระสังฆราชขึ้น

วัดที่กล่าวมาทั้งหมดนี้แสดงถึงพระราชจริยวัตรของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในทางพระพุทธศาสนาที่ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นเพื่อจรโลงพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนและเพื่อให้กรุงธนบุรีเป็นราชธานีแห่งบวรพุทธศาสนาอย่างแท้จริง แม้ว่าประเทศชาติในเวลานั้นจะยังคงเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านตลอดรัชกาลของพระองค์ก็ตาม อย่างไรก็ตามพระองค์ยังทรงอุปการะค้ำชูศาสนาอื่นๆในกรุงธนบุรีทั้งศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ ศาสนสถานที่ยังคงบูรณะปฏิสังขรณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ส่วนใหญ่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ให้เป็นศิลปะที่สวยงามยิ่งขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่สำคัญคือวัดที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์เหล่านั้นakorปด้วยเหตุการณ์ต่างๆที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงเป็นสถานที่อันเป็นหลักฐานแห่งการเรียนรู้ประวัติศาสตร์และศิลปะวัฒนธรรมของสมัยกรุงธนบุรีที่มีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน

บทที่ 12

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่อง ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง เป็นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขณะที่ประทับในกรุงธนบุรีจากพงศาวดาร ประกอบกับการศึกษาจากสถานที่จริงตามที่พงศาวดารระบุไว้ โดยเฉพาะการลงพื้นที่เพื่อศึกษาสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ดังกล่าวและการสัมภาษณ์สมาชิกของชุมชนในฝั่งธนบุรีที่บรรพชนเคยมีบทบาทร่วมกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หรือเป็นสมาชิกในชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวจากบรรพชนในเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และนำรายละเอียดที่ได้รับจากแหล่งข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์ ซึ่งสามารถรวบรวมประเด็นสำคัญได้หลายด้าน ที่สำคัญได้แก่พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการสร้างเมืองธนบุรีเป็นราชธานี พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการทำศึกสงครามซึ่งมีความต่อเนื่องมาถึงการดำเนินการบางประการในเมืองธนบุรี พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพระราชพิธีที่เกิดขึ้นในกรุงธนบุรี พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับความเลื่อมใสศรัทธาทางพระพุทธศาสนาและการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ในสังคมไทย พระราชกรณียกิจในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนโดยเฉพาะชุมชนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรี พระราชกรณียกิจในการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าและการต่างประเทศ และพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ในกรุงธนบุรี ซึ่งแสดงว่าในระยะเวลา 15 ปีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงครองราชย์นั้นพระองค์มีพระราชภารกิจอย่างมากมายในราชธานีของพระองค์ แม้ว่าการปกครองบ้านเมืองส่วนใหญ่จะทรงใช้เวลาไปในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำศึกสงครามมากกว่าการที่ทรงประทับอยู่ในกรุงธนบุรีก็ตาม

พระราชกรณียกิจด้านการสร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานี

พระราชกรณียกิจในตอนต้นสมัยกรุงธนบุรีคือการสร้างกรุงธนบุรีให้เป็นราชธานีแห่งใหม่แทนกรุงศรีอยุธยาราชธานีเดิมของไทย โดยทรงใช้เวลาในการสร้างเมืองธนบุรีประมาณ 5 ปี เนื่องจากความจำเป็นที่ต้องสร้างความมั่นคงอย่างรวดเร็วเพราะประเทศชาติยังคงเผชิญกับสงครามกับพม่าและปัญหาการแตกความสามัคคีของคนในชาติ โดยเฉพาะการตั้งชุมชนต่าง ๆ เพื่อช่วงชิงความเป็นใหญ่ในการปกครองประเทศ

ภายหลังจากการยึดกรุงศรีอยุธยาจากพม่าแล้ว พระราชกรณียกิจแรกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคือการสร้างพระราชวังหลวงและพระตำหนักต่าง ๆ ซึ่งเริ่มดำเนินการทันทีในปลายปีพ.ศ. 2310 ปัจจุบันพระราชวังของพระองค์ยังคงดำรงอยู่โดยมีการบูรณะปฏิสังขรณ์จากหน่วยงานของกองทัพเรือและกรมศิลปากร สำหรับพระตำหนักส่วนใหญ่ได้เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา คงเหลือแต่พระตำหนักแดงซึ่งกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ถวายให้แก่วัดระฆังโฆสิตารามในสมัยรัชกาลที่ 1 และสันนิษฐานว่าเป็นที่ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนา แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าพระตำหนักของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอีกแห่งหนึ่งคือพระตำหนักทองซึ่งรัชกาลที่ 1 โปรดให้ย้ายมาที่วัดระฆังโฆสิตารามเพื่อเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ได้ถูกไฟไหม้หมดสิ้นไป

ต่อมาในพ.ศ. 2314 หลังการปราบชุมนุมต่าง ๆ ที่ตั้งตัวเป็นใหญ่จนหมดสิ้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสร้างค่าย กำแพงเมือง และคลองคูเมือง เพื่อให้ราชธานีของพระองค์มีความมั่นคงเข้มแข็ง ปัจจุบันนี้คงเหลือซากกำแพงเมืองที่วัดโมลีโลกยาราม แต่ปูนที่ฉาบกำแพงเมืองได้ปรักหักพังเกือบหมด คงเหลือเพียงอิฐที่ก่อกำแพงดังกล่าวเพียงเล็กน้อย สำหรับส่วนของกำแพงเมืองในตอนอื่นนั้นได้ผุพังไม่ปรากฏให้เห็น แต่มีการขุดพบฐานของกำแพงเมืองธนบุรีที่บริเวณใกล้กับปากคลองบางกอกน้อย เนื่องจากการขุดดินเพื่อสร้างอาคารใหม่ของโรงพยาบาลศิริราชและทางโรงพยาบาลได้เก็บรายละเอียดของการขุดค้นพบซากกำแพงเมืองดังกล่าวไว้เป็นข้อมูลทางโบราณคดี ส่วนกำแพงเมืองทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณอนุสาวรีย์หมีได้ถูกรื้อไปและกลายเป็นทางเท้า แต่ยังคงสัญลักษณ์ไว้ในตำแหน่งซึ่งเคยเป็นกำแพงเมืองสมัยกรุงธนบุรีมาก่อน ร่องรอยที่กล่าวมาทั้งหมดนี้แสดงถึงพระราชกรณียกิจในการสร้างราชธานีแห่งใหม่ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เมืองธนบุรีแห่งนี้

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงจัดการใช้ที่ดิน (land use) ภายในตัวเมืองธนบุรีอย่างมีระบบในฐานะเมืองราชธานี มีการขุดคลองคูเมืองขนานไปกับแนวกำแพงเมือง พร้อมกับการนำดินจากคลองคูเมืองเดิมมาถมเป็นผืนนาขนาดใหญ่ ที่เรียกว่าทะเลตม โดยมีคลองขวางเชื่อมกับคลองคูเมือง เช่น คลองมอญ คลองนครบาล คลองวัดบางหว้าใหญ่ และคลองเล็ก ๆ อีกหลายคลอง โดยนำน้ำจากคลองเหล่านี้มาทำนาในพื้นที่ทะเลตมดังกล่าว ร่องรอยของคลองเหล่านี้ยังคงปรากฏให้เห็นมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะบริเวณที่น้ำจากคลองคูเมืองไหลออกสู่คลองมอญที่บริเวณตรงกันข้ามกับวัดเครือวัลย์วรวิหารและหอประชุมกองทัพเรือนั้นสามารถเห็นคลองคูเมืองในสมัยกรุงธนบุรีได้อย่างชัดเจน แต่คลองคูเมืองในส่วนอื่นได้ถูกถมโดยฝั่งเป็นท่อ

ระบายน้ำเพื่อความสะอาดแก่การสัญจรทางบก หนึ่ง ภายในตัวเมืองธนบุรีซึ่งมีพระราชวังหลวง เป็นแกนสำคัญนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้สร้างสถานที่ต่างๆ เพื่อเป็นศูนย์กลาง การปกครองในราชธานี เช่น ศาล โรงหม้อ คุก โรงทอผ้า โรงเย็บผ้า โรงสรรพาวุธ โรงม้า เป็นต้น และยังมีนิเวศสถานของขุนนางสำคัญ เช่น นิเวศสถานของเจ้าพระยาจักรีและเครื่อง ญาติซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือเขตของพระราชฐานขึ้นไปจนถึงบริเวณซึ่งพื้นที่ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า วังหลัง ส่วนพื้นที่ไม่ไกลจากกำแพงเมืองธนบุรีจะเป็นที่ตั้งของชุมชนต่างๆ เช่น ชุมชนมัสยิด ต้นสนและชุมชนของชาวคริสต์ซึ่งปัจจุบันคือชุมชนกุฎีจีน สมาชิกบางครัวเรือนของชุมชนเหล่านี้ ได้สืบทอดวงศ์สกุลของตนมาจนถึงปัจจุบัน โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ดั้งนั้นแม้ว่าเมืองธนบุรีจะเป็นราชธานีขนาดเล็กก็ตาม แต่ได้มีการจัดระเบียบในเชิงพื้นที่ไม่ด้อย ไปจากเมืองราชธานีของชาติอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลานั้น

พระราชกรณียกิจในกรุงธนบุรีอันเนื่องจากการทำศึกสงคราม

อาจกล่าวได้ว่าพระราชกรณียกิจในการป้องกันประเทศชาติเป็นสิ่งสำคัญที่สุดใน สมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชต้องเผชิญกับการทำศึกสงครามกับประเทศ เพื่อนบ้านเกือบตลอดรัชกาล ที่สำคัญคือ พม่า กัมพูชา ลาว ญวน รวมถึงเมืองประเทศราช ทางใต้ เช่น ปัตตานีและหัวเมืองมลายู เป็นต้น พระองค์จึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทย องค์แรกที่เสด็จพระราชดำเนินไปในทุกภูมิภาคของไทย เราจึงพบเห็นอนุสาวรีย์ของพระองค์ ปรากฏอยู่ในจังหวัดต่างๆ ทั่วทุกภูมิภาค แม้กระนั้นก็ตามการทำศึกสงครามในดินแดนเหล่านี้ ได้มีผลกระทบต่อกรุงธนบุรี ซึ่งได้แก่ การกวาดต้อนประชาชนจากดินแดนที่ทรงทำศึกสงคราม มายังกรุงธนบุรี เช่น การกวาดต้อนชาวญวนจากเมืองบันทายมาศมายังเมืองธนบุรีในพื้นที่ ตำบลฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและโปรดให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในไทยซึ่งปัจจุบันเป็นพื้นที่ บริเวณบ้านหม้อและพาหุรัด การกวาดต้อนชาวลาวจากเวียงจันทน์เข้ามายังกรุงธนบุรีเป็น จำนวนมาก รวมถึงการอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเวียงจันทน์มาประดิษฐาน ณ วัดอรุณราช วรารามอันเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของไทยไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา สถานที่ซึ่งชาวลาว จากเวียงจันทน์ได้ตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรียังคงมีร่องรอยให้เห็นในพื้นที่ซึ่งปัจจุบันนี้คือชุมชน วัดบางไส้ไก่และชุมชนศรีภูมิ ในแขวงหิรัญรุจี เขตธนบุรี รวมถึงพื้นที่บริเวณเชิงสะพาน พระราม 8 แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด ซึ่งกล่าวกันว่าเคยเป็นที่ประทับของราชวงศ์ลาวที่ถูก นำมายังกรุงธนบุรีเมื่อครั้งที่พระยาจักรี (ทองด้วง) ทำสงครามกับพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต หรือพระเจ้าสิริบุญสารและพระโอรสคือเจ้านันทเสนที่เมืองเวียงจันทน์เมื่อพ.ศ. 2321 การ กวาดต้อนชาวลาวจากเวียงจันทน์เข้ามายังกรุงธนบุรีมีผลต่อการเพิ่มประชากรในกรุงธนบุรี

นอกจากนี้ยังมีการกวาดต้อนทหารพม่าจำนวนกว่าพันคนในการทำสงครามกับพม่าที่บางแก้ว เมืองราชบุรี เมื่อพ.ศ. 2317 โดยถูกจับเป็นเชลยและถูกจำคุกภายในเขตกำแพงเมืองธนบุรี ต่อมาได้ถูกประหารชีวิตที่วัดทองหรือปัจจุบันคือวัดสุวรรณาราม โดยยังมีอนุสรณ์สถานของเชลยพม่าเหล่านี้อยู่ในชุมชนบริเวณวัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อยมาจนถึงปัจจุบันนี้

พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพระราชพิธีในกรุงธนบุรี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงประกอบพระราชพิธีสำคัญในระหว่างที่ประทับในกรุงธนบุรี พระราชพิธีดังกล่าวล้วนมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากสมัยก่อน เพราะนอกจากจะประกอบไปด้วยมหรสพการละเล่นหลากหลายของไทยแล้ว ยังมีการละเล่นของชนชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรี ทำให้กรุงธนบุรีมีคุณลักษณะของการเป็นราชธานีตามแบบอย่างของเมืองหลวงในประเทศต่างๆ คือประกอบด้วยกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์และหลากหลายวัฒนธรรมของกลุ่มชนดังกล่าว วัฒนธรรมเหล่านี้มีความผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมไทยโดยปราศจากความขัดแย้งระหว่างกัน

พระราชพิธีที่สำคัญในสมัยกรุงธนบุรีได้แก่ พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ พระราชชนนีในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ วัดบางยี่เรือใต้หรือวัดอินทารามในปี พ.ศ. 2318 ซึ่งทรงดำเนินการอย่างรวดเร็วและเรียบง่าย ในภาวะที่เพิ่งจะเสด็จกลับจากสงคราม ต่อมาในพ.ศ. 2319 ทรงประกอบพระราชพิธีทำบุญ พระอัฐิสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ ซึ่งนับเป็นพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่ และในปี พ.ศ. 2321 ทรงประกอบพระราชพิธีสมโภชพระแก้วมรกต ณ วัดอรุณราชวราราม พระราชพิธีที่กล่าวมานี้ประกอบด้วยมหรสพการละเล่นต่างๆ อย่างมากมาย ทั้งแบบไทย มอญ ลาว ชาวแขก ฝรั่งเศส เวียดนาม เขมร ทั้งกลางวันและกลางคืน มีทั้งนาฏศิลป์ เช่น จั้ว ละคร โขน ระบำ หุ่น ปี่พาทย์ และมโหรี และยังมีกีฬาต่างๆ เช่น คนต่อเท้า ลอดบ่วงคู่ มวยปล้ำ หกไม้สูง หกไม้ลำเดียว ใต้ลวด โยนมีด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจุดพลุและดอกไม้เพลิง รวมถึงการแสดงหนังในเวลากลางคืน มหรสพเหล่านี้ประกอบด้วยวัฒนธรรมจากของชนชาติต่างๆ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงธนบุรี นอกจากนี้ยังมีพระราชพิธีอื่นๆ ได้แก่ พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ซึ่งชาวตะวันตกหรือพวกเขารีดได้บันทึกไว้แต่มิได้ระบุนายละเอียดยของพระราชพิธีและสถานที่ประกอบพระราชพิธีดังกล่าว เป็นเพียงการกล่าวถึงความไม่พอพระราชฤทัยที่พวกเขารีดเหล่านี้ไม่ยอมไปร่วมในพระราชพิธี ด้วยชาวตะวันตกเห็นว่าเป็นการขัดต่อหลักศาสนาของตน

พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารอย่างค่อนข้างละเอียด เนื่องจากพระองค์มีความเลื่อมใสศรัทธาใน

พระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ส่วนใหญ่เป็นพระราชพิธีที่เสด็จทางชลมารค ได้แก่ พระราชพิธีแห่พระไตรปิฎกทางชลมารคเพื่อนำไปประดิษฐาน ณ วัดบางยี่เรือใต้ ในพ.ศ. 2319 และพระราชพิธีแห่พระอัฐิของสมเด็จพระชนนีทางชลมารคเพื่อทำบุญพระอัฐิ ใน พ.ศ. 2319 ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งนอกจากจะเป็นกระบวนแห่ทางชลมารคตามแบบอย่างพระราชพิธีในสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังมีน้ำพระราชหฤทัยให้ข้าราชการและประชาชนทั่วไปเข้าร่วมในพระราชพิธีดังกล่าว โดยเฉพาะพระราชพิธีแห่พระไตรปิฎกนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรือของข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือน และเรือราษฎร เข้าร่วมในพระราชพิธีแห่เรือพระไตรปิฎกจากพระราชวังหลวงขึ้นไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงบางยี่ชันแล้วแห่กลับคืนเข้าไป ณ วัดบางยี่เรือนอก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เอื้ออาทรและทรงปรารถนาให้คนทุกชนชั้นได้เข้าร่วมในพระราชพิธีดังกล่าว

พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมาก ไม่ว่าพระองค์เสด็จไปยังหัวเมืองใดก็ตาม แม้ว่าการเสด็จไปยังหัวเมืองเหล่านั้นจะทรงมีพระราชประสงค์เพื่อการทำศึกสงคราม แต่จะทรงใช้เวลาส่วนหนึ่งในการบำเพ็ญกุศลทางพระพุทธศาสนา เช่น การนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ณ วัดต่างๆ ในภาคเหนือและภาคใต้และทรงสนทนาศรมกับพระภิกษุในหัวเมืองเหล่านั้น แม้กระทั่งในเมืองบันทายมาศของญวนที่เสด็จไปทำศึกสงครามก็ยังทรงสนทนาศรมกับพระภิกษุเป็นภาษาญวน การเสด็จไปยังวัดตามหัวเมืองต่างๆ นั้นยังโปรดให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะเมื่อเสด็จไปทำสงครามทางเหนือ ซึ่งได้แก่ เมืองพิษณุโลก เมืองฝาง (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดอุตรดิตถ์) และเมืองสวรรคโลก (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดสุโขทัย) สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้อาราธนาพระราชาคณะและพระสงฆ์จากกรุงธนบุรีจำนวน 50 รูป เพื่อขึ้นไปบวชพระสงฆ์ฝ่ายเหนือทุกๆ เมือง และยังทรงอาราธนาพระราชาคณะจากกรุงธนบุรีไปอยู่สั่งสอนพระวินัยสิกขาบทแก่พระสงฆ์ของวัดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ แสดงให้เห็นว่ากรุงธนบุรีซึ่งเป็นราชธานีในสมัยของพระองค์นั้นเป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่หัวเมืองต่างๆ ของไทยเพื่อจรรโลงความเจริญของพระพุทธศาสนาที่เสื่อมโทรมลงด้วยภาวะสงคราม

ในด้านการสังคายนาพระไตรปิฎกนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงดำเนินพระราชกรณียกิจนี้อย่างเป็นระบบ เริ่มตั้งแต่การสืบค้นพระไตรปิฎกตามหัวเมืองต่างๆ ทั้งทางฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ และอัญเชิญมายังกรุงธนบุรีเพื่อคัดลอกและชำระใหม่ให้ถูกต้องสมบูรณ์ โดยมีการประชุมพระเถระผู้เถระซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นประธานการสังคายนา

เนื่องจากพระไตรปิฎกในกรุงศรีอยุธยาได้ถูกพม่าเผาทำลายไปสิ้น จากนั้นจึงได้จารเป็นพระไตรปิฎกแห่งกรุงธนบุรี อันนำมาสู่การสังคายนาเพื่อชำระพระไตรปิฎกให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นประธานในการสังคายนาเช่นกัน จึงนับว่าพระไตรปิฎกสมัยกรุงธนบุรีเป็นรากฐานที่สำคัญของพระไตรปิฎกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แต่น่าเสียดายที่ไม่อาจสืบหาตัวพระไตรปิฎกฉบับกรุงธนบุรีได้ คงพบพระไตรปิฎกและจารึกพระธรรมด้วยอักษรโบราณที่วัดหงส์รัตนารามวรวิหาร ซึ่งอาจเป็นส่วนหนึ่งที่น่ามาใช้ในการสังคายนาพระไตรปิฎกดังกล่าว

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้พระราชทานพระราชทรัพย์สินเป็นจำนวนมากในการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานต่างๆในกรุงธนบุรี โดยมีพระราชดำรัสแก่พระภิกษุสงฆ์ในการที่พระองค์ทรงมุ่งมั่นจะจัดหาจุดปัจจัยทั้งปวงในสิ่งที่พระภิกษุสงฆ์ปรารถนา แม้ว่าพระองค์จะต้องทรงเสียสละเลือดเนื้อเพื่อการดังกล่าว วัดสำคัญที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์คือวัดอินทาราม ซึ่งถือว่าเป็นวัดประจำรัชกาลของพระองค์ นอกจากนี้ยังมีวัดหงส์รัตนารามซึ่งในเวลานั้นเรียกว่าวัดหงษ์วาฬวิหาร วัดแจ้งหรือวัดอรุณราชวราราม วัดบางหว้าใหญ่หรือวัดระฆังโฆสิตาราม วัดบางหว้าน้อยหรือวัดอมรินทราราม และวัดยางยี่เรือในหรือวัดราชคฤห์ เป็นต้น วัดที่กล่าวมานี้ยังคงมีศาสนสถานบางส่วนที่เคยได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยกรุงธนบุรี ซึ่งปรากฏมาจนถึงทุกวันนี้ แม้ว่าหลักฐานเหล่านั้นจะไม่เด่นชัดเท่าที่ควรเนื่องจากได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยต่อมาอีกหลายครั้ง ที่ยังคงปรากฏค่อนข้างชัดเจนคือวัดอินทาราม และวัดราชคฤห์ นอกจากการบำเพ็ญพระราชกุศลในวัดเหล่านี้แล้วสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนาในวัดหลายแห่ง เช่น วัดอินทาราม วัดอรุณราชวราราม วัดหงส์รัตนาราม เป็นต้น

พระราชกรณียกิจในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในกรุงธนบุรี

นอกจากกรุงธนบุรีจะมีประชากรตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนต่างๆมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเนื่องจากเป็นเมืองที่ทำการค้าและการเก็บภาษีอากรขนอนจากเรือพาณิชย์ของชาวต่างชาติ แต่ในสมัยกรุงธนบุรีได้มีประชากรที่อพยพเข้ามาในราชธานีแห่งนี้เป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากสาเหตุต่างๆ ซึ่งได้แก่ ประชากรที่อพยพหนีภัยสงครามในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 โดยมีทั้งชาวไทย ชาวมอญ ชาวมุสลิม ชาวจีน และชาวตะวันตกหรือที่เรียกว่าพวกเข้ารีตซึ่งมีทั้งชาวโปรตุเกสและชาวฝรั่งเศสที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก นอกจากนี้ยังมีประชากรที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในกรุงธนบุรีอันเนื่องจากการเป็นเชลยสงคราม เช่น ชาวลาว ชาวเขมร และชาวญวน และมีประชากรที่อพยพมาจาก

ประเทศอื่น เช่น ชาวจีนที่เข้ามาทำการค้าขาย เป็นต้น ประชากรที่กล่าวมานี้ได้รวมตัวกันในการตั้งถิ่นฐานตามกลุ่มพวกของตนเพื่อความสะดวกในการใช้ชีวิตร่วมกันตามวัฒนธรรมและประเพณีที่ตนยึดถือ จึงเกิดเป็นชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์ในกรุงธนบุรี และบางชุมชนได้มีกำเนิดมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ชุมชนที่สำคัญของชาวมุสลิมในกรุงธนบุรีได้แก่ ชุมชนมัสยิดต้นสน ซึ่งประกอบด้วยบ้านเรือนของชาวมุสลิมนิกายสุหนี่ที่ได้ตั้งถิ่นฐานในชุมชนแห่งนี้ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ชุมชนนี้อยู่ไม่ไกลจากพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อมาได้มีบุคคลสำคัญคือ เจ้าพระยาจักรี (หมุด) หรือที่คนทั่วไปเรียกว่าเจ้าพระยาจักรีแขก ได้ติดตามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาจากเมืองจันทบุรีตั้งแต่ครั้งสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 และเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนมัสยิดต้นสน พระองค์จึงมีพระกรุณาธิคุณต่อชุมชนแห่งนี้เป็นอย่างมาก โดยเสด็จมาในพิธีฝังศพเจ้าพระยาจักรีแขกและพระราชทานที่ดินเพิ่มเติมให้แก่ชุมชน จึงมีชาวมุสลิมที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาเข้ามาในชุมชนแห่งนี้เป็นจำนวนมากขึ้นและยังเกิดชุมชนมุสลิมแห่งอื่นๆ ในกรุงธนบุรีอีกหลายแห่ง โดยรวมถึงชุมชนมุสลิมนิกายชีอะห์ ซึ่งในเวลานั้นชุมชนเหล่านี้อาจเป็นเพียงเป็นเพียงชุมชนเล็กๆ ที่ยังไม่ได้สร้างศาสนสถานอย่างถาวร คงใช้มัสยิดในชุมชนมัสยิดต้นสนร่วมกันไม่ว่าจะเป็นผู้ที่นับถือนิกายสุหนี่หรือนิกายชีอะห์ก็ตาม ซึ่งได้แก่ ชุมชนมัสยิดกุฎีขาวริมคลองบางกอกใหญ่ฝั่งตรงข้ามกับชุมชนมัสยิดต้นสน ชุมชนมุสลิมนิกายชีอะห์ในพื้นที่ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณเจริญพาสน์ เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้ได้ขยายใหญ่ขึ้นและสร้างมัสยิดของตนเองในเวลาต่อมาซึ่งเป็นตอนต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ชุมชนของชาวตะวันตกที่นับถือคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกได้อพยพพลี้ภัยสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เช่นกัน ส่วนใหญ่เป็นชาวโปรตุเกสที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ซึ่งปัจจุบันนี้คือกุฎีจีน ในระยะแรกยังตั้งบ้านเรือนอย่างกระจัดกระจายเพราะมีจำนวนน้อยและยังขาดผู้นำ แต่ต่อมาได้มีชาวคริสต์ที่อพยพพลี้ภัยสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เข้าไปอยู่ในเขมร ครั้นเมื่อทราบข่าวสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชได้สำเร็จและตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีจึงกลับเข้ามาในกรุงธนบุรีและเป็นผู้นำของชุมชนแห่งนี้ แม้ว่าบาทหลวงคอร์ผู้ที่อพยพเข้ามาในชุมชนกุฎีจีนจะเป็นชาวฝรั่งเศส แต่ก็ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชให้เป็นผู้นำชุมชนคริสต์แห่งนี้ อย่างไรก็ตามสมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่เป็นชาวโปรตุเกส พระองค์ทรงต้อนรับชาวตะวันตกเหล่านี้เป็นอย่างดีโดยไม่ทรงรังเกียจเด็ดจันท์ว่าเป็นชนต่างเชื้อชาติ ต่างศาสนา และต่างวัฒนธรรมกับพระองค์ และยังโปรดให้ขุนนางคือ พระยาอินทวงศาเป็นบูรพาจารย์วัดที่ดินของชุมชนเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยแก่ชาวคริสต์เหล่านี้ ปัจจุบันนี้เรียกชุมชนดังกล่าวว่าชุมชนกุฎีจีน แต่ในสมัยกรุงธนบุรี

เรียกว่า ค่ายช่างตาคูร์สู สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโบสถ์คริสต์แห่งแรกของกรุงธนบุรีในชุมชนนี้ซึ่งต่อมาทางชุมชนได้บูรณะและรื้อสร้างโบสถ์ดังกล่าวขึ้นใหม่ เรียกว่า วัดช่างตาคูร์สู ปัจจุบันโบสถ์ของวัดช่างตาคูร์สูได้รื้อสร้างใหม่เป็นครั้งที่ 3 มีความสวยงามเป็นสง่าแก่ชุมชนกุฎีจีน อนึ่ง ชาวตะวันตกเหล่านี้ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้เข้ารับราชการเป็นทหารรักษาพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แม้เมื่อเสด็จไปในการสงครามก็ได้ทรงนำทหารเหล่านี้เข้าร่วมรบด้วยทุกครั้ง พระองค์ทรงเห็นในความกล้าหาญและความซื่อสัตย์ แม้แต่ในตอนปลายรัชกาลที่เกิดการจลาจลโค่นล้มพระราชอำนาจของพระองค์ แต่ทหารต่างชาติเหล่านี้ได้ทำหน้าที่พิทักษ์พระองค์จนเมื่อทรงยอมแพ้แก่ศัตรูทหารเหล่านี้จึงถูกจำคุกและได้รับการปลดปล่อยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

นอกจากนี้ยังมีชุมชนชาวมอญที่อพยพลี้ภัยสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เช่นกัน แต่ยังมีชาวมอญบางพวกที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา พื้นที่สำคัญของชาวมอญเหล่านี้คือบริเวณริมคลองมอญ ปากคลองมอญอยู่ไม่ไกลจากพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พื้นที่ 2 ฝั่งของคลองมอญเป็นแหล่งชุมชนที่มีความเจริญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวมอญที่อพยพเข้ามาในสมัยกรุงธนบุรีและได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยอย่างมากคือ ท้าวทรงกันดาลทองมอญกับพี่ชายคือเจ้าพระยาจักรีมอญหรือพระยารามัญวงศ์ที่เคยร่วมรบกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ท้าวทรงกันดาลทองมอญเป็นสตรีซึ่งทำหน้าที่ควบคุมบรรดาข้าราชการไพร่พลในทั้งหมดหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า แม่วัง โดยตั้งถิ่นฐานร่วมกับบรรดาเครือญาติที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าพื้นที่ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกันคือตั้งแต่บริเวณวัดชีโนรสารามวรวิหารขึ้นไปจนถึงปากคลองมอญ ส่วนตอนในของคลองมอญนั้นเป็นชุมชนของชาวมอญเช่นกัน ชาวมอญได้สร้างวัดดีวดบนฝั่งคลองมอญเมื่อ พ.ศ. 2317 ในสมัยกรุงธนบุรี แต่ปัจจุบันมีบ้านเรือนตั้งอยู่อย่างหนาแน่นจนมองไม่เห็นวัดดีวดนั้นอยู่ไม่ไกลจากคลองมอญ ชุมชนชาวมอญที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ บริเวณวัดราชคฤห์ ชุมชนนี้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ผู้นำชาวมอญในชุมชนได้ชักชวนชาวบ้านให้ช่วยกันสร้างวัดขึ้นมา เรียกว่าวัดมอญหรือวัดบางยี่เรือใน ปัจจุบันนี้คือวัดราชคฤห์ ซึ่งเป็นวัดที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงชักชวนพระยาพิชัยดาบหักนายทหารคู่พระราชหฤทัยของพระองค์ให้บูรณะปฏิสังขรณ์ร่วมกัน และยังปรากฏหลักฐานของพระอุโบสถหลังเดิมซึ่งบูรณะไว้ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีที่ยังคงธำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนชาวลาวในสมัยกรุงธนบุรีมีกำเนิดจากชาวลาวจากเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนมาเมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) และเจ้าพระยาสุรสีห์

(บุญมา) ยกกองทัพไปทำสงครามกับเจ้าสิริบุญสารกษัตริย์แห่งกรุงศรีสัตนาคณหุต (เวียงจันทน์) เนื่องจากได้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้นำในลาว ผู้นำลาวคนหนึ่งคือพระวอซึ่งเป็นเสนาบดีของพระเจ้าสิริบุญสารได้หนีจากลาวเข้ามาในไทย โดยเข้ามาอยู่ ณ ตำบลดอนมดแดง (ปัจจุบันคือจังหวัดอุบลราชธานี) แต่ถูกพระเจ้าสิริบุญสารสั่งให้พระยาสุโขจับพระวอฆ่าเสีย ฝ่ายไทยเห็นว่าลาวละเมิดอธิปไตยของไทยจึงทำสงครามกับลาวและมีชัยชนะ สามารถจับชาวลาวจำนวนมากจากเวียงจันทน์พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งเป็นพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้าสิริบุญสารมายังกรุงธนบุรี ที่สำคัญได้แก่ เจ้าหนันทเสน เจ้าอินทวงศ์ เจ้าอนุวงศ์ เจ้าพรหมวงศ์ และพระนางแก้วยอดฟ้า ซึ่งมีหลักฐานว่าเจ้าอนุวงศ์ได้ประทับอยู่ ณ บริเวณที่ปัจจุบันคือเชิงสะพานพระราม 8 แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด ส่วนชุมชนชาวลาวที่อพยพมาจากเวียงจันทน์นั้นมีเป็นจำนวนมาก ประมาณ 600 คน บางส่วนอยู่ที่ต่างจังหวัด ส่วนที่อยู่ในกรุงธนบุรีได้แก่บริเวณชุมชนลาววัดบางไส้ไก่และชุมชนศรีภูมิ แขวงหิรัญรูจี เขตธนบุรี ใกล้กับมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ในสมัยกรุงธนบุรีชาวลาวที่อพยพเข้ามาเหล่านี้ได้ร่วมกันสร้างวัดลาวหรือวัดบางไส้ไก่ซึ่งยังคงดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ชาวลาวในชุมชนแห่งนี้ยังเป็นกำลังสำคัญในการขุดคลองจำนวนมากภายในชุมชน

ชุมชนชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงธนบุรีได้กระจายอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ โดยมีชาวจีนบางกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงธนบุรีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงค้นพบศาลเจ้ากฐีจันในทางด้านใต้ของวัดกัลยาณมิตร ซึ่งแสดงว่าพื้นที่บริเวณนี้เป็นชุมชนของชาวจีนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีได้มีชาวจีนอพยพหนีภัยสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 โดยมีทั้งชาวจีนที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์จักรี เช่น เจ้าขรรค์เงินซึ่งเป็นพระภักดาของกรมพระศรีสุนทรภักษ์ พระพี่นางในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ชาวจีนอีกท่านหนึ่งคือเจ้สัวซ่าจ่ายเป็นบิดาของเจ้สัวบุญศรีบิดาของเจ้าจอมมารดาชุ่มซึ่งเป็นพระชนนีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้สัวเงินและเจ้สัวซ่าจ่ายต่างตั้งถิ่นฐานโดยจอดแพที่ริมคลองบางกอกใหญ่ บริเวณที่ปัจจุบันคือวัดกัลยาณมิตร บริเวณนี้ยังเป็นถิ่นฐานของชาวจีนอีกท่านหนึ่งคือ เจ้สัวมัน ซึ่งเป็นต้นตระกูลกัลยาณมิตร บุตรชายของท่านคือเจ้สัวโต (อึ้งเต่า) ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร์ที่สมุหนายกในสมัยรัชกาลที่ 3 และเป็นผู้สร้างวัดกัลยาณมิตร ทั้งเจ้าขรรค์เงิน เจ้สัวซ่าจ่าย และเจ้สัวมันต่างเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ดังกล่าวตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังโปรดให้กลุ่มชาวจีนซึ่งเป็นขุนนางในรัชสมัยของพระองค์ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงธนบุรีทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและเป็นชุมชนชาวจีนขนาดใหญ่ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี

และทรงสร้างพระบรมมหาราชวัง จึงโปรดให้ชาวจีนเหล่านี้ย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณสำเพ็ง นอกจากนี้ยังสันนิษฐานว่ามีชุมชนชาวจีนที่ตั้งบ้านเรือนกระจายไปทั่วบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่เพื่อทำการค้าขายและทำสวน ชาวจีนยังรับราชการเป็นทหารของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าพระองค์นำทหารไทยและทหารจีนไปร่วมรบในการทำศึกสงครามด้วยทุกครั้ง

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าแม้ว่ากรุงธนบุรีจะเป็นราชธานีขนาดเล็ก แต่ประกอบไปด้วยชุมชนชาวไทยและชนชาติอื่นๆหลากหลายเชื้อชาติ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงส่งเสริมให้ชนชาติเหล่านี้อพยพเข้ามาอยู่ในราชธานีของพระองค์เพื่อเพิ่มจำนวนประชากรที่สูญเสียไปตั้งแต่สงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 และเพื่อเป็นกำลังแรงงานด้านต่างๆในกรุงธนบุรีรวมถึงการเป็นกำลังในการทำศึกสงคราม ทำให้กรุงธนบุรีเป็นราชธานีที่ประกอบไปด้วยชุมชนหลากหลายที่ต่างดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันโดยสันติสุข

พระราชกรณียกิจในการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าและการต่างประเทศ

ในเวลาเพียง 15 ปีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงครองราชสมบัติทรงติดต่อกับชาวต่างชาติเพื่อประโยชน์ในด้านการค้าและการมีสัมพันธไมตรีระหว่างกัน จุดหมายของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในสมัยกรุงธนบุรีซึ่งเขียนไปถึงกรรมการบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสในประเทศอินเดียได้กล่าวถึงการที่ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและชื่นชมในพระราชอัธยาศัยที่ไม่ทรงถือพระองค์ พระองค์จะเสด็จให้ประชาชนได้พบเห็นหรือได้เข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด และจะทรงฟังราษฎรด้วยพระกรรณของพระองค์โดยตรง พระองค์ทรงต้อนรับชาวตะวันตกอย่างเป็นกันเอง ทรงลงมาประทับบนเสื่อธรรมดา บาทหลวงชาวตะวันตกยังกล่าวว่าถึงแม้ว่าคนทั่วไปจะเรียกพระองค์ว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่ทรงถือว่าพระองค์เป็นเพียงผู้รักษากรุงเท่านั้น

ชาวยุโรปชาติแรกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในสมัยกรุงธนบุรีเป็นชาวอังกฤษชื่อ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) หรือที่คนไทยในสมัยนั้นเรียกว่า "กัปตันเหล็ก" หรือ "กัปตันเหล็ก" ได้จัดหาอาวุธปืนจำนวน 1,400 กระบอกมาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตามพระราชประสงค์ของพระองค์พร้อมกับถวายเครื่องราชบรรณาการอื่นๆ ต่อมาใน พ.ศ. 2320 ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษแห่งเมืองมัทราส ประเทศอินเดีย ได้ส่งสาส์นพร้อมกับดาบทองคำประดับพลอยมาถวายพระองค์ นับเป็นก้าวแรกแห่งการเปิดสัมพันธไมตรีกับชาติยุโรปและทำให้อังกฤษได้เข้ามาทำการค้าและมีความสัมพันธ์กับไทย ต่อมาฟรานซิส ไลท์ได้เป็นผู้นำราชการเกาะปีนังและตั้งชื่อเกาะแห่งนี้ว่า เกาะปรีนซ์ ออฟ เวลส์ (Prince of Wales Islands) ซึ่ง

ในเวลานั้นอังกฤษยังไม่ทราบว่าเกาะปีนังและเมืองไทรบุรีเป็นของไทย ทำให้ต่อมาไทยกับอังกฤษมีปัญหาในเรื่องการครอบครองหัวเมืองมลายู มาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเสียหัวเมืองมลายูที่เคยเป็นเมืองขึ้นของไทยไปเป็นของอังกฤษ

ชาวฝรั่งเศสเป็นอีกชนชาติหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงไว้ว่างพระราชหฤทัย โดยทรงยกย่องบาทหลวงคอร์ให้เป็นผู้นำชุมชนชาวคริสต์พร้อมทั้งพระราชทานที่ดินและโปรดให้สร้างโบสถ์คริสต์ในชุมชนดังกล่าวซึ่งต่อมาก็คือชุมชนกุฎีจีนในปัจจุบัน ทำให้พ่อค้าชาวฝรั่งเศสเข้ามาติดต่อกับค้าขายในกรุงธนบุรี นอกจากนี้บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปอนดิเชอร์รี ประเทศอินเดีย บริษัทนี้เป็นตัวแทนทางการทูตและการค้าของรัฐบาลฝรั่งเศส ดังนั้นใน พ.ศ. 2313 ผู้อำนวยการบริษัทนี้ได้ส่งสาส์นและบรรณาการฝากมากับบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเพื่อถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อันเสมือนเป็นการสร้างสัมพันธไมตรีทางการทูตกับไทย ทรงต้อนรับบาทหลวงในฐานะตัวแทนทางการทูตอย่างไมตรี สาส์นจากผู้อำนวยการบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสได้ขอร้องให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงอำนวยความสะดวกแก่เรือสินค้าของฝรั่งเศสที่เข้ามาค้าขายในไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตอบรับไมตรีจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส และโปรดให้จัดเรือบรรทุกช่าง 5 เชือกส่งไปมอบเพื่อตอบแทนแก่ผู้อำนวยการบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส โดยมีพระบรมราชานุญาตให้เรือสินค้าฝรั่งเศสเข้ามาค้าขายได้อย่างเสรี ทำให้ชาวตะวันตกมีความชื่นชมต่อพระองค์และกล่าวยกย่องพระองค์ว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ปรีชาสามารถและไม่ทรงรังเกียจคนต่างชาติต่างศาสนา ไม่ว่าจะเป็นชาวคริสต์หรือชาวมุสลิมต่างมีโอกาสได้เข้าเฝ้าและสนทนาธรรมร่วมกับพระองค์

ในเวลาต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงประจวบด้วยพระอาการทางจิต ทรงหวาดระแวงข้าราชการว่าประพฤติดีคิดมิชอบและทุจริตต่อทรัพย์สินในพระราชวัง สำหรับผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลามที่พระองค์เคยทรงสนทนาศาสนามาก่อนนั้นกลับทรงคัดค้านในหลักธรรมที่แตกต่างไปจากทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นจึงมีพระราชโองการห้ามชาวไทยและชาวมอญนับถือศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม นอกจากนี้ยังทรงคุมขังและทรงลงโทษคณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเป็นเวลานานนับปีและมีพระราชดำริให้นำชาวคริสต์เหล่านี้ลงเรือไปอยู่ที่จีนโดยจะทรงออกค่าใช้จ่ายในการเดินทางให้ทั้งหมด แต่เวลานั้นจีนไม่ยอมให้ชาวตะวันตกเข้าประเทศของตน ในที่สุดพระองค์จึงโปรดให้นำชาวคริสต์เหล่านี้ไปยังเมืองมะละกา อย่างไรก็ตามจดหมายของชาวคริสต์เหล่านี้ได้เขียนไปถึงเพื่อนที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสโดยกล่าวถึงความไม่สมัคใจที่จะเดินทางออกจากไทยและประสงค์ที่จะกลับมาเมืองไทย โดยคิดจะพำนักอยู่ในหัวเมืองทางใต้เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้พระองค์ทรงทราบ

นอกจากนี้ยังกล่าวด้วยว่าหากเป็นสิ่งที่ใดที่ไม่ขัดต่อหลักศาสนาของตนแล้วพวกตนยินดีที่จะรับสนองพระราชประสงค์ของพระองค์

พระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ในกรุงธนบุรี

พระราชพงศาวดารได้บันทึกพระราชจริยวัตรส่วนพระองค์ในขณะที่ประทับอยู่ในกรุงธนบุรีซึ่งส่วนใหญ่เป็นการที่พระองค์เสด็จไปทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนายังสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ ภายในพระตำหนักส่วนพระองค์ในพระราชวัง (ปัจจุบันคือตำหนักแดงในวัดระฆังโฆสิตาราม) พระอุโบสถเดิมของวัดอินทาราม พระอุโบสถเดิมของวัดอรุณราชวราราม และยังสันนิษฐานว่าได้เสด็จไปทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนาที่วัดศาลาสีหะนำหรือวัดคูหาสวรรค์ สถานที่เหล่านี้ยังคงไว้ซึ่งหลักฐานคือพระแท่นบรรทมและพระแท่นวิปัสสนาของพระองค์ เนื่องจากการที่ทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนาแต่ละแห่งนั้นทรงใช้เวลาหลายวัน แม้แต่ตำหนักแพหรือที่เรียกว่าพระฉนวนน้ำอันเป็นพระตำหนักสำหรับเป็นท่าเสด็จลงประทับเรือทางชลมารค ซึ่งกล่าวกันว่าพระองค์เคยทรงเจริญพระกรรมฐานภาวนา ณ สถานที่นี้เช่นกัน ดังนั้นจึงทรงสร้างตำหนักแพเป็นครั้งที่ 2 เมื่อปี พ.ศ. 2314 ทดแทนตำหนักแพครั้งแรกที่มีขนาดเล็ก โดยตำหนักแพที่สร้างในครั้งที่ 2 นี้มีลักษณะคล้ายศาลาโรงธรรมถึง 5 ห้อง มีเสาต่อม่อลงน้ำเหมือนกับเรือแพ จึงเป็นสถานที่สงบเงียบเหมาะแก่การบำเพ็ญทางจิต

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีน้ำพระราชหฤทัยเมตตาต่อผู้ยากไร้อยู่เสมอ เมื่อพระองค์ครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แจกจ่ายอาหารแก่ราษฎรซึ่งอดโซหนาวเป็นจำนวนมากว่าหมื่นคน ในครั้งนั้นมีเรือสำเภอบรรทุกข้าวมาจากเมืองพุทไธมาศซึ่งขายข้าวสารถังละ 3-5 บาท จึงโปรดให้ซื้อแจกคนทั้งปวงโดยมิได้ทรงอาลัยในพระราชทรัพย์ของพระองค์ อีกทั้งทรงแจกจ่ายเสื้อผ้าและเงินตราแก่ไพร่ฟ้าประชาชน พระองค์ทรงกระทำพระราชกรณียกิจที่กล่าวมานี้เสมอมา (พงศาวดาร, 2542: 167-168)

กล่าวได้ว่าภายในระยะเวลา 15 ปีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชครองราชสมบัติ พระองค์มีพระราชภารกิจอย่างมากที่ทำให้กรุงธนบุรีเป็นราชธานีที่เข้มแข็ง เป็นศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา วัฒนธรรม ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การค้า และการติดต่อเป็นสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ กรุงธนบุรีจึงประกอบด้วยประชากรชาวไทยและชนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในราชธานีแห่งนี้ ทำให้กรุงธนบุรีในเวลานั้นเป็นเมืองราชธานีที่มีอัตลักษณ์โดดเด่น โดยประกอบไปด้วยชนหลากหลายเชื้อชาติหลากหลายวัฒนธรรมที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคีกลมเกลียว ซึ่งเป็นรากฐานความคิดในการไม่แบ่งแยกชนต่างชาติพันธุ์หรือต่างวัฒนธรรมของสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบันนี้

บทที่ 13

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง สามารถสืบค้นสถานที่จริงเกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรีและยังดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันตามรายละเอียดที่พงศาวดารได้กล่าวไว้ แม้ว่าการสืบค้นจากสถานที่จริงดังกล่าวจะไม่สมบูรณ์อย่างเต็มที่เนื่องจากหลักฐานทางวัตถุหลายแห่งในกรุงธนบุรีได้เสื่อมโทรมหรือเปลี่ยนไปจากสภาพเดิมแต่ยังคงมีร่องรอยของสิ่งเดิมในสมัยกรุงธนบุรีที่สามารถค้นพบได้อยู่บ้างจึงทำให้สามารถนำมาใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการวิจัยนี้

บทสรุป

ผลจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ว่าเมืองธนบุรีเป็นเมืองที่มีความสำคัญอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในสมัยกรุงธนบุรี ราชธานีแห่งนี้มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นคือการเป็นเมืองขนาดเล็กแต่มีการใช้ประโยชน์ของพื้นที่อย่างเป็นระเบียบ ที่สำคัญคือบริเวณพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองประเทศและเนื่องจากกรุงธนบุรีเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จึงมีกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาตั้งถิ่นฐาน นอกจากนี้ในระยะการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 กรุงธนบุรียังเป็นแหล่งการอพยพหนีภัยสงครามของผู้คนจำนวนมากจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งมีทั้งชาวไทย จีน มุสลิม ชาวคริสต์เชื้อสายโปรตุเกสและฝรั่งเศส ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีจึงทำให้เมืองนี้มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น นอกจากการเป็นเมืองศูนย์กลางในการปกครองประเทศแล้วกรุงธนบุรียังเป็นศูนย์กลางของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปสู่ภูมิภาคของไทยเพราะในเวลานั้นพระพุทธศาสนาของไทยกำลังเสื่อมโทรมลง ศาสนสถานจำนวนมากได้ถูกทำลายลงในระหว่างสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 อีกทั้งพระสงฆ์จำนวนมากต้องมรณภาพหรือต้องลี้ภัยสงครามไปยังหัวเมืองที่ห่างไกลจากการรุกรานของพม่า อนึ่ง ในสมัยกรุงธนบุรีพม่ายังเข้ามาโจมตีหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยหลายครั้งจึงทำให้พระพุทธศาสนาในหัวเมืองเหล่านั้นเสื่อมโทรมลง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงอาราธนาพระราชาคณะและพระสงฆ์จากกรุงธนบุรีขึ้นไปบวชพระสงฆ์ฝ่ายเหนือทุกๆเมือง พระองค์ยังทรงอาราธนาพระราชาคณะจากกรุงธนบุรีไปอยู่สั่งสอนพระวินัยสิกขาบทแก่พระสงฆ์ของวัดในหัวเมืองดังกล่าว ภายในกรุงธนบุรี

ได้มีการบูรณะปฏิสังขรวัดต่างๆเป็นจำนวนมาก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังทรงโปรดให้รวบรวมพระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่างๆ เพื่อตรวจสอบและชำระพระไตรปิฎกให้ถูกต้องตามประเพณี ต่อมาโปรดให้มีการสังคายนาและจารพระไตรปิฎกฉบับใหม่ในรัชสมัยของพระองค์ จึงนับว่าในเวลานั้นกรุงธนบุรีเป็นศูนย์กลางของการสืบสานพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ในสังคมไทย นอกจากนี้การที่กรุงธนบุรีมีสถานภาพเป็นเมืองหลวงในเวลานั้นทำให้ราชธานีแห่งนี้ เป็นศูนย์กลางของการเชื่อมต่อวัฒนธรรมไทยจากสมัยกรุงศรีอยุธยาไปสู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และยังเป็นศูนย์กลางในการรับวัฒนธรรมของชนชาติต่างๆ จึงเกิดการผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมไทย โดยยังปรากฏหลักฐานให้เห็นถึงวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของชาวมุสลิมและชาวคริสต์ในราชธานีแห่งนี้ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในบริเวณมัสยิดต้นสนและชุมชนกุฎีจีน ทำให้ชนรุ่นหลังสามารถศึกษาหลักฐานจากโบราณสถานและโบราณวัตถุ รวมทั้งเอกสารหลักฐานอื่นๆ เพื่อเรียนรู้พัฒนาการของสังคมไทยภายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เป็นต้นมา นับได้ว่าราชธานีแห่งนี้เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญแห่งหนึ่งของสังคมไทยทั้งในด้านประวัติศาสตร์ สังคม ศิลปวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การค้า และการต่างประเทศอันนำไปสู่ความเข้าใจในประวัติความเป็นมาของชาติไทย นอกจากนี้ยังช่วยเสริมสร้างความเข้าใจอันดีต่อกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรี ชุมชนเหล่านี้ได้วิวัฒนาการจากการเป็นชุมชนขนาดเล็กและพัฒนาเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งมั่นคงมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ชุมชนชาวคริสต์และชาวมุสลิมในเมืองธนบุรีซึ่งเคยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์เสด็จไปเยี่ยมเยียนชุมชนดังกล่าวและพระราชทานที่ดินเพิ่มเติมให้แก่ชุมชนเหล่านี้ ผลจากการศึกษาชุมชนหลายแห่งในกรุงธนบุรีพบว่าสมาชิกของชุมชนดังกล่าวได้ตระหนักถึงบทบาทของบรรพชนของตนที่มีส่วนร่วมในการปกป้องคุ้มครองผืนแผ่นดินไทยในสมัยกรุงธนบุรี และการที่กรุงธนบุรีประกอบไปด้วยกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ทำให้ราชธานีแห่งนี้ประกอบไปด้วยวัฒนธรรมและประเพณีจากชนชาติหลากหลายที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ผลของการศึกษาวิจัยที่กล่าวมานี้เกิดขึ้นจากการสืบค้นหลักฐานตามร่องรอยการดำเนินพระราชจริยวัตรของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในขณะที่ประทับอยู่ ณ กรุงธนบุรี อันเป็นเสมือนการกำหนดทิศทางให้การศึกษาวิจัยดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกรุงธนบุรีควรดำเนินการอย่างต่อเนื่องโดยสามารถกำหนดขอบเขตของการวิจัยได้หลากหลายดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในแต่ละจังหวัดตามร่องรอยการเสด็จพระราชดำเนินของพระองค์ในการที่ทรงทำศึกสงครามหรือทรงกระทำพระราชกรณียกิจอื่นๆในจังหวัดนั้น โดยการสืบค้นจากหลักฐานชั้นต้น(primary sources) หรือจากเอกสารสำคัญอื่นๆ เพื่อขยายการศึกษาพระราชกรณียกิจของพระองค์ไปในพื้นที่ต่างๆทั่วประเทศ ตัวอย่างเช่นการศึกษาเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการปราบชุมนุมนครศรีธรรมราช ซึ่งพบว่าเมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2555 ซึ่งได้มีการขุดพบเรือโบราณในรัชสมัยของพระองค์ที่กลางลำคลองบางมุด ตำบลบางน้ำจืด อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร โดยชาวบ้านได้กล่าวถึงเรื่องราวในอดีตที่บรรพชนของตนถ่ายทอดให้ฟังว่าบริเวณนี้เป็นเส้นทางที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกกองทัพเรือเข้ามาในอ่าวไทยและทรงนำทัพเรือมาพักในบริเวณดังกล่าว จึงอาจเกิดภัยธรรมชาติจนเรือจำนวนมากจมลงในบริเวณนี้ (ชาวไทยรัฐออนไลน์, 2554) ข้อมูลดังกล่าวเป็นสิ่งน่าสนใจที่ควรสืบค้นหลักฐานและรายละเอียดต่อไป

2. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกรุงธนบุรีในแต่ละช่วงระยะเวลา เช่น การศึกษาวิจัยกรุงธนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนสินทร์ในแต่ละรัชกาล เป็นต้น การกำหนดช่วงระยะเวลาดังกล่าวย่อมทำให้สามารถสืบค้นรายละเอียดของข้อมูลในเชิงลึก โดยเฉพาะการสืบค้นจากหลักฐานชั้นต้นของกรุงธนบุรีในช่วงเวลาที่กำหนดนั้นจะช่วยเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับกรุงธนบุรีได้ละเอียดยิ่งขึ้น

3. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกรุงธนบุรีโดยเน้นประเด็นเฉพาะด้าน เช่น ด้านศิลปกรรม สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม การศึกษาวิจัยกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆในกรุงธนบุรี เป็นต้น รวมถึงการศึกษาวิจัยประเด็นที่สำคัญต่างๆได้อย่างหลากหลาย ดังที่มีการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบศิลปะและสถาปัตยกรรมของวัดในสมัยธนบุรีกับสมัยอยุธยา การศึกษาวิจัยเปรียบเทียบศิลปะและสถาปัตยกรรมของวัดในสมัยกรุงธนบุรีกับสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

4. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกรุงธนบุรีเฉพาะพื้นที่ เช่น พื้นที่เลียบบคลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย คลองสาน การศึกษาวิจัยพื้นที่ต่างๆซึ่งเป็นย่านการเกษตรกรรมดั้งเดิมของฝั่งธนบุรี และการศึกษาวิจัยย่านการค้าดั้งเดิมของเมืองธนบุรี เป็นต้น

5. การศึกษาวิจัยภูมิปัญญาชาวบ้านของสมาชิกในชุมชนต่างๆของกรุงธนบุรี ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพชนของชุมชน เช่น ภูมิปัญญาของกลุ่มชนชาวโปรตุเกสในชุมชนกุฎีจีน ภูมิปัญญาของชาวจีนในชุมชนของพื้นที่คลองสานริมแม่น้ำเจ้าพระยาและบริเวณตลาดพลู ภูมิปัญญาของชาวมอญในเมืองธนบุรี ภูมิปัญญาของชาวไทยในพื้นที่บางขุนเทียน ภูมิปัญญาของบรรพชนชาวอยุธยาที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่บ้านบุ แขวงบ้านช่างหล่อ

และพื้นที่อื่นๆที่สำคัญในธนบุรี ภูมิปัญญาของบรรพชนชาวมุสลิมในชุมชนต่างๆของธนบุรี เป็นต้น ทั้งนี้อาจประกอบไปด้วยการศึกษาวิจัยประเพณีอันเป็นวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนดังกล่าว รวมทั้งการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้ อาหาร นาฏศิลป์ ดนตรี คติธรรม และค่านิยมซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของสมาชิกในชุมชน เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการวางแผนและโครงการเกี่ยวกับเมืองธนบุรี

ผลของการศึกษาวิจัยแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองธนบุรีในฐานะเมืองราชธานีในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ดังนั้นองค์กรของรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องอาจวางแผนและโครงการเพื่อการศึกษาวิจัยรวมถึงการดำเนินงานเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองธนบุรีในรูปแบบต่างๆ ดังเช่นมูลนิธิหอรัษฎาโบราณสถานในพระราชวังเดิมได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการศึกษาค้นคว้าวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังเดิม และได้จัดพิมพ์หนังสือเผยแพร่สาระน่ารู้กรุงธนบุรีพร้อมกับการปรับปรุงภูมิสถาปัตยกรรมสภาพแวดล้อมในบริเวณพระราชวังเดิม รวมถึงการจัดแสดงนิทรรศการแบบถาวรเกี่ยวกับสาระสำคัญของพระราชวังเดิม เป็นต้น นอกจากนี้ทางกรุงเทพมหานครได้จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของเขตต่างๆในกรุงเทพมหานครในสถานที่ดังต่อไปนี้

1. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตคลองสาน	ตั้งอยู่ที่อาคารหอสมุด วัดอนงคาราม
2. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตจอมทอง	ตั้งอยู่ที่วัดยายร่ม
3. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตทวีวัฒนา	ตั้งอยู่ที่โรงเรียนวัดปรุณาวาส
4. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตธนบุรี	ตั้งอยู่ที่ชั้น 3 โรงเรียนส่งเสริมพระพุทธศาสนา
วันอาทิตย์ วัดประยูรวงศาวาส
5. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตบางกอกน้อย	ตั้งอยู่ที่โรงเรียนสุวรรณารามวิทยาคม
6. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตบางกอกใหญ่	ตั้งอยู่ที่โรงเรียนฤทธิณรงค์รอน
7. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตบางขุนเทียน	ตั้งอยู่ที่โรงเรียนคลองพิทยาลงกรณ์วิทยาคม
8. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตราชบุรีบูรณะ	ตั้งอยู่ที่โรงเรียนวัดประเสริฐสุทธาวาส
9. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตหนองแขม	ตั้งอยู่ที่วัดศรีนวลธรรมวิมล

ทั้งนี้เพื่อให้เป็นแหล่งเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมา วิถีชีวิต ภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น โดยเป็นแหล่งให้การศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิตและคลังปัญญาของคนในสังคม ช่วยเสริมสร้างการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในแต่ละพื้นที่และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

นอกจากนี้ยังมีสถาบันการศึกษาในฝั่งธนบุรีบางแห่งได้เผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบุคคลสำคัญและชุมชนอันเป็นที่ตั้งของสถาบันดังกล่าว เช่น

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาได้เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับบทบาทและความสำคัญของขุนนางตระกูลขุนนาค โดยเฉพาะประวัติและผลงานของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มหาวิทยาลัยอีกแห่งหนึ่งคือมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรีได้เผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกรุงธนบุรีรวมถึงการจัดประชุมและสัมมนาเกี่ยวกับประเด็นสำคัญต่างๆของเมืองธนบุรี สถาบันเก่าแก่ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของฝั่งธนบุรีคือสถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระยาซึ่งตั้งอยู่ในเขตคลองสาน ได้จัดแสดงนิทรรศการแบบถาวรเกี่ยวกับวิวัฒนาการของจิตเวชศาสตร์ของไทยซึ่งได้ก่อตั้งโรงพยาบาลคนเสียจริตเป็นแห่งแรกในประเทศไทยที่ปากคลองสาน ฝั่งธนบุรี เป็นต้น

อย่างไรก็ตามองค์กรของรัฐและเอกชนยังสามารถวางแผนและโครงการอีกมากเพื่อเป็นแหล่งการเรียนรู้เกี่ยวกับเมืองธนบุรี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาอาจจัดแสดงนิทรรศการแบบถาวรเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองธนบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อให้สอดคล้องกับการที่มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาได้เผยแพร่ผลงานของขุนนางตระกูลขุนนาคซึ่งเป็นตระกูลที่มีคุณูปการอย่างมากแก่สถาบันแห่งนี้ อันจะทำให้มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาเป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของเมืองธนบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

2. โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในฝั่งธนบุรีอาจทำโครงการศึกษาวิจัยท้องถิ่นและชุมชนที่มีพื้นที่ต่อเนื่องกับโรงเรียนดังกล่าว โดยอาจประสานงานเป็นกลุ่มโรงเรียนในพื้นที่ใกล้เคียงกัน และอาจนำเสนอผลงานในรูปแบบการจัดนิทรรศการต่างๆ เช่น นิทรรศการประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นอันเป็นสถานที่ตั้งของโรงเรียน การจัดนิทรรศการภูมิปัญญาของชุมชนในท้องถิ่นดังกล่าว ซึ่งสามารถประสานความร่วมมือกับบุคคลในท้องถิ่น ผู้ปกครอง และบุคลากรที่มีความรู้เกี่ยวกับสถานที่สำคัญในท้องถิ่นดังกล่าว

3. การจัดโครงการการท่องเที่ยวในพื้นที่สำคัญในฝั่งธนบุรีซึ่งสำนักงานเขตบางแห่งในฝั่งธนบุรีของกรุงเทพมหานครได้ดำเนินการในโอกาสวันสำคัญหรือในบางช่วงเวลา อย่างไรก็ตามสำนักงานเขตแต่ละเขตจะดำเนินโครงการเหล่านี้โดยมุ่งเฉพาะในพื้นที่ของเขตตนจึงทำให้มีข้อจำกัดบางประการเนื่องจากพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวของเขตต่างๆในฝั่งธนบุรีจะมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่อดีตกาลโดยมิได้แบ่งแยกออกเป็นเขตต่างๆดังที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ เช่น พื้นที่เลียบบคลองบางกอกใหญ่ซึ่งมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ปัจจุบันนี้บางพื้นที่เลียบบคลองบางกอกใหญ่จะอยู่ในเขตบางกอกใหญ่และบางพื้นที่อยู่ในเขตธนบุรี เป็นต้น ดังนั้นจึงพบว่าเมื่อเขตบางกอกใหญ่จัดโครงการนำเที่ยวทางเรือตามคลองบางกอกใหญ่ก็จะละเว้นพื้นที่เลียบบคลองบางกอกใหญ่ซึ่งอยู่ในเขตธนบุรี ทำให้โครงการท่องเที่ยวที่แต่ละเขตจัด

ขึ้นขาดการบูรณาการในเชิงประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม จึงสมควรปรับเปลี่ยนบริบทของการจัดโครงการท่องเที่ยวพื้นที่ในฝั่งธนบุรีโดยการประสานความร่วมมือระหว่างเขตต่างๆ ของกรุงเทพมหานครเพื่อให้ผู้เข้าร่วมโครงการได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่

4. มหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาหลายแห่งซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ฝั่งธนบุรีได้เปิดสอนสาขาวิชาการท่องเที่ยวและการโรมแรมได้ส่งผู้เรียนไปฝึกประสบการณ์ในสถานที่ต่างๆ โดยมีได้นำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ จึงสมควรที่สาขาวิชาเหล่านี้จะเป็นองค์กรที่สำคัญในการดำเนินโครงการท่องเที่ยวบนพื้นที่ฝั่งธนบุรี โดยประสานงานกับสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ ในฝั่งธนบุรีที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมกันมาก เช่น ประสานงานกับวัดอรุณราชวราราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดกัลยาณมิตร และชุมชนกุฎีจีน เป็นต้น เพื่อรับนักท่องเที่ยวจากสถานที่เหล่านั้นให้เข้าร่วมโครงการท่องเที่ยวฝั่งธนบุรีของสาขาวิชาดังกล่าว ซึ่งจะเป็นการฝึกประสบการณ์ด้านมัคคุเทศก์ให้แก่นักศึกษาและยังเป็นการสร้างงานและรายได้ให้แก่สถานศึกษาดังกล่าวอีกด้วย ทั้งนี้อาจรวมไปถึงสาขาวิชาอื่นของของสถานศึกษาดังกล่าว เช่น สาขาวิชาภาษาต่างประเทศ เป็นต้น

ธนบุรีเป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างยาวนาน ประกอบด้วยชุมชนชาวไทยและชาวต่างชาติหลากหลายที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขมาตั้งแต่อดีต การศึกษาวิจัยเรื่อง “ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรี: ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง” จึงเป็นเพียงการสืบค้นร่องรอยของเมืองธนบุรีในสมัยที่เป็นเมืองราชธานีของไทย โดยมีพระมหากษัตริย์ผู้มีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงแก่ชาวไทย คือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ได้ทรงสถาปนาเมืองธนบุรีเป็นราชธานีของไทย อย่างไรก็ตามยังมีสาระสำคัญเกี่ยวกับเมืองธนบุรีอีกมากมายทั้งในอดีตและในปัจจุบันที่สมควรจะได้มีการศึกษาวิจัยและดำเนินโครงการต่างๆอย่างต่อเนื่องเพื่อสืบสานมรดกทางสังคมและวัฒนธรรมของเมืองแห่งนี้ให้ดำรงอยู่ต่อไป

บรรณานุกรม

หนังสือ

- เกษียร มะปะโม. (2548). เอกสารโบราณคืออะไร ใน กรมศิลปากร. **คู่มือปฏิบัติงานเกี่ยวกับเอกสารโบราณกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ. กรมศิลปากร.
- เกื้อกุล ยืนยงอนันต์. (2546). งานมหรสพสมัยกรุงธนบุรี. ใน อัครวิทย์ เรืองรอง. (บก.) **ศิลปศาสตร์รังสรรค์: รวมบทความด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**. (หน้า 187-199). กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา.
- คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. (2525). **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดต้นสน. (2544). **มัสยิดต้นสนกับชุมชนบางกอก**. กรุงเทพฯ: ฝ่ายประชาสัมพันธ์ คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดต้นสน.
- โคลงยอเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี. (2551). ใน **พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทุมาศ (เจิม)**. (หน้า 17-31). กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2490). **ตำหนักแพ**. พระนคร: โรงพิมพ์พานิชกิจ.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2551). ปฐมวงศ์ ใน **พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทุมาศ (เจิม)**. (หน้า 439-456). กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2508). **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15 ตำนานวังเก่าในพระนคร**. กรุงเทพฯ: อรุณสภา.
- ตุรแปง, ฟรังซัวส์ อังรี. (2522). **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา** (แปลจาก History of the Kingdom of Siam and of the Revolutions that have caused the Overthrow of the Empire up to A.D. 1770 โดย สมศรี เอี่ยมธรรม). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2530). **ประวัติศาสตร์ลาว**. ม.ป.ท. (อัสสัมชัญ).
- แถมสุข นุ่มนนท์. (2527). ประวัติศาสตร์. ใน **ปรัชญาประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- นริศรานวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2515). **สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย**. กรุงเทพฯ: อรุณสภา.
- พงศาวดาร. (2511). **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 ภาคที่ 39-40**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- พงศาวดาร. (2551). **พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทุมาศ (เจิม)**. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.

- พงศาวดาร. (2515). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- พงศาวดาร. (2542). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ยิ้ม ปัทมขยางกูร. (2523). ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๑ สมัยกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- ราชเลขาธิการ, สำนัก. (2537). หนังสือจดหมายเหตุฯ **The Bangkok Recorder**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- วัดราชคฤห์. (2547). วัดราชคฤห์วรวิหาร. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.
- วัดอินทาราม. (มปป.). วัดอินทารามวรวิหาร. กรุงเทพฯ: โกลบอล พริ้นติ้ง แอนด์ เทคดิง.
- วิไลพร วงศ์สุรักษ์. (2548). จิตรกรรมเรื่องนรกภูมิในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรีพุทธศักราช **2319**. วิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ ศิลปมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศิลปากร, กรม. (2545). จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามวรวิหาร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุดาราสุจฉายา. (บรรณาการ). (2542). **ธนบุรี**. กรุงเทพฯ: สารคดี.
- สุรินทร์ เหลืองทองคำ. (2535). เอกสารคำสอนวิชาพฤกษศาสตร์การสอนวิชาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา.
- สุวิทย์ เตชรุ่งถวิล. (2543). เรื่อง การศึกษาพุทธสถาปัตยกรรมในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เสถียร ศุภโสภณ. (2527). สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และชาวจีนในสยาม. ใน **เส้นทางเศรษฐกิจฉบับพิเศษ**. กรุงเทพฯ: หนังสือพิมพ์เส้นทางเศรษฐกิจ.
- อนุรักษ์โบราณสถานในพระราชวังเดิม, มูลนิธิ. (2543). **สารหน้ารัฐกรุงธนบุรี**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- Daniels, R.V. (1966). **Studying History How and Why**. N.J.: Prentice-Hall.
- Johnson, H. (1962). **Teaching of History**. N.Y.: The Macmillan Company.
- สารนิเทศอิเล็กทรอนิกส์**
- เกษียร มะปะโม. เอกสารโบราณคืออะไร. (2554). สืบค้นเมื่อ 18 มกราคม 2554 จาก <http://www.thrai.sci.ku.ac.th/node/448>.
- ข่าวไทยรัฐออนไลน์. (2554)**. สืบค้นเมื่อ 28 ธันวาคม 2554 จาก <http://www.thairath.co.th>. -----
- จุลลดา ภักดีภูมินทร์. (2545). สงครามเก้าทัพ-สกุลไทย. สืบค้นเมื่อ 2 ธันวาคม 2553 จาก <http://www.sakulthai.com>.

โบราณคดีพื้นที่สถานีรถไฟธนบุรี (เดิม). สืบค้นเมื่อ 14 มกราคม 2553 จาก <http://www.vchaekarn.com/varticle/38575>.

ประวัติวัดคูหาสวรรค์วรวิหาร. สืบค้นเมื่อ 3 มกราคม 2554 จาก <http://www.Watkhuhasawan.com>.

เผยแพร่ที่จารชนสงคราม รอยต่อธนบุรี-บางกอก-กรุงเทพฯธุรกิจ ออนไลน์. (2553). สืบค้นเมื่อ 20 ธันวาคม 2553 จาก <http://www.Bangkokbiznews.com>.

พบเรือโบราณยุคพระเจ้าตากจมคลอง. (2555). สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม 2555 จาก <https://plus.google.com>.

วัดในกลาง บ้านแหลม เพชรบุรี. (2552). สืบค้นเมื่อ 6 มกราคม 2554 จาก <http://www.phrachaokrunghon.com>.

ส่งเสริมวัฒนธรรม, กรม. กระทรวงวัฒนธรรม. (2554). **กฎึเจริญพาศน์**. สืบค้นเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2554 จาก <http://www.kanchanapisek.culture.go.th>.

The Grand Palace. (2554). สืบค้นเมื่อ 14 ธันวาคม 2554 จาก <http://www1.mod.go.th/heritage/Nation/Bangkok/index7.htm.com>.
